

**TASHKENT STATE
UNIVERSITY OF ECONOMICS**

VOLUME 7 / 2024

LABOR ECONOMICS

MEHNAT IQTISODIYOTI VA INSON KAPITALI

ilmiy elektron jurnali

**LABOUR ECONOMICS AND
HUMAN CAPITAL**

scientific electronic journal

2025 yil 1-son

Volume 4, Issue 1, 2025

**МЕХНАТ ИҚТISODIYOTI
VA INSON KAPITALI**
ISSN: 3030-3117

LABORECONOMICS.UZ

МЕХНАТ ИҚТISODIYOTI VA INSON KAPITALI

№ 1-2025

**ЭКОНОМИКА ТРУДА И ЧЕЛОВЕЧЕСКИЙ
КАПИТАЛ**

LABOR ECONOMICS AND HUMAN CAPITAL

“Mehnat iqtisodiyoti va inson kapitali” ilmiy elektron jurnali O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasi (OAK) rayosatining 2023-yil 3-iyundagi 328/3-sonli qarori bilan ro'yxatga olingan.

Muassis: “Mehnat iqtisodiyoti va inson kapitali” ilmiy maktabi.

Tahririyat manzili:

100066, Toshkent shahri, Islom Karimov ko'chasi,
49 uy

Elektron manzil: ilmiymaktab@gmail.com

Jurnal web-sayti: www.laboreconomics.uz

Bog'lanish uchun telefonlar:

+998998818698

Tahririyat Kengashi raisi:**(Chairman of the Editorial Board)**

Abduraxmanov Qalandar Xodjayevich, O'zFA akademigi

Tahririyat Kengashi a'zolari:**(Members of the Editorial Board)**

Toshqulov Abduqodir Hamidovich, i.f.d., prof.
Yusupov Axmadbek Tadiyevich, i.f.d., prof.
Sharipov Kongratboy Avezimbetovich, t.f.d., prof.
Raifkov Kudratilla Mirsagatovich, i.f.d., prof.
Xalmuradov Rustam Ibragimovich, i.f.d., prof.
Umurzakov Baxodir Xamidovich, i.f.d., prof.
Nazarov Sharofiddin Xakimovich, i.f.d., prof.
Jumayev Nodir Xasiyatovich, i.f.d., prof.
Abduraxmanova Gulnora Kalandarovna, i.f.d., prof.
Eshov Mansur Po'latovich, i.f.d., prof.
Zokirova Nodira Kalandarovna, i.f.d., prof.
Xudoyberdiyev Zayniddin Yavkachevich, i.f.d., prof.
Muxiddinov Erkin Madorbekovich, i.f.f.d., (PhD)
Xolmuxammedov Muhsinjon Murodullayevich, i.f.n., dots.
Amirov Lochinbek Fayzullayevich, i.f.f.d., (PhD), dots.
G'oyipnazarov Sanjar Baxodirovich, i.f.d., (DSc), dots.
Shakarov Zafar Gafarovich, i.f.f.d., (PhD)

Jamoatchilik Kengashi a'zolari:**(Community Council members)**

Bred Bodenxauzen (AQSh)
Jon Ankor (Buyuk Britaniya)
Odegov Yuriy Gennadevich (Rossiya Federasiyasi)
Keynz Miller (AQSh)
Sung Dong Ki (Koreya Respublikasi)
Masato Xivatari (Yaponiya)
Gerxard Feldmayer (Germaniya)
Eko Shri Margianti (Indoneziya)
Ahmed Mohamed Aziz Ismoil (Misr)
Rohana Ngah (Malayziya)
Sharifah Zanniyerah (Malayziya)
Teguh Dartanto (Indoneziya)
Nur Azlinna (Saudiya Arabistoni)
Muhammed Xoliq (Pokiston)
Alisher Dedaxonov (Toshkent)

Mas'ul muxarrir (Editor-in-Chief): G'oyipnazarov Sanjar Baxodirovich

Veb-administrator (Web admin): Musayev Xurshid Sharifjonovich

MUNDARIJA (CONTENTS)**MEHNAT BOZORI VA MEHNAT MUNOSABATLARI**

S.B.G'oyipnazarov	<i>Сунъий интеллектнинг меҳнат бозори ва иш билан бандликка бўлган таъсири</i>	5-16
I.A.Bakiyeva	<i>Барқарор иқтисодий ўсишни таъминлашда меҳнат унумдорлигини ошириш масалалари</i>	17-26
S.P.Qurbonov	<i>Mehnatga haq to'lashning eng kam miqdorining aholi unumli bandligini oshirishdagi ahamiyati</i>	27-36
O.Q.Xatamov T.T.Xalikov	<i>Raqamli texnologiyalar assosida oliy ta'lim muassasalari bitiruvchilarni bandligini ta'minlash mexanizimlarni takomillashtirish.....</i>	37-47
N.R.Saidov	<i>Ish o'rinlari barqarorligini ta'minlash: muammolar va istiqbollar</i>	48-55
F.O'.Masharipov	<i>Малакали кадрлар тайёрлаш мақсадида касбий таълимда халқаро таълим дастурларини жорий этиш</i>	56-70
S.Sh.Matkarimova	<i>Yoshlarga xorijiy tillarni o'qitish orqali mehnat bozorida malakali kadrlar tayyorlash: muammolar va yechimlar</i>	71-80
T.M.Bobojonov	<i>Yashil iqtisodiyotning ahamiyati va bandlik imkoniyatlari</i>	81-94

INSON KAPITALI

Ye.R.Kim	<i>Подходы к оценке состояния человеческого капитала в стране</i>	95-107
-----------------	---	--------

INSON TARAQQIYOTI

B.B.Mardonov J.S.Pardayev	<i>Таълим хизматларининг мохияти, ижтимоий-иқтисодий аҳамияти</i>	108-116
R.Z.Muxammadiyev	<i>Ўзбекистонда давлат тиббий суғуртаси: ютуқ ва камчиликлар</i>	117-126
Y.X.Turdiyeva	<i>Финансовая поддержка государственно-частного партнерства: новый взгляд на дошкольное образование</i>	127-133

KAMBAG'ALLIKNI QISQARTIRISH

G'.R.Adashov	<i>Роль показателя совокупного дохода в сокращении бедности в Узбекистане</i>	134-141
---------------------	---	---------

MIGRATSIYA

K.M.Habibullayev	<i>Yuqori malakali mutaxassislariga bo'lgan ehtiyojni baholash ko'rsatkichlari</i>	142-155
-------------------------	--	---------

INSON RESURLARINI BOSHQARISH

O'X.Abdukarimov	<i>Ўзбекистон давлат фуқаролик хизмати тизимида инсон ресурсларини ривожлантириш: миллий тажриба ва замонавий тенденциялар</i>	156-165
------------------------	--	---------

S.S.Abdullayev	<i>Раҳбар ходимларнинг бошқарув фаолияти самарадорлигини баҳолашга бўлган илмий ёндашувлар</i>	166-178
-----------------------	--	---------

M.G'.Abdurazzoqov	<i>Strategik boshqaruvning mazmuni va uning ishlab chiqarish korxonalaridagi ahamiyati</i>	179-186
--------------------------	--	---------

TADBIRKORLIKNI RIVOJLANTIRISH

M.X.Saidova	<i>Rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlar tajribasi asosida biznes rivojlanish jarayonlarini statistik va ekonometrik tahlil qilish</i>	187-193
--------------------	---	---------

X.F.To'xtayeva	<i>Analysis of the transformation of employment in the tourist services market of Uzbekistan and the state of its regulation</i>	194-204
-----------------------	--	---------

Sh.S.Qorriyeva	<i>O'zbekistonda yashil moliyalashtirishni rivojlantirishning xorij tajribasi</i>	205-219
-----------------------	---	---------

O.R.Meyliyev K.X.Gofurova	<i>Raqamli transformatsiya bilan yashil moliyalashtirishning uyg'unligi</i>	220-231
--------------------------------------	---	---------

A.N.Kaxorova	<i>Sanoat tarmoqlarining tarkibiy tuzilishini takomillashtirishning nazariy asoslari</i>	232-239
---------------------	--	---------

N.O.Jumaniyazov M.Y.Umarov R.B.Otamurodov	<i>Fundamental issues of modern finance in the context of a green economy</i>	240-247
--	---	---------

M.T.Kurbonbekova Z.A.Xamidova S.B.Xujaxonova	<i>Qoraqolpog'iston Respublikasida milliy turizmni rivojlantirishda hunarmandchilikni o'rni (hunarmandchilikni rivojlantirish misolida)</i>	248-254
---	---	---------

U.U.Raxmatullayev	<i>O'zbekiston mintaqaviy iqtisodiyotida qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirishdagi muammolar</i>	255-264
--------------------------	--	---------

N.Sh.Dexkanova Y.F.Najmiddinov	<i>Sanoat korxonalarida energiya intensivligi va unga ta'sir etuvchi omillar tahlili</i>	265-276
---	--	---------

MEHNAT IQTISODIYOTI VA INSON KAPITALI

ISSN: 3030-3117

<https://laboreconomics.uz/>

СУНЪИЙ ИНТЕЛЛЕКТНИНГ МЕҲНАТ БОЗОРИ ВА ИШ БИЛАН БАНДЛИККА БЎЛГАН ТАЪСИРИ

Гойипназаров Санжар Баходирович

и.ф.д.(DSc), Тошкент давлат иқтисодиёт университети

“Меҳнат иқтисодиёти” кафедраси мудири,

e-mail: s.goyipnazarov@tsue.uz

ORCID: 0000-0002-8818-5251

Аннотация. Ушбу мақолада меҳнат бозори ва иш билан бандлик масалалари сунъий интеллект таъсири нуқтаи назаридан кўриб чиқилади. Бунда асосий эътибор сунъий интеллектнинг меҳнат бозорининг муҳим унсурлари бўлган иш билан бандлик имкониятлари, иш хақи ва меҳнат унумдорлигини ошириш таъсирига қаратилади. Мақолада муаллиф томонидан сунъий интеллект ва автоматлаштиришни меҳнат бозорига таъсирини ўрта жихати кўриб чиқилади. Дастлаб, сунъий интеллектнинг иш ўринларини алмаштириш эффекти, яъни меҳнат жараёнида инсон меҳнатини ўрнини босувчи машиналардан фойдаланишни назарда тутувчи ўзгаришлар тадқиқ қилинади. Шунингдек, сунъий интеллект ва автоматлаштириш меҳнат унумдорлиги (унумдорликни ошириш эффекти) ва ишчи кучига бўлган талабга қандай таъсир қилиши мумкинлиги (қайта тиклаш эффекти) услубий жиҳатдан кўриб чиқилади.

Калит сўзлар. сунъий интеллект, меҳнат бозори, меҳнат унумдорлиги эффекти, иш ўринларини алмаштириш эффекти, янги иш ўринларини яратувчи қайта тиклаш эффекти.

ВЛИЯНИЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА НА РЫНОК ТРУДА И ЗАНЯТОСТЬ

Гойипназаров Санжар Баходирович

Доктор экономических наук (DSc),

Ташкентский государственный экономический университет

Заведующий кафедрой «Экономика труда»

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы рынка труда и занятости с точки зрения влияния искусственного интеллекта. Основное внимание уделяется влиянию искусственного интеллекта на расширение возможностей трудоустройства, заработную плату и производительность труда, которые являются важными элементами рынка труда. В статье автор рассматривает три аспекта влияния искусственного интеллекта и автоматизации на рынок труда. Во-первых, будет изучен эффект замещения рабочих мест искусственным интеллектом, то есть изменения в рабочем процессе, которые подразумевают использование машин для замены человеческого труда. В нем также

методологически рассматривается, как искусственный интеллект и автоматизация могут влиять на производительность труда (эффект повышения производительности) и спрос на рабочую силу (эффект замещения).

Ключевые слова: искусственный интеллект, рынок труда, эффект производительности труда, эффект замещения рабочих мест, эффект восстановления создания рабочих мест.

THE IMPACT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE ON THE LABOR MARKET AND EMPLOYMENT

Goyipnazarov Sanjar Bakhodirovich

DSc, Tashkent State University of Economics

Head of the "Labor Economics" department

Abstract. This article examines the issues of the labor market and employment from the perspective of the impact of artificial intelligence. The main focus is on the impact of artificial intelligence on important elements of the labor market, namely employment opportunities, wages, and labor productivity. The author examines three aspects of the impact of artificial intelligence and automation on the labor market. First, the job replacement effect of artificial intelligence is studied, that is, changes that involve the use of machines to replace human labor in the labor process. It also examines methodologically how artificial intelligence and automation can affect labor productivity (productivity increase effect) and the demand for labor (regeneration effect).

Keywords: artificial intelligence, labor market, labor productivity effect, job replacement effect, regeneration effect that creates new jobs.

Кириш

Саноат инқилоби бошланганидан бери инсоният жамияти технологик инқилобнинг тўртта босқичидан ўтди ва ҳар бир технологик ўзгаришни автоматлаштириш технологиясининг чуқурлашиши деб ҳисоблаш мумкин. Сунъий интеллект (СИ) тўртинчи саноат инқилобининг асосий йўналишларидан бири бўлиб, механик технология, электр энергияси технологияси ва ахборот технологияларини ўзгартириш билан бир қаторда рақамли иқтисодиёт саноатини ўзгартириш ва модернизация қилишга хизмат қилади.

Сунъий интеллектни жорий этиш меҳнатга бўлган талаб, меҳнат унумдорлиги, иш билан бандлик ҳамда ялпи ички маҳсулот каби энг муҳим иқтисодий кўрсаткичларга глобал даражада таъсир кўрсатади. Сунъий интеллект технологиялари меҳнатнинг хусусияти ва иш жойларини ўзгартиради. Машиналар ҳозир одамлар томонидан бажарилаётган ишларнинг катта қисмини ўз зиммасига олади, ҳатто улар уддасидан чиқа олмаётган вазифаларни ҳал этишга қодир бўлиши бўйича тадқиқотлар мавжуд.

Назарияда ушбу муаммолар хусусида турли фикрлар билдирилишига қарамасдан, кейинги ўн йил давомида сунъий интеллектга асосланган

маълумотлар кўпгина мамлакатларда, шу жумладан Ўзбекистонда ҳам иш билан бандлик ва иш ҳақи камайиши ғоясини тасдиқламади. Айрим тадқиқотлар сунъий интеллектнинг иш ҳақиға ижобий таъсирини назарда тутди, бунда ана шу иш ҳақининг ортиши юқори иш ҳақи оладиган касблар ва таълим даражаси юқори бўлган ходимларда кузатилади. Ана шу ходимлар ўз меҳнати натижасига қўшимча равишда сунъий интеллектдан фойдаланган ҳолда ушбу самара келтирган фойдага шерик бўлади.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили

Сунъий интеллектнинг меҳнат бозорига таъсири бўйича мавжуд адабиётларни иккита кенг тоифага бўлиш мумкин: пессимизм ва оптимизм. Пессимистларнинг фикрига кўра, сунъий интеллектнинг ўрнини босувчи таъсири жуда муҳим бўлиб, иш билан бандликка салбий таъсир кўрсатади. Ушбу олимларнинг аргументлари бир неча ўтмишдаги тадқиқотлар ҳисоб-китобларига асосланади: Frey va Osborne (2013) Америка Қўшма Штатларидаги жами бандликнинг 47% автоматлаштиришдан сўнг йўқ бўлиб кетганини, айниқса хизмат кўрсатиш соҳасида бандликнинг катта қисми таъсирланганлигини тахмин қилмоқда. компьютерлаштириш орқали.[1] Bowles (2014) ҳисоб-китобларига кўра, Европа Иттифоқидаги иш жойларининг 54 фоизи компьютерлаштиришга таъсир қилади [2]. Бундан ташқари, Acemoglu va Restrepo (2017) Қўшма Штатлардаги саноат автоматизациясидан энг кўп зарар кўрган ҳудудларда 1990 ва 2000 йилларда иш билан бандлик ва иш ҳақи сезиларли даражада пасайганлигини аниқладилар, бу уларнинг фикрича, автоматлаштирилган ишлаб чиқаришнинг заиф маҳсулдорлиги ва тикланиш таъсири билан боғлиқ [3].

Оптимистлар, аксинча, сунъий интеллектнинг унумдорлиги ва тикловчи таъсири алмаштириш таъсирини қоплашдан кўра кўпроқ бўлишига ишонишади. Масалан, Lawrence ва бошқалар (2017) сунъий интеллектни автоматлаштириш жуда катта ижобий ташқи таъсирга эга, деб ҳисоблайдилар (ҳосилдорлик эффектлари ва тикланиш эффектлари), бу алмаштириш эффектларининг салбий таъсирини бартараф қилади ва ўзига хос "ижодий ҳалокат" сифатида қаралиши мумкин. яъни автоматлаштириш ишларни ўзгартириши мумкин, уларни йўқ қилиши мумкин эмас.

Кўпгина олимлар, шунингдек, сунъий интеллект ва рақамли технологиялар каби инновациялар бандликка ижобий таъсир қилади деган фикрни қўллаб-қувватлайди. Иқтисодчи олим Блум ва унинг илмий жамоаси ҳисоб-китобларга кўра, сунъий интеллект технологиясининг кундалик ҳаётга кенг интеграциялашуви туфайли 2022 ва 2030 йиллар оралиғида дунё миқёсида 734 миллиондан ортиқ янги иш ўрни яратилади [4].

Бҳолат (2020) яна шуни таъкидлайдики, тарихан янги технологиялар юқори сифатли ва арзонроқ товарлар ва хизматларни яратганлиги сабабли, муайян тармоқлардаги иш билан таъминланган йўқотишлар кўпинча умумий реал даромаднинг ўсиши билан қопланади, бу эса одамларнинг ихтиёрида бўладиган даромаднинг ошишига олиб келади ва талабни янада рағбатлантиради; янги маҳсулотлар, шу билан ушбу тармоқларда ишчи кучига бўлган талабни оширади.

Сунъий интеллектнинг меҳнат бозори ва иш ўринларига таъсири ҳамда уларнинг ўзига хос ечимлари бўйича ҳамда уларнинг ўзаро таъсир механизмларини Т.Гриэс [5] ва П.Капеллининг[6] илмий тадқиқотларида чуқур ўрганилган. Рақамли иқтисодиёт ва сунъий интеллектни жорий этиш шароитларида инсон капиталини ривожлантиришга доир рақамли кўникмаларни ривожлантириш масалалари МДХ олимлари Е. В. Ширинкина ва Н.Р. Кельчевскаяларнинг илмий тадқиқот ишларида ўз аксини топган[7].

Ўзбекистонда сунъий интелект ва уни жорий этиш шароитларида меҳнат бозори трансформацияси, рақамли иқтисодиётшароитида инсон капиталини ривожлантириш, аҳолини иш билан бандлигини таъминлаш, масалалари акад. К.Х.Абдураҳмонов ва унинг илмий мактабида кенг ва кўп ёқлама тадқиқ қилинмоқда[7].

Яна бир меҳнат иқтисодчиси Жарахи меҳнат жараёнида сунъий интелект ва инсон ўртасидаги муносабатларни таҳлил қилиб, яқин истиқболда иш жойидаги кўплаб меҳнатга оид қарорлар машиналар томонидан амалга оширилиши мумкинлигини тахмин қилади [8].

Оксфорд университети томонидан амалга оширилган тадқиқотлар яқин 20 йил ичида АҚШдаги барча иш жойларининг 47% тўла автоматлаштирилишини кўрсатди. Шунингдек, жами ходимларнинг 40% эса роботлар билан алмаштирилади. Шу билан бирга иқтисодчилар, юқорида қайд қилинганидек, сунъий интеллектнинг тараққий этиши янги иш жойларини ҳам кескин ортишига ва ходимларнинг фаровонлиги янада яхшиланишига хизмат қилади деган фикрдалар. Умуман, тадқиқотчиларнинг фикрига қараганда, сунъий интелект бир маромли, зерикарли ишларни ўз зиммасига олади, бу иш жойларида банд бўлган ходимларнинг малакалари оширилиб, улар ижодий ишлар билан машғул бўлади [9].

McKinsey Глобал Институти томонидан олиб борилган тадқиқот шуни кўрсатадики, 2030 йилга бориб, бутун дунё бўйлаб ходимларнинг камида 14 фоизи рақамлаштириш, робототехника ва сунъий интелект ривожланиши туфайли ўз карьераларини ўзгартиришга мажбур бўлиши мумкин.

ХВЖ (Халқаро валюта жамғармаси) прогнозига кўра, ривожланган мамлакатларда сунъий интеллектнинг иш билан бандликка таъсири тахминан 60% ни ташкил қилади.

Аввало, сунъий интеллект технологияси одамларга автоматлаштириш ва ақл-идрок орқали баъзи такрорланувчи ва зерикарли вазифаларни бажаришга ёрдам беради, инсон меҳнати самарадорлигини оширади ва меҳнат харажатларини камайтиради. Инсон юқори даражадаги фикрлаш ва қарор қабул қилишни талаб қиладиган иш соҳаларига кўпроқ вақт ва куч сарфлаши ва шу билан ўз меҳнат қобилияти ва рақобатбардошлигини ошириши мумкин.

Технологияни қўллашнинг дастлабки босқичида сунъий интеллект технологияси иккита экстремал секторга сезиларли таъсир кўрсатади - технологик жиҳатдан илғор тармоқлар ва технологик жиҳатдан қолақ секторлар, бу технологик жиҳатдан илғор тармоқларда юқори малакали ишчи кучига талабнинг ошишига олиб келади, шу билан бирга технологик жиҳатдан қолақ тармоқларда паст малакали ишчилар ўрнини босади.

Тадқиқот методологияси

Мазкур тадқиқотда бир қатор онлайн маълумотлар базаларидаги илмий манбаларда ўз аксини топган рақамли иқтисодиёт ва сунъий интеллект технологияларини меҳнат бозори ва иш билан бандликка бўлган таъсирини ўрганиш масалаларига таалуқли эмпирик ва концептуал тадқиқотлар ўрганилди ва улардаги илмий ёндашувлар тизимлаштирилди. Шунингдек, тадқиқот ишида тизимли таҳлил, мантиқийлик, индукция ва дедукция, анализ ва синтез, қиёсий таҳлил, монографик таҳлил ва гуруҳлаш усуллари қўлланилди.

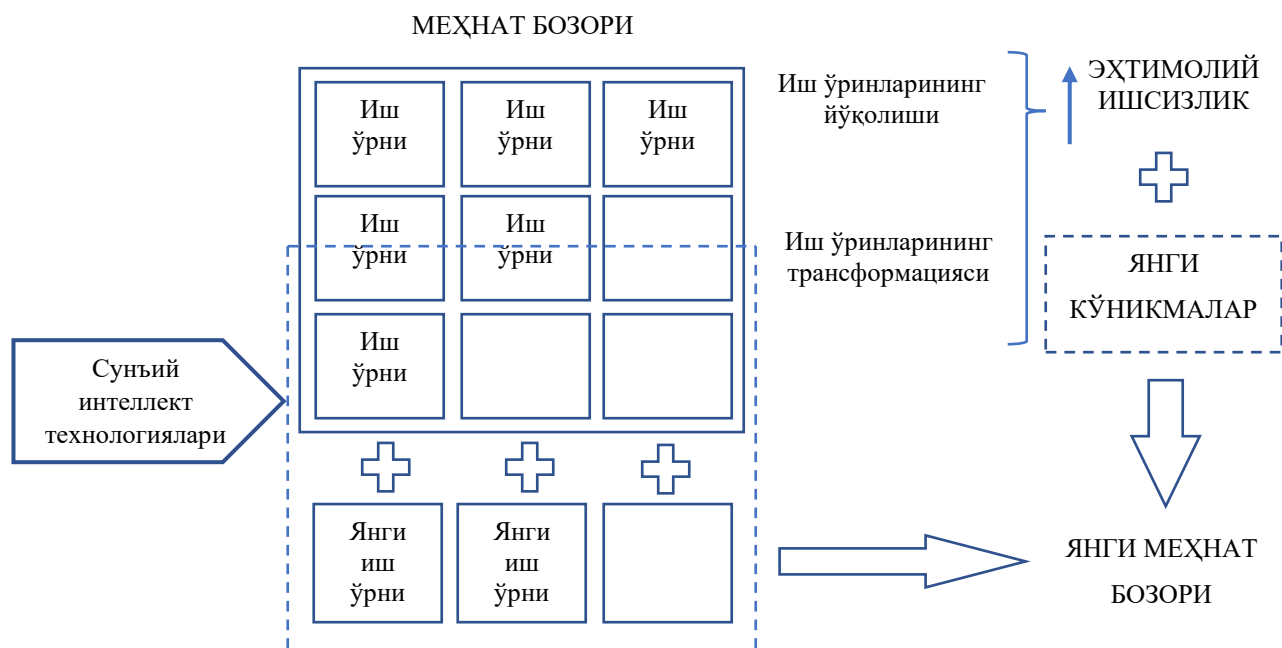
Таҳлил ва натижалар

Сунъий интеллектни жорий этиш меҳнатга бўлган талаб, меҳнат унумдорлиги, иш билан бандлик ҳамда аҳоли даромадлари каби энг муҳим иқтисодий кўрсаткичларга глобал даражада таъсир кўрсатади. Сунъий интеллект технологиялари меҳнатнинг хусусияти ва иш жойларини ўзгартириб боради. Машиналар ҳозир одамлар томонидан бажарилаётган ишларнинг катта қисмини ўз зиммасига олмоқда, ҳатто улар инсонлар уддасидан чиқа олмаётган вазифаларни ҳал этишга қодир бўлиши бўйича тадқиқотлар мавжуд.

Роботлар, ашёлар интернетини ва кенг қамровли маълумотларни таҳлил қилиш каби ақлли ишлаб чиқариш омиллари меҳнат талаби ва таклифи динамикасини қайта шакллантирмоқда. Сунъий интеллект баъзи касбларнинг ўзгариши, бошқаларини эса йўқолиш эҳтимоли туфайли бутун меҳнат бозорига сезиларли таъсир кўрсатади. Бу эса, сунъий интеллект ва автоматлаштириш жараёнларининг меҳнат бозорига

таъсирининг назарий (концептуал) моделини кўриб чиқиш имконини беради (1 - расм).

1-расмда ифодаланган концептуал модел сунъий интеллектнинг меҳнат бозорига таъсирини ифода этиб, ҳам ижобий (янги касбларнинг пайдо бўлиши), ҳам салбий (автоматлаштириш туфайли иш ўринларининг йўқолиши) нуқтаи назарни асослайди. Биринчи ҳолат иш ўринлари сонини оширади иккинчиси эса, уни қисқартиради, бу эса, ўз навбатида ишсизликнинг кўпайишига олиб келиши мумкин. Ишсизликнинг кескин ортишига йўл қўймаслик учун ходимларда рақамлаштириш туфайли меҳнат бозорида талаб юқори бўлган янги кўникмаларни ривожлантиришни бошлаш керак.

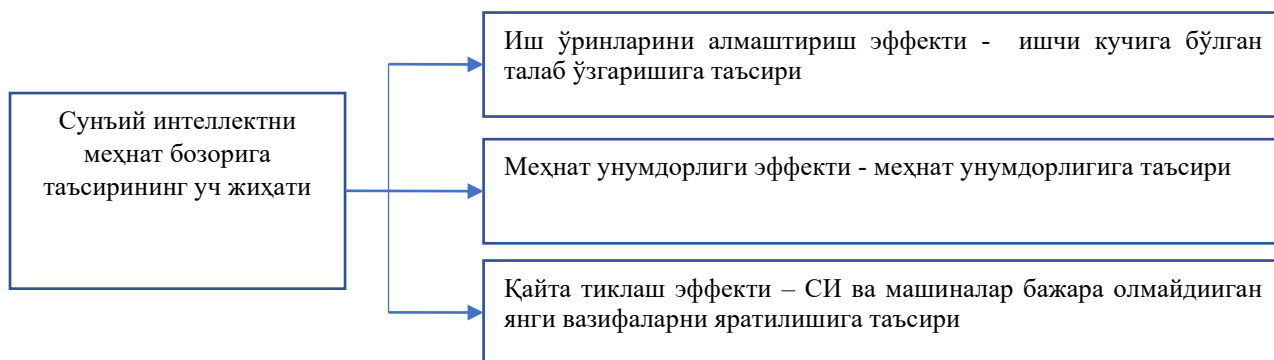

1- расм. Сунъий интеллектнинг меҳнат бозорига таъсирининг концептуал модели

Бир неча ўн йиллар олдин Интернет технологияси пайдо бўлганида, одамлар Интернет катта кўламдаги ишсизликни келтириб чиқишдан хавотирда эдилар, лекин аслида Интернет кўп сонли иш ўринларини яратилишига сабаб бўлди. Сунъий интеллект томонидан бошқариладиган тўртинчи саноат инқилоби ҳам ишлаб чиқариш ва инсонларнинг турмуш тарзини ўзгартиришда давом этади, аммо у кенг кўламли ишсизликка олиб келмайди. Бу фикрни Тошкент лавлат иқтисодиёт университетининг “Меҳнат иқтисодиёти ва инсон капитали” илмий мактаби, шунингдек, Г.В.Плеханов номидаги Россия иқтисодиёт университетининг Тошкент филиали ҳузуридаги “Меҳнат иқтисодиёти” кафедраси томонидан сунъий интеллектнинг меҳнат унумдорлиги, иш билан бандлик ва иш ҳақиға

таъсири тўғрисидаги тадқиқотлари ҳам тасдиқламоқда. Яъни, тадқиқотлар натижаси сунъий интеллект меҳнат унумдорлигини ошириши ва кўпроқ янги иш ўринларини яратиш таъсирига эгаллиги бўйича илмий хулосалар шаклланган.

Сунъий интеллектни меҳнат бозорига таъсири асосан учта жиҳатдан кўриб чиқилади. Биринчиси, *иш ўринларини алмаштириш эффекти* ҳисобланиб, меҳнатни алмаштиришда кўпроқ роботлар иштирок этишини англатади ва бу таъсир ҳар доим ишчи кучига бўлган талабни камайтиради. Иккинчиси, *ижобий унумдорлик эффекти* бўлиб, сунъий интеллект харажатларни пасайтиради ва саноат тармоқлари ўртасида унумдорлик ва юқори малакали ишчи кучига бўлган талабни оширади. Ва ниҳоят, *қайта тиклаш эффекти* ишчиларни автоматлаштирилган вазифалардан автоматлаштирилмаган вазифаларга ўтказди ва шу билан улар янги вазифаларни бажаришга ихтисослашиш учун шароит яратади. (2-расм).

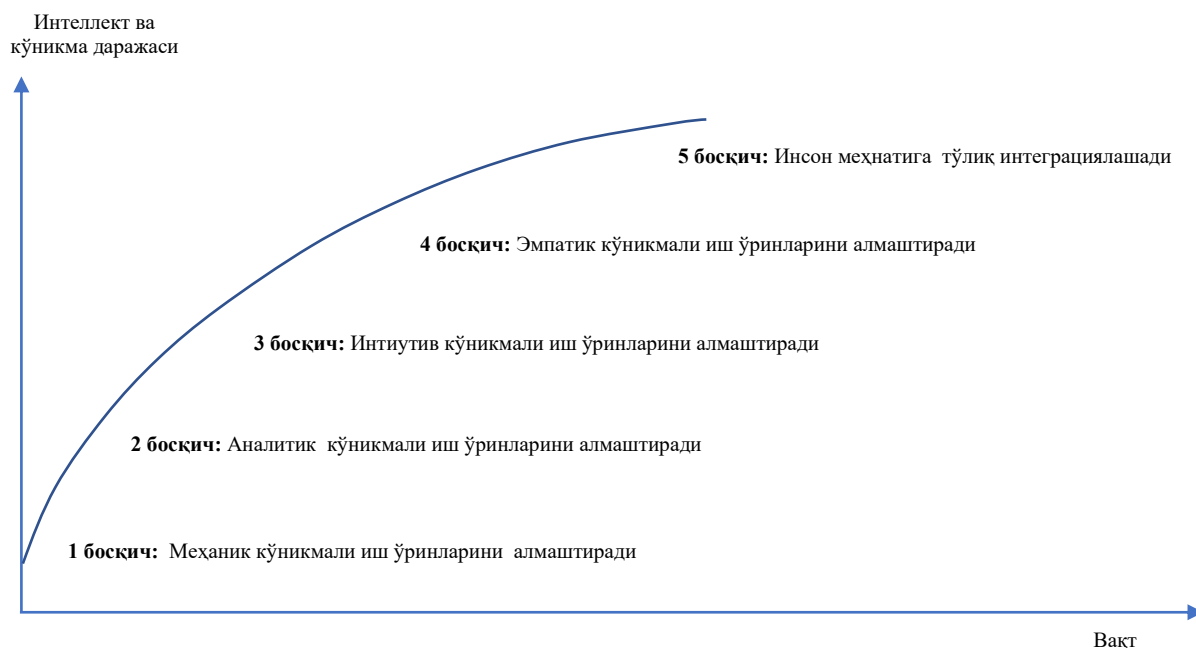

2-расм. Сунъий интеллектни меҳнат бозорига таъсирининг уч жиҳати

Сунъий интеллектнинг меҳнат бозори, иш билан бандлик ва меҳнат унумдорлигига таъсирини ўрганар эканмиз, албатта унинг турли ривожланиш босқичларида иш ўринларини алмштириш нуқтаи назаридан қандай эҳтимолий таъсирларга эга бўлиши ҳақида ҳам мулоҳаза юритиш ўринлидир. (3-расм)

Ривожланишнинг биринчи босқичида сунъий интеллект меҳнат бозоридаги механик кўникмаларни талаб қилувчи иш ўринларини ўрнини эгаллайди. Бу босқич, асосан, сўнгги йилларда кўп кузатилаётган воқелиқдир. Кўриш мумкинки, асосан механик ишларда ишлайдиган ва нисбатан малакасиз ишчилар иш топишда анча қийин вақтни бошдан кечирмоқда. Кенгроқ ифодаланганда, сунъий интеллектнинг иш ўринларини алмаштириш қобилияти инсон меҳнатига бўлган талабни механик кўникмалардан юқори аналитик кўникмаларга ўтказди ва механик вазифаларни машиналарга қолдиради. Ушбу ҳолатда, ишчилар

юқори аналитик кўникмалардан фойдаланадиган касбларга ўтиш учун ўз малакаларини оширишлари керак бўлади.

3-расм. Сунъий интеллектнинг иш ўринларини алмаштириш эффекти босқичлари

Сунъий интеллект ривожланишининг биринчи босқичида инсонлар учун аналитик кўникмалар механик кўникмалардан кўра қиёсий устунликка эга эди. Шу сабабли сунъий интеллект ривожланишининг иккинчи босқичида аналитик кўникмалар сунъий интеллектнинг инсон интеллектига нисбатан қиёсий устунлигига айлана бошлайди. Шу ўринда аналитик кўникмалар қандай кўникмалар эканлигини изоҳлаб ўтиш жоиз. Аналитик кўникмалар шахснинг муаммони чуқур ўрганиш ва унга алоқдор сабаб ва омилларни аниқлаш учун текшириш ва мантиқий ечим топиш қобилиятини англатади. Мисол учун, маркетинг таҳлиliga академик таълимда ҳам, бизнес оламида ҳам талаб кучли эканлигини кўриш мумкин. Бундай кўникмалар замонавий иқтисодиётнинг турли соҳаларида муҳим ҳисобланади. Бугунги кунда сунъий интеллектнинг аналитик дастурлари (AI analytics) катта кўламдаги ахборотларни қайта ишлаш ва таҳлил қилишга ихтисослаштирилмоқда. Сунъий интеллектнинг аналитик дастурлари машинада ўрганиш (machine learning) алгоритмларига асосланади, улар оддий хатти-ҳаракатларнинг турли намуналарини юқори аниқликда ўрганишга қодир ва ўзгарувчилар ўртасидаги боғлиқликни таҳлилчи амалга ошириши деярли мумкин бўлмаган тарзда аниқлайди. Шундай қилиб, аналитик кўникма талаб қилувчи иш ўринлари тўғридан-тўғри янада ривожланган СИ томонидан алмаштирилиши мумкин.

5-босқичда СИ барча инсонлар меҳнатини алмаштиради ёки инсон ишчилари билан тўлиқ тўлиқ интеграция бўлиши мумкин. Бу босқичда сунъий интеллект тўртта интеллектда ҳам камида одамлар каби ақлли бўлди. СИ инсонлар каби фикрлаши ва ҳис қилиши мумкинлиги сабабли, у барча вазифаларни/ишни ўз зиммасига олиш қобилиятига эга. Шунинг учун, одамлар ва машиналар ўртасидаги энг яхши ҳолат бу уларнинг биргаликда муаммосиз ишлашидир.

Сунъий интеллектнинг иш билан бандликдаги асосий афзалликларидан бири - бу мунтазам ва такрорланадиган вазифаларни автоматлаштириш, меҳнат қилувчиларни янада мураккаб ва ижодий ишларни бажаришга эътибор қаратишга имкон беришдир. Бу меҳнат унумдорлиги ва фаолият самарадорлигини ошириш, шунингдек, корхоналар учун харажатларни тежаш имконини беради. Шунингдек, сунъий интеллект тўғри қарор қабул қилишга ҳамда инсон ҳаёти ва мамлакат иқтисодиёти учун муҳим бўлган таълим, соғлиқни сақлаш, молия, ва транспорт каби соҳаларда хатоларни камайтиришга ёрдам беради.

Бундан ташқари, сунъий интеллект маълумотлар бўйича олимлар (data scientists), машина ўрганиш муҳандислари (machine learning engineers) ва СИ ахлоқшунослари (AI ethicists) каби янги касблар ва тармоқларни яратишга ёрдам бериши мумкин. Ушбу касблар махсус кўникма ва билимларни талаб қилади ва СИ технологияси ривожланишда давом этар экан, келажакда тобора муҳим аҳамият касб этиши мумкин.

Сининг потенциал афзалликларига қарамай, иш билан бандлик ва меҳнат бозорига таъсири билан боғлиқ жиддий муаммолар ва хавотирлар ҳам мавжуд. Асосий ташвишлардан бири мунтазам ва такрорланадиган вазифалар кенг тарқалган соҳаларда иш жойини алмаштириш эҳтимоли юқорилигидир. Мисол учун, сунъий интеллект технологияси маълумотларни киритиш, монтаж линияси иши ва мижозларга хизмат кўрсатиш каби вазифаларни автоматлаштириши мумкин, бу эса инсон ишчиларининг ишини йўқотишига олиб келиши мумкин.

Яна бир камчилик - ишчиларнинг меҳнат бозорида долзарблигини сақлаб қолиш учун янги технологияларга мослашиш ва янги кўникмаларга эга бўлиш зарурати. Бу, айниқса, кекса ишчилар ёки таълим ва таълим дастурларига кириш имконига эга бўлмаганлар учун қийин бўлиши мумкин. Бундан ташқари, СИ технологияси билан ишлаш ва ривожлантириш учун зарур кўникмаларга эга ишчилар етишмаслиги мавжуд бўлган малакалар бўшлиғининг ортиб бориши хавфи мавжуд.

Ва ниҳоят, сунъий интеллектнинг иш жойидаги мавжуд адолатсизликлар ва тенгсизликларни давом эттириши ёки ҳатто кучайтириши мумкинлиги ҳақида хавотирлар мавжуд. Бу, айниқса, СИ

алгоритмлари инсонларнинг айрим гуруҳларини жинси, ирқи ёки ижтимоий-иқтисодий ҳолати каби омилларга қараб камситиши мумкин бўлган ишга ёллаш каби соҳаларда айниқса долзарбдир.

1-жадвалда Тошкент Давлат иқтисодиёт университетининг “Меҳнат иқтисодиёти ва инсон капитали” илмий мактаби ҳамда Г.В.Плеханов номидаги Россия иқтисодиёт университетининг Тошкент филиали ҳузуридаги “Меҳнат иқтисодиёти” кафедраси олимлари сунъий интеллект технологилари билан алмаштирилиши эҳтимоли энг паст ва энг юқори бўлган айрим касблар тўғрисидаги маълумотни тақдим этганлар.

1-жадвал

Сунъий интеллект технологилари билан алмаштирилиши эҳтимоли энг паст ва энг юқори бўлган айрим касблар

Рейтинги	Касб тури	Алмаштириш имконияти (%)
Алмаштириш имконияти паст бўлган касблар		
1	Сунъий интеллект бўйича олим ва тадқиқотчи	0.10
2	Тадбиркор	0.22
3	Психолог, судя ва ҳуқуқшунослар	0.26
4	Диний уламолар	0.35
5	Меҳмонхона ва туризм менежери	0.41
6	Бош директор, HR менежерлари	0.52
7	Бош маркетинг директори	0.64
8	Соғлиқни сақлаш хизмати соҳасидаги менежерлар	0.76
9	Таълим муассасалари экспертлари	0.89
10	Махсус фан ўқитувчилари	0.98
Алмаштириш имконияти юқори бўлган касблар		
1	Йиғиш линияси ишчиси ва сифат инспектори	96.2
2	Телемаркетолог	97.3
3	Бухгалтер, иш хақи ҳисобчиси	98.0
4	Банк ёки почта бўлими ходими	95.4
5	Молиявий хизматлар ходимлари	94.8
6	Қўнғироқ маркази оператори	99.2
7	Дастурий таъминот инспектори	93.2
8	Машинист ёки ёзув ходимлари	99.1
9	Грейдер ёки тафсилотчилар	97.6

Умуман олганда, ривожланишнинг ҳозирги босқичида сунъий интеллект билан алмаштирилиши мумкин бўлган касбларнинг аксарияти монотон, такрорланадиган, механик ва қоидаларга асосланган касблардир. Аксинча, инсон табиатан ижодий, шахслараро муносабат, мослашувчан, чаққонлик ва интуитив қарорлар қабул қилиш қобилиятига эга бўлиб, улар ҳали ҳам сунъий интеллектга нисбатан афзалликларга эга.

Сунъий интеллект ҳақиқатан ҳам паст даражадаги ишчи кучининг ўрнини босади, лекин корхоналар юқори малакали истеъдодларга бўлган талабни оширади. Келажақда ходимларни ишсизлик билан таҳдид қиладиган фақат роботлар эмас. Энг муҳими шундаки, ходимлар асосий рақобатдош устунликларнинг йўқлиги сабабли йўқ бўлиш хавфига дуч келишади. Шу сабабли, ишчи кучи сифатини ошириш бандлик муаммосини ҳал қилишнинг асосий ютуқ йўналиши ҳисобланади. Ортиқча ишчи кучи ўз билим ва малакасини ошириши, рақобатбардошлиги ва мослашувчанлигини ошириши, замон тараққиётига мослашиши керак бўлади.

Хулоса

Хулоса ўрнида, СИнинг иш билан бандлик ва меҳнат бозорига таъсири мураккаб ва кўп қиррали бўлиб, унинг афзалликлари ва муаммоларини ҳисобга олиш керак. Сунъий интеллект меҳнат унумдорлиги, самарадорлик ва қарорлар қабул қилишни яхшилаш потенциалига эга бўлса-да, иш жойларини алмаштириш, малакалардаги бўшлиқларни юзага келиши ва нотўғри қарашлар ҳақида хавотирларни ҳам ортишига сабаб бўлади. Корхоналар, сиёсатчилар ва таълим ходимлари учун ушбу муаммоларни ҳал қилувчи стратегия ва ечимларни ишлаб чиқиш ва СИ фойдалари жамият бўйлаб тенг тақсимланишини таъминлаш учун биргаликда ишлаши муҳим. Бунга таълим ва ўқитиш дастурларига инвестициялар, СИ алгоритмларида ноҳолисликни камайитириш ва шаффофликни яхшилашга қаратилган саъй-ҳаракатлар ва сунъий интеллект технологияси туфайли кўчирилган ишчиларни қўллаб-қувватлаш сиёсати киради. Охир оқибат, сунъий интеллектнинг иш билан бандлик ва меҳнат бозорига таъсирини муваффақиятли бошқаришнинг калити меҳнат қилувчилар ва жамият фаровонлигини биринчи ўринга қўядиган ҳамкорлик ва фаол ёндашув бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Frey, C., & Osborne, M. (2013). The Future of Employment. How Susceptible Are Jobs to Computerization? Working Paper, Oxford: Oxford Martin.
2. The computerisation of European jobs Jeremy Bowles, Bruegel, 17th July 2014.
3. Daron Acemoglu, Pascual Restrepo. Robots and Jobs: Evidence from US Labor Markets. Journal of Political Economy Volume 128, Number 6 June 2020.
4. Gries, T. and W. Naudé (2018), “Artificial Intelligence, Jobs, Inequality and Productivity: Does Aggregate Demand Matter?”, IZA Discussion Paper Series, Vol. 12005, <http://ftp.iza.org/dp12005.pdf>;

5. Cappelli, P. (2020), “The consequences of AI-based technologies for jobs”, R&I Paper Series, No. 4, European Commission, <http://dx.doi.org/10.2777/348580>;

6. Абдурахманов К.Х. Трансформация рынка труда в условиях внедрения искусственного интеллекта. экономика труда Том 10, Номер 2, Февраль 2023. Russian Journal of Labor Economics ISSN 2410-1613;

11. Jarrahi, M. H. (2018). Artificial intelligence and the future of work: Human-AI symbiosis in organizational decision making. In: Business Horizons. [online]. Vol. 61, No. 4, 2018, pp. 577–586.

12. Гогитидзе, К. Искусственный интеллект – угроза или помощник для челове-ства? // <http://www.bbc.com/russian/features-38931070>.

13. D. E. Bloom, M. McKenna, and K. Prettnner, “Demography, Unemployment, Automation, and Digitalization: Implications for the Creation of (Decent) Jobs, 2010–2030 (No. w24835),” National Bureau of Economic Research, <https://doi.org/10.1093/oxrep/grq038>, 2018.

MEHNAT IQTISODIYOTI VA INSON KAPITALI

ISSN: 3030-3117

<https://laboreconomics.uz/>

БАРҚАРОР ИҚТИСОДИЙ ЎСИШНИ ТАЪМИНЛАШДА МЕХНАТ УНУМДОРЛИГИНИ ОШИРИШ МАСАЛАЛАРИ

Бакиева Ирода Акбаровна

ТДИУ, доцент

Аннотация. Ушбу мақолада меҳнат унумдорлигининг мамлакат иқтисодиётини ривожлантиришдаги роли ва уни ошириш зарурати назарий жиҳатдан асосланган асосланган. Ўзбекистон иқтисодиёти тармоқ ва соҳаларининг ялпи қўшилган қиймат хажми ўзгариши динамикаси ёритилган. Ялпи қўшилган қиймат, иш билан бандлар сони ҳамда меҳнат унумдорлиги кўрсаткичларининг ўсиш суръатлари статистик маълумотларни умумлаштириш ва математик ҳисоб-китоблар ёрдамида солиштирма таҳлил қилинган. Хорижий мамлакатлардаги вазият билан солиштирган ҳолда республика тармоқ ва соҳаларидаги меҳнат унумдорлигини ўсиши ҳолатига иқтисодий баҳо берилган ва уни ошириш имкониятлари бўйича айрим хулосалар қилинган.

Калит сўзлар: меҳнат унумдорлиги, иқтисодий ўсиш, ялпи қўшилган қиймат, иш билан бандлик, иш ўринлари, меҳнат унумдорлигини ошириш омиллари ва заҳиралари

ВОПРОСЫ ПОВЫШЕНИЯ ПРОИЗВОДИТЕЛЬНОСТИ ТРУДА В ОБЕСПЕЧЕНИИ УСТОЙЧИВОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА

Бакиева Ирода Акбаровна

ТГЭУ, доцент

Аннотация. В данной статье теоретически обоснована роль производительности труда в развитии экономики страны и необходимость ее повышения. Освещена динамика изменения объемов валовой добавленной стоимости в отраслях экономики Узбекистана. С использованием обобщения статистических данных и математических расчетов проведен сравнительный анализ темпов роста валовой добавленной стоимости, показателей занятости и производительности труда. Изучен показатель роста производительности труда в зарубежных странах. На основе полученных результатов анализа состояния роста производительности труда в Узбекистане и опыта зарубежных стран сделаны некоторые выводы о возможностях ее повышения.

Ключевые слова: производительность труда, экономический рост, валовая добавленная стоимость, занятость, рабочие места, факторы и ресурсы повышения производительности труда.

ISSUES OF INCREASING LABOR PRODUCTIVITY IN ENSURING SUSTAINABLE ECONOMIC GROWTH

Bakiyeva Iroda Akbarovna

TSUE, Associate professor

Abstract. The article theoretically substantiates the role of labor productivity in the development of the country's economy and the need to increase it. The dynamics of changes in the volumes of gross added value of sectors and industries of the economy of Uzbekistan are highlighted. Using the generalization of statistical data and mathematical calculations, a comparative analysis of the growth rates of gross added value, employment indicators and labor productivity is carried out. An economic assessment of the state of growth of labor productivity in industries and sectors of the republic's industry is given in comparison with the situation in foreign countries and conclusions are made on the possibilities of its increase.

Key words: labor productivity, economic growth, gross value added, employment, jobs, factors and resources for increasing labor productivity.

Кириш

Меҳнат унумдорлигини ошириш бизнеснинг барқарор ривожланишини таъминлаш ва муносиб иш ўринларини яратиш учун жуда муҳим бўлиб, уларнинг иккаласи ҳам аҳоли турмуш даражасини яхшилашга қаратилган ҳар қандай ривожланиш стратегиясининг муҳим элементлари ҳисобланади. Худди шу концепциядан келиб чиққан ҳолда ХМТ ҳар доим бизнесни ривожлантириш ва янги иш ўринларини яратишда меҳнат унумдорлигининг муҳим ролини тан олган. 2007 йилда Халқаро меҳнат конференцияси томонидан қабул қилинган барқарор ривожланиш тўғрисидаги хулосаларда меҳнат унумдорлигини ошириш бизнеснинг рақобатбардошлигини таъминлашнинг асосий омили эканлиги ҳамда унинг барқарорлиги учун зарурлиги таъкидланган. ХМТнинг 2019 йилдаги Халқаро меҳнат конференцияси томонидан қабул қилинган меҳнат соҳасининг истиқболи тўғрисидаги юз йиллик Декларациясида ҳам меҳнат унумдорлиги истиқболда меҳнат соҳасидаги инсонга йўналтирилган ёндашувнинг асоси эканлигини таъкидланган [1].

Ўзбекистон иқтисодиётини ривожлантиришнинг узоқ муддатли стратегиясида Ялпи ички маҳсулот ҳажмини 160 миллиард долларга ва аҳоли жон бошига даромадларни 4 минг долларга етказиш [2]. параметрлари белгиланган бўлиб, бу кўп жиҳатдан меҳнат унумдорлигининг ўсиш суръатларига боғлиқ. Бироқ, “бундай ўсиш суръатларига эришиш учун мавжуд потенциалдан тўлиқ фойдаланиляптими?” - деган савол туғилиши табиий.

Иқтисодий ривожланиш даврида бозор кўрсаткичлари (фойда) устуворлиги туфайли меҳнат унумдорлигига эътибор пасайганлиги сабабли уни ўлчаш талаб қилинмаган. Аммо, ҳозирги пайтда олдинга қўйилган стартегик мақсадларга эришиш учун бошқарув органлари ҳам,

тадбиркорлик субъектлари ҳам ушбу кўрсаткични доимий ҳисоблаб бориш зарурлигини тушунишлари керак.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили

Бутунги кунгача дунёда иқтисодий ўсишни таъминлаш, фойдани ошириш ва компанияларни ривожлантириш, истеъмол нархларини пасайтириш, ишчиларнинг иш ҳақи ва умумий аҳоли турмуш даражасини ошириш учун меҳнат унумдорлигининг муҳимлигини кўрсатадиган кўплаб илмий тадқиқотлар ўтказилган. Натижада меҳнат унумдорлиги тушунчасига нисбатан кўп қиррали ёндашувлар пайдо бўлган.

Иқтисодий категория сифатида меҳнат унумдорлигини ўрганишга бўлган ёндашувларни кузатадиган бўлсак, бу тушунчага биринчи марта инглиз классик мактаби асосчиси Вильям Петти асарида тўхталиб ўтилган бўлиб, унингча товар қиймати уни ишлаб чиқаришган сарфланган иш вақти билан ўлчаниб, қиймат миқдори меҳнат унумдорлигига боғлиқ [3].

Адам Смит ўзининг "Халқлар бойлигининг табиати ва сабаблари тўғрисида тадқиқот" китобида меҳнат унумдорлигини меҳнатнинг ишлаб чиқариш кучи билан белгилайди ва меҳнат унумдорлиги меҳнат тақсимооти туфайли ўнлаб ва юзлаб марта кўпайиши мумкинлигини таъкидлайди. А.Смит меҳнат тақсимооти жараёнини таҳлил этган ҳолда, унумли ва унумсиз меҳнат ўртасидаги фарқларни ҳам изоҳлаб берган. Бунда унумли меҳнат капитал ва фойда келтирадиган фақат моддий ишлаб чиқаришда бўлиши мумкинлиги, меҳнат унумдорлигининг ортиши меҳнат тақсимоотидагина эмас, шунингдек ишлаб чиқаришда мукамалроқ машиналарни қўллаш, ходимлар маҳорати билан боғлиқлиги асосланган [4].

Меҳнат унумдорлигини тавсифлашда Карл Маркс товар ишлаб чиқарувчиси меҳнатининг икки томонлама табиатидан келиб чиқди ва шу тариқа иқтисодий назарияга “меҳнатнинг ишлаб чиқариш кучи” ва “меҳнат сиғими” каби тушунчаларни киритди, бу эса “меҳнат унумдорлиги” каби иқтисодий ҳодисани таҳлил қилишга имкон берди [5].

Меҳнат унумдорлиги иқтисодий назарининг янги классик мактаби вакиллари томонидан ҳам чуқур ўрганилган. Улардан бири – Ж.Кларк меҳнат унумдорлигининг чўққиси назариясини яратган. У ўзининг “Бойликнинг тақсимланиши” асарида тадбиркорлар фойда олишни иложи борица кўпайтиришга ҳаракат қиладилар, шунинг учун ишлаб чиқариш сўнгги қўшимча меҳнат фойда ҳам, зарар ҳам келтирмайдиган паст меҳнат унумдорлигига эга бўлгунича кенгайтириб борилади деган хулосага келган [6].

Меҳнат унумдорлигини оширишнинг илмий асослари Ж.Кейнс, П.Друкер, П.Самуэльсон, М.Тодаро ва бошқа олимлар томонидан чуқурлаштирилган. М.Портер эса илмий муомалага мамлакатнинг умумий

унумдорлиги тушунчасини киритган. У меҳнат унумдорлигини миллий иқтисодиётнинг фақат ишлов бериш соҳаси эмас, барча тармоқларида оширишнинг аҳамиятини кўрсатган. М.Портернинг фикрига кўра, Мамлакатнинг аҳолиси жон бошига, молиявий, табиий ва бошқа ресурслари бирлигига тўғри келувчи ишлаб чиқарилган товарлар ва хизматлар қиймати билан ўлчанадиган омиллар самарадорлиги даражаси одамларнинг ҳаёт сифатини белгилайди, иқтисодий ўсишни таъминлайди ва рақобатбардошлик кўрсаткичи ҳисобланади. Жаҳон бозорида мамлакат қанчалар салмоқли мавқега эга бўлса, ушбу давлатда меҳнат унумдорлиги шунчалик тезроқ ортади [7].

Албатта хорижлик олимларнинг муаммони ўрганишга қўшган ҳиссаларини тан олган ҳолда, ватанимизнинг: академик Қ.Х.Абдурахмонов, профессорлар А.В.Вахобов, Ш.Р.Холмўминов, Х.М.Ҳакимов, М.Қ. Пардаев каби кўплаб олимларининг ҳам шу йўналишдаги илмий тадқиқотларини айтиб ўтиш ўринли бўлиб, улар меҳнат унумдорлигини турлича нуқатаи-назардан кўриб чиққанлар.

Ўрганилаётган муаммога хилма хил ёндашувлар мавжудлигини эътиборга олган ҳолда ушбу йўналишдаги энг салмоқли илмий изланишлар Академик Қ.Х.Абдурахмонов ва унинг илмий мактаб вакилларига тегишли эканлигини таъкидлаш жоиз. Қ.Х.Абдурахмонов меҳнат унумдорлигининг иқтисодий моҳиятини таҳлил этишда маҳсулот ишлаб чиқариш (хизматлар кўрсатиш) учун сафланадиган меҳнат бевосита меҳнат фаолиятини амалга ошириш пайтида сарфланаётган жонли меҳнат ҳамда моддийлаштирилган меҳнатдан, яъни аввал яратилган, ҳозир ишлаб чиқаришда фойдаланилаётган меҳнатдан иборатлигини ёдда тутиш лозимлигини таъкидлаган [3].

Тадқиқот методологияси

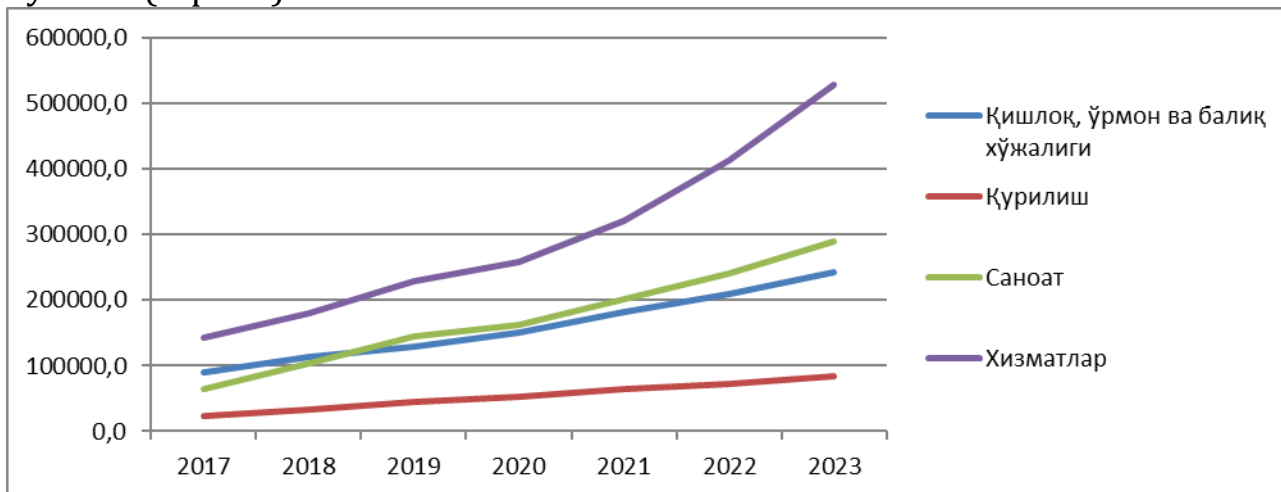
Илмий тадқиқотда иқтисодий воқелик ва жараёнларни ўрганишнинг турли илмий усуллари: илмий манбаларни ўрганиш асосида эмпирик таҳлиллар, қиёсий ва тизимли таҳлил, базавий ҳисоб-китоблар ва статистик гуруҳлаш усуллари қўлланди. Тадқиқот ишининг ахборот базаси сифатида Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат статистика агентлигининг маълумотлари ҳамда қатор оммавий ахборот воситаларининг интернет сайтлари материалларидан фойдаланилди.

Таҳлил натижалари

Мамлакатнинг иқтисодий ўсиши ундаги тармоқ ва соҳаларнинг ривожланишига боғлиқ. Статистик ҳисоботларда иқтисодиёт тармоқлари ва соҳаларининг ЯИМга қўшилган қиймати ҳажмини корхона ва ташкилотларнинг ҳисоботларини чуқур ўрганиш асосида аниқлаш ижтимоий меҳнат унумдорлигини ўсишидаги тўсиқларни ҳамда иш билан

бандликни ошириш бўйича мавжуд имкониятларини аниқлашга оид янги маълумотларни олишга ёрдам беради.

Республикада олиб борилаётган иқтисодий ислохотларнинг самараси ўлароқ барча иқтисодиёт тармоқларида ўсиш тенденциясини кузатиш мумкин (1-расм).

1-расм. Иқтисодиёт тармоқларининг ялпи қўшилган қиймат ҳажми динамикаси, млрд.сўм

Манба: www.stat.uz сайти маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилган

Иқтисодиётнинг барча тармоқларининг ЯИМга қўшилган қиймати ҳажми ўрганилаётган 2017-2023 йилларда ортиб борган. Хусусан бу даврда ўсиш қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалиги тармоғида 2,67 (267,6%), қурилиш соҳасида 3,68 (368,7 %), саноатда 4,43 (443,4 %) ва хизматлар соҳасида 3,7 (370,8 %) баробарга ошган. Шу билан бирга, ЯИМга ялпи қўшилган қиймат ҳажмида хизматлар соҳаси етакчилик қилмоқда. Жумладан 2017 йилда бу соҳанинг улуши 44,8 %ни ташкил қилган бўлса, 2023 йилга келиб бу кўрсаткич 46,2 %ни ташкил қилган. Республикада индустриал соҳани жадал ривожлантириш бўйича олиб борилаётган чора-тадбирлар натижасида саноатнинг улуши мос равишда 20,3 % дан 25,3 % га етган. Ўз навбатида қурилиш соҳасининг ҳам ҳиссаси ошиб борган ва мос равишда 7,1 %дан 7,4 %га етган. Қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалигининг қўшилган қиймат ҳажми эса ўрганилаётган даврда аксинча пасайган ва 2017 йилда бу кўрсаткич жамига нисбатан 28,2 %дан 21,2 %га тушган. Келтирилган статистик маълумотларга асосланиб республиканинг иқтисодиёт тармоқларида вазиятга юқори баҳо бериш мумкин, бироқ “тармоқларни янада ривожлантириш имкониятлари мавжудми?” - деган савол туғилади.

2024 йил 18 октябрда макроиқтисодий кўрсаткичлар масаласида бўлиб ўтган йиғилишда Ўзбекистон ҳукумати 2030 йилги ялпи ички маҳсулот ҳажми бўйича прогнозни яхшилаб, 160 млрд доллардан 200 млрд долларгача кўтариши мумкинлиги таъкидланган [11].

Ўзбекистон Республикаси иқтисодиёт тармоқларида иш билан бандлик ва меҳнат унумдорлиги кўрсаткичлари динамикаси

Кўрсаткичлар	Й и л л а р							Ўсиш суръати
	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	
Қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалигининг ялпи қўшилган қиймати ҳажми, млрд.сўм	90739,8	113327,4	129885,0	150493,7	181787,7	208809,2	242916,4	267,7
Соҳада иш билан бандлар сони, минг киши	3 671,30	3 537,20	3 544,60	3 499,20	3 414,70	3 438,70	3 344,00	91,1
Меҳнат унумдорлиги, млрд.сўм	24,7	32,0	36,6	43,0	53,2	60,7	72,6	293,9
Қурилишнинг ялпи қўшилган қиймати ҳажми, млрд.сўм	22875,8	32788,4	45202,0	51927,4	63608,5	73209,4	84313,1	368,6
Соҳада иш билан бандлар сони, минг киши	1 290,00	1 205,50	1 324,60	1 305,60	1 350,80	1 314,30	1 502,20	116,4
Меҳнат унумдорлиги, млрд.сўм	17,73	27,20	34,13	39,77	47,09	55,70	56,13	316,5
Саноатнинг ялпи қўшилган қиймати ҳажми, млрд.сўм	65258,8	102879,6	145083,9	162013,3	202219,3	240210,4	289371,4	348,0
Соҳада иш билан бандлар сони, минг киши	1599,9	1598,3	1612,9	1597,7	1642,4	1630,1	1661,9	103,9
Меҳнат унумдорлиги, млрд.сўм	18,5	25,6	34,1	39,8	47,0	54,7	61,9	335,0
Хизматларнинг ялпи қўшилган қиймати ҳажми, млрд.сўм	142787,5	179081,9	229226,1	259242,1	320928,3	413565,9	529405,6	370,8
Шу соҳада иш билан бандлар сони, минг киши	6732,2	6727,5	6850,4	6622,1	6910,2	7142,6	7332,1	108,9
Меҳнат унумдорлиги, млрд.сўм	21,2	26,6	33,5	39,1	46,4	57,9	72,2	340,4

Манба: www.stat.uz маълумолари асосида муаллиф томонидан тузилган

Ялпи ички маҳсулот хажмини оширишда мавжуд имкониятлардан максимал фойдаланиш, хусусан тармоқ ва соҳаларда иш билан бандларни самарали иш жойлари билан таъминлаш орқали меҳнат унумдорлигини ошириш ҳисобига сезиларли натижаларга эришиш мумкин. Бунинг учун туб иқтисодий ислохотлар олиб борилаётган йиллар кесимида эришилган макроиқтисодий натижаларни иш билан бандлар сонига нисбатан ҳисоб китоб қилиш ёрдамида вазиятга ўрганишни лозим топдик (1-жадвал).

1-жадвал маълумотларидан кўриб турганимиздек, республиканинг қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалиги соҳасида иш билан бандлар сони 8,9% га пасайган, қолган тармоқларда эса иш билан бандлар сонининг ошиши кузатилади. Жумладан, қурилиш соҳасида иш билан бандларнинг сони 16,4 %га, саноатда 3,4 %га, хизматлар соҳасида эса 8,9 %га ортган.

Шу билан бирга келтирилган тармоқ ва соҳалардаги меҳнат унумдорлигининг энг кўп ўсиш суръати хизматлар соҳасига (340,4%) тўғри келмоқда. Мос равишда бу кўрсаткич қишлоқ хўжалигида 293,9 %ни, қурилишда 316,5 %ни ҳамда саноатда 335,0 % ни ташкил қилган.

Келтирилган маълумотлар нимани англатади? Албатта республикада хизматлар соҳасида меҳнат унумдорлигининг юқори ўсиш суръатини ижобий баҳолаб, буни асосан рақамли технологияларнинг тез суръатлар билан жорий қилинаётганлиги натижасида шу турдаги хизматлар кўрсатишнинг ортаётганлиги, молиявий сектордаги хизматлар кўламининг кенгаяётганлиги, республикадаги туризм соҳасидаги имкониятлардан имкон қадар кўпроқ фойдаланилаётганлиги, соғлиқни сақлаш ва таълим тизимидаги олиб борилаётган ислохотлар натижаси билан изоҳлаш мумкин. Ушбу соҳанинг жадал ривожланиши ўз навбатида аҳоли турмуш даражасининг яхшиланишидан, даромадларнинг ортаётганлигидан далолат беради.

Шу билан бирга саноатнинг, қурилиш соҳаларининг ҳам меҳнат унумдорлигининг ўсиш суръатларини ижобий баҳолаган ҳолда, ушбу соҳалардаги ўсиш асосан киритилаётган инвестицияларнинг хажми, янги технологиялардан кенг кўламда фойдаланилаётганлиги, умуман ушбу соҳаларда яратилаётган имкониятлар билан изоҳлаш мумкин.

Жаҳон банки томонидан 2018 йилда нашр этилган “Ўзбекистонда иқтисодий ўсиш ва иш ўринларини ташкил этиш: чуқур диагностика” ҳисоботи айнан иқтисодиёт тармоқ ва соҳаларида меҳнат унумдорлигини ошириш имкониятларига бағишланган бўлиб, унда қайд этилишича “аҳолиси ўсиб бораётган Ўзбекистон учун истиқболда юқори унумли ва юқори ҳақи тўланадиган иш ўринларини яратиш иқтисодий ўсишни таъминлаш, ижтимоий барқарорликни мустаҳкамлаш ва даромадлар даражаси бўйича аҳолининг энг қуйи 40 фоизини ташкил этувчи

хонадонлар фаровонлигини янада оширишни таъминлашда муҳим аҳамият касб этади” [8].

Ўзбекистон ресурсга асосланган иқтисодиётдан унумдорликка асосланган иқтисодиётга ўтсагина юқори иш ҳақи тўланадиган унумли иш ўринлари яратилиши мумкин. Меҳнат унумдорлиги юқори бўлган иш ўринларини яратиш иқтисодий ўсиш ва турмуш даражасини оширишнинг калити ҳисобланади.

Бугунги кунда аҳоли жон бошига тўғри келадиган даромадлар энг юқори бўлган давлатларда сўнгги икки аср давомида меҳнат унумдорлигининг энг юқори ўсиши кузатилган. Бу мамлакатларда унумдорликнинг ошиши иш изловчилар учун юқори иш ҳақи тўланадиган жозибадор иш ўринларининг яратилишига олиб келди.

Ривожланган хорижий мамлакатлар тажрибасини ўрганиш натижасида айнан хизматлар соҳада меҳнат унумдорлигининг юқори эканлиги ва айнан шу соҳанинг ривожланиши мамлакатда аҳоли турмуш даражасини белгилаб бераётганлигини кўриш мумкин. Мисол таъриқасида Буюк Британия иқтисодиётини келтирсак, унда асосий иқтисодий қудратни айнан хизматлар соҳаси таъминлаб, мамлакат ЯИМ нинг 3/4 қисмини таъминлайди. Иккинчи ўринни саноат эгаллаб, ЯИМнинг 18,5 %ини шу соҳа таъминлайди. Ички озиқ-овқатга бўлган эҳтиёжнинг 2/3 қисмини қондирадиган қишлоқ хўжалиги ялпи ички маҳсулотнинг атиги 1 % таъминлайди, қурилиш соҳасининг ҳиссаси эса 6,1 %га тўғри келади [12]. Хорижий мамлакатлар тажрибасидан келиб чиқадиган бўлсак, республикада тармоқ ва соҳалардаги иш ўринларида меҳнат унумдорлигини ошириш имкониятлари жуда юқори.

Хулоса

Иш ўринларидаги меҳнат унумдорлиги ва рақобатбардошлик ҳар қандай мамлакатнинг иқтисодий ривожланишини таъминлаб берувчи калит ҳисобланади. Шунинг учун тегишли соҳа ва тармоқларнинг ривожланиш йўллариини белгилашда улардаги меҳнат унумдорлигини оширишнинг мавжуд заҳираларидан тўлароқ фойдаланиш имкониятларини ҳисобга олиш керак. Меҳнат унумдорлигини тез суръатлар билан ўсишини корхона ва ташкилотлар даражасида инсон капиталига, жисмоний капиталга, технологик ривожланишга инвестицияларнинг миқдор ва сифат уйғунлигига эришиш орқали таъминлаш мумкин.

Жаҳонда мавжуд бўлган технологияларни Ўзбекистон иқтисодиёти тармоқ ва соҳаларига жадал жорий этиш мамлакатда ишлаб чиқариш ҳажмини ва меҳнат унумдорлигини оширишнинг асосий каналига айланиши керак. Қишлоқ хўжалиги соҳасида (масалан, пахта ва ғалла етиштиришда) ислохотларни жадаллаштириш ҳисобига қишлоқ хўжалиги

маҳсулдорлигини ошириш бошқа тармоқларда ҳам таркибий ўзгаришлар муваффақиятининг шарти ҳисобланади ҳамда иқтисодий ўсиш ва камбағалликни қисқартириш каби мақсадга эришишни таъминлайди. Қишлоқ хўжалиги соҳасидан бўшаётганларни юқори унумли бошқа меҳнат унумдорлиги юқори бўлган тармоқ ва соҳаларга ўтиши инсон капиталига инвестициялар киритишни талаб этади.

Саноат соҳасида, айниқса саноатнинг қайта ишлаш тармоқларида хом ашё ва табиий ресурслар етишмаслиги меҳнат унумдорлигининг паст даражада ўсишига сабаб бўлмоқда. Ушбу етишмовчиликларни бартараф этиш ишлаб чиқариш корхоналари салоҳиятини оширади ва уларда меҳнат унумдорлигини ўсиши ҳисобига иқтисодий ўсишни таъминлайди.

Умуман олганда, республика иқтисодиёт тармоқ ва соҳаларида инвестицион муҳитни яхшилаш ва корхоналарнинг товарлари билан бозорга чиқишдаги харажатларни камайтириш, хусусий секторга инвестициялар оқимини рағбатлантириш мақсадида бозор механизмларини либераллаштириш, давлат бошқаруви ва молиявий институтлар фаолиятини такомиллаштириш, меҳнат унумдорлиги паст иш жойларида мотивацион механизмларни самарали қўллаш имкониятларини кенгайтириш меҳнат унумдорлигини оширишнинг асосий омиллари ва заҳиралари ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Повышение производительности: Краткий обзор Руководства для организаций работодателей https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/@europe/@ro-geneva/@sro-moscow/documents/publication/wcms_774539

2. “Ўзбекистон 2030 Стратегияси” Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 11 сентябрдаги ПФ-158-сон Фармонида 1-илова <https://lex.uz/ru/docs/6600413>

3. Abduraxmonov Q.X. Mehnat iqtisodiyoti: nazariya va amaliyot. Darslik – T.: FAN, 2019. - 592 bet

4. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. - М.: Эксмо, 2007. - С.253.

5. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2-ое изд. Т. 23, с. 55

6. Киреев А.П. Прикладная макроэкономика. – М : Международные отношения, 2006. – С.34 .

7. Портер М. Международная конкуренция. Конкурентные преимущества стран. М.: Международные отношения, 1993. С. 24.

8. Экономический рост и создание рабочих мест в Узбекистане: углубленная диагностика. 28 декабря 2018 г. Глобальная практика по

макроэкономике, торговле и инвестициям. Регион Европы и Центральной Азии. Документ Всемирного банка.

9. www.stat.uz -Ўзбекистон Президенти хузуридаги Статистика агентлиги сайти

10. www.lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси

11. <https://kun.uz/kr/news/2024/10/18/ozbekiston-2030-yilga-borib-yaimni-200-mlrd-dollariga-yetkazishi-mumkinligi-aytildi>

12. https://ru.wikipedia.org/wiki/Экономика_Великобритании

MEHNAT IQTISODIYOTI VA INSON KAPITALI

ISSN: 3030-3117

<https://laboreconomics.uz/>

MEHNATGA HAQ TO'LASHNING ENG KAM MIQDORINING AHOLI UNUMLI BANDLIGINI OSHIRISHDAGI AHAMIYATI

Qurbonov Samandar Pulatovich

Mehnat bozori tadqiqotlari instituti, doktorant

PhD, e-mail: s.kurbonov@tsue.uz

Annotatsiya. Aholi orasidagi unumli band shaxslar iqtisodiy o'sishga hissa qo'shish bilan birga yashash uchun iste'molga yetarli darajada ish haqi olishini kafolatlay oladi. Ushbu maqola unumli bandlikni oshirishda mehnatga haq to'lashning eng kam miqdori hamda uning asosiy jihatlarini, uning xodimlar mehnat daromadi indikatori sifatidagi ta'sirini hamda unumli bandlik ko'lamini kengaytirishga qaratilgan strategiyalarni tadqiq etadi. Mazkur kichik tadqiqotda mehnatga haq to'lashning eng kam miqdorining unumli bandlikni oshirishdagi roli bo'yicha ayrim tadqiqotlar o'rganilgan va ulardagi ilmiy yondoshuvlar tizimlashtirilgan. Tadqiqotning ilmiy natijasi sifatida mamlakat aholisining unumli bandligini oshirishga oid tavsiyalar taklif etilgan.

Kalit so'zlar: mehnatga haq to'lashning eng kam miqdori, unumli bandlikni darajasini oshirish, minimal iste'mol xarajatlari, xususiy sektor va davlat sektorida bandlik xususiyatlar, ish bilan bandlikka ta'sir etuvchi omillar.

ЗНАЧЕНИЕ МИНИМАЛЬНОГО РАЗМЕРА ОПЛАТЫ ТРУДА ДЛЯ ПОВЫШЕНИЯ ПРОДУКТИВНОЙ ЗАНЯТОСТИ НАСЕЛЕНИЯ

Курбанов Самандар Пулатович

PhD, Институт исследований рынка труда, докторант

Аннотация. Продуктивно занятые лица среди населения не только вносят вклад в экономический рост, но и способны обеспечить себе заработную плату, достаточную для достойного уровня потребления. В данной статье исследуются минимальный размер оплаты труда и его ключевые аспекты в контексте повышения продуктивной занятости, а также влияние минимальной заработной платы как индикатора трудовых доходов работников. Кроме того, рассматриваются стратегии, направленные на расширение масштабов продуктивной занятости. В данном небольшом исследовании проанализированы отдельные научные работы, посвящённые роли минимальной заработной платы в повышении продуктивной занятости, и систематизированы применяемые в них научные подходы. В качестве научного результата исследования предложены рекомендации по повышению уровня продуктивной занятости населения страны.

Ключевые слова: минимальный размер оплаты труда, повышение уровня продуктивной занятости, минимальные потребительские расходы, особенности занятости в частном и государственном секторах, факторы, влияющие на занятость.

THE IMPORTANCE OF THE MINIMUM WAGE IN INCREASING PRODUCTIVE EMPLOYMENT OF THE POPULATION

Kurbonov Samandar Pulatovich

PhD, Institute for Labor Market Research, doctoral student

Abstract. Productiv employed individuals within the population not only contribute to economic growth but also ensure a level of income sufficient to meet consumption needs for a decent standard of living. This article explores the minimum wage and its key aspects in the context of increasing productive employment, as well as its impact as an indicator of employees' labor income. It also examines strategies aimed at expanding the scale of productive employment. In this small study, various research works on the role of minimum wage in enhancing productive employment have been analyzed, and the scientific approaches used in them have been systematized. As a scientific result of the study, recommendations are proposed for increasing the level of productive employment among the country's population.

Keywords: minimum wage, increasing the level of productive employment, minimum consumption expenditures, characteristics of employment in the private and public sectors, factors influencing employment.

Kirish

Mamlakatda belgilangan mehnatga haq to'lashning eng kam miqdori va minimal iste'mol xarajatlari miqdori belgilangan o'rtasidagi nisbat aholining turmush darajasi va ijtimoiy himoyasini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Ushbu nisbat davlatning ijtimoiy siyosatini aks ettiradi va ijtimoiy adolatni ta'minlash maqsadida aniqlanadi.

Zero, “O'zbekiston — 2030” strategiyasida 28-maqсад aynan aholini daromadli mehnat bilan band qilish, ijtimoiy sug'urta tizimini takomillashtirish belgilangan bo'lib, unda mehnatga layoqatli aholini, shu jumladan yoshlar va nogironligi bo'lgan shaxslarni barqaror va samarali bandligini ta'minlash orqali ishsizlik darajasini 7 foizgacha tushirish asosiy vazifalardan biri sifatida qayd etilgan [1].

Mehnatga haq to'lashning eng kam miqdori ishchi-xodimlar o'zlari va oila a'zolarining asosiy ehtiyojlarini qondirish imkoniga egaligi kafolatlanishi lozim. Binobarin, mehnatga haq to'lashning eng kam miqdori, kamida, minimal iste'mol xarajatlari miqdoriga teng yoki undan yuqori bo'lishi kerak. Bu ish bilan band shaxslarning kambag'allik chegarasidan pastga tushib qolmasliklari uchun muhim o'rin tutadi.

Iqtisodiy jihatdan, mehnatga haq to'lashning eng kam miqdori ish bilan band shaxslarga nafaqat yashashga, balki iqtisodiyotga qo'shimcha hissa qo'shishga ham imkon berishi maqsadga muvofiq. Bu ish beruvchilar uchun ham manfaatli, chunki xodimlarning yuqori xarid qobiliyati iqtisodiy o'sishga yordam beradi.

Davlat byudjetining yuklamasi jihatidan, mehnatga haq to'lashning eng kam miqdori davlat byudjetini zaiflashtirmasligi kerak. Davlatning ijtimoiy himoya

siyosati barqarorligini ta'minlash uchun byudjet imkoniyatlari va iqtisodiy o'sish prognozlari inobatga olinishi zarur.

Agar mehnatga haq to'lashning eng kam miqdori haddan tashqari yuqori bo'lsa, bu ish bilan bandlikni kamaytirishi mumkin. Shuning uchun mehnatga haq to'lashning eng kam miqdori va minimal iste'mol xarajatlari o'rtasidagi nisbat bozorning talab va taklif qonuniyatlariga mos kelishi talab etiladi.

Mehnatga haq to'lashning eng kam miqdori (MHTEKM) belgilash ijtimoiy-iqtisodiy siyosatning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Bu muvozanatni belgilash uchun bir nechta omillar va jarayonlar hisobga olinadi. Xususan, mamlakatda “kambag'allikni qisqartirish va ehtiyojmand oilalarni ijtimoiy qo'llab-quvvatlash borasidagi chora-tadbirlarning natijadorligini oshirish va bunda aholining maqsadli guruhini aniqlash bo'yicha vazifalar aniq bir mezon va uslubiy yondashuvlarning ishlab chiqilishini talab etadi. O'z navbatida, ushbu uslubiy yondashuv va bazani shakllantirish aholining turmush sharoiti va ijtimoiy holatini bevosita o'zida aks ettiruvchi, ya'ni ularning iste'mol tarkibi va xususiyatlari bo'yicha real holatni ifodalovchi ko'rsatkichlarni hisoblash muhim ahamiyat kasb etadi” [2].

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi

Xalqaro mehnat tashkilotining “Eng kam ish haqini rivojlanayotgan davlatlarni alohida hisobga olgan holda o'rnatish to'g'risida”gi 131-sonli konvensiyasida a'zo mamlakatlar ulardagi mehnat sharoitlari ana shunday tizimni qo'llash maqsadga muvofiq bo'lsa, yollanib ishlaydigan barcha xodimlarni qamrab oladigan eng kam ish haqi tizimini joriy etish majburiyatini olishlari ko'rsatilgan. Bunda eng kam ish haqi qonun kuchiga egaligi va kamaytirilishi mumkin emasligi ta'kidlangan [3].

Bu yondashuv rivojlanayotgan davlatlarda ish bilan band aholining asosiy ehtiyojlarini qondirish va adolatli mehnat sharoitlarini ta'minlash uchun muhim mexanizm hisoblanadi. Eng kam ish haqining qonuniy asosda mustahkamlanishi, uni asossiz ravishda kamaytirishni cheklash orqali xodimlarning huquqiy kafolatlari mustahkamlanadi.

J.Parkerning fikricha, malakali mehnat eng kam ish haqi oshishi natijasida rag'batlantiriladi. Bu holat ishchilarning o'z bilim va ko'nikmalarini oshirishga bo'lgan qiziqishini kuchaytiradi, chunki yuqori malaka yuqoriroq daromad olish imkoniyatini yaratadi. Natijada, mehnat bozorida raqobatbardosh va samarador ishchi kuchi shakllanadi [4].

Buyuk Britaniyaning Fiskal tadqiqotlar institutidan R.Joys va T.Uoterlarning fikricha, eng kam ish haqi kam daromadli oilalar muammosini aniq va samarali tarzda hal qilishga mo'ljallanmagan — va uni keskin emas, balki bosqichma-bosqich oshirish kerak, aks holda xavflar yuzaga keladi [5]. Olimlar fikriga ko'ra, bu vaziyat ijtimoiy adolat va mehnat bozorining barqarorligi o'rtasida muvozanatni ta'minlash mumkin bo'ladi.

R.K. Vedder, L.E. Gallaveylar fikricha, raqobatbardosh bozor sharoitida ishchilarga ularning chegaraviy daromad mahsuloti — ya’ni ishchining korxonaga qo’shgan daromadi miqdorida haq to’lanadi [6]. Albatta, ishchining samaradorligi oshgani sayin u oladigan haq ham mutanosib tarzda ortadi, bu esa malaka va mehnat unumdorligini rag’batlantiradi. Natijada, bozor mexanizmi o’zi orqali adolatli ish haqi tizimini shakllantiradi va ishchi bilan ish beruvchi o’rtasidagi iqtisodiy munosabatlarni muvozanatga keltiradi.

A.Shilovning fikricha, “minimal ish haqi joriy etilishi faqatgina xodimlar uchun emas, balki ish beruvchilar uchun ham foydali ekani ayon bo’ladi. Bunday holatda minimal ish haqi joriy etilishi natijasida xodimlarning vijdonan ishlash darajasi oshadi, ish beruvchining o’z vazifalarini bajarmaslik holatlari sababli yuzaga keladigan yo’qotishlari kamayadi. O’rta va uzoq muddatli istiqbolda ish beruvchilarning xodimlar ustidan nazorat olib borishga bo’lgan xarajatlari kamayishi mumkin” [7].

“Mehnat iqtisodiyoti va inson kapitali” ilmiy maktabi asoschisi akademik Q.Abduraxmonov ish haqi darajasining pasayishi, aholining mehnat faoliyatidan oladigan daromadlarida ish haqi ulushining kamayishi ish haqining o’z iqtisodiy funksiyalarini bajarish imkoniyatlarini keskin chegaralab qo’yishini ta’kidlab o’tgan [8].

Binobarin, unumli bandlik – bu qonunchilikda taqiqlanmagan, o’zining ishlab chiqarish va ijodiy mehnatga doir qobiliyatlaridan foydalangan holda o’zi va qaramog’idagilar uchun milliy kambag’allik chegarasidan yuqori darajadagi iste’mol uchun kafolatli mehnat daromadi keltiradigan faoliyatdir [9]. Unumli bandlikka mehnatga haq to’lashning eng kam miqdori bilvosita va bevosita ta’sir etadi. Davlat budjetida moliyalashtiriladigan tashkilotlarda xodimlar mehnatiga haq to’lashda Yagona ta’rif tizimi MHTEKMga bog’liq bo’liq holatda bazaviy ish haqi shakllantirilsa, xususiy sektorda esa u eng kam ish haqini belgilashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot metodologiyasi

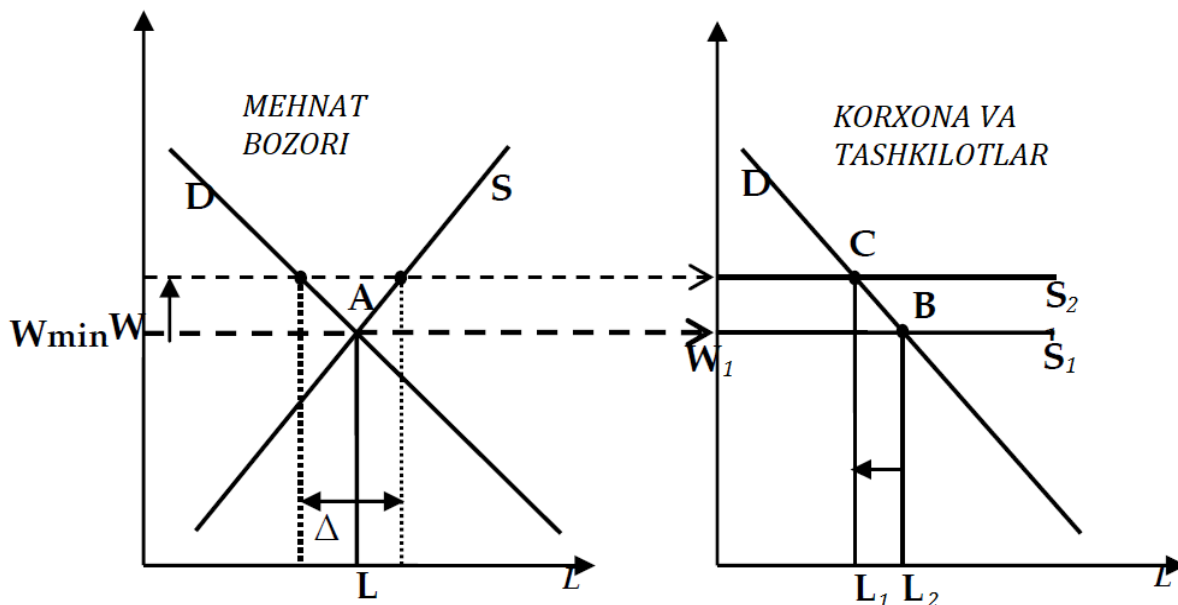
Mazkur tadqiqotda bir qator onlayn ma’lumotlar bazalaridagi ilmiy manbalarda o’z aksini topgan unumli bandlik va undagi gender masalalariga taaluqli empirik va konseptual tadqiqotlar o’rganildi va ulardagi ilmiy yondoshuvlar tizimlashtirildi. Shuningdek, tadqiqot ishida tizimli tahlil, analiz va sintez, qiyosiy tahlil, monografik tahlil va guruhlash usullari qo’llanildi.

Tahlil va muhokama

Aholining unumli bandlik darajasiga mamlakatda belgilangan mehnatga haq to’lashning eng kam miqdori (MHTEKM) ham sezilarli ta’sir etadi.

Mehnatga haq to’lashning eng kam miqdori bo’yicha darslik tahlillarida bitta turdagi mehnat uchun raqobatli mehnat bozori tasvirlanadi. Bunda mehnat taklifi egri chizig’i yuqoriga qarab (o’suvchi), mehnatga talab egri chizig’i esa pastga qarab (kamayuvchi) yo’налgan bo’ladi. Agar minimal ish haqi

belgilanmasa, mehnat bozorida muvozanatli ish haqi va muvozanatli bandlik darajasi yuzaga keladi.

Bu yerda, S – mehnat bozorida taklif (ishchilar tomonidan taklif etilayotgan mehnat), D – mehnat bozorida talab (ish beruvchilar tomonidan mehnatga boʻlgan talab), W – ish haqi (mehnatga toʻlanadigan haq), W_{min} – mehnatga haq toʻlashning eng kam miqdori (rasmiy), L – bandlik darajasi (rasman ish bilan band aholi soni).

1-rasm. Mehnatga haq toʻlashning eng kam miqdori asosida mehnat bozorida talab va taklif oʻzgarishi [7]

Agar belgilangan mehnatga haq toʻlashning eng kam miqdori (W_{min}) muvozanat ish haqidan (W) yuqori boʻlib, «majburiy» tusga ega boʻlsa, bu holatda bandlik darajasi pasayadi. Buning ikki sababi bor:

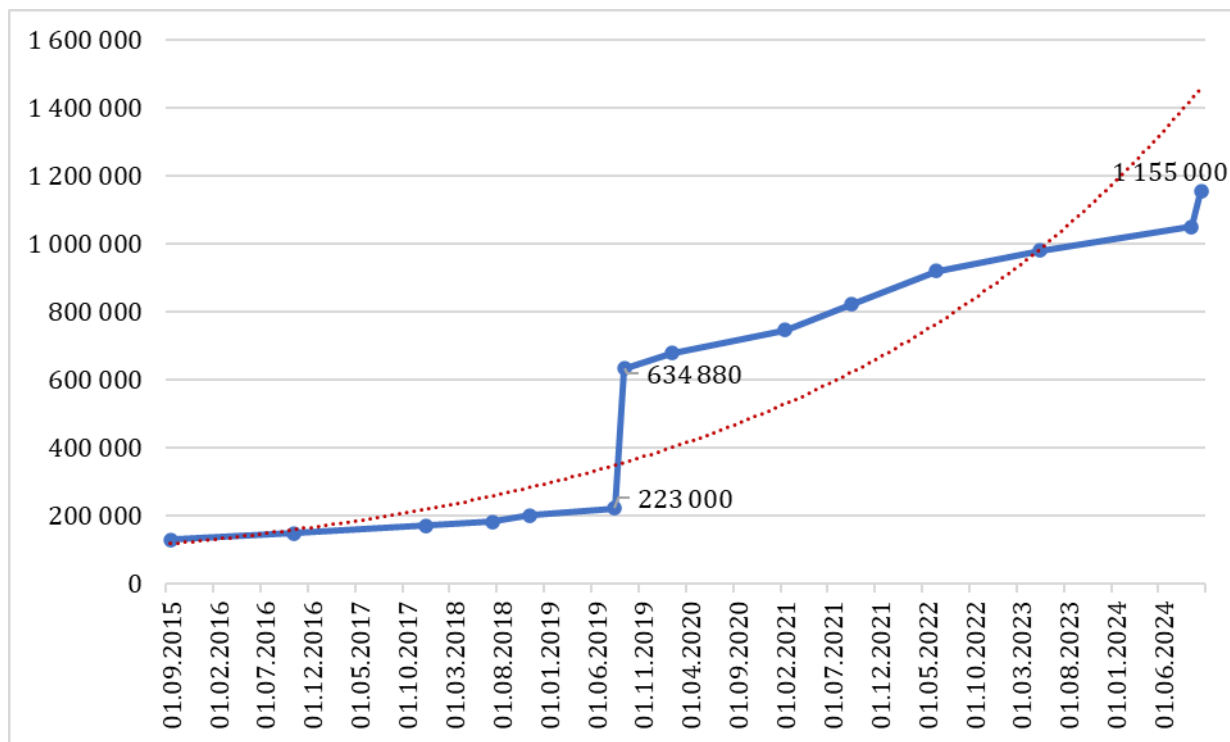
Birinchidan, ish beruvchilar endi qimmatlashgan mehnat oʻrniga boshqa ishlab chiqarish omillari (masalan, *kapital*) dan koʻproq foydalanishni afzal koʻradilar.

Ikkinchidan, yangi omillar kombinatsiyasi tufayli ishlab chiqarish xarajatlari oshib, mahsulot narxi koʻtariladi va bu mehnatga boʻlgan talabning yanada kamayishiga sabab boʻladi.

Ushbu ikki taʼsir natijasida umumiy bandlik pasayadi. Shuningdek, bu holat amaldagi unumli bandlik darajasiga ham taʼsir etadi.

2-rasm diagramma 2015-yil sentyabridan 2024-yil sentyabrigacha boʻlgan davrda Oʻzbekistonda mehnatga haq toʻlashning eng kam miqdorining dinamikasini koʻrsatadi. Bu davr mobaynida minimal ish haqi sezilarli darajada oshgan.

2015-yil sentyabrda minimal ish haqi 130240 soʻmni tashkil qilgan va 2016-yil dekabriga qadar bosqichma-bosqich oshirilib borilgan. 2016-yil dekabrda minimal ish haqi 149775 soʻmgacha oshgan va 2017-yil iyunida 172240 soʻmni tashkil qilgan.

2-rasm. O'zbekiston Respublikasi mehnatga haq to'lashning eng kam miqdori dinamikasi, so'm¹

2018-yilda minimal ish haqi 184300 soʻmdan 202730 soʻmgacha oshgan. 2019-yildagi oʻzgarishlar ancha katta boʻlib, sentyabrda 223000 soʻmdan dekabrda 634880 soʻmgacha keskin oshgan.

2020-yilda minimal ish haqi iyun oyida 679330 soʻmga, dekabrda kelib esa 747300 soʻmga yetgan. 2021-yilda minimal ish haqi iyun oyida 822000 soʻmga, dekabrda kelib esa 920000 soʻmga yetgan. 2022-yil dekabrda kelib minimal ish haqi 980000 soʻmga yetgan.

2023-yilda minimal ish haqi iyun oyida 1050000 soʻmga, dekabr oyiga kelib esa 1155000 soʻmga teng boʻlgan.

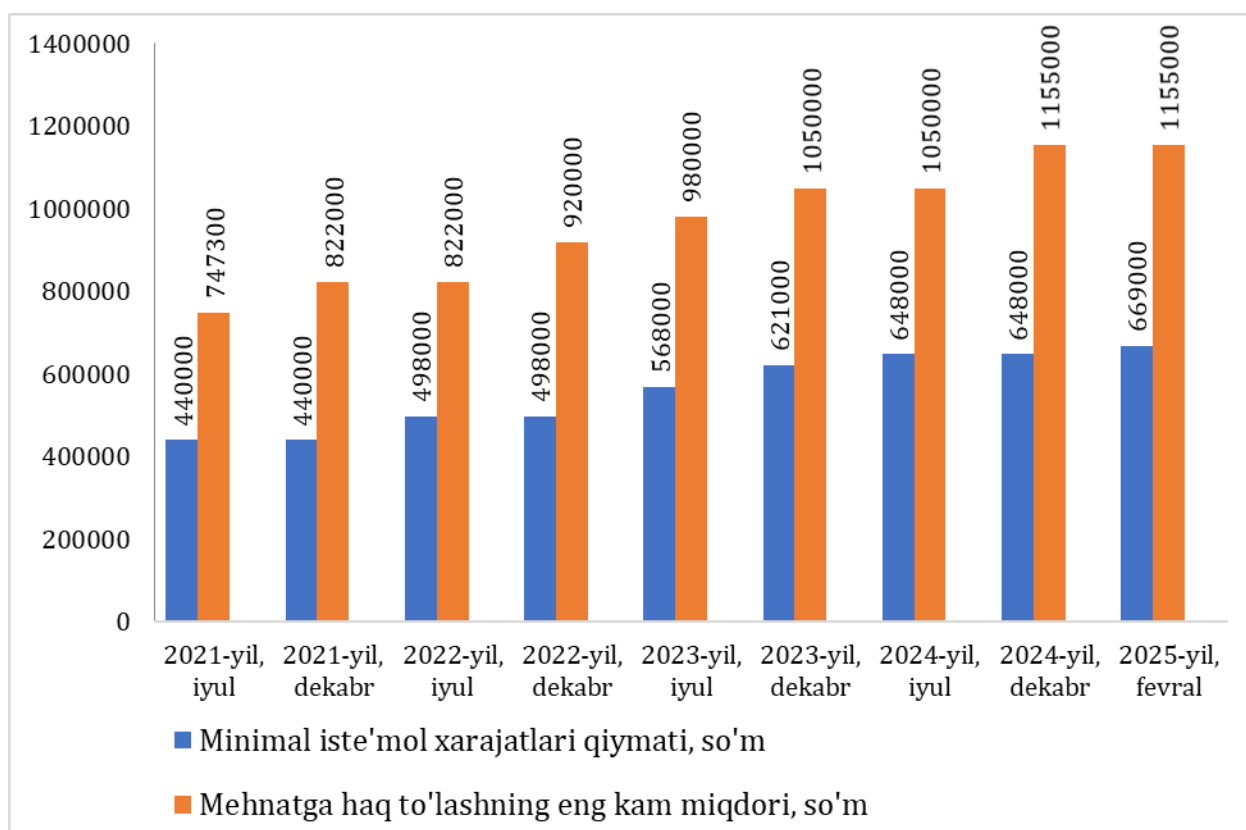
Mehnatga haq to'lashning eng kam miqdorining dinamikasi O'zbekistonda yillar davomida minimal ish haqining muntazam ravishda oshib borganligini ko'rsatadi. Bu islohotlar aholining turmush darajasini yaxshilashga qaratilganligini yaqqol aks ettiradi. Zero, ish haqining oshishi inflyatsiyaning ta'sirini qoplash va aholining real daromadlarini saqlab qolish maqsadida amalga

¹ Rasmiy ma'lumotlar asosida muallif ishlanmasi

oshiriladi. Ammo inflyatsiion o'sish darajasi amaldagi ish haqi miqdori o'sishidan yuqori bo'lsa, xarid qobiliyati tushib ketishiga zamin yaratiladi.

Mehnatga haq to'lashning eng kam miqdori ish beruvchilar tomonidan ishchilarga to'lanishi lozim bo'lgan eng kam ish haqi miqdorini ifoda etadi. Bu ko'rsatkich ishchi kuchining mehnatga bo'lgan qiziqishi, turmush darajasi va unumli bandlik darajasiga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir ko'rsatadi.

Mehnatga haq to'lashning eng kam miqdorining adolatli darajada belgilanishi ishchilarni iqtisodiy ekspluatatsiyadan himoya qiladi va ularga mehnat qilayotganlarida o'z hayotlarini ta'minlash uchun yetarli darajada maosh olish imkonini beradi. Bu esa ishchilarning mehnatga bo'lgan qiziqishini oshiradi va unumli bandlik darajasining o'sishiga olib keladi. Uning oshirilishi aholining turmush darajasini yaxshilaydi va ularning iste'mol qobiliyatini oshiradi. Bu iqtisodiy rivojlanishga turtki bo'lib, unumli bandlik darajasini oshiradi.

3-rasm. O'zbekistonda 2021-yildan 2025-yil fevral holatida minimal iste'mol xarajatlari va mehnatga haq to'lashning eng kam miqdori dinamikasi, so'm²

3-rasmda keltirilgan ma'lumotlarga ko'ra, minimal iste'mol xarajatlari davomiy ravishda o'sib bormoqda. 2021-yil iyulidagi 440000 so'mdan 2024-yil

² Rasmiy internetdagi ochiq manbalar asosida mullif ishlanmasi

dekabrigacha 648000 so‘mgacha, ya’ni 47.27% ga oshgan. Bu holat inflyatsiya, tovar va xizmatlarga bo‘lgan talabning o‘sishi yoki boshqa makroiqtisodiy omillar bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin.

Mehnatga haq to‘lashning eng kam miqdori ham ancha sezilarli darajada o‘sgan. 2021-yil iyulidagi 747300 so‘mdan 2024-yil dekabrigacha 1155000 so‘mgacha, ya’ni taxminan 54.53% ga oshgan. 2021-yil iyulida mehnatga haq to‘lashning eng kam miqdori (747300 so‘m) minimal iste‘mol xarajatlaridan (440000 so‘m) ancha yuqori bo‘lgan, bu esa ish haqining asosiy iste‘mol ehtiyojlarini qoplash uchun yetarli ekanligini ko‘rsatadi. 2022-yil dekabr va 2023-yil iyulda ham mehnatga haq to‘lashning eng kam miqdori minimal iste‘mol xarajatlaridan (42,0%) yuqori bo‘lgan, bu esa ijobiy holatni saqlab turgan. Biroq, 2023-yil dekabrda kelib iste‘mol xarajatlari biroz ko‘proq o‘sgani sababli, bu oraliq biroz qisqara boshlagan. 2024-yil iyul va dekabrda kelib, minimal ish haqi 1155000 so‘mga, minimal iste‘mol xarajatlari esa 648000 so‘mga yetib, farq saqlanib qolgan. 2025-yil fevral oyida minimal iste‘mol xarajatlari miqdori 669000 so‘m etib belgilandi. Bunda belgilangan mehnatga haq to‘lashni eng kam miqdorining o‘sish sur‘ati avvalgi yillarga nisbatan biroz sekinlashganligini ko‘rish mumkin.

Minimal iste‘mol xarajatlari miqdori va mehnatga haq to‘lashning eng kam miqdori unumli bandlik darajasiga muhim ta’sir ko‘rsatadi. Ular o‘rtasidagi muvozanat mehnat bozorining barqaror rivojlanishi va iqtisodiy o‘sish uchun muhimdir.

Minimal iste‘mol xarajatlari miqdori va mehnatga haq to‘lashning eng kam miqdorining o‘zaro muvozanatli bo‘lishi aholining turmush darajasini yaxshilaydi va iqtisodiy barqarorlikni ta’minlaydi, bu esa unumli bandlik darajasining oshishiga yordam beradi. Shuningdek, minimal iste‘mol xarajatlari miqdori va mehnatga haq to‘lashning eng kam miqdori adolatli va muvozanatli belgilansa, norasmiy sektorga o‘tish xavfi kamayadi va rasmiy sektordagi unumli bandlik darajasi saqlanib qoladi.

Xulosa va tavsiyalar

Mehnatga haq to‘lashning eng kam miqdori (MHTEKM) aholining unumli bandligini oshirishda muhim iqtisodiy va ijtimoiy ahamiyat kasb etadi. U ish bilan band shaxslarning asosiy ehtiyojlarini qondirishga imkon berib, mehnatga bo‘lgan rag‘batni oshiradi va ijtimoiy adolatni ta’minlashda vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Statistik tahlillar shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekistonda so‘nggi yillarda minimal ish haqi ma’lum intervallar asosida rasman oshirilib borayotgan bo‘lsa-da, u inflyatsiya darajasiga muvofiq belgilanmasa, xarid qobiliyatining pasayishiga olib kelishi mumkin. Shuningdek, MHTEKM va minimal iste‘mol xarajatlari o‘rtasidagi muvozanat mehnat bozori barqarorligi va unumli bandlik darajasi uchun hal qiluvchi omil bo‘lib qolmoqda.

Albatta, muammolarni hal qilish va samarali strategiyalarni amalga oshirish orqali islohotchilar, ish beruvchilar va tegilshli institutlar har bir xodimning munosib turmush kechirishi, mehnatiga yarasha munosib ish haqi olishi va o'sib borayotgan iqtisodiyotimizning afzalliklaridan bahramand bo'lish imkoniyatiga ega bo'lgan muhitni yaratishi mumkin. Shuning uchun, unumli bandlik darajasini oshirishda asosiy e'tiborni daromad olish uchun ko'proq soat ishlash masalasiga emas, balki ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotni ta'minlashda muhim bo'lgan resurslar (mehnat, vaqt va kapital)dan daromadni oshirishga qaratishi, bunda belgilangan minimal miqdorlar har bir shaxs malakasi, tajribasi va ko'nikmasi asosida olayotgan mehnat daromadi uchun rag'bat indikatorlari sifatida xizmat qilishi muhimdir.

Mehnatga haq to'lashning eng kam miqdori unumli bandlik darajasiga to'g'ridan-to'g'ri va bilvosita ta'sir ko'rsatadi. Bu omilning to'g'ri va muvozanatli belgilanishi mehnat resurslarining samaradorligini oshirishga, ish o'rinlari yaratilishiga va iqtisodiy barqarorlikka erishishga yordam beradi. Ular o'rtasidagi o'zaro munosabat mehnat bozorining rivojlanishi va unumli bandlik darajasining oshishi uchun muhim ahamiyatga ega.

Mehnatga haq to'lashning eng kam miqdori ijtimoiy himoya vositasi sifatida rasmiy ish bilan band aholining yashash darajasini kafolatlashga qaratilgan. Biroq bu ko'rsatkich mamlakatdagi umumiy makroiqtisodiy sharoit, ayniqsa Markaziy bank tomonidan belgilanadigan asosiy foiz stavkasi bilan bevosita bog'liq bo'lmasa-da, bilvosita ta'sirchan omil hisoblanadi. Markaziy bank foiz stavkasini oshirganda, bu iqtisodiyotda pul mablag'larining narxlashuviga, ya'ni kreditlar qimmatlashishiga olib keladi, bu esa ishlab chiqarish hajmiga va ish o'rinlariga bosim qilishi mumkin. Natijada, ishchilarning xarid qobiliyati pasayadi va bu holat minimal ish haqini oshirish ehtiyojini yuzaga keltiradi.

Mehnatga haq to'lashning eng kam miqdorini belgilanishi va shu asosida aholi rasmiy unumli bandligini oshirishda quyidagi ustuvor vazifalar muhim deb hisoblaymiz:

Birinchidan, mehnatga haq to'lashning eng kam miqdorini belgilashda uni aholining real ehtiyojlari va minimal iste'mol xarajatlari bilan mutanosib holda aniqlash muhim ahamiyat kasb etadi. Bu nisbat orqali aholining yashash darajasini ta'minlash, ijtimoiy adolat va barqaror iqtisodiy o'sishga erishish mumkin. Mehnatga haq to'lashning eng kam miqdorini belgilanishida inflyatsiya darajasi, ishchilarning real daromadlarini saqlab qolish imkoniyati, hamda rasmiy va norasmiy sektorlar o'rtasidagi ish haqi tengsizligi inobatga olinishi zarur.

Ikkinchidan, xususiy sektordagi ish beruvchilarni rag'batlantirish, soliq imtiyozlari va subsidiyalar orqali ularga bosimni kamaytirish mehnat bozoridagi barqarorlikni ta'minlaydi. Shuningdek, mehnat bozoridagi samaradorlikni oshirish maqsadida mehnatga haq to'lashning eng kam miqdorini xodimlar

malakalari, tajribasi va ish unumdorligiga mos ravishda belgilanishi maqsadga muvofiq. Bu usul ishchi kuchining raqobatbardoshligini oshirish bilan birga, ishlab chiqarishda sifat va samaradorlikni rag'batlantiradi.

Uchinchidan, mehnatga haq to'lashning eng kam miqdorini va minimal iste'mol xarajatlari o'rtasidagi muvozanatli munosabatni saqlash orqali norasmiy sektorga o'tish xavfini kamaytirishga sezilarli hissa qo'shadi. Bu bilan aholining rasmiy sektorda ish bilan bandligi ta'minlanadi, kelajakdagi ijtimoiy sug'urta tizimiga rasman kirish imkoniyatlari ortadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi “O'zbekiston — 2030” strategiyasi tog'risidagi PF-158-son Farmoni. Manba: <https://lex.uz/ru/docs/-6600413>

2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 27-avgustdagi “Minimal iste'mol xarajatlari qiymatini hisoblash tartibini amaliyotga joriy etish to'g'risida”gi 544-son qarori. Manba: <https://lex.uz/docs/5606697>

3. Minimum Wage Fixing Convention (C131) 1970 (No. 131) // URL: https://normlex.ilo.org/dyn/nrmlx_en/f?p=normlexpub:12100:0::no::p12100_instrument_ID:312276

4. Jeffrey Parker. Models of unemployment. Economics 314 Coursebook, 2010. P.12-14

5. Joyce, R and Waters, T. (2019). Reducing in-work poverty: the role of minimum wages and benefits. London: IFS. Available at: <https://ifs.org.uk/publications/reducing-work-poverty-role-minimum-wages-and-benefits> (accessed: 29 March 2025).

6. Vedder R.K., Gallavey L.E.. Does the Minimum Wage Reduce Poverty? //Employment policies institute, Ohio University, June 2001, p.1-8.

7. Шилов А. Минималная заработная плата (обзор теорий). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/minimalnaya-zarabotnaya-plata-obzor-teoriy/viewer>

8. Абдурахмонов Қ.Х. Меҳнат иқтисодиёти: назария ва амалиёт / Дарслик. ЎЗАФ “FAN” нашриёт давлат корхонаси, Т.: 2019. -592б. 416-бет.

9. S.Qurbonov. O'zini o'zi band qilishda zaif bandlikdan unumli bandlik sari transformatsion jarayonlar // “Mehnat iqtisodiyoti va inson kapitali” ilmiy elektron jurnali, 2024-yil 1-son, 33-45-b. 41-bet.

MEHNAT IQTISODIYOTI VA INSON KAPITALI

ISSN: 3030-3117

<https://laboreconomics.uz/>

RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR ASSOSIDA OLIY TA'LIM MUASSASALARI BITIRUVCHILARNI BANDLIGINI TA'MINLASH MEKANIZIMLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Xatamov Ochildi Qurbonovich

Termiz davlat universiteti professori

Xalikov Timur Tulkinovich

Termiz davlat muhandislik va
agrotexnologiyalar universiteti assistenti

e-mail: khalikovtima@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada oliy ta'lim muassasalari bitiruvchilarni bandligini ta'minlash muamolari tadqiqot ishlari olib borilgan, tadqiqot ishidan hulosasi sifatida, bitiruvchilarni bandligini ta'minlash mexanizmlarini raqamli texnologiyalar assosida transformatsiya jarayonidan o'tishi lozimligi hulosasi qilingan.

Kalit so'zlari: Raqamli texnologiyalar, oliy ta'lim muassasalari, bandlik, raqamli iqtisodiyot, bitiruvchilar.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕХАНИЗМОВ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ТРУДОУСТРОЙСТВА ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ НА ОСНОВЕ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Хатамов Очилди Курбанович

Профессор Термезского государственного университета

Халиков Тимур Тулкинович

Ассистент, Термезский государственный университет
инженерии и агротехнологий

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы обеспечения трудоустройства выпускников высших учебных заведений. В заключение исследования делается вывод о том, что механизмы обеспечения трудоустройства выпускников должны претерпеть процесс трансформации на основе цифровых технологий.

Ключевые слова: Цифровые технологии, высшие учебные заведения, занятость, цифровая экономика, выпускники.

**IMPROVEMENT OF THE MECHANISMS OF ENSURING THE
EMPLOYMENT OF GRADUATES OF HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS
ON THE BASIS OF DIGITAL TECHNOLOGIES**

Khatamov Ochildi Kurbanovich

Professor of Termiz State University Professor

Khalikov Timur Tulkinovich

Assistant, Termez State University of
Engineering and Agrotechnology

Abstract. In the article, the problems of ensuring the employment of graduates of higher educational institutions were researched, as a conclusion of the research work, it was concluded that the mechanisms of ensuring the employment of graduates should go through the process of transformation on the basis of digital technologies.

Keywords. Digital technologies, higher education institutions, employment, digital economy, graduates.

Kirish

“Iqtisodiyotimizni jadal rivojlantirish uchun bizga yuqori malakali muhandis-texnologlar suv bilan havodek zarur. Har bir vazir, tarmoq rahbari, rektor va professor-o‘qituvchi mas’uliyatni chuqur his qilib, qattiq ishlasa, izlansa, bunga albatta erishamiz” Shavkat Mirziyoyev.³

O‘zbekiston Respublikasi Prezident Shavkat Mirziyoyev raisligida 2024-yil 20-iyun kuni “Muhandislik sohalarida kadrlar tayyorlash va oliy ta’lim muassasalari faoliyatini yanada takomillashtirish” masalalari yuzasidan o‘tkazilgan videoselektor yig‘ilishda takidlagandek, 2023-2024 o‘quv yilida 36 ta davlat oliy ta’lim da 67 ming nafar bitiruvchi bitirgan, lekin ulardagi dastur va mutahassisliklar ishlab chiqaruvchilar talabiga mos emas. Oqibatda muhandislarning 60 foizi o‘zi o‘qigan yo‘nalishida ishlamasdan kelmoqda[1].

Mehnat bozorida raqobatbardoshlikni ta’minlash, ish bilan bandlik va ishsizlik muammolarining ilmiy-metodologik jihatlarini ko‘plab xorijlik olimlar, jumladan, J.M.Keyns, A.Marshall, M.Fisher, G.E.Slezinger, R.D.Erenberg, A.Pigu va boshqalar tomonidan tadqiq qilingan.

MDHning qator olimlari, jumladan S.A.Dyatlov, B.M.Genkin, S.A.Kartashov, Yu.G.Odegov, A.I.Rofe, A.E.Kotlyar, P.E.Shlender, K.G.Kyazimov, B.P.Pankov, Ye.B.Yakovleva, I.A.Dokorev, S.V.Dudnikov, O.A.Varfolomeyeva, N.Vedernikova, O.Kolesnikova, D.Cherneyko, G.K.Kyazimov va boshqa xorijlik olimlar mehnat bozoridagi ishchi kuchiga talab va uning taklifi, ishsizlik, mehnat bozorida ishchi kuchi raqobatbardoshligi muammolarini tadqiq etganlar.

O‘zbekistonda mehnat bozorini nazariy va amaliy jihatdan tadqiq etish, bitiruvchilar ish bilan bandligini ta’minlash masalalari akad. K.X.Abdurahmonov, B.X.Umurzakov, B.A.Islamov, N.K.Zokirova, Z.Ya.Xudayberdiyev, Sh.X.Nazarov,

³ <https://president.uz/uz/lists/view/7333>

Sh.D.Kudbiyev, R.R.Xasanov, N.X.Raximova, N.U.Arabov, B.Sh.Maxkamov, G.K.Abdurahmonova, X.X.Mamadaliyeva, D.A.Nasimov va boshqa olimlar ilmiy ishlarida o‘z ifodasini topgan.

O‘zbekiston Respublikasida bozor iqtisodiyoti jadal o‘sishi davrida, mehnat bozoriga qo‘yilayotgan talablar ortib bormoqda. Buning asosiy sabablari so‘nggi yillarda fan-texnika taraqqiyoti, yuqori texnologiyalar, kompyuterlar va hisoblash tizimlarining global qo‘llanilishi, jadal rivojlanishi, ishlab chiqarishning zamonaviy texnik va texnologik darajasiga javob beradigan ijtimoiy-iqtisodiy kompleks yuqori malakali mehnat resurslari ishtirokisiz barqaror faoliyat ko‘rsata olmaydi.

Tahlil va natijalar

Bir qator iqtisodchilarning fikricha, “mehnat bozori - bu bozorda mavjud kuchlar, ish beruvchilar, ishchilar va davlat o‘rtasida ma‘lum bir davr uchun erishilgan manfaatlar muvozanati va rivojlanish darajasini aks ettiruvchi ijtimoiy munosabatlar tizimi. Mazkur manfaatlar tarkibiy jihatdan ish beruvchilar tomonidan tadbirkorlar uyushmalari va ishchilar tomonidan kasaba uyushmalari munosabatlarida ifodalanadi. Davlat korxonalari xodimlarini ish bilan ta‘minlaydi va mablag‘larni maxsus loyihalarga, shuningdek turli rivojlanish dasturlariga kiritadi, uning asosiy vazifasi hamkorlar va qarama-qarshi bozor munosabatlari manfaatlarini muvozanatlashdan iborat. Natijada mehnat bozorini tartibga solish mexanizmlari: iqtisodiyot tarmoqlari korxonalari va ishlab chiqaruvchi kuchlarning rivojlanishini rag‘batlantiruvchi ijtimoiy ta‘minot tizimlari shakllanadi. Bozor iqtisodiyoti - bu turli bozorlar yig‘indisi: mehnat, moliya, tovarlar, qimmatli qog‘ozlar va boshqalar[2].

Ish bilan ta‘minlashning eng yuqori darajasiga erishish uchun davlat organlari oldida turgan muammolar orasida oliy ta‘lim muassasalari bitiruvchilarini ishga joylashtirish bilan bog‘liq masalalar alohida ajralib turadi.

Oliy ta‘lim muassasalari bitiruvchilarini bandligini ta‘minlash, bir tomondan, ta‘lim muassasalarining, ikkinchi tomondan, hududi va davlat badlikni tartibga soluvchi davlat organlarning ustuvor vazifasi bo‘lib, bitiruvchilar yahshi ish haqi va yashash hududida ish bilan ta‘minlanishi alohida ahamiyatga ega. Bu maqsadga erishishning bir yo‘li mehnat bozorini malakali bitiruvchilar bilan to‘ldirishdir. Shu bilan birga, turli sohalarda mutaxassislariga bo‘lgan talab va takliflar ortib bormoqda, oliy va professional ta‘lim muassasalar mutaxassislarni tayyorlashda bu takliflar va talablar bilan xam nafas ishlashi lozim.

Oxirgi bir necha yil ichida mamlakatdagi oliy ta‘lim muassasalar soni oshib borayotganligini kuzatilib borilmoqda.

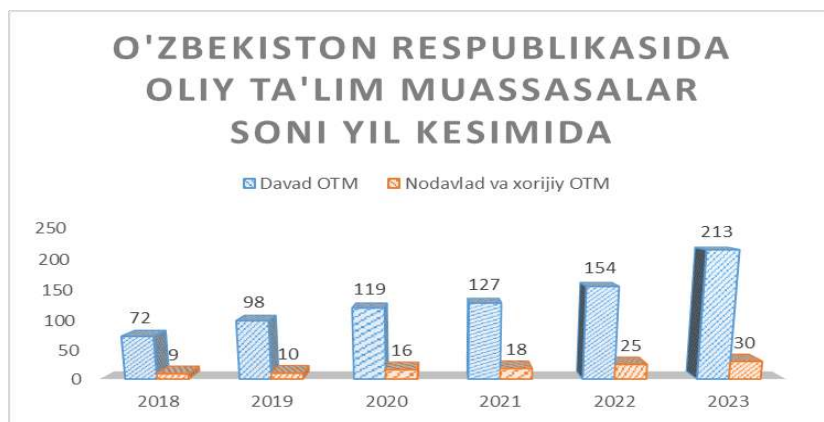
Statistik ma‘limotlarga tayansak, 2018 yil O‘zbekiston Respublikasida, davlat oliy ta‘lim muassasalari 72 ta ni tashkil etgan bo‘lsa, nodavlat oliygohlari soni 9 ta tashkil etgan. 2023 yilga kelib davlat oliygohlari 213 ta ni, nodavlat 30 ta, 70% tashkil etib, davlat oliy talim muassasalari 77% ni, nodavlat 70% ni

o’sishi kuzatsak bo’ladi. Bu ko’rsatkichlar yurtimizda yuqori sifatli kadrlarga muxtojligini anglatadi.

3-jadval

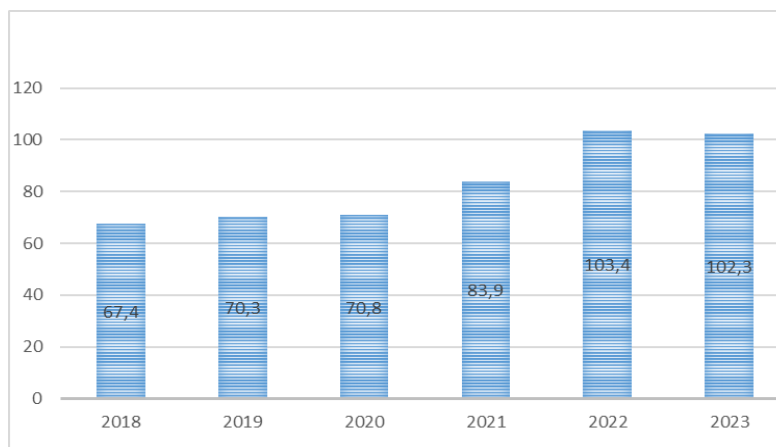
O‘zbekiston Respublikasida oliy ta’lim muassasalar son ko‘rsatkichi

	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2018-2023 (%)
Davlat OTM	72	98	119	127	154	213	77%
Nodavlat va xorijiy OTM	9	10	16	18	25	30	70%

1-rasm. O‘zbekiston Respublikasidagi oliy ta’lim muassasalarni son ko‘rsatkichi (son)

2023 yildagi statistik ma’lumotlarga ko’ra oliygohlar soni 243 ta ni tashkil etadi. Respublika barcha viloyatlarida oliygohlarni tashkil etilishi, hudud korxonalar muamolaridan kelib chiqan holda kadrlar tayyorlash yo’lga qoyilgan. Oliygochlarni son ko’rsatkichi o’sish nisbatiga talabalar va bitiruvchilarni soni o’sishi kuzatilmoqda.

2-rasm. O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim muassasalar bitiruvchilar ko‘rsatkichi (son)

Yuqorida keltirilgan statistik ma'lumotga asoslangan holda, Respublika oliygohlar bitiruvchilarni soni yildan yilga ortib borayotganini kuzatsak bo'ladi.

4-jadval

O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim muassasalari bitiruvchilarning bandligini ta'minlash ko'rsatkichi

Ko'rsatkichlar	O'quv yillari					
	2017-2018	2018-2019	2019-2020	2020-2021	2021-2022	2022-2023
Bakalavriyat bosqichi	61449	61178	60114	66865	82168	80117
Ishga joylashish ko'rsatkichi %	91.1	85.6	84.9	79.7	79.1	78.3
Magistratura bosqichi	5012	5146	3432	5937	5781	10064
Ishga joylashish ko'rsatkichi %	90.3	85.3	82.3	79.1	81.6	82.4

Bitiruvchilar bandligini ta'minlash 2017-2018 o'quv yili 91.1% ko'rsatsa, 2022-2023 o'quv yilidagi ko'rsatkich 78.3 % tashkil etadi, bu ko'rsatkich nima anglatadi, bitiruvchilar yil sayin ishga kirish ko'rsatkichi pasayishni ko'rsatmoqda, va ish beruvchilar talablariga javob beradigan mutaxassis yil sayin pasaiyb borboqda.

Yuqoridagi keltirilgan muamolar tahlil qilinib hamda ilmiy tadqiqodlarga asoslanib muammolarni bartaraf etishda quyidagi mexanizimlarni qo'llash lozim:

1. Sanoat ishlab chiqarish korxonalarida talab etiladigan bilim va ko'nikmalar asosida o'quv reja va fan dasturlarini tuzish;
2. Oliygozlarda o'quv rejaga kiritilgan fanlarda amaliy ta'limni sanoat ishlab chiqarish korxonalarida o'tash dual ta'lim tizimi asosida amalga oshirish;
3. Sanoat ishlab chiqarish korxonalarida amaliyot va stajirovkalarni tashkillashtirish;
4. Oliy va professional ta'lim muassasalari talabalarini o'qishidan tashqari sanoat ishlab chiqarish korxonalari bilan hamkorlikda ish yuritishi lozim;
5. Oliy va professional ta'lim muassasalarining "Karyera markazi", "Marketing va talabalar amaliyoti" bo'limi ish faoliyatini raqamli texnologiyalar yordamida raqamli transformatsiyalash lozim;

Yuqorida keltirilgan barcha bosqichlarni har birini ko'rib chiqamiz:

1. Respublika viloyatlarida joylashgan oliygohlar, o'z hududi va yaqin hududlarda joylashgan korxolar(ish beruvchi)dan o'quv reja va fan dasturlar tuzishda, korxonada ishlab turgan stanok va qurilmalardan (ish faoliyatiga mos ravishda) namuna olingan holda tuzilishi lozim.

3-rasm. Oliy ta'lim muassasalar bitiruvchilarining badligini taminlash mexanizmlari

Bunda oliygohlar o'quv reja va fan dasturlar tuzishda, shu korxonalardan namuna va andozalarni olishda, oliygoh professor-o'qituvchilar shu korxonalarga stajirovka o'tashi yoki korxona muamolarini o'rganib, ilmiy yechim qilishda talabalarni jalb etishi lozim. Bu borada O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PF-158-sonli "O'zbekiston-2030" strategiyasi to'g'risida"gi farmoni 1-ilovasining o'ninchi bandida keltirilgan "Korxona-oliygoh-ilmiy tashkilot" klasteri asosida amalga oshirilish ko'zda tutilgan;

2. Oliyogohlar o'quv rejani shakllantirgan holda fanlarning amaliy va laboratoriya mashg'ulotlarini sanoat ishlab chiqarish va iqtisodiyot tarmoq korxonalarida dual ta'lim tizimi asosida o'tashi, talabalarning korxona ish faoliyatini o'rganishi, adaptatsiyadan o'tishi talabalarda amaliy ko'nikmalar va bilimlar oshishiga erishiladi. Dual ta'lim tizimini O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021 yil 29-martdagi 163-son qarori asosida amalga oshirish ko'zda tutilgan;

3. Oliyogohlar o'z hududida va qo'shni viloyat hududlarida joylashgan yirik sanoat ishlab chiqarish va iqtisodiyot korxonalarida amaliyot va stajirovkalarni tashkil etish. Bunda oliygohlar tanlov asosida talabalar uchun pullik amaliyot va stajirovkalarni tashkil etsa, talabalar yirik korxonalarda nazariy va amaliy olgan bilimlarini stajirovka davrida qo'llash va yangi texnologiyalarda ish o'rganishi mumkin;

4. Oliy va professional ta'lim muassasalar talabalari darsdan tashqari korxonalarda 0.5, 0.25 shtat birligida yoki stajor sifatida ish faoliyatini olib borsa, talaba o'z sohasiga doir bilim va ko'nikmalarga ega bo'ladi. Bu esa talaba o'qiyotgan fanlarning mazmunini tushunishi va o'ziga kerakli fanlarni tanlov fan yoki qo'shimcha fan sifatida o'qish imkonini yaratadi. Korxonalarga esa bitirib

kelgan talaba tayor kadr sifatida ishga qabul qilinadi va bu kadrni, “kadrlarni qayta tayorlov” kurslarida o‘qitish xarajatlaridan ozod etadi. Bu mexanizmni O‘zbekiston Respublikasi Mehnat kodeksining 113-moddasi asosida amalga oshirish mumkin;

5. Oliygozlarda faoliyat yuritadigan “Karyera markazi” va “Marketing va talabalar amaliyoti bo‘limi”ning faoliyati raqamli texnologiyalar asosida raqamli transformatsiya jarayonidan o‘tishi lozim. Transformatsiya jarayonida oliy va professional ta‘lim muassasalarida axborot tizimini joriy etish yo‘li orqali amalga oshiriladi. Bu bandni amalga oshirish O‘zbekiston Respublika Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi PF-6079-sonli “Raqamli O‘zbekiston-2030” strageyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi farmoni asosida amalga oshirish mumkin.

Ish qidirish axborot tizimlarida xususiy korxonalar bo‘sh vakant lavozimlarni elon qilmasligini inobatga olsak, har bir oliy yoki professional ta‘lim muassasalari o‘zlarining ish qidish tizimini yaratish lozim.

Yuqoridagi barcha muamolarni va yechimlarni inobatga olgan holda, ish qidilish tizimini oliy va professional ta‘lim muassasalarida joriy etishda quydagi tizim yaratildi.

5-rasmda keltirilgan oliy va professional ta‘lim muassasalarining talabalari va bitiruvchilarini ish bilan ta‘minlash va amaliyot hamda stajirovkani tashkil etish axborot tizimi modelida, bitiruvchilar ish qidirishda ko‘maklashish, amaliyot va stajirovka o‘tash, ilmiy ishlab chiqarish loyihalar jamlagan.⁴

Bitiruvchilar va talabalar

Oliy va professional ta‘lim muassasalari talabalari va bitiruvchilari tizim orqali ma‘lumotnoma (rezyume) va portfoliyo to‘ldirish imkonini beradi. Bitiruvchi portfoliyosi ishga kirishda asosiy urg‘u beriladi. Tatqiqotlarga ko‘ra bitiruvchi portfoliyosi amaliyoti mamlakatimiz oliygozlarda joriy etilmaganligi, bitiruvchilar ishga kirishini foizini kamaytiradi, ish beruvchi talabgorni ish stajiga ega masligi va qaysi ko‘nikmaga egaligi nomalum bo‘lib qoladi.

Bitiruvchining rezyumesi qisman o‘zaro bog‘liq bo‘lgan juda ko‘p sonli xususiyatlar (sifatlar) bilan tavsiflanadi, ularni uch guruhga – portfolioliy, kasbiy va shaxsiy guruhlarga ajratish mumkin.

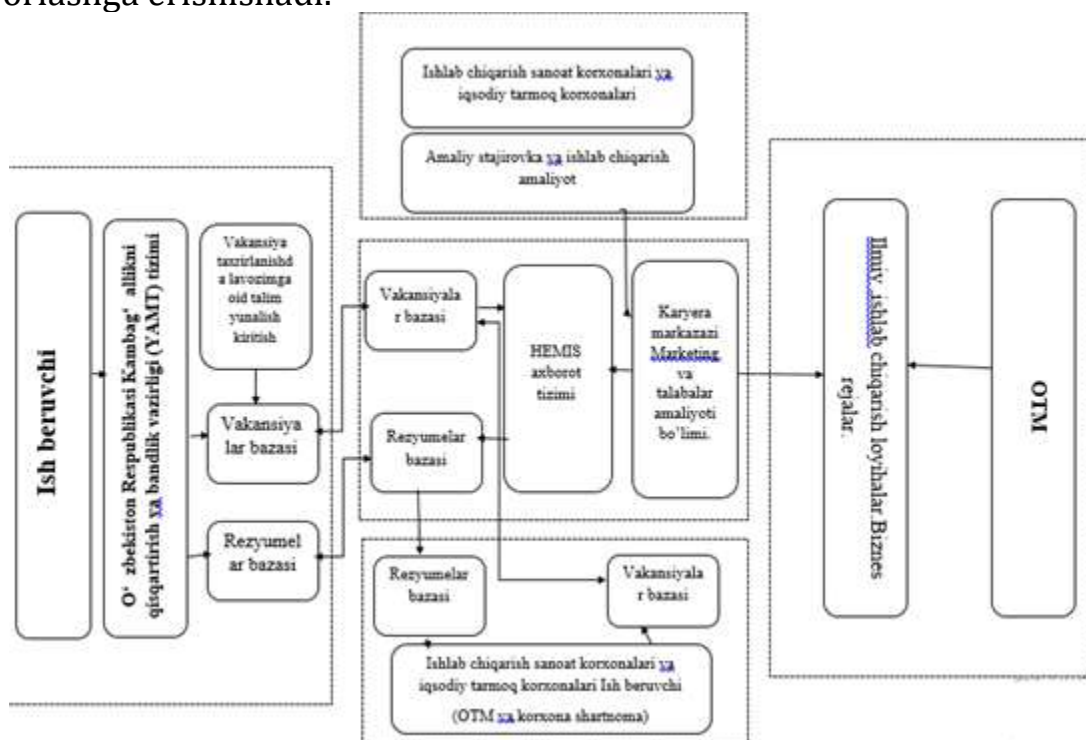
Bilimli talablarni oliygoz bilan aloqasini yanada kuchaytirish maqsadida, talabal loyihalari tizimi joriy etiladi. Tizim orqali talabalar ilmiy va ishlab chiqarish loyihalarini oliygoz rahbariyatiga taqdim etilsa, loyihalar assosida ishlab chiqarishga joriy etilsa maqsadga muvofiq bo‘ladi. Bu tizim nafaqat oliygoz, balki sa‘noat ishlab chiqarish va iqtisodiyot tarmoq korxonalar muamolariga ilmiy va amaliy echim topilish mumkin.

⁴ Tizim modeli mualif tamonidan yaratilgan

Ish beruvchi (korxonalar)

Ish beruvchilar o'zlariga kerak bo'lgan kadrlarni qidirish osonlashi va to'g'ri kadr tanlash tizimi shakllanadi. Talabgorlar orasidan portfoliyo tizimi orqali kadr qirish va ishga yo'llash imkonini beradi, bu esa talabgorlar orasida raqobatbardosh kadrlar shakllanadi.

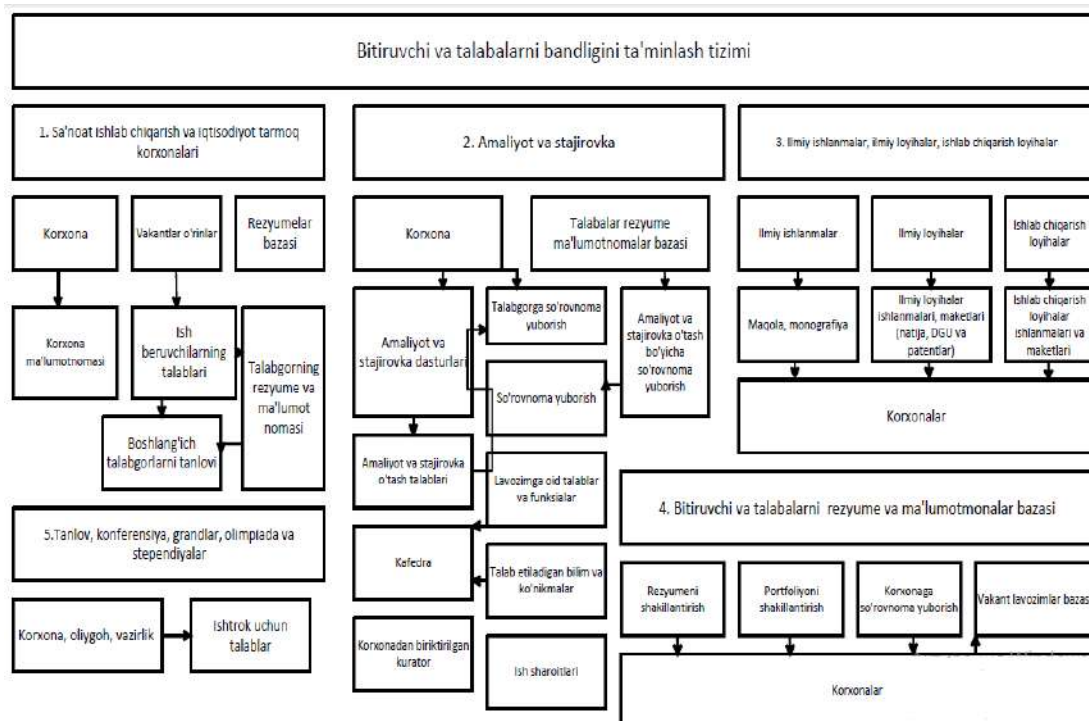
Ish beruvchilar tizimi orqali korxonalarda mavjud bo'sh ish o'rinlarni e'lon qilish orqali, talabgorga o'zlarini ish o'rin bo'yicha talab etiladigan talablari, bilim va ko'nikmalarini kiritish orqali bitiruvchilar tayyorgarlik holatini aniqlash mumkin. Bundan tashqari ta'lim muassasalari kadr tayyorlashda, o'quv reja tuzish, o'qitilayotgan fanlar ma'zmunlarini o'zgartirish orqali sifatli kadr tayyorlashga erishishadi.

5-rasm. Oliy ta'lim muassasalari talabalari va bitiruvchilarini ish bilan ta'minlash axborot tizimi modeli.

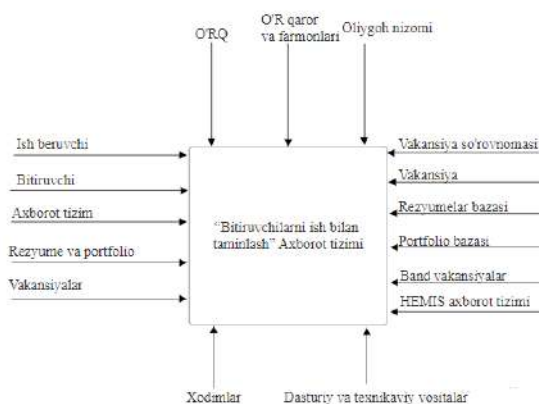
Amaliyot va stajirovka

Amaliyot va stajirovka tizimidan talabalar o'ziga mos korxonani qidirish va amaliyot o'tashga so'rovnoma yuborish tizimi shakllanadi. Talabalarni ishlab chiqarish amaliyot o'tash katta ahamiyatga egaligini barcha bilsa ham, bugungi kunda talabalar amaliyotga borib qatnashishi sustlashib qolmoqda. Talaba ishlab chiqarish amaliyotida, kelajakda tanlayotgan ishini tubdan tanishishi, ishdagi xodimlar bilan aloqalarini mustaxkamlash va rahbariyat oldida o'z ko'nikmalarini ko'rsatish tizimi shakllanadi.

6-rasm. Oliy ta'lim muassasalar bitiruvchilarni ish bilan ta'minlash axborot tizimi jarayonlari funksional modeli.

Oliy va professional ta'lim muassasalarini bitiruvchilari uchun bandlik modelini amalga oshirish natijasida, ta'lim muassasalarida bitiruvchilarga ish bilan ta'minlash axborot tizimini joriy etishda, asosiy vazifasi etib ta'lim muassasalarni bitiruvchilarni ishga joylash, ishlab chiqarish va mamlakat iqtisodiy tarmoq korxonalariga etuk kadrlar bilan ta'minlash tizimini joriy etishdir.

7-rasm. “Oliy ta'lim muassasalari bitiruvchilarni bandligini qo'llab-quvvatlash” axborot tizimining funksional jarayonlari.

Axborot tizimi yuritish, ta'lim muassasalarini “Marketing va talabalar amaliyoti” bo'lim xodimlari ma'lumotlarni qayta ishlash va hisobot yaratish

maqsadida “Ish bilan ta’minlash” ma’lumotlar bazasini yuritish kerakligini anglatadi.

“Hisobotlarni yaratish” quyi tizimi vazifasi shundaki, bo’lim xodimlari axborot tizimdagi ma’lumotlarga asoslanib, ishga joylashtirish jarayoni bo’yicha turli xil hisobotlarni shakillantiriladi.

“Mehnat yarmarkasi” quyi tizimi vazifasi, mahnat yarmarkasini o’tkazish uchun ma’lumot tayyorlash va tadbir bo’yicha turli hisobotlarni ishlab chiqishdan iborat.

“Bo’sh ish o’rinlari va rezyumelarni tanlash” quyi tizimi vazifasi-bo’lim xodimlari talabnoma beruvchi yoki ish beruvchi uchun ma’lumotlar bazasidan kerakli rezyumeni yoki bo’sh ish o’rinini tanlashi. Ushbu muammoni hal qilish uchun ma’lumotlar so’rovnoma, mehnat yarmarkasi natijalari va ish qidish axborot tizimi orqali topiladi.

“Statistika” quyi tizimi vazifasi ta’lim muassasalarini hisobot shakillantirish va reytingini oshirish maqsadida joriy etiladi. “Ishga joylashish uchun yo’llanmalar berish va qabul qilish” quyi tizimi vazifasi shundan iboratki, ta’lim muassasalar xodimlari tomonidan ma’lumotlar bazasida bitiruvchilar va bo’sh ish o’rinlari to’g’risidagi ma’lumotlarni qidish natijalari bo’yicha talabalarga ishga joylashish uchun yo’llanmalar shakllantiriladi va beriladi.

“Qabul qilinmaganlar va ishga qabul qilinganlar ro’yxatini yuritish” quyi tizimi vazifasi shundan iboratki, bo’lim xodimlari ishga joylashgan bitiruvchilar va bo’sh ish o’rinlari to’g’risidagi statistik ma’lumotlar asosida ishga qabul qilinmaganlar, mavjud bo’sh ish o’rinlari va ishga joylashtirilgan bitiruvchilar to’g’risidagi ro’yxatlarni tuzadilar.

Xulosa

Ushbu tadqiqotda:

1. Oliy va professional ta’lim muassasalar bitiruvchilar ish bilan ta’minlash tizimi raqamli texnologiyalar asosida “Oliy va professional ta’lim muassasalar bitiruvchilarini bandligini qo’llab-quvatlash” axborot tizimi joriy etilishi, bitiruvchilarga ish qidirishda yengilik yaratishi;

2. Bitiruvchilar portfoliyo to’ldirish tizimi orqali, bitiruvchilar o’zlarni ma’lumotlarini tizimga, o’qish davridagi erishgan barcha yutuqlarini tizimga kiritish orqali ish beruvchilar talabgorlar orasidan munosiblarni tanlab olish imkonini yaratadi;

3. Ilmiy va amaliy loyihalar tizimi orqali, talablar loyihalari orqali qo’shimcha mablag yoki bilim va ko’mikmalar olishi imkoni yaratiladi;

4. Amaliyot va ishlab chiqarish stajirovka tizimi orqali, talabalar mutaxassislik bo’yicha sanoat ishlab chiqarish va iqtisodiyot tarmoq korxonalarni o’zlari tanlash, amaliyot o’tash imkoni yaratiladi.

Tadqiqotlarga ko‘ra bitiruvchilarni ish bilan taminlash 23% dan 40% ga oshadi, va oxirgi ko‘rsatgich 17 % ni tashkil etadi.

Foydalanilgan adabiyotlarni ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezident Shavkat Mirziyoyev raisligida 20 iyun 2024 kuni “Muhandislik sohalarida kadrlar tayyorlash va oliy ta’lim muassasalari faoliyatini yanada takomillashtirish” masalalari yuzasidan o‘tkazilgan videoselektor yig‘ilish. <https://president.uz/uz/lists/view/7333>

2. Abdullayev O.M., Fattaxov.A.A., K.Axmedov. Raqamli iqtisodiyot. T.:LESSON, 2020.- 126 b

3. Annakulov Kamol Xasanovich “Mehnat bozorida oliy ta’lim muassasalari bitiruvchilari raqobatbardoshligini oshirish” Annakulov Kamol Xasanovich , UO‘K: 331.5:378-057.85(575.1).2024 yil 36b

4. Avdeeva E.A. Modern employee values // Scientific Bulletin of Voronezh State University of Architecture and Civil Engineering. Economics and entrepreneurship.- 2015. No. 1 (12). P.28-31.

5. Volkov V.R. Secondary employment of students: problems and development trends / V.R.Volkov // Bulletin of Economics, Law and Sociology. – 2018. – No.1. – P. 181-185.

MEHNAT IQTISODIYOTI VA INSON KAPITALI

ISSN: 3030-3117

<https://laboreconomics.uz/>

ISH O'RINLARI BARQARORLIGINI TA'MINLASH: MUAMMOLAR VA ISTIQBOLLAR

Saidov Nurali Raximovich

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

Mehnat iqtisodiyoti kafedrası katta o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada ish o'rinlari barqarorligini ta'minlash masalalari tahlil qilingan. So'rovnoma natijalari asosida ish beruvchilarning bandlikka ta'siri va ular duch kelayotgan muammolar yoritib berilgan. Ish o'rinlarini barqarorli uchun zarur bo'lgan xulosa va tavsiyalar ishlab chiqilgan

Tayanch so'zlar: ish o'rne, barqaror bandlik, ish bilan ta'minlash, mehnat bozori, ish beruvchilar

ОБЕСПЕЧЕНИЕ СТАБИЛЬНОСТИ ТРУДА: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Саидов Нурали Рахимович

Ташкентский государственный экономический университет

Старший преподаватель кафедры Экономики труда

Аннотация. В данной статье анализируются вопросы обеспечения стабильности рабочих мест. На основе результатов опроса рассмотрено влияние работодателей на занятость и проблемы, с которыми они сталкиваются. Разработаны выводы и рекомендации, необходимые для обеспечения устойчивости рабочих мест

Ключевые слова: рабочее место, стабильная занятость, трудоустройство, рынок труда, работодатели

ENSURING JOB STABILITY: PROBLEMS AND PROSPECTS

Saidov Nurali Rakhimovich

Tashkent State University of Economics

Senior Lecturer, Department of Labor Economics

Abstract. This article analyzes the issues of ensuring job stability. Based on survey results, the impact of employers on employment and the challenges they face are examined. Conclusions and recommendations necessary for ensuring job stability have been developed

Keywords: job position, stable employment, job provision, labor market, employers

Kirish

Mehnat bozori har qanday jamiyat iqtisodiy barqarorligining asosiy ustunlaridan biri hisoblanadi. Ish o‘rinlarining barqaror bo‘lishi nafaqat aholi daromadlarining barqarorligiga, balki ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishga ham ta‘sir qiladi. Xususan, doimiy ish o‘rinlariga ega bo‘lish mehnat unumdorligini oshirish, hayot sifatini yaxshilash va kambag‘allik darajasini pasaytirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois, ish o‘rinlarining barqarorligini ta‘minlash davlat siyosati va xususiy sektor strategiyalarining ajralmas qismiga aylanib bormoqda.

O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasiga muvofiq yangi ish o‘rinlarini yaratish, ish o‘rinlarining barqarorligini ta‘minlash, munosib mehnat sharoitlarini yaratib berish, sohaga yo‘naltirilayotgan investisiyalardan samarali foydalanish va mehnat bozori raqobatbardoshligini tashkil qilish kabilar bo‘yicha keng qamrovli dasturiy chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. “Mamlakatimizda yangi ish o‘rinlarini ko‘paytirish, aholi daromadlarini oshirib borish va shu asosda 2026 yil yakuniga qadar hududlarda kambag‘allikni kamida 2 barovargacha qisqartirish”⁵ vazifasi belgilangan

So‘nggi yillarda iqtisodiyotdagi o‘zgarishlar mehnat bozoriga sezilarli ta‘sir ko‘rsatmoqda. Raqamli texnologiyalarning rivojlanishi, ish sharoitlarining o‘zgarishi va pandemiyadan keyingi transformatsiyalar natijasida yangi bandlik shakllari shakllanmoqda. Masofaviy ish usullari keng tarqalmoqda, bu esa an‘anaviy ish joylari barqarorligiga ta‘sir ko‘rsatmoqda. Shu bilan birga, ish beruvchilar o‘z faoliyatlarini yangi talab va sharoitlarga moslashtirishga majbur bo‘lib, malakali kadrlar yetishmovchiligi va mehnat bozori muvozanatini saqlash kabi muammolarga duch kelmoqdalar.

Mazkur maqolada ish o‘rinlari barqarorligini ta‘minlash muammolari va istiqbollari o‘rganilib, ushbu jarayonga ta‘sir etuvchi asosiy omillar tahlil qilinadi. Tadqiqot doirasida so‘rovnoma natijalari asosida ish beruvchilarning bandlik jarayoniga ta‘siri, duch kelayotgan muammolari va ularni bartaraf etish yo‘llari ko‘rib chiqiladi. Bundan tashqari, mehnat bozorining joriy tendensiyalari va kelajakda barqaror bandlikni ta‘minlash bo‘yicha samarali strategiyalar muhokama qilinadi.

Maqolaning maqsadi – ish o‘rinlarining barqarorligini mustahkamlashga ta‘sir etuvchi omillarni aniqlash, mavjud muammolarni baholash va ularga yechim sifatida ilg‘or yondashuvlarni tavsiya etishdan iborat.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili

Ish o‘rinlari bo‘yicha bir necha iqtisodchi olimlar o‘z fikr va mulohazalarini bildirishgan.

Iqtisodchi olim akademik Q. Abduraxmonovning tarifiga ko‘ra “ish o‘rni bu ishlab chiqarish makonining bir qismi bo‘lib, unda barcha asosiy va yordamchi

⁵ O‘zR Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi PF-60-son “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni

texnologik uskunalar, moslamalar, asboblari, ish mebellari, maxsus qurilmalar joylashgan bo'lib, ular muayyan turdagi ishlarni bajarish uchun mo'ljallangan [1]

Professor A.Sh. Nazarovning tarifi ko'ra ish o'rni ishlab chiqarish hududining bitta ish bajaruvchiga yoki bir guruh ishchilarga ajratib berilgan hamda mahsulot ishlab chiqarish yoki xizmat ko'rsatish uchun kerakli bo'lgan mehnat qurollari va mehnat predmetlari bilan yetarli ta'minlangan maydonga ataladi. [2]

Buyuk britaniyalik olim Mixail Pittning fikricha korxona va tashkilotlar o'z faoliyatida HR menejeri tizimini yaratish orqali xodimlarining barqaror ish bilan bandligini ta'minlashi mumkin. [3]

Bizning fikrimizcha ish o'rinlari asosiy kapitalga kiritilgan investisiyalar, ya'ni qurilish ishlariga qilingan xarajatlar, asbob-uskuna xarajatlari, transport vositalari, jihoz va xo'jalik inventarini sotib olish hamda boshqa xarajatlar asosida yaratiladi.

Yaratilgan ish o'rni – kiritilgan investitsiya, biznes va tadbirkorlikni rivojlantirish mahsulidir.

Barqaror ish o'rni bu - Ishga yollanuvchilarni uzoq muddatli ish va mehnat munosabatlari bilan ta'minlaydigan makon hisoblanadi. [4]

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu maqsadga erishish uchun so'rovnoma natijalarini yig'ish va tahlil qilish hamda taqqoslash usullaridan foydalanildi. Bundan tashqari, ish beruvchilar va mutaxassislar bilan intervyular o'tkazilib, ekspert fikrlari umumlashtirildi. Ish o'rinlari barqarorligini ta'minlashga ta'sir etuvchi omillarni o'rganishda deskriptiv va taqqoslash tahlillari qo'llanildi. Ushbu metodlar maqolaning tahlil va natijalar qismida qo'llanilib, quyida xulosa qilishimizga yordam bergan.

Tahlil va natijalar

Xususiyl sektorning xam samarali va ham oqilona rivojlantirish tashkilot va korxonalarning unumdor faoliyatini olib borishga, bu esa kelajakda ulardagi ish joylarining yo'qotilishi oldini olishga katta xizmat qiladi. Xususiyl sektorning rivojlantirib borish uchun tadbirkorlarda uchrayotgan muammolarni aniqlash hamda ularga innovatsion yechimlar topish lozim.

Ish beruvchilarning faoliyatida yuzaga kelayotgan muammolarni aniqlashning samarali usullaridan biri tadbirkorlar, ya'ni ish beruvchilarning fikrlarini tinglashdir. Kengroq ma'lumotga ega bo'lish va chuqur tahlil qilish maqsadida ish beruvchilar uchun onlayn so'rovnoma o'tkazildi.

O'tkazilgan onlayn so'rovnomada 160 nafar ish beruvchi ishtirok etdi va berilgan savollarga o'zlarining ovozlari berishdi (1-jadval)

Ish beruvchilarda so‘nggi yillarda ish o‘rnini (shtat birlik) qisqartirganligi sabablari (ishtirokchilar fikri)⁶

No	Ish o‘rni qisqarishi sabablari	Ushbu sababni belgilagan Ishtirokchilar soni
1	Faoliyatimiz turi o‘zgardi	17
2	Soliqlar va boshqa majburiy to‘lovlar o‘zgarishi bizga ta‘sir qildi	18
3	Faoliyatda raqobatchilarimiz soni oshdi	29
4	Bizning tovar va xizmatlarimizga talab kamaydi	20
5	Korxonamiz barqaror daromad qila olmadi	46
6	Xomashyo va mahsulotlarimiz importida muammolar	10
7	Eksportda buyurtmalar hajmi qisqardi	15
8	Moliyaviy muammolar yuzaga keldi (kreditni to‘lash, qarz mablag‘lari, aylanma mablag‘lar kam, ish haqi to‘lash)	23
9	Yangi texnika xaridi sababli inson omiliga talab kamaydi (avtomatlashtirildi)	17
10	Energetik muammolar (elektr energiyasi, gaz va boshqalarda uzilishlar)	10
11	Boshqa sabablar	23
Qaysi lavozimdagi (kasb egasi) ish o‘rnini (shtat birlikni) qisqartirgansiz?		
1.	Sotuvchi (operator)	17
2.	Buxgalter	15

Jadval ma’lumotlaridan ko‘rish mumkinki 46 ta ovoz bilan eng ko‘p “Korxonamiz barqaror daromad qila olmadi” deya ish beruvchilar javob berishgan. Shuningdek, quyidagilarni muhim sabab sifatida tanlash mumkin:

- faoliyatda raqobatchilarning soni oshishi;
- korxonalar barqaror daromad qila olmagan;
- moliyaviy muammolar yuzaga kelgan (ish haqi to‘lash, kredit olish, aylanma mablag‘lar kamayishi va boshqalar;

So‘rovnoma ishtirokchilarining asosiy ko‘rsatkichlari quyidagicha:

• **Ta’lim darajasi:** Ish beruvchilarning 57,1%i oliy, 25%i o‘rta-maxsus, 14,3%i o‘rta va 3,6%i to‘liqsiz oliy ma’lumotga ega.

• **Korxona va tashkilot shakli:** Ishtirokchi korxonalarning 63,6%i mas’uliyati cheklangan jamiyat (MChJ), 17,9%i oilaviy korxona, 10,7%i xususiy korxona, 1,7%i aksiyadorlik jamiyati va 7,1%i boshqa shakllarda faoliyat yuritadi.

⁶ <https://forms.yandex.ru/u/6245a27c9c8253b233379f4e/>

• **Iqtisodiy faoliyat turlari:** Korxonalarning 25%i qishloq, baliq va o‘rmon xo‘jaligi, 25%i savdo, 15,6%i ovqatlanish va yashash, 12,5%i qurilish, 9,4%i aloqa va axborot, 6,3%i saqlash va tashish, 3,1%i sanoat hamda 3,1%i sog‘liqni saqlash va ijtimoiy xizmatlar sohasida faoliyat olib boradi.

• **Korxona ochilishidagi moliyaviy manbalar:** Dastlabki bosqichda ish beruvchilarning 57%i o‘z mablag‘lari, 55,6%i kredit mablag‘lari, 7,7%i qarz mablag‘lari va 6,3%i mahalliy investor mablag‘laridan foydalangan.

• **Faoliyatni kengaytirish va barqarorlikni ta‘minlash:** Ish beruvchilarning 45,5%i qo‘shimcha mablag‘ jalb qilmagan, 30,3%i tijorat banklari kreditlarini, 15,2%i qarz mablag‘larini, 6,1%i mahalliy investorlar va 3%i xorijiy investorlar mablag‘larini jalb qilgan.

• **Ish o‘rinlari qisqarishi:** So‘nggi yillarda 160 nafar ish beruvchilarning 40%i ish o‘rinlarini qisqartirgan, 60%i esa bunday qisqartirishga yo‘l qo‘ymagan. Ish o‘rinlari qisqarishining sabablarini ish beruvchilar turlicha izohlashgan.

Muammolardan kelib chiqqan holda ish o‘rni sonini oshirish va mavjudlarini saqlab qolish bo‘yicha ish beruvchilarning takliflari ko‘rib chiqildi (2-jadval);

2-jadval

Ish o‘rni sonini oshirish va mavjudlarini saqlab qolish bo‘yicha ish beruvchilar fikri⁷

№	Ish o‘rni sonini oshirish bo‘yicha takliflar	Ushbu taklifni belgilagan Ishtirokchilar soni
1.	Hududlarda biznes treninglar o‘tkazish	51
2.	Biznes yuritish muhitini yaxshilash	63
3.	Soliq stavkalarini optimallashtirish	32
4.	Energetik (elektr energiyasi, gaz va b.) barqarorligini ta‘minlash	10
5.	Xorijiy investitsiyalarni jalb qilishni kengaytirish	26
6.	Boshqalar	10

Jadval ma‘lumotlaridan ko‘rish mumkinki tadbirkorlar tomonidan yuqoridagi ko‘plab takliflar belgilanshan. Eng ko‘p 63 nafar ish beruvchilar “Biznes yuritish muhitini yaxshilash”ni birinchi galdagi vazifa sifatida bilishadi. Shuningdek Hududlarda biznes treninglar o‘tkazish zarur ekanligi ovoz berish natijalaridan ko‘rishimiz mumkin.

2016-2022 yillarda mavjud ish o‘rinlarini qisqartirmasdan saqlab qolgan ish beruvchilarning fikri o‘rganildi (3-jadval) Ular tomonidan sabablar baholandi.

⁷ <https://forms.yandex.ru/u/6245a27c9c8253b233379f4e/>

**Ish beruvchilarda so‘nggi yillarda ish o‘rnini (shtat birlik) saqlab qolish
sabablari (ishtirokchilar fikri)⁸**

№	Omillar	Ushbu sababni baholagan Ishtirokchilar soni
1	Bizning tovar va xizmatlarimizga talab barqaror edi	46
2	Moliyaviy muammolar mavjud emas edi (kredit olish, aylanma mablag‘lar)	18
3	Zamonaviy texnika (texnologiya)dan foydalanmoqdamiz	5
4	Faoliyat turi kengaytirildi	11
5	Biznes yuritishimizda ijobiy muhiti yaratildi (faoliyatga to‘siqlar va asossiz aralashuvlar kamaydi)	17
6	Eksport hajmi oshirildi	11
7	Xomashyo yetarlicha topildi	29
8	Energetik muammolar mavjud emasligi (elektr energiyasi, gaz va boshqalarda uzilishlar)	11
9	Faoliyatda raqobatchilarning kamligi sababli	23
10	Zamonaviy biznes treninglarida malakamizni oshirib bordik	24
11	Zamonaviy biznesga oid yangiliklarni doimiy kuzatib boraman	11
12	Boshqa sabablar	5

Jadvaldan ko‘rish mumkinki, ish beruvchilarimiz ish o‘rinlarini qisqartirmaslikning sabablaridan asosiysi sifatida tovar va xizmatlarimizga talab barqaror edi deya takidlashgan.

Shuningdek, ma’lumotlarimizdan eng ko‘p belgilangan muhim omil sifatida quyidagilarni tanlab olish mumkin bo‘ladi:

- xizmatlarga va tovarlarga talab uzluksiz bo‘lgan
- turli xil pulli muammolar bo‘lmagan (ya’ni aylanma pullar va kredit olish)
- eng zamonaviy hisoblanadigan texnika hamda texnologiyalardan foydalanilgan
- zarur bo‘ladigan xomashyolar yetarlicha topilgan
- hozirgi davrga mos tushadigan biznes treninglarda malaka oshirib borilgan

Ish beruvchilarning zamonaviy biznes treninglarda malaka oshirish uchun qancha pul sarflashga tayyorligi aniqlandi (4-jadval)

⁸ <https://forms.yandex.ru/u/6245a27c9c8253b233379f4e/>

Ish beruvchilarning zamonaviy daromadni oshirishga qaratilgan biznes treningda ishtirok etish bo'yicha fikrlari⁹

№	Malaka oshirish uchun belgilangan mablag'	Ish beruvchilar ovozi (%da)
1	qiziqaman, lekin vaqtim yo'q	17.9
2	bepul tashkil etilsa, vaqt topaman	17.9
3	500 ming so'm	10.7
4	1 mln. so'm	21.4
5	2 mln. so'm	7.1
6	3 mln. so'm	3.6
7	4 mln. so'm	0.0
8	5 mln. so'm	3.6
9	6 mln. so'm	0.0
10	7 mln. so'm	0.0
11	8 mln. so'm	0.0
12	9 mln. so'm	0.0
13	10 mln. so'm	0.0
14	malaka oshirishga zarurat yo'q	7.1
15	malaka oshirganman	10.7

Jadval ma'lumotlaridan ko'rish mumkinki tadbirkorlar ko'proq qismi malaka oshirish uchun o'rtacha 1 mln. so'm mablag' to'lashni ma'qul ko'rishadi.

Yuqoridagi so'rovnoma natijalari va undagi masalalar tadbirkorlik faoliyatini yanada samarali rivojlantirish uchun ko'mak zarur ekanligi bildiradi. Faoliyat yuritishni boshlagan har qanday korxona va tashkilotning barqaror daromad olishi undagi ish o'rni qisqarishi oldini olishini bema'lol aytishimiz mumkin.

Xulosa va takliflar

Xulosa qilib quyidagilarni aytish mumkin:

- Ish beruvchilarning iqtisodiy holati va mehnat bozorida o'zgarishlar ish o'rinlarining barqarorligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi;
- Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi bilan yangi bandlik shakllariga o'tish zarurati ortib bormoqda;
- ish o'rinlarining barqarorligi ko'p jihatdan mehnat bozori sharoitlari va ish beruvchilarning strategiyalariga bog'liq;
- mehnat bozorining real ehtiyojlariga mos keluvchi dasturlarni ishlab chiqish va amalga oshirish muhim ahamiyat kasb etadi

Ish o'rinlari barqarorligini ta'minlash uchun kompleks va uzoq muddatli strategiyalarni ishlab chiqish lozim. Yuqoridagilardan kelib chiqib quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

⁹ <https://forms.yandex.ru/u/6245a27c9c8253b233379f4e/>

- ish beruvchilarni barqaror ish o‘rinlari yaratishga rag‘batlantirish mexanizmlarini ishlab chiqish kerak
- davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirish asosida ish o‘rinlari sonini oshirish lozim
- investitsiyalardan samarali foydalanish va barqaror ish o‘rinlarini yaratish maqsadida Respublika miqyosida so‘nggi 10 yillik istiqbolli loyihalarni ishlab chiqish kerak;
- ish beruvchilar uchun zamonaviy kasbiy ta‘lim va qayta tayyorlash dasturlarini ishlab chiqish va joriy etish lozim

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Абдурахмонов Қ.Х. Меҳнат иқтисодиёти: Дарслик – Т.: IQTISODIYOT, 2019. – 282 б.
2. И.Бакиева. Меҳнатни ташкил этиш ва бошқариш. Ўқув кўлланма. -Т.: Иқтисодиёт. 2019. - 220 б
3. <https://www.researchgate.net/publication/243460259>
4. Saidov N.R. Aholini barqaror ish o‘rinlari bilan ta‘minlashni takomillashtirish. Iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati, URL: <https://www.interaktiv.oak.uz/avtoreferat/3a014815f01.file> Toshkent – 2024
5. <https://forms.yandex.ru/u/6245a27c9c8253b233379f4e/> – Иш ўринларини яратиш ва барқарорлигини сақлаб қолишга қаратилган сўровнома

MEHNAT IQTISODIYOTI VA INSON KAPITALI

ISSN: 3030-3117

<https://laboreconomics.uz/>

МАЛАКАЛИ КАДРЛАР ТАЙЁРЛАШ МАҚСАДИДА КАСБИЙ ТАЪЛИМДА ХАЛҚАРО ТАЪЛИМ ДАСТУРЛАРИНИ ЖОРИЙ ЭТИШ

Машарипов Фаррух Ўткирович

Тошкент давлат иқтисодиёт университети
“Меҳнат иқтисодиёти” кафедраси мустақил тадқиқотчиси

Аннотация. Ушбу мақолада ўрта бўғин кадрларини ички ва ташқи меҳнат бозори талабларига рақобатбардош кадрлар этиб тайёрлаш мақсадида касбий таълим ташкилотларига халқаро таълим дастурларини жорий этиш таснифланган. Шунингдек, касбий таълим тизимида халқаро таълим дастурларини жорий қилиш орқали малакали кадрлар тайёрлаш жараёнлари такомиллаштириш бўйича таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: Касбий таълим ташкилотлари, халқаро таълим дастурлари, ривожланган давлатлар тажрибаси, таълим дастурлари, касб ва мутахассисликлар, ички ва ташқи меҳнат бозори, битирувчилар, касбга йўналтириш, касбга ўқитиш, хорижий тиллар, меҳнат миграцияси ва хорижий иш берувчилар.

В ЦЕЛЯХ ПОДГОТОВКИ КВАЛИФИЦИРОВАННОГО ПЕРСОНАЛА ВНЕДРЕНИЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ПРОГРАММ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ

Машарипов Фаррух Уткирович

Исследователь кафедры «Экономика труда» Ташкентского
государственного экономического университета

Аннотация. В статье рассматривается внедрение международных программ обучения в организациях профессионального образования с целью подготовки кадров среднего звена, отвечающих требованиям отечественного и зарубежного рынков труда. Разработаны также предложения и рекомендации по совершенствованию процесса подготовки квалифицированных кадров путем внедрения международных образовательных программ в систему профессионального образования.

Ключевые слова: Организации профессионального образования, международные образовательные программы, опыт развитых стран, образовательные программы, профессии и специальности, отечественный и зарубежный рынки труда, выпускники, профориентация, профессиональное обучение, иностранные языки, трудовая миграция, зарубежные работодатели.

THE IMPLEMENTATION OF INTERNATIONAL EDUCATION PROGRAMS IN VOCATIONAL EDUCATION FOR THE PURPOSE OF PREPARING HIGHLY QUALIFIED SPECIALISTS

Masharipov Farrukh Utkirovich,

Researcher at the Department of Labor Economics,
Tashkent State University of Economics

Abstract. This article describes the introduction of international educational programs in vocational education organizations in order to train middle-level personnel to be competitive in the requirements of the domestic and foreign labor markets. Also, proposals and recommendations are developed for improving the processes of training qualified personnel through the introduction of international educational programs in the vocational education system.

Key words: Vocational education organizations, international educational programs, experience of developed countries, educational programs, professions and specialties, domestic and foreign labor markets, graduates, career guidance, vocational training, foreign languages, labor migration, and foreign employers.

Кириш

Глобаллашув шароитида дунёда рўй бераётган ўзгаришлар, барча соҳаларда рақобатнинг кучайиб бориши янада барқарор тараққиётни таъминлашни тақозо этмоқда. Шу муносабат билан Республика иқтисодиётида олиб борилаётган инновацион ривожлантириш жараёнлари меҳнат бозоридаги вазиятга, айниқса унга биринчи бор кириб келаётган ёшларнинг ўз қизиқишлари бўйича касб эгаллаб ўз ўрнини топишига таъсир ўтказмоқда.

Бугунги кун талаби шуки, ўрта бўғин кадрларини илғор хорижий тажрибалар асосида ички ва ташқи меҳнат бозорида рақобатбардош кадрлар қилиб тайёрлаш, иш берувчи ва таълим берувчи интеграциясини йўлга қўйиш ҳамда касбий таълим тизимида халқаро таълим дастурларини жорий қилиш орқали ўқувчиларни ҳам ички ҳам ташқи меҳнат бозоридаги иш берувчиларнинг талаблари асосида тайёрлаш ҳисобланади.

Дунёнинг ривожланган давлатлар тажрибасида касбий таълимни ривожлантириш камбағалликни қисқартириш ва ёшларнинг муносиб квалификацияларга эга бўлишида муҳим ўрин тутди.

Айни мақсадларни инобатга олган ҳолда 2024 йил 16 октябрда “Касбий таълимда малакали кадрлар тайёрлаш тизимини янада такомиллаштириш

ва халқаро таълим дастурларини жорий қилиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Президент Фармони қабул қилинди.

Мазкур Фармон билан касбий таълим ташкилотлари ўқув жараёнига халқаро таълим дастурларини жорий қилиш, ўқитиш якуни бўйича бериладиган таълим тўғрисидаги ҳужжатларнинг хорижий давлатларда

тан олинишини таъминлаш касбий таълим тизимини такомиллаштиришнинг асосий йўналишлари бири сифатида белгиланди.

Шунингдек, 2025/2026 ўқув йилидан бошлаб касбий таълим ташкилотларига маҳаллий ва хорижий иш берувчилар билан тўлов-контракт асосида кадрлар тайёрлаш ва қисқа муддатли ўқув курсларини ташкил этиш бўйича тўғридан-тўғри шартномалар тузишга, ушбу дастур ва курсларнинг таълим тили ва ўқитиш қийматини мустақил белгилаш ваколати ҳам берилди.

Бундан ташқари, 2025/2026 ўқув йилидан бошлаб ҳар бир вилоятдан 1 тадан жами 14 та техникумларда 12 та квалификациялар бўйича халқаро таълим дастурларини жорий қилиниши ҳамда уларга тўлиқ академик мустақиллик берилиши Фармон билан белгилаб қўйилди [1].

Халқаро таълим дастурлари асосида таълим олган ва имтиҳонларни муваффақиятли топширган ўқувчиларга халқаро таълим дастурлари бўйича диплом (сертификат) ҳамда касбий таълим тўғрисида давлат намунасидаги диплом берилиши, шунингдек мазкур техникумларни сақлаш харажатлари тўлиқ Давлат бюджетидан амалга оширилади.

Шу билан бирга Давлатимиз раҳбари томонидан 2024 йил 7 декабрь куни аҳолини талаб юқори касбларга ўқитиш ва даромадли иш билан таъминлаш чора-тадбирлари бўйича кенгайтирилган тартибда ўтказилган видеоселектор йиғилишида иқтисодий глобаллашув жараёнида ўрта бўғин кадрларига бўлган талаб кун сайин ошиб бораётганлиги сабабли ўрта бўғин мутахассисларини тайёрлашдаги асосий масалалар таҳлил қилиниб, долзарб вазифалар масулларга белгилаб берилди.

Жумладан, Савдо-саноат палатаси, Камбағалликни қисқартириш ва бандлик вазирлиги, Олий таълим, фан ва инновациялар вазирликлариغا Германия билан ҳамкорликда 14 та техникумда талаб юқори касбларга ва немис тилига ўқитишни йўлга қўйиш, шунингдек Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши, вилоятлар ва Тошкент шаҳар ҳокимликлари ҳамда тармоқ раҳбарларига ҳар бир ҳудудда камида 5 тадан техникумда халқаро таълим дастурларини жорий этиш тажрибасини амалга ошириш вазифаси юклатилди.

Касбий таълим ташкилотларида ривожланган давлатлар тажрибасини ўрганган ҳолда халқаро таълим дастурларини жорий этилиши биринчи навбатда техникумларни тугаллаган ёшларимизнинг хорижий давлатларда ўз мутахассисликлари бўйича ишга жойлашиш имкониятини янада кенгайтириши ҳамда яхши даромад топиш имкониятини оширади деган умиддамиз.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили

Глобаллашув жараёни, жаҳон иқтисодиётининг ривожланиши ҳамда инновацион жараёнлар меҳнат бозори ривожланишига янги талабларни

белгиламоқда. Замонавий меҳнат бозори умумиқтисодий бозор механизмининг асосий таркибий қисмларидан бири бўлиб, меҳнат потенциалидан самарали фойдаланишга, рақобатдошликни оширишга, ишчилар малакасини оширишга, ишчи кучининг тармоқлар ва ҳудудлар бўйлаб ҳаракатчанлигининг ошишига, бандлик шаклларининг кенгайишига имкон яратади.

Англиялик тадқиқотчи Кассининг фикрича, меҳнат бозорида юз бераётган ўзгаришлар имкониятлар яратиш билан бир қаторда жиддий хавфларни ҳам вужудга келтирмоқда. Бунга жавобан турли касб йўналишларида кўникмаларни ривожлантириш, ижтимоий сиёсатни яхшилаш зарур ҳисобланади [2].

Рус олими Ю.Никулин ўзининг “Профессиональная ориентация молодежи в системе кадрового обеспечения экономики региона” номли илмий мақоласида иқтисодиётни кадрлар билан таъминлашнинг минтақавий тизими ўзаро боғлиқ бўлган бир қатор жараёнлардан иборат эканлигига эътибор қаратади. Булар:

1. Мақсадни белгилаш;
2. Минтақада кадрга бўлган эҳтиёжни прогноз қилиш;
3. Ўқувчи ва ёшларни касбга йўналтириш;

4. Кадрларга эҳтиёжни таъминлаш ва кадрлар тайёрлаш сифатини баҳолаш [3].

Белгова Е.И. ёшлар ишсизлигининг ижтимоий-иқтисодий моҳияти ва оқибатларини илмий-назарий жиҳатдан асослаб берган. Абрамова Е.М., Верхаповская Ю.Б лар иш берувчиларнинг ишчи кучига қўяётган талаблари ва таълим муассасаларида кадрлар тайёрлашнинг бугунги ҳолати ёшларнинг касбий қизиқишларини социологик сўровлар ўтказиш йўли билан таҳлил қилганлар. Зерчанинова Т.Е. нинг ишларида таълим муассасалари томонидан меҳнат бозоридаги эҳтиёжга мос кадрлар тайёрлаш масалалари ўрганилган.

МДХ мамлакатлари иқтисодчи олимларининг тадқиқот ишларида касб-ҳунар таълим тизимида кадрлар тайёрлаш, таълим тизими ва меҳнат бозорининг ўзаро алоқалари ва ривожлантириш йўналишлари: П.Ф.Анисимов, В.С.Волков, К.Г.Кязимов, С.Д.Резник, Е.Л.Руднева, П.А.Степанов, И.Н.Шерер, Л.С.Мариен, Д.М.Мелников ва бошқа иқтисодчи олимларнинг илмий тадқиқот ишларида ўрганилган[4].

Ўзбекистон иқтисодчи олим Қ.Абдурахмонов Мамлакат иқтисодиёти даражасини оширишга интилиш бўлса, инсон ресурсларининг сифати муттасил ошириб борилиши керак. Бу эса аввало, иш берувчиларнинг эҳтиёжларидан келиб чиққан ҳолда таълим стандартларини, шунингдек, бўлажак мутахассисларнинг малакасига талабларни тайёрлашнинг шакллантириш ва такомиллаштириш имконини яратади [5].

Юқорида таъкидлаб ўтилган фикрлардан кўриш мумкинки, иқтисодийни модернизациялаш босқичида малакали кадрлар тайёрлаш мақсадида касбий таълим ташкилотларида халқаро таълим дастурларини жорий қилиш орқали ёшларни ички ва ташқи меҳнат бозорида бандлигини таъминлашда чуқур илмий изланишлар олиб боришни тақозо этади.

Тадқиқот методологияси

Мазкур тадқиқот ишида мамлакатимиз ҳамда хорижий ривожланган давлатлар иқтисодчи олимларининг халқаро меҳнат бозори талаблари асосида ёшларни касбга хорижий тилларга ўқитиш орқали меҳнат бозорида малакали кадрларини тайёрлаш бўйича илмий тадқиқот ишлари, олимларнинг қарашлари ҳамда фикр ва мулоҳазалари таҳлил этилган. Мақолада эмпирик, тасвирий статистика, гуруҳлаштириш, қиёсий ва динамик таҳлил тадқиқот усулларида фойдаланилган.

Таҳлил ва натижалар

Республикамизда кейинги йилларда таълим тизимини тубдан ўзгартириш, уни халқаро стандартларга интеграциялаш, ички ва ташқи меҳнат бозори талабига мос юқори малакали мутахассис кадрлар тайёрлаш бўйича изчил ислохотлар амалга оширилди.

Давлат томонидан таълим тизимига ажратилаётган маблағлар миқдори бир неча борга оширилди, соҳага оид қонунчилик, бошқа муҳим меъёрий ҳужжатлар тўлиқ янгиланди.

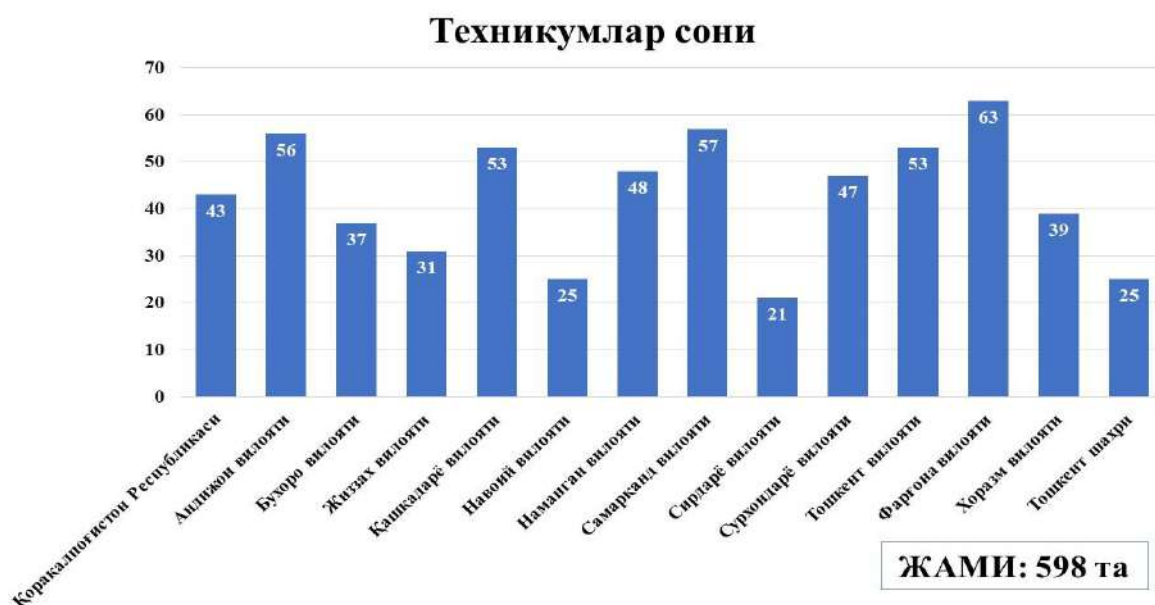
Давлатимиз раҳбари Президентлик фаолиятининг дастлабки кунларидан юртимизда инновацион ва креатив фикрлайдиган замонавий кадрлар тайёрлаш мақсадида таълим тизимини такомиллаштиришга алоҳида эътибор қаратди. Ўтган қисқа даврда соҳага доир кўплаб қонунлар, фармон ва қарорлар қабул қилинди.

Ёшларни мустақил фикрлайдиган, замонавий билим ва касб-хунарларни пухта эгаллаб, халқаро майдонда рақобатга кириша оладиган баркамол шахслар этиб тарбиялаш бўйича сезиларли ишлар амалга оширилди десак муболаға бўлмайди. Таълим тизимида узоқни кўзлаб амалга оширилган ислохотлар нафақат мамлакатимизда катта ижобий ўзгаришларга олиб келди, ҳатто халқаро майдонда ҳам юртимиз обрў-эътиборини янги босқичга олиб чиқишга хизмат қилмоқда.

Давлатимиз раҳбарининг 2023 йил 20 сентябрдаги Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясининг 78-сессиясидаги нутқида ҳам мамлакатимизда инсон капиталини ривожлантириш ва креатив ёш авлодни тарбиялаш борасида амалга оширилаётган чора-тадбирларга алоҳида тўхталиб ўтган. Жумладан, “Инсон капиталини ривожлантириш ва креатив ёш авлодни тарбиялаш — Ўзбекистон ўз олдига қўйган стратегик вазифалардан биридир. Биз ҳамма учун очик ва сифатли таълимни

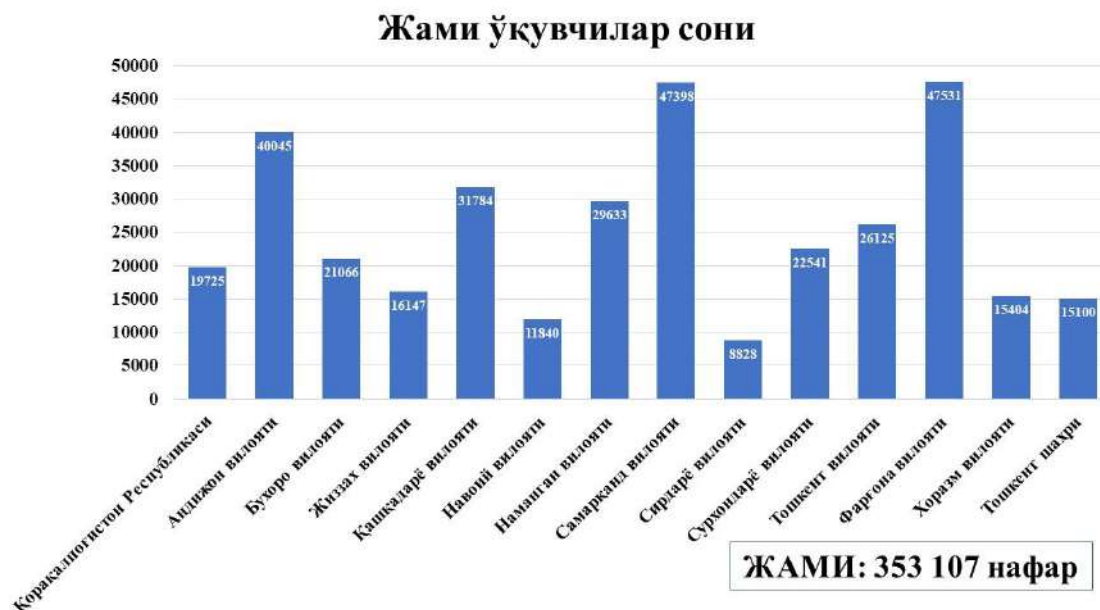
камбағалликка барҳам бериш, халқ фаровонлигини ошириш ва барқарор иқтисодий ўсишга эришишнинг энг самарали омили, деб биламиз” деб таъкидлаган эди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Касбий таълимда малакали кадрлар тайёрлаш тизимини янада такомиллаштириш ва халқаро таълим дастурларини жорий қилиш чора-тадбирлари тўғрисида” 2024 йил 16 октябрдаги ПФ-158-сонли Фармони билан Олий таълим, фан ва инновациялар вазирлиги тизимида касбий таълим ташкилотларининг амалдаги турларини мақбуллаштириш ҳамда касбий таълимнинг барча даражалари бўйича кадрлар тайёрлайдиган ягона 600 та техникумлар тармоғи ташкил этилди.

1-расм. Республикада мавжуд техникумлар ва уларда касб ўрганаётган ўқувчилар

Бугунги кунда Республикамизда 598 та техникумда 353 мингдан ортиқ ўқувчилар ички ва ташқи меҳнат бозорида талаб юқори бўлган 300 та касб ва мутахассислик бўйича таълим олмоқда.

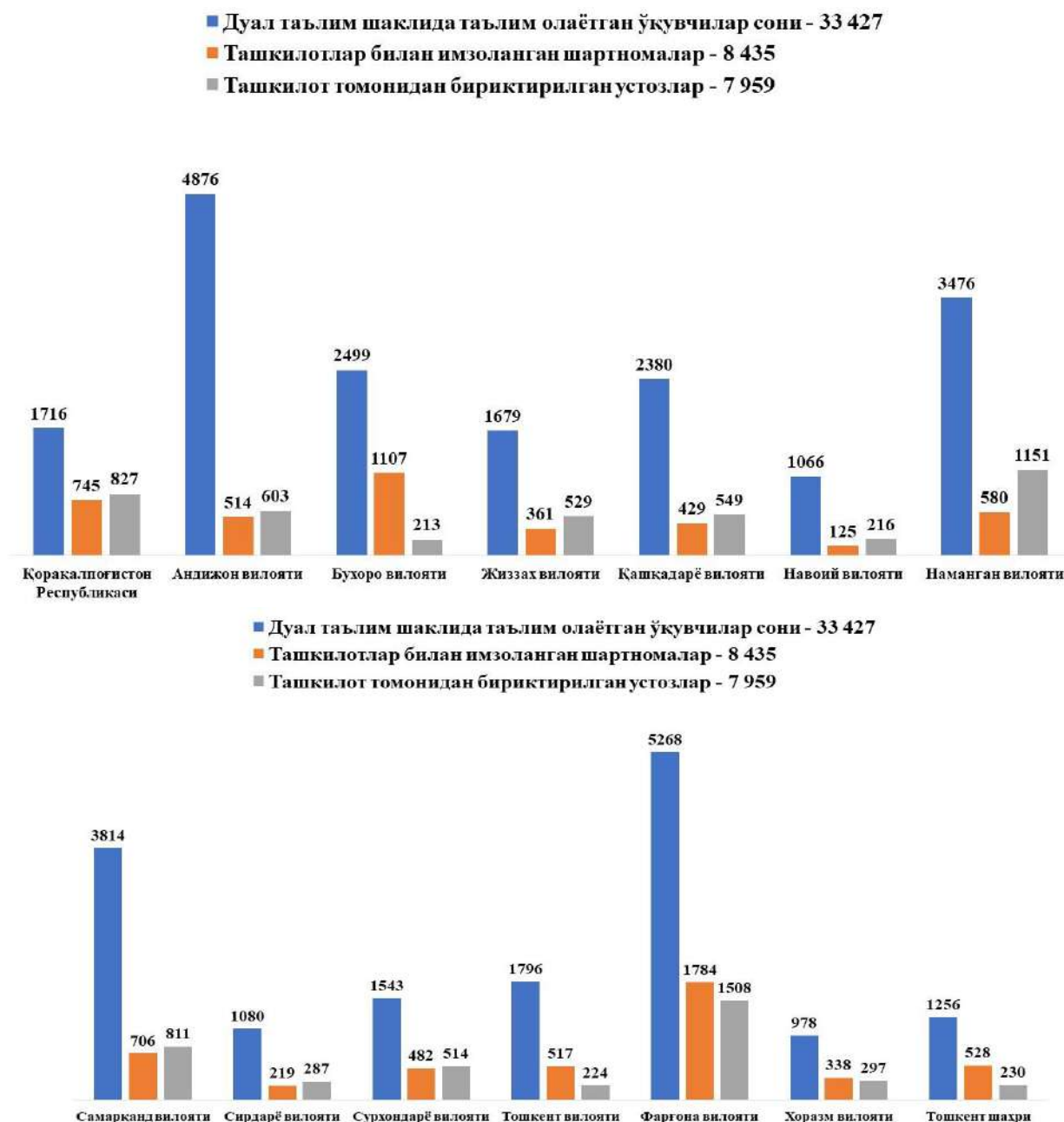

Бундан ташқари, Вазирлар Маҳкамасининг 2021 йил 29 мартдаги “Профессионал таълим тизимида дуал таълимни ташкил этиш чоратадбирлари ҳақида” қарори билан касбий таълим ташкилотларида дуал таълим тизими жорий этилган бўлиб мамлакатимизда иш берувчиларнинг эҳтиёжлари асосида ўрта бўғин кадрларни тайёрлаш жараёнлари бўйича самарали ишлар амалга оширилмоқда.

Хусусан, иқтисодиётнинг барча соҳаларида малакали ва замонавий касбий кўникмаларга эга ўрта бўғин кадрларини тайёрлаш, ёшларнинг касб ва мутахассисликларни эгаллашга бўлган қизиқишларини инобатга олиб, ўз касбий кўникмаларини ривожлантириш учун касбий таълим ташкилотларида дуал таълим шаклида ўқитиш тизими йўлга қўйилди.

Шу билан бирга, 2024 йилдан бошлаб ҳудудларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш дастурлари асосида ташкил этилаётган иш ўринларида ўрта бўғин кадрларига бўлган эҳтиёжнинг янада ошиши натижасида касбий таълим ташкилотларида иш берувчи корхона ва ташкилотларнинг буюртмалари асосида йил давомида дуал таълим шаклида ўқитишни йўлга қўйилди.

Бугунги кунда Республикадаги 422 та касбий таълим ташкилотларида 8 435 та корхона ва ташкилотлар билан 33,4 минг нафар ўқувчилар 114 та касблар бўйича дуал таълим шаклида касб ўрганмоқда. Ушбу ўқувчиларга ташкилотларнинг 7 959 нафар малакали мутахассислари “Устоз” сифатида бириктирилган.

2-расм. Республикадаги касбий таълим ташкилотларида дуал таълим шаклида таълим олаётган ўқувчилар

Бундан ташқари, Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев раислигида 2024 йил 7 декабрдаги Аҳолини талаб юқори касбларга ўқитиш ва даромадли иш билан таъминлаш чора-тадбирлари бўйича кенгайтирилган йиғилишда белгиланган топшириқлар ижроси юзасидан Олий таълим, фан ва инновациялар вазирлиги томонидан ҳар бир туман ва шаҳарларда ҳокимлик вакиллари, иш берувчилар ва техникум директорларига дуал таълим шаклини содда ва раён тилда

тушунтириш бўйича 1000 нусхада қўлланма тайёрланди ҳамда 2025 йилнинг 3-27-февраль кунлари ўқув семинарлари ташкил этилди.

Мазкур семинарларда 203 та туман (шаҳар)да 6 995 нафар (ҳоким ўринбосарлари – 141 нафар, ҳокимлик масъуллари – 224 нафар, иш берувчилар – 2790 нафар, касбий таълим ташкилотлари – 3840 нафар) ҳокимлик, корхона ва ташкилотлар ҳамда техникумлар раҳбар ва ходимларига дуал таълим бўйича тушунтириш берилди.

Семинар давомида иштирокчилар дуал таълим тизимининг моҳияти, унинг афзалликлари ҳамда касбий таълимда жорий этиш йўналишлари каби ўзларини қизиқтирган саволларга жавоб олди ҳамда дуал таълимнинг истиқболлари борасида фикр алмашишди.

Ҳозирги кунда техникумларга халқаро ҳамкорларни жалб этиш борасида хорижий компаниялар билан биргаликда бир қанча ишлар амалга оширилган десак муболаға бўлмайди. Жумладан,

Германиянинг “Авестос” компанияси билан Шаҳрисабз ва Ғузор техникумларида Бино ва иншоотлар қурилиши ва Металлар технологияси бўйича тўлиқ немис стандартларини жорий этиб 64 нафар ўқувчилар ўқитилмоқда.

Германиянинг Фленсбург шаҳридаги савдо-саноат палатаси билан Бухоро, Хива ва Тошкент туризм техникумларда меҳмонхона хўжалиги ва туризм соҳасидаги ўқувчиларни Германия давлати Фленсбург шаҳрига амалиёт ўташ учун келишувга эришилган.

Германиянинг Саксония иқтисодиёт таълим маркази билан Марғилон ва Самарқанд туризм техникумларида немис тилига ва меҳмонхона хўжалигига ўқитиб битирувчиларни Германиядаги ишга юборишга келишилган. Бунда ўқитиш харажатлари тўлиқ Германия томонидан қопланади.

Бухоро вилояти Қоракўл тиббиёт техникумида Буюк Британиянинг Пирсон компанияси билан Ҳамширалик иши бўйича 120 нафар ўқувчилар ўқитилмоқда.

Шу билан бирга янги 2025/2026 ўқув йилидан бошлаб 14 та техникумларда халқаро таълим дастурларини жорий этиш учун таълим дастурлари ҳамда харид қилинадиган жиҳозлар рўйхати шакллантирилган бўлиб, бугунги кунда 118 та ўқув ва устахоналарни таъмирлаш ишларини бошлаш бўйича тегишли смета харажатлари ишлаб чиқилган.

Мазкур техникумларга 9 та квалификация бўйича 16 та касб ва мутахассисликларга 120 нафардан жами 1 680 нафар ўқувчилар қабул қилиниши белгиланган.

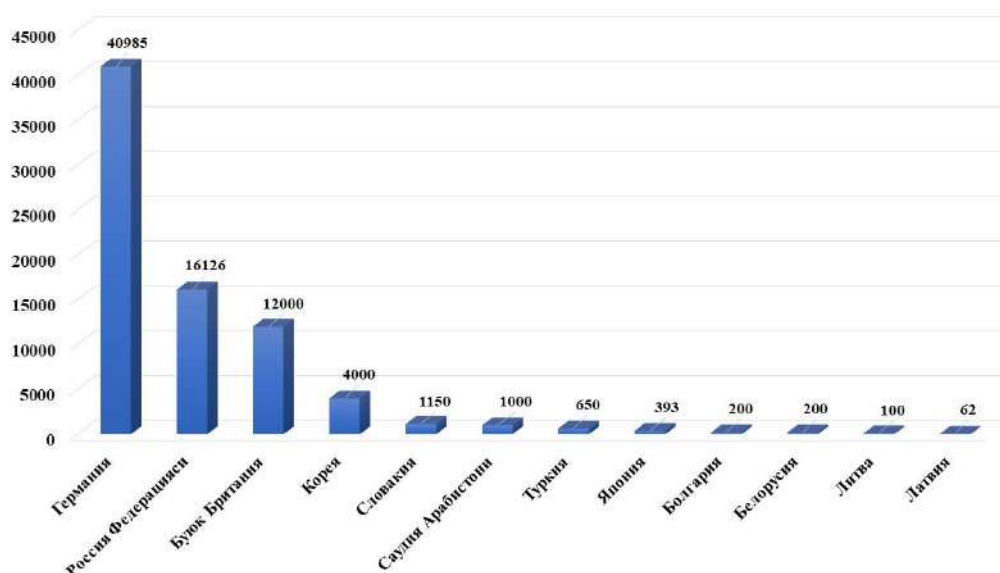
Бундан ташқари Ўзбекистоннинг Берлиндаги элчихонаси томонидан Лейпциг шаҳридаги “AVESTOS GmbH” компанияси Ҳунармандчилик палатаси билан бирга 2025 йил январь ойида Тошкент шаҳри, Бухоро ва

Фарғона вилоятларида Германия касбий таълимига бағишланган минтақавий Форумлар ташкил этилди.

Форумларда барча вилоятлардан ҳамкор ташкилотлар вакиллари, иш берувчи корхона, ташкилот ҳамда касбий таълим ташкилотлари раҳбарлари, вилоятлар, туман (шаҳар) ҳокимликлари вакиллари, “AVESTOS GmbH” компанияси ва Тошкентдаги Гёте институти раҳбарияти ва ходимлари - 1000 нафардан зиёд иштирокчилар қатнашди.

Форумлар даврида “AVESTOS GmbH” компанияси ва Бухоро вилояти ҳокими ҳамда Фарғона вилояти ҳокими ўринбосари орасида бўлиб ўтган музокараларда “AVESTOS GmbH” томонидан таклиф этилган 24 та касблар бўйича дуал таълим дастурларини Ўзбекистонга трансфер қилиш масаласи ва имкониятлари муҳокама этилди.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Миграция агентлиги томонидан 2024 йилда хорижий ривожланган давлатларнинг меҳнат бозорлари ўрганилганда 76 866 та ўрта бўғин кадрларига эҳтиёж борлиги аниқланган. Мазкур иш ўринларини таҳлил қиладиган бўлсак.

3-расм. Хорижий давлатларнинг меҳнат бозоридаги ўрта бўғин кадрларига бўлган эҳтиёж

Биргина Германия меҳнат бозорини таҳлил қиладиган бўлсак. Ҳозирги кунда Германияда минглаб иш ўринлари мавжуд бўлиб, айниқса кўплаб шаҳарлар турли соҳаларда имкониятлар таклиф этмоқда. Германия шунингдек, ҳар йили 90 мингдан ортиқ малакали мутахассисларни мамлакатга жалб қилишни режалаштирмоқда.

Германиянинг Меҳнат бозори ва касб-хунар тадқиқотлари институти ҳисоб-китобларига кўра, 2024 йилда Германияда меҳнат қилаётганлар сони 46,1 миллионга етган. Бу Германияда иш бозори, иқтисодий инқироз хавфи бўлишига қарамай, мустаҳкамлигини кўрсатади.

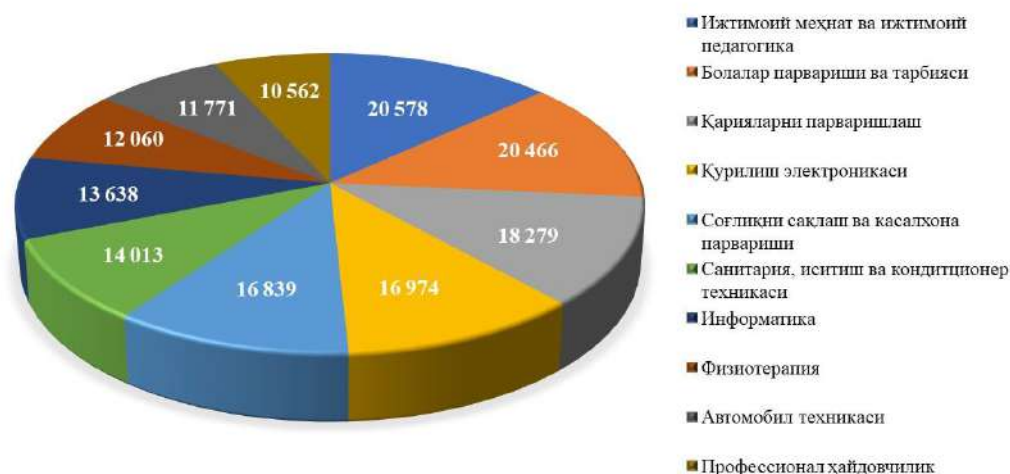
Федерал статистика ташкилотининг дастлабки ҳисоб-китобларига кўра, 2024 йил давомида ишловчилар сони ўтган йилга нисбатан 72 000 кишига (0,2%) ошган.

Хулоса қилиб айтганда, Германияда ижтимоий меҳнат ва педагогика, болалар парвариши ва таълими, қариялар парвариши, қурилиш электротехникаси, соғлиқни сақлаш ва тиббий ёрдам, санитария, иситиш ва кондиционер технологиялари, информатика, физиотерапия, автомобиль техникаси ва профессионал ҳайдовчилар соҳаларида малакали ишчи кучига талаб катта бўлиб қолмоқда.

2030 йилга бориб Германия меҳнат бозори ишчиларга ва иш берувчиларга кўпроқ мослашувчанликни тақдим этади. Келажакда меҳнат бозори иш муносабатларининг катта даражада индивидуализацияси ва маош ҳамда анъанавий ижтимоий таъминотдан анча кенг бўлган янги рағбатлантириш тизимларидан ташкил топади.

Ҳамкорлик тобора кўпроқ халқаро, ўзгарувчан тизимларда амалга оширилади, бу тизимларда классик доимий ишчилар автоматлаштирилган ва ақлли дастурлар билан кўпроқ ишлайди.

Германияда Марказий Ҳунармандлар уюшмасининг (ZDH) маълумотларига кўра ҳунармандчиликда 250 минг малакали ишчи етишмаябди ҳамда 20 минг иш ўрни бугунги кунда бўш қолган.

4-расм. Германия меҳнат бозорида малакали ишчи кучининг етишмаслиги касб ва мутахассислик

Юқорида келтирилган талаб рақамларига асосланиб, Ўзбекистон иқтисодиётининг талабларини солиштирган ҳолда, келажакда ҳамкорлик доирасида доимий равишда ўзаро фойдали “win-win” ҳолати юзага келиши мумкин.

Немис дуал таълим стандартига асосланган касбларни ва уларнинг меҳнат бозорига йўналтирилган таълим ва имтиҳон стандартларини Республикамиздаги техникумларга жорий қилиш орқали юқори малакали ўрта бўғин кадрларини тайёрлаш имкониини беради.

Барча соҳалар каби таълим жараёнлари, жумладан, техникумлар ҳам босқичма-босқич рақамлаштирилади, замонавий ўқув адабиётлари, методик қўлланмалар, рақамли контентлар, лаборатория ва устахоналар замонавий жиҳозлар билан таъминланади. Таълим жараёнининг рақамлаштирилиши, педагог кадрлар томонидан таълим контентлари платформага жойлаштирилиши ўқувчиларнинг таълим олиш имкониятларини оширади.

Ўзбекистонда касбий таълим бўйича амалга оширилаётган ислохотларда халқаро ташкилотлар ҳам муносиб ҳисса қўшиш истагини билдириб, устувор йўналишларда тизимни қўллаб-қувватламоқда. Жумладан, бу борада Европа Иттифоқи Комиссияси, ЮНЕСКО, Германия халқаро ҳамкорлик жамияти, Швейцариянинг Ўзбекистондаги элчихонаси, "Helvetas Uzbekistan", Германия тараққиёт банки (KfW), Корея Эксимбанки, "German Sparkassenstiftung for International Cooperation" каби халқаро ташкилотлар таълим сифатини таъминлаш, педагогларни ўқитиш каби муҳим йўналишларда лойиҳалари билан иштирок этиб келмоқда.

Бундан ташқари Касбий таълим тизимидаги амалга оширилаётган ўзгаришлар ҳамда халқаро таълим дастурларини жорий этилишини инобатга олган ҳолда Олий таълим, фан ва инновациялар вазирлиги томонидан Профessional таълимнинг тайёрлов йўналишлари, касблар ва мутахассисликлар классификатори такомиллаштирилди. Бунда, техникумларда халқаро таълим асосида кадрлар тайёрлаш йўлга қўйилиши ҳамда вазирлик ва идоралар таклифларидан келиб чиқиб Касбий таълимнинг тайёрлов йўналишлари, касблар ва мутахассисликлар классификаторига ўзгариш ва қўшимчалар киритилди.

Бунда, 19 та касблар ва мутахассисликлар чиқариб ташланди, 49 та касблар ва мутахассисликлар ҳамда 8 та Пеарсон БТЕС-3 квалификациялари киритилди.

Шунингдек ташқи меҳнат бозори эҳтиёжи асосида кадрлар тайёрлаш тизими бугунги кунда тубдан қайта кўриб чиқилмоқда. Бунда ёшларни замонавий касб ва мутахассислик бўйича билим ва кўникмаларини шакллантириш ҳамда хорижий тилларни ўқитиш тизимини такомиллаштириш бўйича зарур чора-тадбирлар амалга оширилмоқда.

Таълим муассасаларда тайёрланаётган кадрларнинг салоҳияти ташқи меҳнат бозоридаги иш берувчиларни қониқтирмайди. Меҳнат бозорига ҳар йили ўртача 700-750 мингга яқин янги ишчи кучи кириб келиши Ўзбекистоннинг ташқи меҳнат бозоридаги фаол иштирокини таъминлаш имконини бермоқда. Бу эса биринчи навбатда касбий таълим ташкилотларида халқаро таълим дастурларини жорий этиш орқали халқаро меҳнат бозорига малакали кадрлар тайёрлаш имкониятини яратади.

Тадқиқотлар натижасида касбий таълим ташкилотларида малакали кадрлар тайёрлаш мақсадида халқаро таълим дастурларини жорий этиш орқали битирувчиларни касбий малакаси ва хорижий тилни билиш даражаси юқори бўлишига хизмат қилади. Бунинг натижасида битирувчиларни ички ва ташқи меҳнат бозорида илғор техника ва технологияга асосланган юқори иш ҳақиға эга бўлган иш ўринларида меҳнат фаолиятини амалга ошириш имконинини беради.

Хулоса ва таклифлар

Хулоса қилиб айтиш мумкинки, малакали кадрлар тайёрлаш мақсадида касбий таълимда халқаро таълим дастурларини жорий қилиш:

Биринчидан, таълим билан ишлаб чиқариш ўртасидаги ўзаро интеграцияни таъминланади;

Иккинчидан, таълим тизимини тубдан ўзгартириш, уни халқаро стандартларга интеграциялаш орқали ички ва ташқи меҳнат бозори талабига мос малакали кадрлар тайёрлаш тизими йўлга йўилади;

Учинчидан, мамлакатимизда қамбағалликни қисқартириш, ҳудудларда янги иш ўринларини ташкил этишга эришилади.

Касбий таълим ташкилотларида халқаро таълим дастурларини жорий этиш орқали малакали ўрта бўғин кадрларини тайёрлаш мақсадида қуйидагилар таклиф этилади:

Биринчидан, Касбий таълим ташкилотларида Миграция агентлигининг Миграция жамғармаси маблағлари ҳисобидан халқаро ташкилотларнинг таълим дастурларини жорий қилиш;

Иккинчидан, Ҳар битта ҳудуддан битта техникумни танлаб уларда Германиялик иш берувчилар билан ҳамкорликда “Аусбулдинг” тизими орқали яни касб ва мутахассисликнинг мураккаблигидан келиб чиқиб бир йил Ўзбекистонда қолган бир ёки икки йилини Германияда давом эттириш тизимини жорий этиш;

Учинчидан, “Аусбулдинг” тизими жорий этиладиган техникумларни қабул параметрларини тўлиқ давлат гранти асосида тасдиқлаш. Шунингдек, битирувчиларга Ўзбекистон Республикаси давлат намунасидаги диплом ҳамда ҳамкор хорижий ташкилотнинг тегишли сертификат бериш тизимини жорий қилиш.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Касбий таълимда малакали кадрлар тайёрлаш тизимини янада такомиллаштириш ва халқаро таълим дастурларини жорий қилиш чора-тадбирлари тўғрисида” 2024 йил 16 октябрдаги ПФ-158-сонли Фармони [1].
2. Kassi O., Lehdonvirta V. Online Labour Index: Measuring the Online Gig Economy for Policy and Research. MPRA Paper No.74943. Oxford Internet Institute. 03/11/2016/19p [2].
3. Никулина Ю.Н. Профессиональная ориентация молодежи в системе кадрового обеспечения экономика региона // Экономика, предпринимательство и право - 2020. Том 10. [3].
4. Анисимов П.Ф. Социально-экономические основы регионализации среднего профессионального образования.-М.; ООО “Издательский дом “Новый учебник”, 2004. - 240 с.;
5. Волков Б.С. Основы профессиональной ориентации: учебное пособие. Академический Проект, 2007. - 333 с.;
6. Кязимов К.Г. Проблемы и пути совершенствования воспроизводства квалифицированных рабочих. Монография.-М.: Директ-Медиа, 2016.-224 с.;
7. Резник С.Д. Управление системой содействия трудоустройству молодежи: региональный аспект: монография.-Пенза: ПГУАС, 2009.-144 с.;
8. Руднева Е.Л. Формирование государственного заказа региональной системе профессионального образования: монография.- Кемерово: ГОУ КРИПО, 2009-200 с.;
9. Степанов П.А. Интеграция уровней образования как основа развития системы профессионального образования в регионе.-М.: Образование и Информатика, 2008.-200 с.;
10. Шерер И.Н. Социально-экономическая трансформация регионального молодежного рынка труда: монография.- М.: Зерцало-М, 2011. - 192 с.;
11. Мариен Л.С., Мельникова Д.М. Разработка концепции прогнозирования потребности экономики в квалифицированных кадрах при переходе России на цифровую модель развития. Вестник РЭУ им.Г.В.Плеханов №6 (108), 2019.с.62-70.; [4].
12. Қаландар Абдурахмонов – “Меҳнат иқтисодиёти” назария ва амалиёт дарслик. Иқтисодиёт нашриёти. Тошкент 2019 йил. [4].
13. Қодирова, З. Глобаллашув шароитида Ўзбекистоннинг халқаро меҳнат бозорига интеграциялашуви. Тошкент 2016, [5].
14. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Хорижда меҳнат фаолиятини амалга ошириш жараёнларини тартибга солиш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” 2024 йил 17 октябрдаги ПҚ-367-сон қарори.

15. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Профессионал таълим тизимида дуал таълимни ташкил этиш чора-тадбирлари ҳақида” 2021 йил 29 мартдаги 163-сонли қарори.
16. <https://www.lex.uz/uz> — Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.
17. <https://xoriidaish.uz> — Миграция агентлигининг электрон платформаси.
18. <https://stat.uz> — Статистика агентлигининг расмий сайти.
19. <https://edu.uz> — Олий таълим, фан ва инновациялар вазирлигининг расмий сайти.

MEHNAT IQTISODIYOTI VA INSON KAPITALI

ISSN: 3030-3117

<https://laboreconomics.uz/>

YOSHLARGA XORIJIY TILLARNI O'QITISH ORQALI MEHNAT BOZORIDA MALAKALI KADRLAR TAYYORLASH: MUAMMOLAR VA YECHIMLAR

Matkarimova Sevara Shonazarovna

O'zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi magistranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada yoshlarga xorijiy tillarni o'qitish orqali mehnat bozorida malakali kadrlar tayyorlash jarayonlari tasniflangan. Shu bilan birga ichki va tashqi mehnat bozorida talab yuqori bo'lgan kasblarga o'qitish hamda ularga xorijiy tillarni o'qitish orqali ularning ish bilan bandligini ta'minlash bo'yicha ma'lumotlar tahlil qilingan. Ta'lim muassasalarida yoshlarga xorijiy tillarni o'qitish va kasb-hunarga o'rgatish orqali ularning ichki va tashqi mehnat bozorida bandligini ta'minlash bo'yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: mehnat bozori, ichki va tashqi mehnat bozori, kasb-hunarga o'qitish, xorijiy tillarni o'rganish, oliy ta'lim, texnikumlar, kasbiy ko'nikmalar markazlari, malakali kadrlar, ta'lim muassasalari bitiruvchilari, ta'lim sifati, ta'lim jarayonlari, xorijiy tillar bo'yicha video kontentlar, onlayn darslar, xorijiy tillarni bilish darajasini belgilovchi xalqaro sertifikatlar.

ПОДГОТОВКА КВАЛИФИТСИРОВАННЫХ КАДРОВ ДЛЯ РЫНКА ТРУДА ПУТЕМ ОБУЧЕНИЯ МОЛОДЕЖИ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ: ПРОБЛЕМЫ И РЕШЕНИЯ

Маткаримова Севара Шоназаровна

Магистр Банковско-финансовой
Академии Республики Узбекистан

Аннотация. В данной статье классифицируются протсессы подготовки квалифитсированных кадров для рынка труда путем обучения молодежи иностранным языкам. При этом были проанализированы данные об обучении профессиям, ползующимся повышенным спросом на внутреннем и внешнем рынке труда, и обеспечении их трудоустройства путем обучения иностранным языкам.

Разработаны предложения и рекомендатсии по обеспечению занятости молодежи на внутреннем и внешнем рынке труда путем обучения иностранным языкам и профессиональной подготовки в образовательных учреждениях.

Ключевые слова: Рынок труда, внутренний и внешний рынок труда, профессиональная подготовка, изучение иностранных языков, высшее образование, техникумы, центры профессиональных навыков, квалифитсированные кадры, выпускники учебных заведений, качество образования, образовательные протсессы, видеоконтент на иностранных языках, онлайн-занятия, международные сертификаты, определяющие уровень владения иностранными языками.

**THROUGH TEACHING YOUTH FOREIGN LANGUAGES
PREPARATION QUALIFIED PERSONNEL FOR THE LABOR MARKET:
PROBLEMS AND SOLUTIONS**

Matkarimova Sevara Shonazarovna

Master's degree of The Banking and finance academy Republic of Uzbekistan

Abstract. In this article, the processes of training qualified personnel for the labor market by teaching foreign languages to young people are classified. At the same time, data on ensuring their employment by training them in professions that are in high demand in the domestic and foreign labor markets and teaching them foreign languages was analyzed. Proposals and recommendations have been developed to ensure employment of young people in the domestic and foreign labor market by teaching foreign languages and vocational training in educational institutions.

Keywords: labor market, domestic and foreign labor market, vocational training, learning foreign languages, high education, technical schools, vocational skills centers, qualified personnel, graduates of educational institutions, quality of education, educational processes, video content in foreign languages, online classes, international certificates determining the level of knowledge of foreign languages.

Kirish

Mamlakatimizda yoshlarni qo'llab-quvvatlash tizimini yanada takomillashtirish, mehnat bozoriga bilimli yoshlarni kirib kelishini ta'minlash maqsadida yoshlarga kasb bilan birgalikda xorijiy tillarni o'qitish jarayonlari takomillashtirildi.

Bugungi kunda Respublikamizda xorijiy tillarni o'rgatishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Xususan, 2023-2024 o'quv yilida umumta'lim maktablariga xorijiy tillarni o'qitishda 500 dan ortiq chet eldan pedagog-mutaxassislar jalb qilindi. 2024-2025 o'quv yilidan boshlab Toshkent shahri va hududlarda tanlab olingan 500 dan ortiq ta'lim muassasalarida 2 ta xorijiy tilni o'qitish tizimi yo'lga qo'yildi.

Bugungi kunda Davlatimiz rahbari tomonidan olib borilayotgan ochiqlik siyosati, dunyo bozoriga faol kirib borayotgani, barcha sohalarda xalqaro hamkorlik kengayayotgani sababli xorijiy tillarni o'rganishga talab oshmoqda.

Umuman olganda, xorijiy tilni o'rganishni ommalashtirish bugungi ta'lim tizimidagi ustuvor maqsadlardan biriga aylanmoqda. Zero, xorijiy tilni bilish hayotda o'z o'rnini topishda asosiy shartga aylanib bormoqda. Yoshlarning kamida bitta xorijiy tilni egallashi uni ichki va tashqi mehnat bozorida o'z o'rnini topishiga hamda xorijiy davlatlarning o'z sohasi bo'yicha tajribalarini o'rganishiga katta yordam beradi.

Shu bilan birga, Prezidentimizning 2024-yilning 20-yanvar kuni maktablarda xorijiy tillar va kasbga o'rgatish bo'yicha videoselektor yig'ilishida “Maktabdan kasb va tilni bilib chiqqan bola jamiyatimizning katta yutug'i, bilmagani muammo” deb ta'kidlagan edi.

Bu tajribani joriy etish uchun har bir viloyatdan bittadan shahar va ikkitadan tuman tanlab olingan. Ulardagi 2 mingdan ortiq maktablarning

sharoiti, pedagoglar malakasi, o'quvchilarning kasb-hunar va xorijiy tillarga qiziqishi o'rganilgan. Endi tuman va mahallalarning xususiyatidan kelib chiqib, o'quvchilar maktabning o'zida 64 xil ishchi kasblarga o'rgatilishi ko'zda tutildi.

Xorijiy tillarini sifatli o'rgatish uchun umumta'lim maktablariga “til egasi” bo'lgan pedagoglar jalb qilish, Prezident maktablarining til o'rgatish tajribasi, darslik va dasturlarini tatbiq etish bo'yicha tegishli ko'rsatmalar berilgan.

Bundan tashqari, O'zbekistonning 2030-yilgacha strategiyasida fuqarolarni davlat hisobidan kasb-hunarga o'qitish, ularning zamonaviy texnika texnologiyalardan foydalanish bo'yicha kasbiy ko'nikma va malakalarini rivojlantirish maqsadida 2 million nafar fuqarolarni kasb-hunar, tadbirkorlik ko'nikmalari va xorijiy tillarga o'qitish, bunda kasb-hunarga o'qitishda xususiy sektor ulushini 30 foizga etkazish belgilandi [1].

Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Kasbiy ta'limda malakali kadrlar tayyorlash tizimini yanada takomillashtirish va xalqaro ta'lim dasturlarini joriy qilish chora-tadbirlari to'g'risida” 2024-yil 16-oktyabrdagi PF-158-son Farmoni bilan 2025-yil 1-yanvardan boshlab kasbiy ta'lim tashkilotlarining amaldagi turlarini maqbullashtirish hamda kasbiy ta'limning barcha darajalari bo'yicha kadrlar tayyorlaydigan yagona texnikumlar tarmog'ini tashkil etildi.

Mazkur texnikumlarda mahalliy va xorijiy ish beruvchilar bilan to'lov-kontrakt asosida kadrlar tayyorlash va qisqa muddatli o'quv kurslarini tashkil etish bo'yicha to'g'ridan-to'g'ri shartnomalar tuzish hamda turli yoshdagi fuqarolar va ishsizlarni kasb-hunar, xorijiy tillar va tadbirkorlikka o'qitish bo'yicha qisqa muddatli o'quv kurslarini tashkil qilish belgilangan [2].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Bugungi tezkor davr yoshlarni qisqa muddatda ichki va tashqi mehnat bozorida talab yuqori bo'lgan kasblarga hamda xorijiy tillarni puxta o'zlashtirilishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishni taqozo etmoqda.

Ma'lumki, ta'lim sohasidagi raqobatbardoshlikni oshirish masalasi tayyorlanadigan kadrlarning bilim va ko'nikmalari ularning shaxs sifatida shakllanishida hamda iqtisodiy o'sishni ta'minlashda asosiy ijtimoiy-iqtisodiy omil ekanligi bilan izohlanadi. Shu sababli, tabiiyki, ko'plab ilmiy soha olimlari tomonidan ta'lim muammolarini, uning iqtisodiyot va jamiyat taraqqiyoti bilan o'zaro aloqadorligini doimiy tadqiq qilib keladilar.

O'zbekiston iqtisodchi olim Q.Abdurahmonov mamlakat iqtisodiyoti darajasini oshirishga intilish bo'lsa, inson resurslarining sifati muttasil oshirib borilishi kerak. Bu esa avvalo, ish beruvchilarning ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda ta'lim standartlarini, shuningdek, bo'lajak mutaxassislarning malakasiga talablarni tayyorlashning shakllantirish va takomillashtirish imkonini yaratadi [3].

O'zbekistonlik iqtisodchi olimlar A.A.Abduq'aniev, N.Xo'jaev, Sh.R.Holmo'minov, X.P.Abulqosimov, D.Q.Ziyavuddinovalar mehnat bozorining demografik jarayonlar bilan bog'liqligi, ishsizlik muammosi, mehnat bozoridagi sifat o'zgarishlari borasida ilmiy izlanishlar olib borganlar.

M.Xolmuhammedov xalqaro mehnat bozoridagi talab va taklifning o'zgarishi, globallashtirish va integratsion jarayon tezlashishi, raqamlashtirish, sanoatdagi texnologik inqiloblar e'tiborga olinsa, shunga mos ravishda zamon talablariga javob bera oladigan ko'nikma va malakaga ega, raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlash masalasining dolzarbligi yanada oshadi.

D.Kudbiev va Sh.Kudbievlarning maqolasida yoshlarning mehnat bozori to'g'risidagi bilimlarini kengaytirish, o'z karerasini muvaffaqiyatli tashkil etish yo'llari haqidagi tasavvurlarini oshirish ularni mehnat bozorida raqobatga yetarlicha tayyor bo'lishiga olib keladi, ko'pchilik yoshlarda o'zi egallayotgan kasb-hunar imkoniyatlari to'g'risida yetarlicha imkoniyatlari to'g'risida ko'proq hayoliy taassurotlar ustun degan xulosa qilingan.

Xorijlik iqtisodchi olimlar A.A.Nikiforova, N.I.Zadisenskaya, A.A.Gladchenko, A.V.Chirkovalarning ilmiy ishlarida mehnat bozori, bandlik va ishsizlik, potensial ishchi kuchi hamda uning mehnat bozori muhitiga o'tkazayotgan ta'siri masalalari tadqiq etilgan.

Yuqorida keltirilgan fikrlardan xulosa qilishimiz mumkinki, yoshlarni xorijiy tillarga o'qitish orqali ichki va mehnat bozorida malakali kadrlar tayyorlash hamda ularni bandligini ta'minlashda ilmiy izlanishlar olib borishni taqozo etadi.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur tadqiqot ishida mamlakatimiz hamda xorijiy rivojlangan davlatlar iqtisodchi olimlarining yoshlarni xorijiy tillarga o'qitish orqali mehnat bozorida malakali kadrlarini tayyorlash bo'yicha ilmiy tadqiqot ishlari, olimlarning qarashlari hamda fikr va mulohazalari tahlil etilgan. Maqolada empirik, tasviriy statistika, guruhlashtirish, qiyosiy va dinamik tahlil tadqiqot usullaridan foydalanilgan.

Tahlil va natijalar

Bugungi globallashtirish va texnologik rivojlanish sharoitida xalqaro aloqalar, chet el investisiyalari va global iqtisodiyotning bir qismi bo'lish mamlakatlar uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Bu jarayonlarda xorijiy tillarni bilish va samarali muloqot qilish ko'nikmalari yuqori malakali kadrlar uchun ajralmas bo'lgan talablar qatoriga kiradi.

Xususan, mehnat bozorida xorijiy tillarni egallagan mutaxassislarga bo'lgan ehtiyoj ortib bormoqda. Raqobatbardosh bo'lish, xalqaro kompaniyalar va tashkilotlarda faoliyat yuritish, chet elda ta'lim olish va ish tajribasi orttirish imkoniyatlari yoshlar uchun yangi eshiklar ochib beradi.

Shu munosabat bilan, O'zbekistonda xorijiy tillarni o'rgatishning zamonaviy tizimini yaratish va takomillashtirish dolzarb masalalardan biri bo'lib qolmoqda.

Yoshlarni mehnat bozoriga tayyorlashda xorijiy tillar ta’limining yuqori saviyada bo’lishi mamlakatning umumiy iqtisodiy rivoji va xalqaro integratsiyaga kirishida katta ahamiyat kasb etadi.

Bugungi kunda butun jahon iqtisodiyoti turli xil kutilmagan o’zgarishlarni boshdan kechirayotgan bir paytda, ishchi kuchiga bo’lgan talabning doimiy miqdor va tarkib jihatdan o’zgarib turishi barcha mamlakatlar uchun bu yo’nalishda tadqiqotlar olib borilishining ahamiyatini yanada orttiradi. Chunki, iqtisodiy nazariyadan ma’lumki, ishchi kuchi ishlab chiqarish omillaridan biri hisoblanadi [4].

O’zbekistonda so’nggi yillarda xorijiy tillarni o’rganish masalasiga alohida e’tibor qaratilib, hukumat tomonidan qator islohotlar amalga oshirilmoqda. Masalan, Prezident Shavkat Mirziyoevning 2024 yilda qabul qilgan qarorlaridan biri xorijiy tillarni o’rganish jarayonlarini takomillashtirishga qaratilgan bo’lib, ta’limda innovasion usullar va texnologiyalardan foydalanishni rag’batlantirmoqda.

Jumladan, O’zbekiston Respublikasi Prezidentning “Yoshlarni xorijiy tillarga o’qitish tizimi samaradorligini oshirish bo’yicha qo’shimcha chora-tadbirlar to’g’risida”gi 2024-yil 27-iyundagi PQ-239-son qarori qabul qilindi. Mazkur qaror bilan Yoshlar ishlari agentligi zimmasiga bir qancha qo’shimcha funksiyalar yuklandi. Xususan:

- yoshlarni xorijiy tillarga o’qitish jarayonlarini takomillashtirish, talab yuqori bo’lgan chet tillarini mukammal o’zlashtirish uchun sharoitlarni kengaytirish;
- xorijiy tillarni o’qitish faoliyati bilan shug’ullanuvchi yakka tartibdagi tadbirkorlar, o’zini o’zi band qilgan shaxslar hamda xususiy o’quv markazlarini rivojlantirish va qo’llab-quvvatlash;
- xususiy o’quv markazlari reytingini shakllantirish hamda reytingda yuqori o’rinni egallaganlarni rag’batlantirish;
- yoshlar orasida kasb-hunar va xorijiy tillarni o’rganishni targ’ib qilish, ushbu yo’nalishdagi ijtimoiy loyihalar, ko’rik-tanlov va olimpiadalarni tashkil etish [5].

Bundan tashqari, yoshlarning xorijiy tillar bo’yicha imtihon topshirish xarajati qoplanadigan xalqaro imtihon tizimlari bo’yicha ingliz, nemis, fransuz, koreys, xitoy va yapon tillaridan kamida S1 yoki unga tenglashtirilgan mos darajadagi sertifikat olgan yoshlarni imtihon topshirish xarajatlarini kompensasiya qilishga qo’shimcha ravishda o’qish xarajatlarini qoplash uchun BHMning 3 baravari miqdorida bir martalik moddiy rag’batlantirish tizimi joriy etiladi.

2024-yil 1-sentyabrdan boshlab 2027-yil 1-yanvarga qadar yoshlarning nemis, fransuz, koreys, xitoy va yapon tillari bo’yicha xalqaro imtihon tizimlarida imtihon topshirish xarajatlari qoplab berilishi uchun ular tomonidan to’planishi

lozim bo'lgan ballning (sertifikat darajasining) minimal ko'rsatkichi bir pog'ona pasaytiriladi hamda mazkur xarajatlar Agentlikka ajratilgan mablag'lar doirasida qoplanadi.

Shuningdek, umumiy o'rta ta'lim muassasalarining sinf xonalarini ta'lim jarayonidan bo'sh vaqtda kasb-hunar va xorijiy tillarni o'qitish faoliyatini amalga oshirish uchun to'g'ridan-to'g'ri shartnomalar asosida tekin foydalanish huquqi bilan xususiy o'quv markazlariga berishga ruxsat etiladi.

2024-yil 1-oktyabrdan boshlab Agentlik har yili xususiy o'quv markazlarining Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahri kesimidagi reytingini tuzadi hamda rasmiy veb-saytida e'lon qilib boradi.

Reyting natijalariga ko'ra olis va chekka hududlarda faoliyat ko'rsatuvchi eng yuqori ko'rsatkichga ega 100 ta xususiy o'quv markazining ta'lim jarayonida foydalanadigan bino va inshootlar uchun ijara to'lovi xarajatlarning bir qismi Yoshlarga oid davlat siyosatini qo'llab-quvvatlash jamg'armasi mablag'lari hisobidan kompensasiya qilinadi.

2024–2026-yillarda oliy ta'lim tashkilotlarining xorijiy til filologiyasi ta'lim yo'nalishi bo'yicha 3 va 4-kursda tahsil olayotgan hamda kamida S1 darajadagi sertifikatga ega talabalariga umumiy o'rta, o'rta maxsus va kasbiy ta'lim tashkilotlarida o'qituvchi sifatida mehnat faoliyatini amalga oshirishiga ruxsat berilishi belgilandi.

So'nggi yillarda yurtimizda xorijiy tillarni o'rganishni ommalashtirish, bu boradagi faoliyatni sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqish, yoshlarni zamonaviy kasblar va chet tillariga o'qitish tizimini takomillashtirish borasida keng imkoniyatlar yaratildi.

Xususan, xalqaro til sertifikatini olish uchun imtihondan yuqori ball to'plagan yoshlarga davlatimiz tomonidan xarajat to'liq qoplab berilishi tizimi joriy etildi. Natijada, o'tgan 3 yil ichida minglab yoshlarga 40 milliard ko'p kompensasiya puli to'lab berildi.

Yoshlar o'zi tanlagan yo'nalishning etuk mutaxassisi bo'lishi yoki dunyoga chiqishi uchun xorijiy tilni puxta o'zlashtirishi bunda bilim darajasini tasdiqlovchi xalqaro sertifikatni olishi talab etiladi.

Til o'rganish va o'qitish borasida dunyoning etuk olimlari tajribasida samarali natija berib kelayotgan o'qitish metodikalari, shuningdek, xorijiy tillarni o'qitish sohasida “bog'cha-maktab-oliy ta'lim tashkiloti-korxona” tamoyilidagi uzluksiz ta'lim zanjirini joriy etish, aholining barcha qatlamlariga mos bo'lgan tilni o'rganish bo'yicha uslubiyot va tavsiyalarni ishlab chiqishni muvofiqlashtirish singari ko'plab salmoqli ishlar bajarilib kelinmoqda.

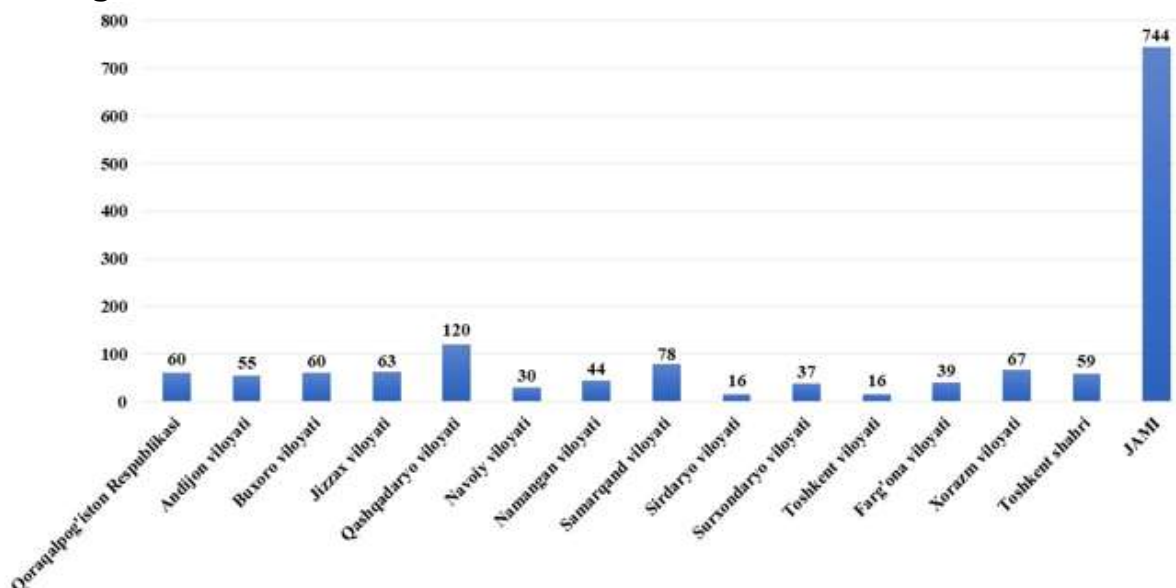
Prezidentimiz tashabbusi bilan bugungi kunda ta'lim muassasalari, tarmoqlar va hududlarning ehtiyojidan kelib chiqib, kamida 10 ta chet tilini — ingliz, rus, nemis, fransuz, xitoy, koreys, yapon, turk, arab, fors tillarini o'rgatishni tashkillashtirishdek dolzarb masala kun tartibiga qo'yilgan[6].

Respublikamizdagi 207 nafar umumiy oʻrta taʼlim maktablarining xorijiy tillarga ixtisoslashtirilishi munosabati bilan ayni maktablarda xorijiy tillarni oʻqitishni tubdan isloh etish va takomillashtirish, shu bilan birga respublikamiz oliy taʼlim muassasalari qoshida xorijiy tillarni yanada chuqurroq oʻrganish uchun oʻquv markazlari tashkil etildi. Maʼlumot oʻrnida aytish joiz, 2023-yilda 12 ming 400 ga yaqin yoshlarga 21,7 milliard soʻmga yaqin mablagʻ toʻlab berildi. Bu jarayon yoshlar oʻrtasida ommalashmoqda.

Xorijiy tillarni oʻrganish insonga yangi madaniyat, bilim va yangi doʻstlar bilan tanishish, muloqotga kirishish hamda dunyoqarashni oʻstirishda yordam beruvchi eng yaxshi vosita hisoblanadi. Maʼlumotlarga koʻra, bugungi kunda dunyoda til oʻrganuvchilarning asosiy qismini 17-35 yoshdagilar tashkil qiladi.

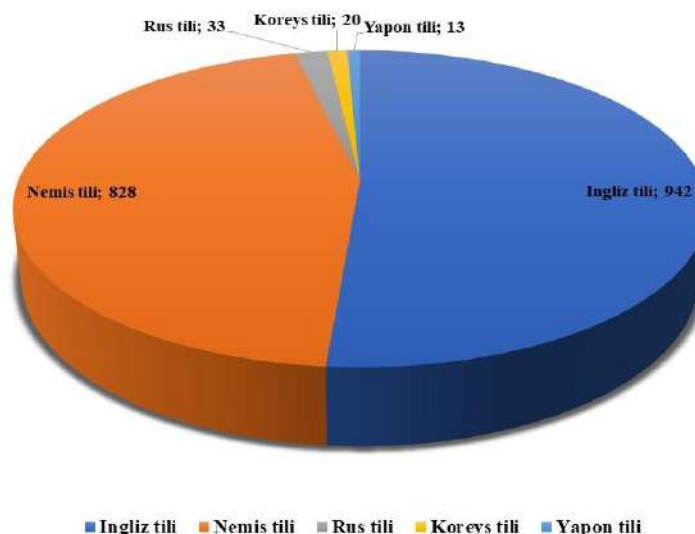
Statistik maʼlumotlarga koʻra, 2023-yilga kelib, Oʻzbekiston mehnat bozorida xorijiy tillarni biladigan mutaxassislariga talab 30 foizga ortgan, bu esa taʼlim tizimida tub oʻzgarishlar zaruratini koʻrsatmoqda. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalarning joriy etilishi xorijiy tillarni oʻrganish jarayonini sezilarli darajada tezlashtirishi mumkin, chunki onlayn platformalar va interaktiv oʻquv materiallari talabalarning qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim rol oʻynamoqda.

Germaniya mehnat bozoridagi hamshiralik boʻyicha mavjud ehtiyoj asosida Oliy taʼlim, fan va innovasiyalar vazirligi tomonidan Nemis tilini oʻrgatish uchun 29 ta Abu aAli ibn Sino nomidagi jamoat salomatligi (tibbiyot) texnikumlarida 744 nafar oʻquvchilar bir yillik oʻquv kurslarida oʻqitildi. Shundan 52 nafari Germaniyalik ish beruvchilar tomonidan tanlab olinib Germaniyaga ishga yuborishga kelishildi.

1-rasm. Rofessional taʼlim muassasalarida 2023-2024-oʻquv yilida tashkil etilgannemis tili kurslariga jalb etilgan oʻquvchilar

Shuningdek, doimiy ravishda kasbiy ta’lim tashkilotlarida xorijiy til o’rganish istagida bo’lgan o’quvchilar xorijiy til qurslari tashkil etib borilmoqda.

2-rasm. 2024-yilning sentyabr oyidan boshlab 80ta kasbiy ta’lim tashkilotlarida tashkil etilgan xorijiy til o’quv kurslari

Bugungi globallashtirish jarayoni va raqamli iqtisodiyotning tezkor rivojlanishi mehnat bozorida xorijiy tillarga bo’lgan talabni sezilarli darajada oshirdi. Endilikda nafaqat alohida milliy bozorlar, balki xalqaro mehnat bozori ham xodimlardan ko’p tillilikni va kommunikativ ko’nikmalarni talab qilmoqda. Xorijiy tillarni bilish nafaqat individual kadrlarning malakasini oshiradi, balki ularni turli mamlakatlar va mintaqalar bo’ylab samarali ishlashga ko’maklashadi.

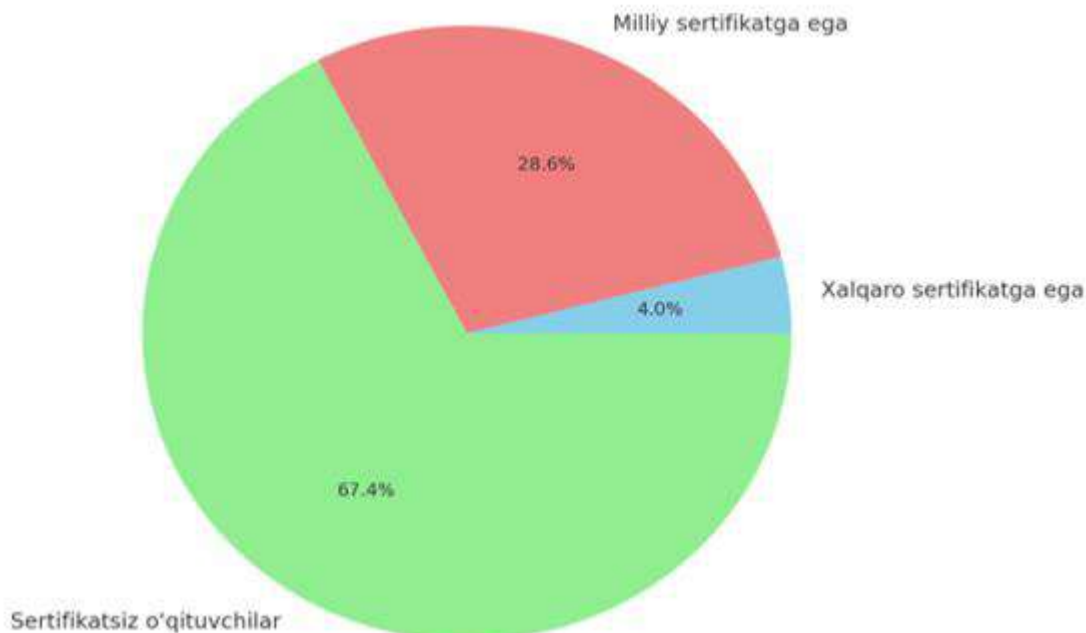
Bu, o’z navbatida, global kompaniyalar, xalqaro tashkilotlar va hukumatlar uchun kadrlar tanlash jarayonida muhim omilga aylanmoqda. Xalqaro tajribalar va yondashuvlar mehnat bozorida talab etiladigan tillar va ko’nikmalarni o’rganishda katta ahamiyatga ega bo’lib, ulardan ta’lim tizimini takomillashtirishda foydalanish muhimdir.

Ingliz tili hozirgi vaqtda xalqaro miqyosda eng ko’p talab qilinadigan til bo’lib, bu tilni bilish global mehnat bozorida ishlash uchun asosiy shartlardan biri hisoblanadi. EF English Proficiency Index tadqiqotlari shuni ko’rsatmoqdaki, ingliz tilini yaxshi biladigan mamlakatlar mehnat bozorida sezilarli ustunlikka ega. Ingliz tili nafaqat xalqaro kompaniyalarda, balki texnologiya, moliya, savdo, ta’lim va boshqa ko’plab sohalarda keng qo’llaniladi. Ko’pgina davlatlar o’z ta’lim tizimlarida ingliz tilini majburiy fan sifatida kiritib, yoshlarni bu tilni yaxshi o’zlashtirishga yo’naltirmoqda.

O’zbekistonda xorijiy tillarni o’qitish sohasida olib borilayotgan islohotlar natijasida ta’lim sifati sezilarli darajada yaxshilanishi kutilmoqda. Bunda ta’lim tizimining xalqaro standartlarga moslashtirilishi, raqamli ta’lim resurslarini keng

joriy etish va o‘qituvchilarning malakasini doimiy ravishda oshirib borish muhim ahamiyat kasb etadi.

O‘zbekistonning global mehnat bozorida o‘z o‘rnini mustahkamlashi va malakali kadrlarga bo‘lgan ehtiyojini qondirish uchun xorijiy tillarni bilgan yoshlar strategik resurs hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, xorijiy tillarni o‘rgatish tizimining takomillashtirilishi va yoshlarning global talablar darajasiga etkazilishi dolzarb masala bo‘lib qolmoqda.

3-rasm. O‘zbekistondagi xorijiy tillar bo‘yicha o‘qituvchilarning sertifikat egaligi foizi (xalqaro va milliy)

Manba: stat.uz ma’lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan.

Bugungi kunda O‘zbekistonda xorijiy tillarni o‘rgatish jarayonidagi asosiy muammolar quyidagilar hisoblanadi. Jumladan,

- o‘quv dasturlarning zamonaviy talablarga to‘liq javob bermasligi;
- o‘qituvchilarning zamonaviy o‘qitish metodlari va texnologiyalari bo‘yicha etarli bilim va ko‘nikmalarga ega emasligi;
- xorijiy tillarni o‘rgatish jarayonida inerativ va texnologik vositalarning etarli darajada qo‘llanilmasligi;
- ta’lim resurslari va darsliklarning etishmovchiligi mavjudligi.

Mazkur muammolarni bartarf etish uchun quyidagilar taklif etiladi.

- umumta’lim maktablar, akademik liseylar, kasbiy ta’lim tashkilotlari va oliy ta’lim tashkilotlarida xorijiy tillarni o‘qitish metodologiyasini qayta ko‘rib chiqish hamda xorijiy davlat tajribasini joriy etish;

- o‘quv jarayoniga raqamli texnologiyalar va interaktiv platformalarni joriy etish;

- kasbiy ta’lim tashkilotlarida xalqaro ta’lim dasturlarini joriy etish orqali xorijiy tillarga o’qitishni kengaytirish;

- xorijiy tillarni o’qitishda o’quvchilarning mustaqil ta’lim olish ko’nikmalarini rivojlantirish uchun ko’proq imkoniyatlar yaratish;

- Migratsiya agentligining Migratsiya jamg’armasi hisobidan texnikumlarda nemis, ingliz, yapon va koreys tillariga o’qitishni yo’lga qo’yish.

Xulosa qilib aytadigan bo’lsak ta’lim muassasalarida bitiruvchilarga xorijiy tillarni o’qitish orqali bitiruvchilarni ichki va tashqi mehnat bozorida ilg’or texnika va texnologiyaga asoslangan yuqori ish haqiga ega bo’lgan ish o’rinlarida mehnat faoliyatini amalga oshirish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining ““O’zbekiston — 2030” strategiyasi to’g’risida” 2023-yil 11-sentabrdagi PF-158-son Farmoni[1].

2. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining “Kasbiy ta’limda malakali kadrlar tayyorlash tizimini yanada takomillashtirish va xalqaro ta’lim dasturlarini joriy qilish chora-tadbirlari to’g’risida” 2024-yil 16-oktabrdagi PF-158-son Farmoni [2].

3. Qalandar Abduraxmonov – “Mehnat iqtisodiyoti” nazariya va amaliyot darslik. Iqtisodiyot nashriyoti. Toshkent 2019-yil [3].

4. B.Ganiev — “O’zbekistonda xususiy sektorda ishchi kuchiga bo’lgan talabning holati va uning bandlikni ta’minlashdagi ahamiyati”. Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar ilmiy elektron jurnali 2022-yil may-iyun.Nº00059 [4].

5. O’zbekiston Respublikasi Prezidentning yildagi “Yoshlarni xorijiy tillarga o’qitish tizimi samaradorligini oshirish bo’yicha qo’shimcha chora-tadbirlar to’g’risida”gi 2024-yil 27-iyundagi PQ-239-son qarori [5].

6. U.Baykabilov - “Zamonaviy ta’lim tizimida xorijiy tillarni o’qitish texnologiyasi” 2022 yil may. Multidisciplinary Scientific Journal[6].

7. G.Q.Abdurahmonova “Kichik biznesda aholini ish bilan ta’minlash” (monografiya), Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, 2013 yil.

8. Gulnora Abduraxmonova – “Mehnat iqtisodiyoti” o’quv qo’llanma Innovasion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi. Toshkent 2020 yil.

9. A.Usmanov. O’quvchilarni kasb-hunarga maqsadli yo’naltirish istiqbolda mehnat bozoridagi muammolarni bartaraf etishning muhim omili. 2021 yil.

10. <https://www.lex.uz/uz> — O’zbekiston Respublikasi Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi.

11. <https://stat.uz> — Statistika agentligining rasmiy sayti.

12. <https://edu.uz> — Oliy ta’lim, fan va innovasiyalar vazirligining rasmiy sayti.

MEHNAT IQTISODIYOTI VA INSON KAPITALI

ISSN: 3030-3117

<https://laboreconomics.uz/>

YASHIL IQTISODIYOTNING AHAMIYATI VA BANDLIK IMKONIYATLARI

Bobojonov To'liqinbek Maxmud o'gli

TDIU, “Mehnat iqtisodiyoti” kafedrası tayanch doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada yashil iqtisodiyotning turli iqtisodiy maktab vakillarining konseptual yondashuvlari tadqiq etilgan, uning mehnat bozori va bandlik imkoniyatlariga ta'siri o'rganilgan, yashil texnologiyalar asosida ish o'rinlari yaratish yo'nalishlari tasniflangan hamda yashil bandlikni rivojlantirishning konseptual modeli ishlab chiqilgan. Ushbu modelga ko'ra, "yashil bandlik imkoniyatlari" toifasi ajratilib, uni kengaytirish hamda ish o'rinlarini yaratish bo'yicha takliflar berilgan.

Kalit so'zlar: yashil iqtisodiyot, yashil texnologiyalar, bandlik, mehnat bozori, barqaror rivojlanish

THE IMPORTANCE OF THE GREEN ECONOMY AND EMPLOYMENT OPPORTUNITIES

Bobojonov Tulkinbek Makhmud ugli

TSUE, PhD student of the Department of "Labor Economics"

Abstract. The article examines the conceptual approaches of representatives of different economic schools to the green economy, studies its impact on the labor market and employment opportunities, classifies job creation directions based on green technologies, and develops a conceptual model for expanding green employment. According to this model, the category of "green employment opportunities" is identified, and proposals are made for its expansion and job creation.

Key words: green economy, green technologies, employment, labor market, sustainable development

ЗНАЧЕНИЕ ЗЕЛЕННОЙ ЭКОНОМИКИ И ВОЗМОЖНОСТЕЙ ТРУДОУСТРОЙСТВА

Бобожонов Тулкинбек Махмуд угли

ТГЭУ, базовый докторант кафедры Экономики труда

Аннотация. В статье рассматриваются концептуальные подходы представителей различных экономических школ к "зеленой" экономике, изучается ее влияние на рынок труда и возможности трудоустройства, классифицируются направления создания рабочих мест на основе "зеленых" технологий, разрабатывается концептуальная модель расширения "зеленой" занятости. Согласно этой модели определяется категория "зеленые возможности трудоустройства" и вносятся предложения по ее расширению и созданию рабочих мест.

Ключевые слова: зеленая экономика, зеленые технологии, занятость, рынок труда, устойчивое развитие.

Kirish

So'nggi yillarda yashil iqtisodiyot va uning mehnat bozoriga ta'siri nafaqat O'zbekiston, balki butun dunyo miqyosida dolzarb masalaga aylandi. Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan 2015-yilda belgilangan 17 ta Barqaror rivojlanish maqsadlari (BRM) ichida ekologik barqarorlikni ta'minlash, yashil texnologiyalarni rivojlantirish va bandlik imkoniyatlarini kengaytirish muhim o'rin tutadi. Ayniqsa, BRM-8 ("Barqaror iqtisodiy o'sish, to'liq va samarali bandlik hamda munosib mehnatni ta'minlash") va BRM-9 ("Sanoat, innovatsiyalar va infratuzilmani rivojlantirish") yashil iqtisodiyot bilan bevosita bog'liqdir.

Xalqaro mehnat tashkilotining (ILO's 2018) "World Employment and Social Outlook 2018: Greening with Jobs," ma'lumotlariga ko'ra, yashil iqtisodiyotga o'tish natijasida dunyoda 2030-yilgacha kamida 24 million yangi ish o'rni yaratilishi mumkin. Xususan, barqaror energiya, ekologik transport va chiqindilarni qayta ishlash sohalarida bandlik sezilarli darajada oshishi kutilmoqda (ILO, 2021). Shu bilan birga, an'anaviy sanoat tarmoqlarida ayrim ish o'rinlarining yo'qolishi ham kuzatilishi mumkin. Xalqaro Mehnat Tashkilotining (ILO) hisobotiga ko'ra, o'z vaqtida moslashuv strategiyalari qabul qilinsa, yashil iqtisodiyot mehnat bozori uchun faqat ijobiy natijalar keltiradi (ILO, 2019).

O'zbekistonda ham yashil iqtisodiyotni rivojlantirish va mehnat bozori transformatsiyasini qo'llab-quvvatlash borasida muhim ishlar olib borilmoqda. 2023-yil 11-sentabrdagi PF-158-sonli farmoni bilan tasdiqlangan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan qabul qilingan "Yashil iqtisodiyotga o'tish strategiyasi" doirasida qayta tiklanuvchi energiya manbalari, ekologik texnologiyalar va issiqxona gazlari neytralligiga erishish bo'yicha aniq rejalar belgilangan. Shu bilan birga, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 2-dekabrdagi PQ-436 sonli "O'zbekiston Respublikasini 2030-yilgacha 'yashil' iqtisodiyotga o'tishga qaratilgan islohotlarning samaradorligini oshirish bo'yicha choralari to'g'risida"gi qarorida, "Yangi O'zbekistonning 2022-2026-yillarga mo'ljallangan Taraqqiyot strategiyasi" doirasida iqtisodiy o'sishni "yashil" va inklyuziv qilish, yashil bandlik shuningdek, barcha sohalarda qayta tiklanuvchi energiya va resurs tejamkorligidan foydalanishni oshirishni ko'zda tutadi.

PQ-436da belgilangan strategik maqsadlar quyidagicha:

Qayta tiklanuvchi energiya loyihalari. PQ-436da 2030-yilga 15 GVt quvvatga ega quyosh va shamol stansiyalarini qurish rejalashtirilgan. Xalqaro tajribaga ko'ra (masalan, IRENA – Qayta tiklanuvchi energiya agentligi ma'lumotlari), har 1 GVt qayta tiklanuvchi energiya quvvati o'rnatilishi o'rtacha 1,000-3,000 doimiy

va 10,000 ga yaqin vaqtinchalik ish o‘rinlarini yaratadi (qurilish, o‘rnatish va texnik xizmat ko‘rsatish uchun).

O‘zbekiston uchun bu taxminan 15,000-45,000 doimiy va 150,000 ga yaqin vaqtinchalik ish o‘rinlari degani bo‘lishi mumkin.

“Yashil Makon” va o‘rmon xo‘jaligi. “Yashil Makon” loyihasi doirasida yiliga 200 million daraxt ekish va 2030-yilga o‘rmon maydonini ikki baravar oshirish rejalashtirilgan. Bu daraxt ekish, parvarish qilish va monitoring uchun minglab mavsumiy va doimiy ish o‘rinlarini yaratadi. Masalan, Orolbo‘yi mintaqasida 458 ming gektar yangi o‘rmon barpo etish loyihasi mahalliy aholini jalb qilish orqali katta hajmdagi bandlikni ta‘minlaydi.

Taxminiy hisoblar bo‘yicha, har 1,000 gektarga 50-100 ishchi kerak bo‘ladi (ekish va parvarish uchun), ya‘ni 458 ming gektar uchun 23,000-46,000 ish o‘rni yaratilishi ehtimoli bor.

Energiya samaradorligi va yashil sanoat. PQ-436da 25 ta yirik korxonada energiya sarfini 20% ga kamaytirish va yashil sertifikatlar tizimini joriy etish ko‘zda tutilgan. Bu jarayon yangi mutaxassislar (energiya auditi, texnologik modernizatsiya) va ishchilarni (qayta tiklanuvchi energiya uskunalari ishlab chiqarish) talab qiladi.

O‘zbekistonning kichik va o‘rta biznesni yashil texnologiyalarga o‘tishga rag‘batlantirish siyosati ham qo‘shimcha ish o‘rinlarini yaratilishiga sabab bo‘ladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Ijtimoiy va iqtisodiy rivojlanish jarayoni yashil iqtisodiyot mohiyatini tushunish yondashuvlariga ta‘sir qiladi. Turli davrlarda iqtisodchi olimlar yashil iqtisodiyot tushunchasini turlicha talqin qilganlar, shu munosabat bilan tadrijiy holatdagi toifaning qator guruhlarini ajratish mumkin (1-jadval).

Jadvaldan iqtisodchi olimlarning yashil iqtisodiyot va mehnat bozori rivojlanishiga bo‘lgan munosabati o‘zgarganini ko‘rish mumkin:

Dastlabki yondashuvlar yashil iqtisodiyotni ekologik masala sifatida baholagan, keyinchalik u iqtisodiy o‘sish va mehnat bozori bilan uzviy bog‘liq jarayon sifatida qaralgan. Zamonaviy tadqiqotlar yashil texnologiyalar mehnat bozorini qanday o‘zgartirayotgani va yangi ish o‘rinlarini qanday yaratishi mumkinligini tahlil qilmoqda.

1-jadval

Yashil iqtisodiyot va mehnat bozoriga ta‘sir yondashuvlari

Muallif/Tashkilot	Yondashuv	Izoh
Adam Smith (1776)	Resurslardan samarali foydalanish iqtisodiy o‘sishning muhim omili hisoblanadi.	Smithning "Millatlar boyligi" (1776) asarida samarali resurs taqsimoti iqtisodiy barqarorlik uchun muhim deb ta‘kidlangan. Bugungi kunda yashil iqtisodiyot ushbu tamoyil asosida

		shakllanmoqda.
David Ricardo (1817)	Komparativ ustunlik nazariyasi yashil texnologiyalarni joriy etishda ham qo'llanilishi mumkin.	Yashil iqtisodiyot mamlakatlarga o'z ekologik va texnologik ustunliklaridan foydalangan holda mehnat bozorini optimallashtirish imkonini beradi.
John M. Keynes (1936)	Davlat investitsiyalari yashil iqtisodiyot rivojiga turtki beradi.	Keynesning “Ish bilan bandlik, foiz va pulning umumiy nazariyasi”si davlat tomonidan yashil infratuzilma va ekologik loyihalarni qo'llab-quvvatlash zarurligini ta'kidlaydi.
Joseph Schumpeter (1942)	Yashil iqtisodiyot innovatsion rivojlanish orqali shakllanadi.	Schumpeterning “Kapitalizm, sotsializm va demokratiya” asarida "Ijodiy yo'q qilish" (Creative Destruction) tamoyili yashil iqtisodiyot rivojlanishiga to'g'ri keladi – yangi texnologiyalar eski tarmoqlarni almashtiradi va yangi ish o'rinlari yaratadi.
Nicholas Stern (2006)	Iqlim o'zgarishiga qarshi kurashish iqtisodiy o'sishga imkon beradi.	Sternning hisobotida (Stern Review, 2006) yashil iqtisodiyot nafaqat ekologik jihatdan zarur, balki iqtisodiy jihatdan ham foydali ekani ta'kidlangan.
Paul Krugman (2008)	Yashil iqtisodiyot bozor samaradorligini oshirishi mumkin.	Nobel mukofoti sovrindori Krugmanning tahlillarida yashil iqtisodiyot innovatsiyalarni rag'batlantirishi va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashi haqida ta'kidlab o'tilgan.
Jeffrey Sachs (2020)	Yashil iqtisodiyot iqlim o'zgarishiga qarshi kurashning iqtisodiy asosidir.	Sachsning tahlillariga ko'ra, yashil texnologiyalar iqtisodiy rivojlanish va atrof-muhit muhofazasi o'rtasidagi muvozanatni ta'minlashga yordam beradi.
International Labour Organization (ILO, 2019) hisoboti	Yashil iqtisodiyot yangi ish o'rinlari yaratish imkoniyatiga ega.	ILO tadqiqotlariga ko'ra, yashil iqtisodiyotga o'tish 2030-yilgacha sof 18 million yangi ish o'rni yaratishi mumkinligi keltirilgan.
World Economic Forum, (WEF, 2020) hisoboti	Mehnat bozori yashil texnologiyalar transformatsiyasiga moslashishi kerak.	"The Future of Jobs Report 2020" hisobotida yashil iqtisodiyot mehnat bozorida talablarni o'zgartirayotgani va yangi kasblar paydo bo'layotgani ta'kidlangan.
Organization for Economic	Yashil texnologiyalar ish o'rinlarining sifatini	OECD Employment Outlook 2021 va Skills for the Future tadqiqotlari

Cooperation and Development, OECD (2021) hisoboti	oshirishga yordam beradi.	shuni ko'rsatadiki, yashil iqtisodiyotga moslashish uchun kasbiy ta'lim va qayta malaka oshirish tizimi talab etiladi.
United Nations Environment Programme (UNEP, 2011) hisoboti	Yashil iqtisodiyot global iqtisodiy inqirozdan chiqish strategiyalaridan biri.	UNEP hisobotida yashil iqtisodiyotning global barqarorlik va iqtisodiy rivojlanishga ijobiy ta'siri ta'kidlangan.
Rockström et al. Stockholm Barqarorlik Markazi (2017) hisoboti	Atrof-muhitni muhofaza qilish iqtisodiy tizimlar barqarorligini ta'minlaydi.	Tadqiqotda ekologik chegaralarni saqlab qolish va yashil iqtisodiyot orqali uzoq muddatli iqtisodiy o'sish mumkinligi ko'rsatib o'tilgan.
European Commission (2022) hisoboti	Yashil transformatsiya yangi sanoat tarmoqlarini shakllantiradi.	Yevropa Ittifoqining "Green Deal" dasturi doirasida yashil iqtisodiyot yangi kasblar va bandlik imkoniyatlarini yaratishi mumkinligi qayd etilgan.

1-jadvaldan ko'rinib turibdiki, yashil iqtisodiyot rivojlanishi nafaqat ekologik jihatdan, balki mehnat bozori nuqtayi nazaridan ham muhimdir. XMT (ILO, 2019) hisobotida keltirilishicha, 2050-yilgacha 60 millionga yaqin odam yashil iqtisodiyot sektorida ish topishi mumkin, ayniqsa, qayta tiklanuvchi energetika va atrof-muhit muhofazasi sohalarida.

Biroq, WEF (2020) ta'kidlaganidek, bu transformatsiya bilan birga an'anaviy sanoat tarmoqlaridagi ish o'rinlarining qisqarishi kuzatilishi mumkin. Shu bois, OECD (2021) tavsiyalarida ta'kidlanganidek, yangi yashil texnologiyalar asosida mehnat bozori ishtirokchilarining malaka oshirish tizimlarini takomillashtirish zarur.

Tahlil va natijalar

Yashil iqtisodiyot va mehnat bozori o'zaro bog'liq bo'lib, bu jarayon iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik omillar bilan belgilanadi. Yashil iqtisodiyotning mehnat bozoriga ta'siri quyidagi asosiy omillar bilan bog'liq:

- Iqtisodiy omillar: Yashil texnologiyalarga sarmoya kiritish natijasida yangi ish o'rinlari yaratiladi, energiya samaradorligi oshadi, iqtisodiyotning uglerod neytralligiga o'tishi tezlashadi. International Labour Organization (ILO, 2019) ma'lumotlariga ko'ra, 2030-yilgacha yashil iqtisodiyot transformatsiyasi natijasida kamida sof 18 million yangi ish o'rni yaratilishi mumkin.

- Ijtimoiy omillar: Yashil iqtisodiyot ijtimoiy tengsizlikni kamaytirishga yordam berishi mumkin, chunki ekologik sohadagi bandlik odatda yuqori malaka talab qilmaydi va turli ijtimoiy guruhlar uchun ochiq bo'lishi mumkin. ILO (2021) hisobotida yashil ish o'rinlarining ijtimoiy inklyuzivligi ta'kidlangan.

- Demografik omillar: Yashil texnologiyalar va ekologik loyihalar mehnatga layoqatli aholining yangi sektorlariga talabni oshirishi mumkin. Xususan,

Yevropa Ittifoqining “European Green Deal” dasturi doirasida yoshlar va ayollar bandligini oshirishga qaratilgan strategiyalar ishlab chiqilgan.

- Ta’lim va malaka darajasi: Yashil iqtisodiyotga o’tish natijasida yangi kasblar va malakalar paydo bo’lmoqda. OECD (2021) tadqiqotlariga ko’ra, yashil bandlik imkoniyatlaridan foydalanish uchun ishchilar yangi ko’nikmalarga ega bo’lishi muhim.

- Siyosiy omillar: Davlat tomonidan ekologik siyosat va yashil investitsiyalarni qo’llab-quvvatlash yashil bandlikning rivojlanishini tezlashtiradi.

- Mintaqaviy va geografik omillar: Rivojlanayotgan davlatlarda yashil iqtisodiyotni joriy etish resurs yetishmovchiligi sababli sekin kechishi mumkin. BMTning Atrof-muhit dasturi (UNEP, 2011) hisob-kitoblariga ko’ra, yashil iqtisodiyot rivojlanayotgan davlatlarga uzoq muddatli barqaror rivojlanish imkonini beradi.

2-jadval

Yashil iqtisodiyot va mehnat bozori tahlilining konseptual yondashuvlari

Mezonlar	Mutlaq yondashuv	Nisbiy yondashuv	Subyektiv yondashuv
Yondashuvning mazmuni	Yashil iqtisodiyotda band bo’lgan ishchilarning umumiy soni hisoblanadi. Statistika va raqamlarga asoslangan (masalan, yashil ish o’rinlari soni).	Yashil bandlikning iqtisodiy samaradorligi va boshqa tarmoqlarga ta’siri hisobga olinadi. Iqtisodiy samaradorlik va o’zaro bog’liqliklarni o’rganish (masalan, yashil iqtisodiyotning iqtisodiy tarmoqlarga ta’siri).	Ishchilar va aholining yashil iqtisodiyotga bo’lgan qiziqishi va moslashuv darajasi o’rganiladi. Ijtimoiy va psixologik omillarni tahlil qilish (masalan, aholining munosabati).
Afzalliklari	1. Aniq va sodda hisob-kitob qilish mumkin. 2. Ish o’rinlarining o’sish dinamikasi kuzatiladi.	1.Yashil iqtisodiyotning mehnat bozoriga ta’siri to’liq baholanadi. 2. Bandlikka ta’sir qiluvchi omillar chuqur o’rganiladi.	1.Yashil iqtisodiyotga o’tish bo’yicha aholining munosabati o’rganiladi. 2. Yashil mehnat sharoitlarining jozibadorligi tahlil qilinadi.
Kamchiliklari	1. Faqat raqamli ma’lumotlarga asoslanadi, bandlikning sifatini hisobga olmaydi.	1.Kichik korxonalar va norasmiy bandlik hisobga olinmasligi mumkin.	1.Subyektiv yondashuv natijalari turlicha bo’lishi mumkin.

Manba: Muallif ishlanmasi, ILO (2019) va OECD (2021) asosida

- Psixologik va falsafiy omillar: Yashil iqtisodiyotga o'tish aholining ekologik ongini rivojlantirishni talab qiladi. Rockström et al. (2017) tadqiqotlarida ekologik barqaror rivojlanish inson hayot tarzi va iste'mol odatlariga bog'liq ekani ta'kidlangan.

Yashil iqtisodiyot va mehnat bozori transformatsiyasini ilmiy asosda tahlil qilish uchun mehnat bozori va yashil bandlikni o'lchashning turli yondashuvlari mavjud (2-jadval).

Muayyan mamlakatlarda yashil iqtisodiyotning mehnat bozoriga ta'siri.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, yashil iqtisodiyotga o'tish global mehnat bozorida sezilarli o'zgarishlarga olib kelmoqda. Turli mamlakatlarda bu jarayon turlicha kechmoqda:

Germaniya – “Energiewende” (Energetik burilish) siyosati doirasida qayta tiklanuvchi energiya sohasida 340 mingdan ortiq ish o'rni yaratildi (Federal Employment Agency, 2021).

Xitoy – Xitoy hukumati yashil energiya tarmoqlariga katta sarmoya kiritib, 5 milliondan ortiq yangi ish o'rni yaratdi (IEA, 2022).

AQSh – “Inflation Reduction Act” doirasida 2023-yilgacha 1 million yangi yashil ish o'rni yaratish rejalashtirilgan (U.S. Bureau of Labor Statistics, 2022).

Yashil iqtisodiyotning rivojlanishi global mehnat bozorida sezilarli o'zgarishlarga olib kelmoqda. ILO (2019) ma'lumotlariga ko'ra, yashil iqtisodiyotga o'tish natijasida kamida 24 million yangi ish o'rni yaratilishi kutilmoqda, biroq ba'zi an'anaviy tarmoqlarda ish o'rinlarining qisqarishi ham kuzatilishi mumkin. Bu jarayonni boshqarish uchun davlat siyosati, texnologik innovatsiyalar va malaka oshirish dasturlari muhim rol o'ynaydi.

Mehnat bozori va yashil iqtisodiyot integratsiyasi natijasida yangi kasblar shakllanmoqda. World Economic Forum (WEF, 2020) hisobotida ta'kidlanganidek, yashil texnologiyalar talab qiladigan kasblar qatoriga quyidagilar kiradi:

- Qayta tiklanuvchi energiya bo'yicha muhandislar va texnik mutaxassislar
- Barqaror infratuzilma loyihalarini boshqaruvchilar
- Atrof-muhit mutaxassislari va ekologlar
- Karbon izini monitoring qilish bo'yicha mutaxassislar
- Qayta ishlash va chiqindilarni boshqarish sohasida ishlovchilar

Biroq, yashil iqtisodiyotning rivojlanishi faqat yangi kasblar yaratish bilangina cheklanmaydi. ILO (2021) ma'lumotlariga ko'ra, mavjud kasblarning aksariyati yashil texnologiyalar va ekologik standartlarga moslashishni talab qiladi. Masalan, qurilish, transport, qishloq xo'jaligi va ishlab chiqarish sohalarida ishlovchilar energiya samaradorligini oshirish, chiqindilarni kamaytirish va uglerod izini pasaytirish bo'yicha qo'shimcha ko'nikmalarga ega bo'lishi kerak.

Shu bilan birga, yashil iqtisodiyotning mehnat bozoriga ta’sirini baholash uchun asosiy mezonlar quyidagilardir:

Ish o‘rinlarining umumiy o‘sish dinamikasi – yangi yashil ish o‘rinlarining soni va ularning an’anaviy tarmoqlardagi ish o‘rinlariga nisbati.

Mehnat unumdorligi va malaka darajasi – yashil texnologiyalarning ishlab chiqarish samaradorligiga ta’siri va ishchilarning qayta malaka oshirish ehtiyojlari.

Mintaqaviy taqsimot – yashil iqtisodiyotning rivojlanishi qaysi hududlarda bandlikni oshirayotganini aniqlash.

Ekologik mehnat sharoitlari – yashil ish o‘rinlarining xavfsizlik darajasi va ishchilarning ekologik muhitga moslashishi.

Davlat investitsiyalari va rag‘batlantirish dasturlari – yashil iqtisodiyotni qo‘llab-quvvatlash uchun ajratilayotgan mablag‘larning natijadorligi.

O‘zbekistonda 2023-yilda qabul qilingan “Yashil iqtisodiyotga o‘tish strategiyasi” doirasida yangi ish o‘rni yaratish rejalashtirilgan (O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi, 2023). Ushbu strategiya doirasida:

Qayta tiklanuvchi energiya sektorida bandlikni oshirish

Ekologik standartlarga javob beruvchi ishlab chiqarish tarmoqlarini kengaytirish

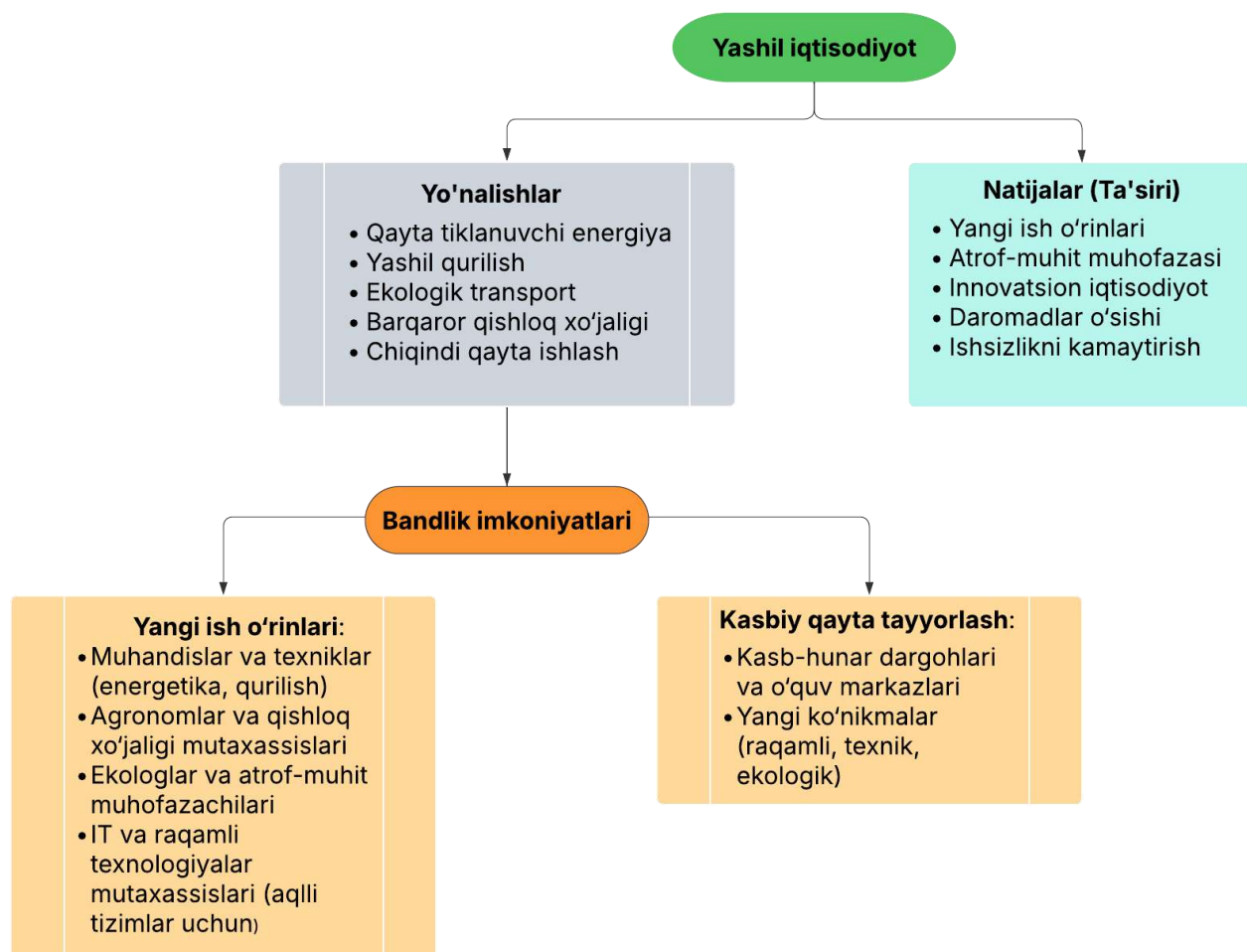
Mehnat bozori ishtirokchilarini qayta tayyorlash va malaka oshirish dasturlarini rivojlantirish

Atrof-muhitni muhofaza qilish bilan bog‘liq kasblarga bo‘lgan talabni oshirish

Bu jarayonda, albatta, mehnat bozoridagi mavjud noaniqliklarni ham hisobga olish lozim. ILO (2022) ma’lumotlariga ko‘ra, yashil iqtisodiyotga moslashish jarayoni noto‘g‘ri boshqarilsa, qisqa muddatli bandlik muammolari yuzaga kelishi mumkin. Shu sababli, davlat siyosati yangi tarmoqlarni qo‘llab-quvvatlash bilan birga, an’anaviy sanoat tarmoqlarida band bo‘lgan ishchilarning qayta malaka oshirishini ham ta’minlashi lozim.

Natijalar shuni ko‘rsatadiki, yashil iqtisodiyot bandlikka ijobiy ta’sir ko‘rsatib, uzoq muddatda barqaror iqtisodiy rivojlanishga xizmat qiladi. Shu sababli, O‘zbekiston mehnat bozorini yashil iqtisodiyot sharoitiga moslashtirish bo‘yicha strategik reja ishlab chiqishi zarur. Davlatning ushbu yo‘nalishdagi siyosati nafaqat ekologik barqarorlikni oshirish, balki yangi ish o‘rinlarini yaratish orqali iqtisodiy rivojlanishni rag‘batlantirishga xizmat qiladi.

Ushbu model yashil iqtisodiyot va mehnat bozori o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni tasvirlab, ishchilar, bandlik turlari, malaka talablari kabi asosiy omillarni o‘z ichiga oladi (1-rasm).

1-rasm. Yashil iqtisodiyot va bandlik imkoniyatlari konseptual modeli

Manba: Muallif ishlanmasi

Yashil iqtisodiyot turli sohalarni qamrab oladi, jumladan, qayta tiklanuvchi energiya, barqaror qishloq xo'jaligi, ekologik toza ishlab chiqarish, chiqindilarni boshqarish va yashil transport. Ushbu sektorlar bandlik imkoniyatlarini oshirib, an'anaviy sanoat tarmoqlarida ish o'rinlarining qisqarishiga ham sabab bo'lishi mumkin.

Bandlik holati turli yo'nalishlarga bo'linadi. Yashil sektorda band bo'lganlar qayta tiklanuvchi energiya, chiqindilarni boshqarish yoki ekologik qurilish sohalarida ishlaydigan ishchilardir. Yashil ish joylariga o'tish jarayonida bo'lganlar esa an'anaviy sanoatdan ekologik sohaga moslashayotgan ishchilardir. Ishsizlar esa yashil iqtisodiyot rivojlanishi natijasida yangi bandlik imkoniyatlarini qidirayotgan shaxslardir.

Ta'lim va malaka darajasi yashil iqtisodiyotda ishlash uchun muhim hisoblanadi. STEM diplomi (fan, texnologiya, muhandislik va matematika) qayta tiklanuvchi energiya va ekologik innovatsiyalar uchun zarur. Kasb-hunar o'qishlari muhim ahamiyatga ega bo'lib, texnik mutaxassislarni tayyorlashda

qo'llaniladi. Ish joyida o'qish esa ishchilarni yangi texnologiyalarga moslashishga yordam beradi. OECD (2021) ma'lumotlariga ko'ra, yashil iqtisodiyotga muvaffaqiyatli o'tish uchun kasbiy malaka oshirish tizimi zarur.

Daromad darajalari yashil iqtisodiyotda ishlayotgan ishchilarning tajriba va malakasiga bog'liq. Past daromad egalari oddiy ishchilar yoki texnik mutaxassislardir. O'rta daromad darajasiga ega ishchilar qurilish, chiqindilarni boshqarish va ekologik transport sohalarida faoliyat yuritadi. Yuqori daromad egalari muhandislar, ekologik siyosatchilar va loyiha menejerlari kiradi.

Ish barqarorligi bo'yicha ish joylari uzoq va qisqa muddatli bandlik shakllariga ajratiladi. Uzoq muddatli ishlar energiya muhandisligi va ekologik loyihalar kabi sohalarga to'g'ri keladi. Qisqa muddatli shartnomalar esa mavsumiy ekologik loyihalar yoki vaqtinchalik ishlar uchun ishlatiladi. Mustaqil ishchilar (freelancerlar) esa konsalting, ekologik dizayn yoki loyiha menejmenti kabi xizmatlarni ko'rsatadi.

Mintaqaviy taqsimot yashil iqtisodiyotning geografik jihatdan qanday taqsimlanishini ko'rsatadi. Shahar hududlarida ekologik bizneslar, energiya startaplari va yashil qurilish loyihalari rivojlanmoqda. Qishloq hududlarida qayta tiklanuvchi energiya manbalari va barqaror qishloq xo'jaligi sohalari kengaymoqda. Sanoat hududlarida esa ekologik ishlab chiqarish va chiqindilarni qayta ishlash tarmoqlari o'sib bormoqda.

Ushbu model yashil iqtisodiyot va bandlik o'rtasidagi bog'liqlikni tushuntirishga yordam beradi. Yangi bandlik imkoniyatlari yaratilar ekan, davlatlar va ish beruvchilar yangi kasblarni shakllantirish, ishchi kuchini qayta o'qitish va yashil texnologiyalarga sarmoya kiritish orqali ushbu o'zgarishlarga moslashishi lozim.

Mamlakatda ijtimoiy himoya va bandlikni qo'llab-quvvatlash borasidagi tajribaga asoslangan holda, yashil iqtisodiyot mehnat bozori ishtirokchilarining iqtisodiy faoliyatini rag'batlantirish uchun manzilli yondashuvni talab qiladi. Masalan, 2021-yil 28-apreldagi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 250-sonli qarorida “temir daftar” tizimi orqali ijtimoiy ahvoli og'ir oilalarni qo'llab-quvvatlash mexanizmi joriy etilgan. Xuddi shu kabi, yashil iqtisodiyotga moslashish jarayonida ham yangi bandlik tizimlarini shakllantirish va ekologik ish o'rinlarini yaratish uchun tizimli chora-tadbirlar ishlab chiqish zarur.

Bu maqsadda yashil iqtisodiyotda band bo'lgan yoki moslashayotgan ishchilarni qo'llab-quvvatlash uchun davlat dasturlari va rag'batlantirish mexanizmlarini yaratish muhim. Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, Germaniya, AQSh, Xitoy kabi mamlakatlar yashil texnologiyalarga o'tish jarayonida maxsus malaka oshirish dasturlarini joriy etgan va soliqlarni kamaytirish orqali yashil bizneslarni qo'llab-quvvatlagan.

O‘zbekiston sharoitida yashil iqtisodiyot transformatsiyasini qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish taklif etiladi:

"Yashil Bandlik Daftari"ni joriy etish – yashil ish o‘rinlariga mos ishchilarni qayd etish va ularga malaka oshirish dasturlarini taklif qilish.

Kasb-hunar ta‘limi tizimini modernizatsiya qilish – texnik mutaxassislar va ekologik soha bo‘yicha malakali ishchilarni tayyorlash.

Davlat va xususiy sektor hamkorligini kuchaytirish – yashil bizneslar uchun soliq imtiyozlari, subsidiya va grant dasturlarini rivojlantirish.

Mehnat bozorida yashil transformatsiyani tezlashtirish – qayta tiklanuvchi energiya, chiqindilarni qayta ishlash va ekologik infratuzilma tarmoqlarida ish o‘rinlarini kengaytirish.

Bunday chora-tadbirlar nafaqat ekologik muammolarni hal qilish, balki mehnat bozorining barqaror rivojlanishini ta‘minlash va aholining yangi iqtisodiy sharoitlarga moslashishiga yordam berishi mumkin. Shu sababli, O‘zbekiston hukumati yashil iqtisodiyotga mos bandlik tizimini yaratish bo‘yicha aniq strategiyalar ishlab chiqishi va ularni amalga oshirishni jadallashtirishi zarur.

Xulosa va takliflar

Amalga oshirilgan nazariy va metodologik tahlillarga asosan, yashil iqtisodiyot va bandlik tizimini rivojlantirish O‘zbekistonda tizimli yondashuvni talab qilishi ma‘lum bo‘ldi. Bugungi kunga kelib, ish bilan band, ammo daromadi yetarli bo‘lmagan fuqarolar uchun maqsadli dasturlar ishlab chiqish o‘ta dolzarb masalaga aylangan. Yashil iqtisodiyot transformatsiyasi global mehnat bozorida katta o‘zgarishlar keltirib chiqarayotgan bo‘lsa-da, ishchi kuchining yangi talablar va texnologiyalarga moslashishi muhim omil bo‘lib qolmoqda.

Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, yashil iqtisodiyotga o‘tish jarayonida asosiy e‘tibor inson kapitalini oshirish, sifatli ish o‘rinlari yaratish va mehnat unumdorligini oshirishga qaratilishi kerak. Ayniqsa, malakasiz ishchilarning kasbiy tayyorgarligini kuchaytirish pandemiya davridan keyin yanada dolzarb bo‘ldi, chunki yangi iqtisodiy sharoitlar ko‘proq ekologik innovatsiyalarga asoslangan bandlikni talab qilmoqda. Shu sababli, O‘zbekiston mehnat bozorining yashil iqtisodiyot sharoitlariga moslashishiga yo‘naltirilgan quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish maqsadga muvofiq:

Yashil iqtisodiyotda bandlikni rivojlantirish va malaka oshirish tizimini kengaytirish

ILO va OECD tavsiyalariga asoslanib, qayta tiklanuvchi energiya, chiqindilarni boshqarish, ekologik qurilish va yashil transport sohalarida kasbiy malaka oshirish dasturlarini yaratish.

Yashil iqtisodiyot sohasida raqamli texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlarini oshirish, ayniqsa, uzoq masofadan ishlash imkoniyatlarini kengaytirish.

Korxonalar doirasida yashil iqtisodiyot tarmoqlarida ishlovchilar va ish beruvchilar o'rtasida ijtimoiy-mehnat munosabatlarini kuchaytirish.

Xalqaro mehnat standartlari asosida yashil ish o'rinlarida mehnat sharoitlarini yaxshilash va ijtimoiy himoya tizimlarini joriy etish.

Davlat tomonidan yashil iqtisodiyotga mos bandlik dasturlarini ishlab chiqish

"Yashil Bandlik Daftari"ni joriy etish – yashil iqtisodiyotda ishlash istagida bo'lgan fuqarolar uchun maxsus bandlik tizimi yaratish.

Kam ta'minlangan va past daromadga ega ishchilarga mos soliq va rag'batlantirish mexanizmlarini ishlab chiqish, shu jumladan ekologik tadbirkorlikni rivojlantirish uchun subsidiya va imtiyozli kreditlarni kengaytirish.

Yuqori texnologik yashil ish o'rinlarini yaratish orqali mehnat unumdorligini oshirish.

Energiya samaradorligi, atrof-muhit muhofazasi va qayta tiklanuvchi resurslardan foydalanish sohalarida yuqori texnologik ish o'rinlarini shakllantirish.

Yashil bizneslar uchun davlat investitsiyalarini kengaytirish va davlat-xususiy hamkorlik dasturlarini ishlab chiqish.

Shunday qilib, yashil iqtisodiyot transformatsiyasini mehnat bozoriga moslashtirish strategik muhim masala bo'lib, asosiy e'tibor inson kapitalini rivojlantirish, kasbiy tayyorgarlikni oshirish va ekologik innovatsiyalar orqali yangi ish o'rinlarini yaratishga qaratilishi lozim. Bu chora-tadbirlar nafaqat ekologik barqarorlikni ta'minlash, balki aholi daromadlarini oshirish va O'zbekiston mehnat bozorining xalqaro talablarga moslashishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Adam Smith (1776) *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. London: W. Strahan and T. Cadell.
2. Ricardo, D. (1817) *On the Principles of Political Economy and Taxation*. London: John Murray.
3. Keynes, J.M. (1936) *The General Theory of Employment, Interest and Money*. London: Palgrave Macmillan.
4. Schumpeter, J.A. (1942) *Capitalism, Socialism and Democracy*. New York: Harper & Brothers.
5. Stern, N. (2006) *Stern Review: The Economics of Climate Change*. London: HM Treasury.
6. Krugman, P. (2008) *The Return of Depression Economics and the Crisis of 2008*. New York: W.W. Norton & Company.
7. Sachs, J. (2020) *The Ages of Globalization: Geography, Technology, and Institutions*. New York: Columbia University Press.

8. International Labour Organization (ILO) (2018) *World Employment and Social Outlook 2018: Greening with Jobs*. Geneva: ILO.
9. International Labour Organization (ILO) (2019) *Working towards a Green Economy: The Employment and Labour Market Implications of Climate Change*. Geneva: ILO.
10. International Labour Organization (ILO) (2021) *World Employment and Social Outlook 2021: The Role of Digitalization and Sustainability in Labor Markets*. Geneva: ILO.
11. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) (2021) *OECD Green Growth Strategy: Employment and Skills in a Low-Carbon Economy*. Paris: OECD.
12. United Nations Environment Programme (UNEP) (2011) *Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication*. Nairobi: UNEP.
13. World Economic Forum (WEF) (2020) *The Future of Jobs Report 2020: Green Economy and Digitalization*. Geneva: WEF.
14. International Renewable Energy Agency (IRENA) (Various years) *Renewable Energy and Jobs – Annual Review*. Abu Dhabi: IRENA.
15. International Energy Agency (IEA) (2022) *China's Green Jobs Boom: Transitioning to Renewable Energy Employment*. Paris: IEA.
16. Federal Employment Agency (2021) *Energiewende and Labor Market Effects*. Berlin: German Federal Employment Agency.
17. U.S. Bureau of Labor Statistics (BLS) (2022) *Employment in the Renewable Energy Sector: Trends and Forecasts*. Washington, D.C.: BLS.
18. European Commission (2020) *The European Green Deal and Its Impact on Employment*. Brussels: European Commission.
19. Rockström, J., Steffen, W., Noone, K. et al., 2017. *Planetary Boundaries: Guiding Human Development on a Changing Planet*. *Science*, 347(6223), pp.1259855.
20. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti (2022) *PQ-436-son qarori: 2030-yilgacha O'zbekiston Respublikasining “yashil” iqtisodiyotga o'tishiga qaratilgan islohotlar samaradorligini oshirish bo'yicha chora-tadbirlar to'g'risida*, 2-dekabr. Toshkent.
21. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi (2023) *Yashil O'sish Strategiyasi: O'zbekistonda ekologik va iqtisodiy rivojlanish*. Toshkent.
22. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi (2021) *250-sonli qaror: Moddiy yordam va ko'makka muhtoj oilalarni, xotin-qizlar va yoshlarni ijtimoiy qo'llab-quvvatlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida*. Toshkent.
23. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi (2022) *312-sonli qaror: Yoshlar muammolarini o'rganish va hal etish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida*. Toshkent.

24. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi (2022) *145-sonli qaror: Xotin-qizlar muammolarini o‘rganish va hal etish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida*. Toshkent.

25. World Bank (2022) *The Changing Nature of Work: Green Jobs and Labor Market Policies*. Washington, D.C.: World Bank.

26. International Labour Organization (ILO) and United Nations Environment Programme (UNEP) (2022) *Green Jobs Assessment in Developing Economies: Key Challenges and Opportunities*. Geneva: ILO.

MEHNAT IQTISODIYOTI VA INSON KAPITALI

ISSN: 3030-3117

<https://laboreconomics.uz/>

ПОДХОДЫ К ОЦЕНКЕ СОСТОЯНИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА В СТРАНЕ

Ким Елена Радионовна

докторант Ташкентского государственного
экономического университета

e-mail: kimelena513@gmail.com

Аннотация. Научное сообщество уже давно обсуждает движущие силы экономического роста и его ключевые детерминанты. Среди важнейших факторов, объясняющих различия в уровне благосостояния между странами, особое место занимает человеческий капитал - совокупность знаний, здоровья, компетенций, и профессиональных навыков населения. В современных условиях человеческий капитал становится главным фактором обеспечения инновационного экономического роста. В связи с этим основной задачей, которая стоит перед каждой страной является формирование качественного человеческого капитала.

Данная статья посвящена анализу наиболее распространенных подходов к осуществлению комплексной оценки степени развития человеческого капитала в стране.

Ключевые слова: человеческий капитал, индекс человеческого развития, индекс человеческого капитала

MAMLAKATDA INSON KAPITALINING HOLATINI BAHOLASHGA YONDASHUVLAR

Kim Yelena Radionovna

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti PhD doktoranti

Annotatsiya. Ilmiy hamjamiyat uzoq vaqtdan beri iqtisodiy o'sish omillari va uning asosiy determinantlarini muhokama qilib keladi. Mamlakatlar o'rtasidagi farovonlik darajasidagi farqlarni tushuntiradigan eng muhim omillar orasida inson kapitali - aholining bilimlari, sog'lig'i, vakolatlari va kasbiy ko'nikmalari to'plami alohida o'rin tutadi. Zamonaviy sharoitda inson kapitali innovatsion iqtisodiy o'sishni ta'minlashning asosiy omiliga aylanmoqda. Shu munosabat bilan har bir mamlakat oldida turgan asosiy vazifa sifatli inson kapitalini shakllantirishdir.

Ushbu maqola mamlakatda inson kapitalining rivojlanish darajasini har tomonlama baholashni amalga oshirishning eng keng tarqalgan yondashuvlarini tahlil qilishga bag'ishlangan.

Kalit so'zlar: inson kapitali, inson taraqqiyoti indeksi, inson kapitali indeksi.

APPROACHES TO ASSESSING THE STATE OF HUMAN CAPITAL IN THE COUNTRY

Kim Elena Radionovna

Phd student of Tashkent state university of economics

Abstract. The scientific community has long debated the drivers of economic growth and its key determinants. Among the most critical factors explaining differences in prosperity levels between nations, human capital occupies a central position – defined as the aggregate of a population's knowledge, health, competencies, and professional skills. In modern economies, human capital has become the primary driver of innovation-led economic growth. Consequently, the fundamental challenge facing every nation is building high-quality human capital.

This article is devoted to the analysis of the most common approaches to the implementation of a comprehensive assessment of the degree of human capital development in the country.

Key words: human capital, human development index, human capital index.

Введение

В современной теории экономического развития концепция человеческого капитала занимает особое место. Это обусловлено наблюдаемой трансформацией структуры национального богатства, где традиционные формы капитала (физический и природный) постепенно вытесняются человеческим капиталом. Зарождение и развитие данной концепции отражает переориентацию акцента с проблематики эффективного использования на вопросы формирования принципиально новых по своим качественным параметрам трудовых ресурсов.

Таким образом, важнейшим вопросом концепции человеческого развития является количественная оценка процесса человеческого развития, предопределяющая обширную и разветвленную систему статистических показателей.

Однако несмотря на множество теоретических и методологических концепций количественной и качественной оценки человеческого капитала в мировой экономической теории, на сегодняшний день пока не разработана единая общепризнанная методологическая база измерения человеческого капитала, способной исследовать взаимосвязь человеческого капитала с экономическим ростом и оценить долгосрочную экономическую устойчивость развития страны.

Анализ литературы по теме

На разных этапах экономической мысли формировались различные парадигмы измерения человеческого капитала. Это привело к созданию множества оценочных методик, каждая из которых отражала актуальные социально-экономические реалии своего времени.

Оценка человеческого капитала по методу расходов впервые была

предложена Э.Энгелем [4]. В своем исследовании он посчитал затраты, понесенные родителями на воспитание детей от рождения до совершеннолетнего возраста. Продолжил изучать данный метод Дж.Кендрик [6], который на основе статистических данных рассчитал накопленные вложения в человека в виде расходов на воспитание и образование, на медицинские услуги, мобильность и на жилищно-бытовые услуги.

У.Петти [12] один из первых применил метод оценки человеческого капитала, базирующийся на доходах. Продолжил развитие данного подхода У.Фарр [11], рассмотревший в качестве капитализированной стоимости будущих заработков работника за вычетом затрат на свое содержание, представляющей собой богатство, соответствующее физической собственности, которое должно облагаться налогом. М.Фридмен [9] рассматривал человеческий капитал в виде части имущества, обеспечивающего работнику в течение всего трудоспособного периода жизни постоянный доход, представленный дисконтированной заработной платой.

Разработка наиболее современного подхода оценки человеческого капитала (Индексный метод) была проведена группой экономистов под руководством Махбубом-уль-Хака в 1990 году [10].

Исследования в области оценки состояния человеческого капитала проводились многим авторами по всему миру. Так, например М.Габдуллин изучил 2 аспекта оценки человеческого капитала: экономическую (денежную) и неэкономическую (неденежную) доходность [17]. В свою очередь изученные подходы к измерению человеческого капитала А.Блохиным определили современные образовательные пути и методы измерения человеческого капитала [13]. Вместе с тем, Э.Вахабов рассмотрел комплексный подход к формированию совокупности гуманитарно-экономических показателей оценки человеческого капитала в интересах инновационного развития национального хозяйства [15].

Ноам Ангрист, Симеон Дянков и другие представили новый набор данных, измеряющих образование в 164 странах и регионах с 2000-2017 из-за наличия разрыва в формировании человеческого капитала [2]. К.Абрахам и Жастин Маллатт выявили основные причины расхождения в оценках стоимости человеческого капитала и предложили методы по согласованию данной оценки [7]. А Д.Авдеева определила каким образом выбор того или иного показателя влияет на различия в оценках человеческого капитала на экономический рост [3].

Новый ракурс анализа показателей качественного состояния человеческого капитала с учетом современных глобальных тенденций инновационной и цифровой экономики отражен в работе А.Кошанова и З.

Чулановой [23]. А группа российских экономистов провели оценку состояния человеческого капитала регионов России за период с 2018-2020 годы и определили направления и факторы формирования человеческого капитала с последующим внедрением в стратегию регионального развития на этапе перехода к шестому технологическому укладу [16].

Среди отечественных экономистов, занимающихся исследованиями в области человеческого развития следует выделить К.Х.Абдурахманова, Д.А.Артыкову, А.Ю.Магрупова, Г.У. Шомиева, Л.Хазраткулову и др.

Методология исследования

В работе применялся метод теоретического анализа академической литературы отечественных и зарубежных авторов по теме исследования. В частности, использовались образцы научной литературы касательно подходов и методов оценки состояния человеческого капитала в стране. Также в процессе исследования применялись методы системного подхода, методы статистического, математического, динамического, структурного и сравнительного анализа с целью определения состояния человеческого капитала в Узбекистане. Автором использовались статистические материалы Агентства статистики при Президенте Республики Узбекистан, данные министерств и ведомств, а также законодательные и нормативные документы Республики Узбекистан.

Анализ и результаты

Измерение человеческого капитала начинается с того, что необходимо понять, какими методами можно оценить человеческий капитал.

Обобщение большого количества научных работ, посвященных оценке человеческого капитала, позволяет выделить несколько подходов к его измерению путем:

- прямой оценки натуральных показателей запаса;
- стоимостной оценки затрат, направленных на формирование человеческого капитала;
- оценки отдачи (эффективности) от использования человеческого капитала [18].
- индексной оценки человеческого капитала.

I Натуральные показатели запаса человеческого капитала.

Оценка натуральных показателей запаса человеческого капитала — это процесс измерения и анализа количественных и качественных характеристик человеческого капитала, которые отражают его потенциал и способность вносить вклад в экономическое и социальное развитие.

Одним из самых распространенных индикаторов запаса признан показатель числа лет формального обучения. Популярность данного показателя объясняется его емкостью и возможностью проводить межтерриториальные сопоставления. Логично предположить, что чем

дольше человек обучается, тем более квалифицированным будет его труд.

Основными недостатками показателя является трудоемкость его расчета и неполная информационно-статистическая база.

II. Затраты на формирование человеческого капитала;

Затратный подход является отражением сущности понятия человеческого капитала как результата предшествующих затрат финансовых средств и времени с целью получения знаний, умений и компетенций человека. Другими словами, рассматриваемый подход основан на оценке инвестиционного вклада в человеческий капитал, то есть в воспроизводство человеческих ресурсов, в частности инвестиций в образование, здравоохранение, миграционные и другие.

Следует отметить, что стоимостной подход, основанный на учете издержек по формированию человеческого капитала, получил широкое распространение среди американских экономистов. Так, Теодор Шульц на примере экономики США доказал, что доход от инвестиций в человеческий капитал больше, чем от инвестиций в физический капитал. В свою очередь по мнению Р. Капелюшникова «...величина человеческого капитала измеряется, исходя из издержек его производства. Это равносильно предположению, что его ценность определяется целиком на стороне предложения без какого-либо участия факторов спроса» [22].

Таким образом величина человеческого капитала определяется суммой всех затрат на становление нового поколения:

$$HC = \sum_{i=1}^n C_i,$$

где HC - человеческий капитал

C_i — затраты на i -й компонент (образование, здоровье и т.д.),

n — количество компонентов.

Рассмотрим основные составляющие затратного метода оценки человеческого капитала на рисунке 1.

Определенную трудность в подсчете человеческого капитала затратным методом составляет отсутствие прямой связи между инвестициями и приобретенными компетенциями, поскольку многое зависит от степени трудолюбия человека и его природных способностей. Подобное свойство человеческого капитала именуется дифференциальной рентой, возникающей вследствие разницы природных свойств носителя.

Более того оценка нематериальных инвестиций ограничена в силу нехватки статистических данных, а ресурсы, рассматриваемые как инвестиции, могут являться затратами, предназначенными для покрытия потребностей, а не нацеленными на увеличение запаса человеческого

капитала. Все это позволило американскому экономисту Эрику Ханушеку оспорить связь инвестиций с человеческим капиталом [5].

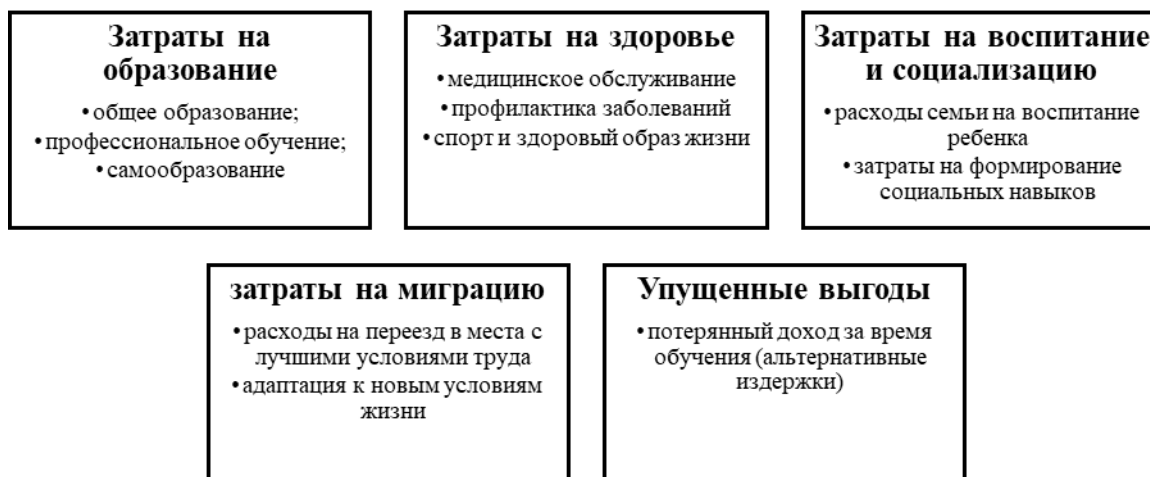

Рисунок 1. Основные компоненты затратного метода¹⁰

III. Оценка эффективности использования человеческого капитала.

В основу методологии стоимостного подхода к оценке человеческого капитала на основе получаемых от него доходов заложено количественное измерение капитала, учитывающее доходы, как в денежной (в виде дополнительных заработков в период трудоспособного возраста от более квалифицированного труда), так и в неденежной форме (в качестве лучших перспектив карьеры, снижения риска безработицы, а также более высокой удовлетворенности содержанием и условиями труда, которые можно ожидать от носителя в будущем).

Доводы в пользу метода отдачи от использования человеческого капитала основываются на предположении, что вкладывать в капитал имеет смысл только в том случае, когда он приносит пользу. Воспроизводство и рост национального запаса человеческого капитала возможны, если люди имеют работу, а полученные знания и навыки воплощаются в приросте национального продукта. Если трудоспособное население находится в условиях вынужденной безработицы, стоимость человеческого капитала снижается. Подобно моральному износу физического капитала, навыки также имеют свойство устаревать в условиях всеобщего научно-технического прогресса.

Ученые оценивают человеческий капитал как ожидаемый будущий пожизненный доход всех людей. Следовательно, измерение человеческого капитала на основании его доходов, осуществляется суммированием

¹⁰ Составлено авторами на основе теоретического материала

значений ожидаемых заработков Инвестиции в человеческий капитал оцениваются как изменения в человеческом капитале в связи с добавлением новых членов общества трудоспособного возраста в результате воспитания детей, а также под влиянием иммиграции. Шведские ученые делают акцент на когнитивные навыки, годы обучения и долгосрочные доходы [1].

В свою очередь метод не свободен от недостатков и сопровождается значительными трудностями в подсчете (ввиду отсутствия полных данных) как денежных, так и неденежных выгод от использования человеческого капитала. К тому же данный подход имеет сильную привязку к системе национальных счетов, где уровень заработной платы часто не поддается наблюдению.

IV. Индексная оценка человеческого капитала

В настоящее время одним из ключевых направлений исследования человеческого капитала является проведение сравнительного сопоставления уровня развития человеческого капитала в различных государствах мира на основе использования рейтингового подхода.

Ввиду методологических сложностей реальной оценки человеческого капитала эксперты Всемирного банка сделали выбор в пользу оценки человеческого капитала в виде индекса развития, подчеркивая тем самым динамический характер показателя.

Рисунок 2. Составные компоненты Индекса развития человеческого потенциала ¹¹

Таким образом, при расчете ИРЧП учитывается три равных по значимости показателя:

¹¹ Составлено авторами на основе теоретического материала

– Индекс здоровья или индекс ожидаемой продолжительности жизни, который в определенной степени отражает состояние системы здравоохранения и социального обеспечения страны.

– Индекс уровня образования (доступа к образованию), характеризующий возможности получения образования как отражение состояния системы образования в стране.

– Индекс уровня жизни или индекс дохода, отражающий уровень доходов граждан страны на основе валового внутреннего продукта на душу населения (в долларах США по паритету покупательной способности национальных валют).

Оценка человеческого капитала, применяемая ООН при проведении межстрановых исследований, выглядит как среднее геометрическое значение всех составляющих человеческого капитала:

$$HDI_t = \sqrt[3]{LEI \times EI \times II}$$

где LEI — индекс ожидаемой продолжительности жизни;

EI — индекс образования;

II — индекс валового национального дохода на душу населения, исчисляемый по паритету покупательной способности национальной валюты в долларах США.

Частные индексы рассчитывается по следующей формуле:

$$x = \frac{x - x_{min}}{x_{max} - x_{min}}$$

где x – фактический показатель

x_{min} – минимальное значение показателя x;

x_{max} – максимальное значение показателя x.

Рассмотрим установленные фиксированные минимальные и максимальные значения частных индексов в нижеследующей таблице.

Таблица 1

Критерии расчета частных индексов ИЧР

Показатель	x_{min}	x_{max}	$x_{факт2023}$ по Узбекистану
Ожидаемая продолжительность жизни при рождении	20	85	74,8
Средняя продолжительность обучения	0	15	14,6
Ожидаемая продолжительность обучения	0	18	14,5
ВВП на душу населения по ППС, в долл.США	100	75000	9010
Сводный индекс образования	0,951	0	-

Следует учесть, что Индекс образования (EI) состоит из двух частных индексов: Индекс средней продолжительности обучения (mean years of

schooling index) и Индекс ожидаемой продолжительности обучения (expected years of schooling index). Таким образом формула Индекса образования выглядит как:

$$EI = \frac{\sqrt{(MYSI * ESI) - 0}}{0.95 - 0}$$

где MYSI – индекс средней продолжительности обучения,

ESI – индекс ожидаемой продолжительности обучения.

После анализа всей совокупности факторов человеческого развития появляется рейтинг стран, поделенных на четыре группы (см. рисунок 3).

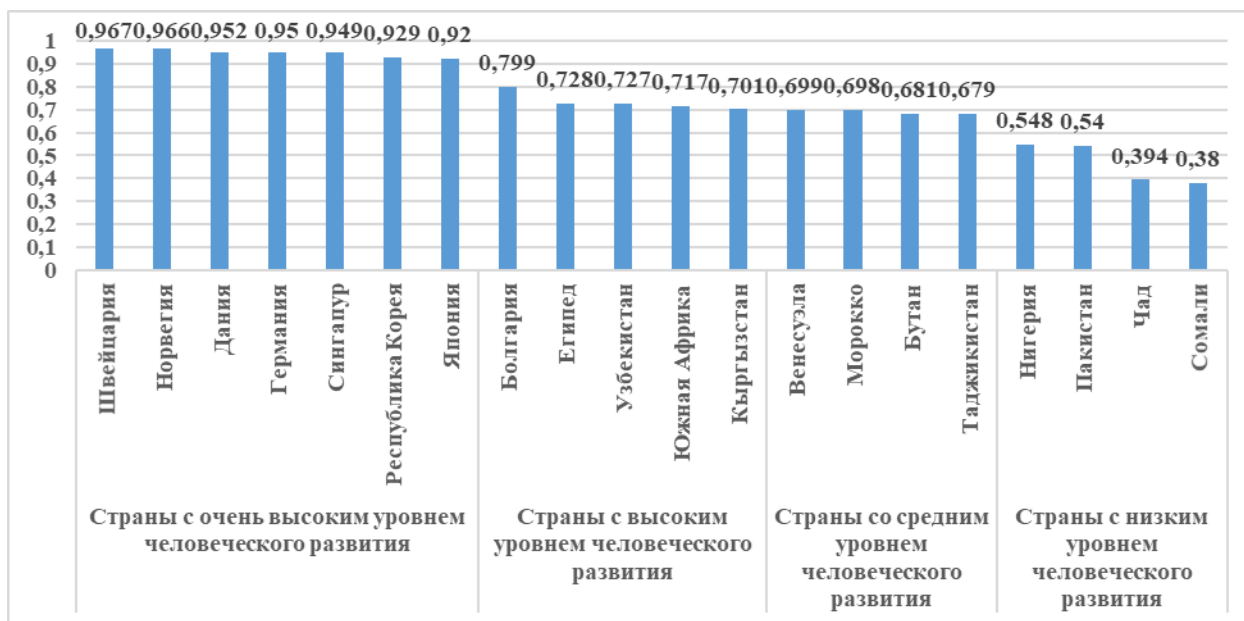

Рисунок 3. Рейтинг стран по индексу человеческого развития в 2022 году¹²

Узбекистан занял 106 место в рейтинге среди 193 стран мира и вошел в группу стран с высоким уровнем развития человеческого капитала с индексом в 0,727. Наше Правительство активно следует стратегическому курсу, направленному на устойчивое экономическое развитие с учетом экологических, социальных и экономических факторов, развивает новые подходы, минимизирующие негативное воздействие на окружающую среду. Так, в Узбекистане успешно реализуются проекты по: внедрению возобновляемых источников энергии (строительство солнечных и ветровых электростанций в регионах страны); реализации Программы «Яшил макон («Зеленое пространство»), направленной на озеленение территорий республики и другие.

¹² Доклад о человеческом развитии за 2023-2024 годы: Выход из тупика. Переосмысление сотрудничества в поляризованном мире. UNDP, 2024

Рассмотрим динамику ИЧР и его компонентов в Республике Узбекистан в таблице 2

Таблица 2
Динамика ИЧР и его компонентов в Узбекистане¹³

№	Показатели	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
1	ИЧР	0,753	0,758	0,768	0,773	0,766	0,775	0,785	0,807	0,811
2	Индекс продолжительности жизни	0,828	0,826	0,840	0,848	0,822	0,828	0,835	0,842	0,843
3	Индекс образования	0,803	0,816	0,828	0,828	0,832	0,847	0,865	0,925	0,931
4	Индекс дохода	0,641	0,645	0,651	0,657	0,657	0,665	0,670	0,676	0,680

Среди недостатков данного подхода оценки состояния человеческого развития в стране следует отметить, что в индексах задействованы средние величины, которые могут искажать всю репрезентативность выборки исследования и сглаживать большие разбросы индивидуальных случаев. Кроме того, Индекс человеческого развития не учитывает качественные параметры системы образования, проблемы социального неравенства, политической обстановки.

В свою очередь индекс человеческого капитала (HCI), представленный Мировым банком в 2018 году, в отличие от Индекса человеческого развития направлен на оценку будущего потенциала человеческого капитала, который может быть сформирован к 18 годам при текущих условиях в области здоровья и образования и включает в себя более полный набор данных: показатели выживаемости взрослых и детей, показатель отсутствия у детей задержек в развитии, а также количественные и качественные показатели обучения в школе [8].

Рассчитать данный показатель можно по формуле:

$$HCI = S \times E \times Q$$

где S – выживаемость детей;

E – ожидаемые годы обучения;

Q – качество образования.

Каждый компонент формулы рассчитывается следующим образом:

➤ образовательный компонент (показатель обучения, скорректированное на качество):

$$E' = E \times Q$$

где E' – обучение, скорректированное на качество.

¹³ Рассчитано авторами на основе данных Агентства статистики при Президенте Республики Узбекистан

В свою очередь, непосредственно в формуле расчета индекса человеческого капитала используется показатель нормализованного обучения, который вычисляется как:

$$H_E = \frac{E'}{14}$$

где H_E – нормализованное обучение.

➤ *компонент выживаемости:*

$$H_S = S \times A$$

где H_S - показатель выживаемости;

S – выживаемость детей до 5 лет;

A – вероятность дожить до 60 лет.

Таким образом рассчитать Индекс человеческого капитала можно по формуле:

$$HCI = H_E \times H_S$$

Показатель человеческого капитала отражает качество трудовых ресурсов, помогает прогнозировать рост экономики и используется странами для принятия социально-экономических решений для достижения устойчивого экономического роста.

Выводы и рекомендации

Оценка человеческого капитала — это процесс измерения и анализа знаний, навыков, здоровья и других характеристик людей, которые способствуют их производительности и обеспечению экономического развития страны. На сегодняшний день не создано целостной концепции критериев оценки человеческого капитала любой национальной экономики.

Несмотря на большое разнообразие подходов и методик измерения представленных в рамках методологических подходов к оценке человеческого капитала, среди ученых-экономистов отсутствует единство подходов к определению принципов и методов учета влияния знаний, навыков, компетенций и профессиональных качеств индивида на экономическое развитие страны.

В данном исследовании мы попытались структурировать основные подходы измерения человеческого капитала. На основании изученных методов оценки рассчитали состояние человеческого капитала в Республике Узбекистан и представили межстрановой анализ.

Однако существующие подходы и методы оценки человеческого капитала нуждаются в дальнейшем изучении в целях поиска направлений по их совершенствованию, что неоспоримо является одним из приоритетных направлений современной методологии экономической науки.

Список литературы

1. Ahlroth S., Björklund A., Forslund A. The output of the Swedish education sector. Stockholm: Univ., Swedish Institute for Social Research, 1997. 104 p.
2. Angrist Noam, Djankov Simeon, Goldberg Pinelopi, Harry Anthony. Measuring Human Capital / SSRN Electronic Journal 10.2139/ssrn., 2019
3. Avdeeva D. Human capital measures in Economic growth studies: An overview. HSE Economic journal vol 26(2), 2022, pp 240-269
4. Engel, Ernst. Der Kostenwerth des Menschen. Berlin: Verlag des Königlichen Statistischen Bureaus, 1883.
5. Hanushek E.A. Measuring investment in education / Journal of economic perspectives. 1996. Vol. 10. N 4. pp. 9-30.
6. John W. Kendrick, "Human Capital and Productivity Growth," in The Measurement of Labor Cost, ed. J.E. Triplett (Chicago: University of Chicago Press, 1983
7. Katharine G Abraham, Jastine Mallatt. Measuring human capital, Journal of economic perspectives 36(3): 103-30, 2022
8. Kraay, Aart C. Methodology for a World Bank human capital index // World Bank Policy Research Working Paper. 2018. No. 8593.
9. M. Friedman. A Theory of the Consumption Function / Princeton University Press, 1957.
10. United Nations Development Programme. Human Development Report 1990: Concept and Measurement of Human Development. New York: Oxford University Press, 1990.
11. W. Farr. On the Valuation of Human Life /Journal of the Statistical Society of London 16, № 1, 1853, p 1-40.
12. W. Petty The Economic Writings of Sir William Petty. Cambridge University Press, 1899, 2 vols.
13. Блохин А.Л. Методы измерения человеческого капитала в экономическом и образовательном контексте / KANT №3(28), 2018 С23
14. Булина А.О., Мозговая К.А., Пахнин М.А. Человеческий капитал в теории экономического роста: классические модели и новые подходы / Вестник Санкт-Петербургского университета. Экономика. Т.36, Вып. 2, 2020
15. Вахабов Э.Н. Формирование показателей оценки человеческого капитала в интересах инновационного развития с учетом обработки и анализа разнотипной информации / Индустриальная экономика №5 Том 7, 2021
16. Воронов А.С., Леонтьева Л.С., Орлова Л.Н., Сухарева М.А. Оценка состояния человеческого капитала на этапе шестого технологического уклада: гонка за региональным лидером / Государственное управление. Электронный вестник №90, 2022

17. Габдуллин М.Н. Современные подходы и методы измерения человеческого капитала / Вопросы инновационной экономики, Том 8 №4, 2018

18. Добрынин, А. И. Человеческий капитал в транзитивной экономике: формирование, оценка, эффективность использования / А. И. Добрынин. – СПб. : Наука, 2012. – 310 с.

19. Доклад о человеческом развитии за 2023-2024 годы: Выход из тупика. Переосмысление сотрудничества в поляризованном мире. UNDP, 2024

20. Европейская экономическая комиссия ООН. Руководство по измерению человеческого капитала. Нью-Йорк и Женева, 2016

21. Иванов М.И., Медведева О.В. Оценка состояния человеческого капитала на национальном уровне / Вестник АГУ, сер. «Экономика». Выпуск 3 (245), 2019

22. Капелюшников Р.И. Сколько стоит человеческий капитал России. - М.: Изд. дом ВШЭ, 2012.

23. Кошанов А.К., Чуланова З.К. Некоторые подходы к оценке состояния человеческого капитала (на примере Казахстана) / Вестник московского университета. №4, 2021. С 49-72

MEHNAT IQTISODIYOTI VA INSON KAPITALI

ISSN: 3030-3117

<https://laboreconomics.uz/>

ТАЪЛИМ ХИЗМАТЛАРИНИНГ МОХИЯТИ, ИЖТИМОЙ-ИҚТИСОДИЙ АҲАМИЯТИ

Мардонов Баходир Бахронович

Зармед университети Илмий ишлар ва
Инновациялар бўйича проректори, доцент и.ф.д.

E mail: boxodir@82mail.ru

Пардаев Жаҳонгир Собиржон ўғли

Изланувчи

Аннотация. Ушбу мақолада таълим хизматларининг моҳияти, ижтимоий-иқтисодий аҳамияти таҳлил қилинган, адабиётларга нисбатан кенг ёритилган. Таълим хизматлари иқтисодиётнинг барча соҳа ва тармоқларини жадал ривожлантиришини, кишиларнинг ҳаёт тарзини, дунё қарашини ўзгартириш ва бошқариш самарадорлигини ошириш усулларида иборат эканлиги илмий жиҳатдан асослаб берилган. Энг муҳими таълим хизматларига такомиллаштирилган таъриф ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: ЯИМ, аграр жамият, индустриал жамият, постиндустриал жамият, таълим хизматлари, даромад, иш ҳақи, инсон капитали, меҳнат ресурслари, таълим хизматлари экспорти, ижтимоий хизматлар.

СУЩНОСТЬ УСЛУГ ОБРАЗОВАНИЯ, СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ЗНАЧИМОСТЬ

Мардонов Баходир Бахронович

Проректор по научной работе и инновациям Университета Зармед,
доцент, доктор экономических наук

Пардаев Джахонгир Собирджон угли

Исследователь

Аннотация. В данной статье анализируется сущность, социально-экономическое значение образовательных услуг, приводится широкий спектр ссылок на литературу. Научно обосновано, что образовательные услуги заключаются в стремительном развитии всех сфер и секторов экономики, способах изменения образа жизни людей, мировоззрения и повышении эффективности управления. Прежде всего, было разработано усовершенствованное определение образовательных услуг.

Ключевые слова: ВВП, аграрное общество, индустриальное общество, постиндустриальное общество, образовательные услуги, доходы, заработная плата, человеческий капитал, трудовые ресурсы, экспорт образовательных услуг, социальные услуги.

THE ESSENCE OF EDUCATIONAL SERVICES, SOCIO-ECONOMIC IMPORTANCE

Mardonov Bakhodir Bakhronovich

Vice-Rector for Research and Innovations at Zarmed University, Associate

Professor, Doctor of Economics

Pardaev Jahongir Sobirjon ugli

Researcher

Abstract. This article analyzes the essence, socio-economic significance of educational services, and provides a wide range of references to literature. It is scientifically proven that educational services consist in the rapid development of all spheres and sectors of the economy, ways to change people's lifestyle, worldview and improve management efficiency. First of all, an improved definition of educational services has been developed.

Key words: GDP, agrarian society, industrial society, post-industrial society, educational services, income, wages, human capital, labor resources, export of educational services, social services.

Кириш

Мамлакат иқтисодиётини ривожлантириш, аҳолини фаровонлигини ошириш нафақат иқтисодий соҳадаги, балки кўп жиҳатдан ижтимоий соҳаларда амалга оширилаётган ислохотлар билан бевосита боғлиқдир.

Ҳозирги даврда тараққиёт кўп жиҳатдан инсон ресурсларидан қанчалик самарали фойдаланишига боғлиқ эканлиги ҳақидаги тезиснинг нечоғлиқ тўғри эканлиги ривожланган мамлакатлар тажрибаси кўрсатиб турибди. Айнан инсон омили билан боғлиқ бўлган кўрсаткичлар, яъни инсонларнинг меҳнат соҳасидаги маънавияти, уларнинг билим ва илмий салоҳияти, қобилияти, иқтисодий фаоллиги кабилар иқтисодий тараққиёт, фарвонлик ва мамлакатлар хавфсизлигини таъминловчи омиллар қаторидан бўлиб юзага чиқмоқда. Ушбу муҳим ижтимоий масалаларни ҳал этишда таълим хизматлари, унинг ривожланиш даражаси муҳим аҳамият касб этади.

Таълим хизматлари шундай ўзига хос хусусиятга эгаки, у бир неча тармоқларни ҳаракатга келтиради ҳамда табиий ресурсларни сарфлашни деярли талаб этмайди. Ушбу соҳада ҳам туризм сингари юқори сармоявий мультипликатив самара мавжуд. Экспертларнинг ҳисоб-китобларига қараганда, таълим хизматлари учун 1.0 АҚШ доллари харажат қилинса, 3-6 АҚШ доллари даромад келтиради[1].

Таълим хизматлари иқтисодиётнинг ўта даромадли ва уни жадал суръатларда ривожлантиришга қодир муҳим тармоғидир. Таълим хизматлари жаҳон иқтисодиётида энг тез ривожланаётган тармоқлардан бири ҳисобланади. Таълим хизматлари миллий иқтисодиётга бир нечта муҳим йўналишларда ижобий таъсир кўрсатади. Биринчидан, таълим туризмини ривожлантириш орқали хорижий валюта оқимини таъминлаш,

тўлов баланси ва ялпи экспорт каби иқтисодий кўрсаткичларни яхшилаш, иккинчидан аҳоли бандлигини ошириш, учинчидан камбағалликни қисқартириш, тўртинчидан мамлакатдаги ижтимоий инфратузилмаларни ривожланишини жадаллаштириш ва бошқалар.

Ўзбекистон улкан меҳнат ресурсларига бой мамлакат. Кўпчилик тадқиқотчилар ҳақли равишда таълим хизматлари Ўзбекистон тараққиётининг драйверларидан бири, деб ҳисоблайдилар. Энг муҳими, Ўзбекистон ўзининг бой манаъвий мероси туфайли иқтисодиётнинг ушбу хизмат турини ривожлантириш учун катта имкониятларга эга. Шунингдек, Ўзбекистонда меҳнат ресурслардан манба сифатида фойдаланиши мумкин бўлган ёшларнинг меҳнат севарлиги, шижоати, илмга бўлган қизиқиши ҳам мавжуд. Ушбу элементлар ялпи махсулот ишлаб чиқариш ва хизматлар кўрсатишда катта аҳамият касб этади. Шу нуқтаи назардан келиб чиқиб Ўзбекистонда таълим хизматларини ривожлантириш масаласи долзарб ҳисобланади.

Мавзуга оид адабиётлар шарҳи

Таълим хизматларини ривожлантиришнинг умумиқтисодий муаммолари бўйича хорижлик иқтисодчи олимлар томонидан илмий-амалий тадқиқотлар олиб борилган. М.Н.Кожевникова[2], Е.С.Сахарчук[3], В.В.Вольчик, И.М.Ширяев[4], Н.Г.Муминов, Г.М.Захирова[5] ва бошқаларнинг тадқиқотлари шулар жумласидандир. Ушбу олимлар асосан таълим хизматларнинг назарий асосларини, уни ривожлантиришнинг амалий муаммолари ва тенденцияларини тадқиқ этишган. Шунингдек, кадрлар тайёрлашдаги аҳамиятини кенг ёритиб беришган. Республикамиз иқтисодчи олимларидан М.Қ.Пардаев[6], А.О.Очилов[7], М.М.Мухаммедов[8] ва бошқалар мамлакатимизда таълим хизматларини ривожлантиришнинг назарий-услубий масалалари, таълим хизматларини сифатини оширишда синергетик самара усулларида фойдаланиш имкониятлари, таълим хизматлари бозорида олий таълим муассасалари рақобатбардошлигини оширишнинг ижтимоий-иқтисодий аҳамиятини, таълим хизматларида бозор муносабатларининг шаклланиши, таълим хизматлари самарадорлиги кўрсаткичларига таъсири бўйича илмий тадқиқот ишларини олиб боришган. Лекин юқорида номлари зикр этилган хорижлик ва республикамиз олимлари томонидан амалга оширилган илмий ишларида таълим хизматларини ижтимоий-иқтисодий мазмуни ва уни ривожлантиришнинг улкан салоҳиятидан самарали фойдаланишнинг услубий жиҳатлари ёритиб берилмаган.

Назарий изланишлар шуни кўрсатдики, “Таълим хизматлар” тушунчаси кишилик жамиятининг турли босқичларида ижтимоий-иқтисодий ривожланишнинг муҳим омили ва ҳаракатлантирувчи кучи сифатида шакллана бошлаган. Биз бу атамани давлат бўлиб шаклланган

мамлакатларнинг ривожланиш жараёни билан боғлиқ воқеа сифатида баҳоладик. Тадқиқот ишларида [9] таълим хизматларини XX асрнинг ўрталарида шаклланишини ва давлатнинг иқтисодий ўсиш суръатларида муҳим рол ўйнагани таъкидланган. Кишилиқ жамиятнинг олдинги даврларида аграр ва индустриал жамиятда таълим хизматлари иккинчи даражаси тармоқ сифатида қаралган. Постиндустриал жамиятда эса таълим хизматлари миллий иқтисодиётда алоҳида тармоқ сифатида муҳим ўрин эгаллади. Тўрт, беш ёки саккиз секторли иқтисодиётда ҳам таълим хизматлари алоҳида сектор ҳисобланади.

Таълим хизматларининг ҳозирги кундаги юқори аҳамияти ва халқаро миқёсидаги мавқеи унга тадқиқотчиларнинг эътиборини кучайтирди. Илмий адабиётларда “Таълим хизматлари”, “Ижтимоий хизматлари”, “Иқтисодий таълим хизматлари”, “Таълим махсулотлари” каби атамалар мавжуд.

ЮНЕСКО халқаро ташкилотининг ходимлари таълим хизматларига қуйидаги таърифни беришган: “Таълим хизматлари - бу қобилиятларни такомиллаштириш, ижтимоий етукликка эришадиган шахснинг хатти-ҳаракати ва индивидуал ўсиши ҳисобланади” [10].

Тадқиқотчилар Е.Ф. Усманова, П.В. Малышкин, В.В. Шаббаевлар таълим хизматларини фуқароларнинг ҳуқуқий объекти сифатида қараган [11]. Т.П.Категорская таълим хизматларига қуйидаги таърифни берган: “Таълим хизматлари мақсадли билим ва амалий тажрибани узатиш жараёни сифатида талабаларнинг билим ва кўникмаларни шакллантириш, тегишли кадрларни тайёрлаш ва қўллаб-қувватлаш соҳасидаги профессионал фаолият” [12]. И.Н.Красовский эса таълим хизматларини мураккаб жараён сифатида таърифлаб, унинг меҳнати натижасида юқори қийматли замонавий жихозлар яратилишида хизмат қилади, деб таъкидлайди[13].

Таълим хизматлар муаммосига бағишланган бир қатор илмий ишлар амалга оширилган, уларда ушбу хизмат турининг моҳиятини очиб беришга катта эътибор қаратилган. А.Скалкин таълим хизматларини таълим жараёнининг алоҳида элементи бўлиб, ўзининг асосий мақсадига ва таркибий тузилишга эга бўлган фаолият тури, деб таъриф берган [14].

Юқорида келтирилган таърифларга бизнинг эътирозимиз шундаки, уларда таълим хизматлари фақат кишиларга билим ва кўникмаларни шакллантириш, тажрибаларни ўтказиш, кадрларни тайёрлаш, сифатини ошириш, деб бир томонлама воқеалик сифатида қаралган. Ваҳоланки, таълим хизматлари фақатгина таълим бериш, кадрларни тайёрлаш билангина боғлиқ бўлмасдан, балки махсулот яратиш, инсон капиталини шакллантириш, билимлар иқтисодиётини ривожлантириш, инновацион ғояларни ишлаб чиқиш сифатида ҳам намоён бўлади.

МДХ мамлакатлари олимлари А.С.Лолаева: “...билим ва кўникмаларни узатиш фаолияти, шунингдек маълум кўникмаларни шакллантириш ва тарбиялаш фаолиятидир” [15]. А.Г.Кусов., Л.Р.Дудаева, А.С.Лолаевалар эса ушбу хизмат турига қуйидаги таърифни берган: “Таълим хизматлари бу истеъмолчининг олган билимлари, кўникмалари билан тавсифланади ва якунида ихтисосликка эга бўлади” [16].

С.А.Демина, О.Н.Бекетова, О.Ю.Кожукаловалар иқтисодчи олимларнинг таълим хизматлари тушунчасига берган таърифларни ўрганиб, улар орасидан муҳим жиҳатларни ажратиб олади ва қуйидаги таърифни беришади: “Ахборот ва билим, билимлар тизими, фаолият тури, муносабат, махсулот ва таълим жарёни. Бозор иқтисодиёти шароитида таълим хизматлари ўзига хос махсус махсулотдир” [17]. Ю.О.Андрианова: “Таълим хизматлари бу ишлаб чиқариш, тақсимлаш, айирбошлаш ва истеъмол қилиш жараёнларида иштирок этади ва кишиларнинг билим ва кўникмаларини оширади,” [18] деб таъриф бериб таълим хизматлари кишиларнинг иқтисодий, ижтимоий, сиёсий, маданий ва маънавий ҳаётида муҳим рол ўйнашини асослаб эътироф этган. Т.А.Сонь “таълим хизматлари-ишчи кучини тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва малакасини оширишга ҳамда ходимнинг касб ёки малака олишга, қайта малакадан ўтишга, ишлаб чиқариш талабини қондиришга йўналтирилган ўқув муассасининг ўқув, бошқарув ва молиявий натижасидир” [19].

Тадқиқот методологияси

Таълим хизматларининг моҳиятини ва ижтимоий-иқтисодий аҳамиятини ёритишда илмий абстракциялаш, таҳлил ва синтез, индукция ва дедукция, статистик гуруҳлаш, монографик тадқиқ этиш, таққослаш каби илмий тадқиқот усулларидадан фойдаланилди.

Таҳлил ва натижалар

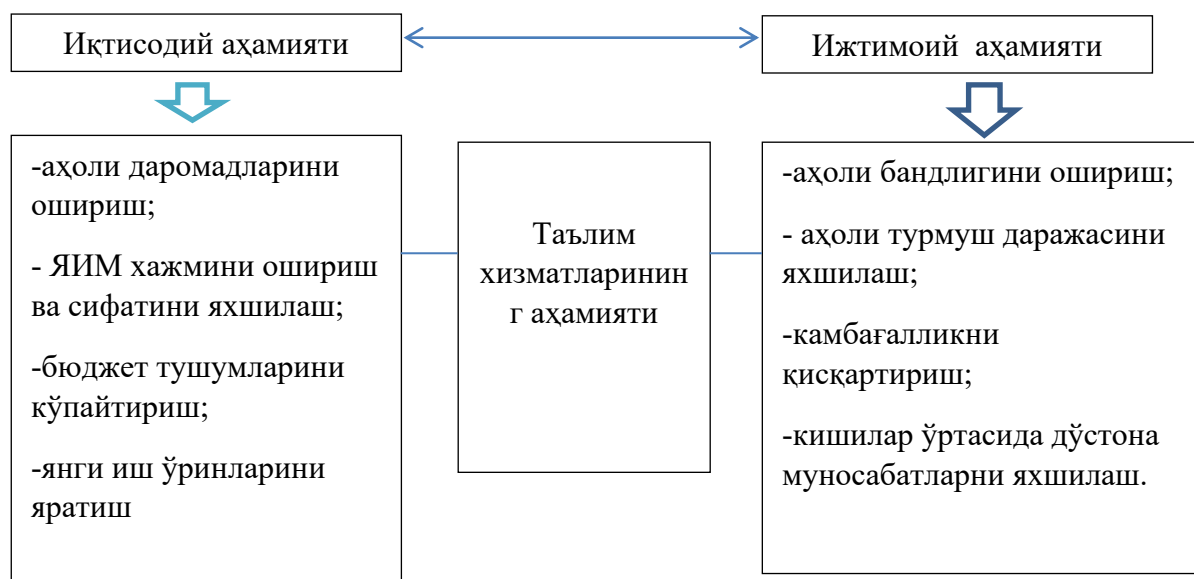
Тадқиқот натижаларига мувофиқ хизмат кўрсатиш соҳасининг тармоқлари ичида таълим хизматларининг улуши жами хизматлар таркибида камроқ улушини ташкил этади. Қуйида келтирилган 1-жадвал маълумотлари фикримизнинг ёрқин далилидир.

1-жадвал маълумотлари таълим хизматларининг улуши жами хизматлар таркибида 4,3 фоизни ташкил этишини кўрсатади. Бу, ўз навбатида, таълим хизматларининг кишилиқ жамияти ҳаётидаги ижтимоий ва иқтисодий роли билан белгиланади.

Ўзбекистонда 2022 йилда хизмат турларининг ялпи хизматлардаги улуши [20]

№	Хизмат турлари	Хизмат турларининг ялпи хизматлардаги улуши, %
1	Савдо хизматлари	24,8
2	Транспорт хизматлари	22,7
3	Молиявий хизматлар	22,5
4	Алоқа ва ахборотлаштириш хизматлари	6,4
5	Таълим соҳасидаги хизматлари	4,3
6	Компьютерларни таъмирлаш хизматлари	1,6
7	Бошқа хизматлар	17,7
Жами		100,0

Таълим хизматлари ижтимоий ва айна бир пайтда муҳим иқтисодий аҳамиятга эга (1-чизма). Унинг ижтимоий мазмуни мамлакат аҳолисини иш билан таъминлаш, янги иш ўринларини яратиш, камбағалликни қисқартириш, атроф муҳитни ободонлаштиришдан иборат.

1-чизма. Таълим хизматларининг ижтимоий-иқтисодий аҳамияти

Н.Умарова таълим хизматларининг ижтимоий аҳамиятини қуйидагича ифодаб беради: “.....бу келажакда нафақат иқтисодиётни юксалтириш, балки ижтимоий вазиятни барқарорлаштириш, камбағаллик ва салоҳиятли кадрлар миграциясини қисқартириш, ишсизликни бартраф этиш, халқнинг турмуш даражасини ошириш каби вазифаларни бажаради” [21].

Таълим хизматларнинг иқтисодий аҳамияти унинг мамлакат аҳолисининг даромадларини ошириш, турмуш даражасини яхшилаш, бўш вақтини кўпайтириш, моддий ва маънавий эҳтиёжларини қондириш ва бошқа жиҳатларида намоён бўлади. Шу сабабли дасттавал таълим хизматларнинг ижтимоий-иқтисодий мазмунининг назарий асосларни чуқур билиш, кенг ва ҳар томонлама таҳлил қилиш муҳим назарий ва амалий аҳамият касб этади.

Келтирилган таърифлар ушбу тушунча мазмунининг кенглиги ва мураккаблигини ифода этиб, унинг ягона ҳамма учун манзур бўлган таърифи йўқлигини билдиради. Келтирилган маълумотларга кўра, барча олимлар, тадқиқотчилар таълим хизматларини ишчи кучини тайёрлаш, қайта тайёрлаш, малакасини ошириш, кўникмаларни шакллантириш, таълим махсулотларини жумладан, ўқув қўлланмалар, дарсликлар, монографиялар, дастурларни тақдим этиш, тарбиялаш фаолиятидир, деб ҳисоблайдилар. Назаримизда, Т.П. Категорская ва Т.А. Сонлар томонидан таклиф этилган таърифлар анча кенг бўлиб, унда таълим хизматларининг моҳияти бошқа олимларнинг таърифларига қараганда тўлароқ очиб берилган. Ушбу таърифларнинг таълим хизматларининг моҳиятини очишдаги алоҳида аҳамиятини эътироф этган ҳолда, уларни ихчамлаштириш, маъносини енгиллаштириш ва тушунишни осонлаштириш зарурати мавжуд. Айни пайтда ҳар бир тушунчага берилган таъриф унинг муҳим жиҳатларини ўзида акс эттирмоғи лозим.

Юқоридагиларни инобатга олган ҳолда ҳамда бошқа тадқиқотчилар фикрларини умумлаштириб, “Таълим хизматлари” тушунчасига қуйидаги таъриф беришни лозим топдик: Таълим хизматлари- бу ижтимоий хизмат тури бўлиб бу кишиларга билим бериш, кўникмаларини шаклланириш, қобилиятларни такомиллаштириш, комилликка эришиш йўлидаги илмий меҳнат фаолиятидир. Бизнингча, таълим хизматларнинг моҳиятини тўлиқ тушуниб етиш, унинг моҳиятини талқин этиш учун таълим хизматларнинг таснифини ўрганиш, унинг турлари тўғрисида чуқур тасаввур ва билимларга эга бўлиш лозим.

Хулоса ва таклифлар

Умуман олганда тадқиқотларимиз кам сонли илмий тадқиқот ишларида “Таълим хизматлари” камбағалликни қисқартириш, аҳоли фаровонлигини ошириш, билимлар иқтисодиётини ривожлантириш нуқтаи назаридан қараб чиқилганлигини аниқлади. Ваҳоланки, таълим хизматлари иқтисодий тараққиётнинг асосий драйвери ҳисоланади ва у билан алоқадор бўлган турдош тармоқларни ривожлантиради, янги иш ўринларини яратади. Шунингдек, иқтисодиётда юқори чўққиларини забт этиш учун табиий бойликларнинг ўзигина ёки айтайлик меҳнат ресурсларнингмиқдори кифоя қилмайди. Кўзланган мақсад ва марраларга

эришишнинг муҳим шарти – таълим хизматларини жадал ривожлантиришдан иборат. Шунингдек, олимларнинг “таълим хизматлари” тушунчасининг моҳияти ва ижтимоий-иқтисодий аҳамияти тўғрисида билдирилган фикрларини умумлаштирилди. Таълим хизматлари иқтисодиётнинг барча соҳа ва тармоқларини жадал ривожланишини, кишиларнинг ҳаёт тарзини, дунё қарашини ўзгартириш ва бошқариш самарадорлигини ошириш усулларида иборат, деган хулосага ҳам келинди.

“Таълим хизматлари” тушунчасининг моҳиятини ошириш ва унинг мамлакат ижтимоий-иқтисодий тараққиётга таъсирини кучайтириш мақсадида камбағалликни қисқартириш, аҳоли фаровонлиги ошириш, инсон капиталини шакллантириш, қомилиққа эришиш каби элементлар киритиш таклиф этилди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1.Акрамова Ш. Таълим хизматларига қўйилмалар-инсон капиталига инвестициянинг асосий шакли //. Иқтисодиёт ва таълим.-Тошкент, 2014.№1.Б.137.

2.Кожевникова М. Н. Мир людей. Учить жить вместе, в радости, в добре. Направление социально-эмоционально-этического образования в гуманистической парадигме российского образования. Монография. — СПб.: Издательство РХГА, 2023. 307 с.

3.Сахарчук Е.С. Анализ зарубежных моделей подготовки кадров для сферы туризма: монография. – Кнорус.2022.

4.Вольчик В. В., Ширяев И. М. Дистанционное высшее образование в условиях самоизоляции и проблема институциональных ловушек // Актуальные проблемы экономики и права. 2020. Т. 14, № 2. С. 235–248.

5.Муминов Н.Г., Захирова Г.М. Национальный университет Узбекистана колыбель университетского образования и Академической науки в регионе. Монография. Сер. «Евразийские университеты XXI века» Москва, 2022. С.290-304.

6.Пардаев М.Қ., ва бошқалар. Таълим хизматлари ва уларнинг самарадорлигини ошириш масалалари. Монография. “Инновацион ривожланиш нашриёт матбаа уйи”, 2020.256 б.

7.Очилов А.О. Юқори малака кадрлар тайёрлашни бошқариш самарадорлигини ошириш. Иқтисодиёт фанлари доктори (DSc) диссертация автореферати- Тошкент, ТДИУ, 2019.-76 бет.

8.Мухаммедов М.М., ва бошқалар. Хизмат кўрсатиш соҳаси ва туризмнинг ривожлантиришнинг назарий асослари. Монография. “Зарафшон нашриёти”, Самарқанд, 2017.-300 б.

9. Канунникова А.М. Экспорт образовательных услуг России в условиях современных вызовов развития глобальной экономики. Специальность: 5.2.5-Мировая экономика. Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук. Москва.: 2024. 182 с., С.26.

10. Организационные вопросы системы образования // Электронный-учебно методический комплекс : [сайт]. – Текст : электронный. – DOI отсутствует. – URL: http://www.kgau.ru/distance/mf_01/timofeeva-orgosn-obr/2_2.html (дата обращения: 10.12.2024).

11. Усманова Е.Ф., Малышкин П.В., Шабает В.В. Понятие образовательных услуг как объекта гражданских прав В Российской Федерации. Аграрное и земельное права. 2020. №3. С.77-79.

12. Категорская Т.П. Совершенствование оценки качества образовательных услуг в сфере высшего образования. Специальность-5.2.3. Региональная и отраслевая экономика (Экономические науки). Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук. Красноярск-2023. 178 с. С. 17.

13. Красовский И.Н. Регулирование мирового рынка образовательных услуг // Вестник ОрелГИЭТ. – 2019. – № 1 (47). – С. 61-64. URL: https://www.elibrary.ru/download/elibrary_39275938_82497079.pdf (дата обращения: 09.12.2024).

14. Скалина А.Н. «Понятие образовательных услуг и правовые основы их оказания». Материалы VIII Международной студенческой научной конференции «Студенческий научный форум» 2016.

15. Лолаева А.С. Цифровые права в структуре объектов гражданских прав // Аграрное и земельное право. 2019. № 6. С. 47-49.

16. Кусов А.Г., Дудаева Л.Р., Лолаева А.С. Понятие, виды и значение образовательных услуг. Научные междисциплинарные исследования: сборник статей XVI Международной научно-практической конференции. – Саратов: НОО «Цифровая наука». – 2021. – 385 с. С.310.

17. Демина С.А., Бекетова О.Н., Кожукалова О.Ю. Образовательная услуга как социально-экономическая категория. Экономика и управление народным хозяйством 2020. №2., С.23-24.

18. Андрианова Ю.О. Образование в системе общественного воспроизводства современной России. Экономическая теория. Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук. Москва 2023. С.72-73.

19. Сонь Т.А. Формирование рынка образовательных услуг/www.marketing/spb.ru

20. Ўзбекистон Республикасида хизматлар соҳасининг ривожланиши. Ўзбекистон Республикаси Давлат Статистика қўмитаси. 2022 йил. Б.6.

MEHNAT IQTISODIYOTI VA INSON KAPITALI

ISSN: 3030-3117

<https://laboreconomics.uz/>

ЎЗБЕКИСТОНДА ДАВЛАТ ТИББИЙ СУҒУРТАСИ: ЮТУҚ ВА КАМЧИЛИКЛАР

Мухаммадиев Рамз Зоиржон ўғли

ТДИУ мустақил изланувчиси, и.ф.ф.д (PhD), доцент,

e-mail: ramziddin_09@mail.ru

Аннотация. Мақолада, республика соғлиқни сақлаш тизимини молиялаштиришнинг янги тартиби, давлат бюджети маблағлари ҳисобига кафолатланган пакет асосида кўрсатиладиган тиббий ёрдам ҳажми ва уни молиялаштириш шакли, мазкур пакетга киритилган тиббий хизмат турлари, миқдори ҳамда ундан фойдаланиш шартлари, суғурта тизимида қатнашувчи тиббиёт муассасалари, ташкилий масалалар, жорий этилган суғурталаш тизими ютуқ ва камчиликлари ҳамда уларни юзага келиш сабаблари, муаммоларни ҳал этишда йўллари, тиббиёт муассасалари фаолияти самарадорлигини таъминлашда хориж тажрибаси баён қилинган.

Калит сўзлар: соғлиқни сақлаш, давлат тиббий суғуртаси, кафолатланган пакет, тиббий хизмат ҳажми, бирламчи тиббий-санитария ёрдами муассасалари, янги тартибда молиялаштириш.

ГОСУДАРСТВЕННОЕ МЕДИЦИНСКОЕ СТРАХОВАНИЕ В УЗБЕКИСТАНЕ: УСПЕХИ И НЕДОСТАТКИ

Мухаммадиев Рамз Зоирджон угли

Исследователь ТГЭУ, доцент

Аннотация. В статье описывается новый порядок финансирования системы здравоохранения республики, объем медицинской помощи, предоставляемой на основе гарантированного пакета за счет средств государственного бюджета, и форма его финансирования. Рассматриваются виды медицинских услуг, включенных в данный пакет, их количество и условия использования, а также медицинские учреждения, участвующие в системе страхования. Освещаются организационные вопросы, достоинства и недостатки внедренной системы страхования, причины их возникновения и пути решения проблем. Представлен зарубежный опыт обеспечения эффективности деятельности медицинских учреждений.

Ключевые слова: здравоохранение, государственное медицинское страхование, гарантированный пакет, объем медицинских услуг, учреждения первичной медико-санитарной помощи, финансирование в новом порядке.

STATE HEALTH INSURANCE IN UZBEKISTAN: SUCCESS AND DEFICIENCIES

Mukhammadiev Ramz Zoirjon ugli

Researcher at TSUE, PhD, Associate Professor

Abstract. The article describes the new procedure for financing the healthcare system of the republic, the scope of medical care provided based on a guaranteed package funded by the state budget, and the form of its financing. It examines the types of medical services included in this package, their quantity and conditions of use, as well as the medical institutions participating in the insurance system. The text highlights organizational issues, advantages and disadvantages of the implemented insurance system, the reasons for their occurrence, and ways to address the problems. Foreign experience in ensuring the effectiveness of medical institutions is also presented.

Key words: healthcare, state medical insurance, guaranteed package, volume of medical services, primary health care institutions, financing in the new order.

Кириш

Барча давлатларда бўлгани сингари мамлакатимизда ҳам соғлиқни сақлаш тизимини самарали, адолатли ва барқарор молиялаштириш учун асосий йўналишларини белгилаб олиш доим устувор масала сифатида аҳамият касб этмоқда. Молиялаштириш тизимининг адолатлиги давлатнинг аҳоли олдидаги ижтимоий масалаларни ҳал этиш ва барча аҳоли қатламлари учун хизматлардан тенг фойдаланиш имкониятини таъминлашга қаратилган конституциявий мажбуриятини бажарилишини таъминлайди.

Аҳолининг ижтимоий ҳимояга муҳтож қатламлари учун алоҳида дастурлар жорий этиш ва юқумли ҳамда ўткир касалликларни олдини олишга қаратилган чора-тадбирларни молиялаштириш касалликларни олдини олиш механизми ҳисобланади.

Тиббиёт муассасаларини молиялаштириш тизимини ислоҳ қилиш асосан аҳолининг барча қатламлари учун тиббий хизматлардан фойдаланиш имкониятини яратиш, молиявий тўсиқларни камайтириш, барча фуқароларга бир хил хизмат кўрсатиш, тиббиёт муассасаларини замонавий ускуналар билан жиҳозлаш, мутахассисларни қайта тайёрлаш ва малакасини ривожлантириш орқали тиббий хизматлар сифатини оширишга хизмат қилади.

Шунингдек, молиялаштириш тизимини такомиллаштириш натижасида давлат бюджетига қўшимча равишда суғурта тизимлари ва хусусий сектор маблағларини жалб қилиш, жамоат ва хусусий шерикликни ривожлантириш, тиббиётни молиялаштиришда узлуксизлик ва барқарорликни таъминлаш, тиббий харажатларни оптималлаштириш ва самарадорликни ошириш натижасида молиялаштириш манбалари диверсификация қилиниб, молиявий барқарорлик таъминланади.

Тадқиқот методологияси

Тадқиқотнинг услубий асосини 2030 йилгача бўлган даврда соғлиқни сақлаш тизимида рақамли иқтисодиёт концепциясини тўлиқ жорий этиш, замонавий, илғор тиббий технологияларни кенг қўллаш, кадрлар тайёрлаш ва уларга муносиб шароит яратиш, беморга кўрсатилган тиббий хизматнинг сифатини оширишда кўзда тутилган мақсад ва вазифалар ташкил этади. Тадқиқот жараёнида гуруҳлаш ва таққослаш, таҳлил ва синтез, иқтисодий ҳодисалар ва тадқиқот объекти ўртасидаги муносабатларга тизимли ёндашув усулларидадан фойдаланилган.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили

Аҳолининг ижтимоий қўллаб-қувватлашни ташкилий ва ҳуқуқий масалалари А.Г.Чепурной [1], Е.В.Арзамаскина [2], Н.Закирова [3], М.Зиёдуллаевлар [4] томонидан ижтимоий ҳимоя тизими молиялаштиришнинг умумий жиҳатлари эса Т.С.Маликов О.О.Олимжонов [5] каби олимлар илмий асарларида ўрганилган.

Лекин ушбу тадқиқотларда тиббий ёрдам хизматини кўрсатишда суғурта тизимидан фойдаланиш, давлат маблағлари доирасида кафолатланган пакет ҳажмини белгилаш, бирламчи тиббий-санитария ёрдам муассасаларини етарли равишда молиялаштириш, ушбу муассасалар орқали аҳолини манзилли ижтимоий ҳимоя қилиш, мавжуд тизимини ташкилий-ҳуқуқий механизмларини такомиллаштириш бўйича тадқиқотлар амалга оширилмаган.

Муқаддам чоп этилган ишларимизда тиббиёт муассасаларини молиялаштиришнинг ўзига хос хусусиятлари ҳамда уни такомиллаштириш бўйича ўз қарашларимизни баён этганмиз [6]

Таҳлил ва натижалар

Мамлакатимизда мустақиллик йилларида амалга оширилган ислохотларга қарамасдан тиббий хизмат сифат жиҳатдан ривожланган давлатлардан орқада қолмоқда. Олимлар томонидан касаллик туфайли ўлим, сурункали ногиронлик меҳнат унумдорлигининг пасайиши билан боғлиқ катта иқтисодий зарарга сабаб бўлиши, бундай ҳолатлар олдини олиш учун сифатли диагностика, профилактика ва тиббий хизматлар кўрсатишнинг янги йўналишлари, шу жумладан ихтисослаштирилган ва юқори технологияли тиббий ёрдам кўрсатишга мослашган тиббий хизматни ривожлантириш зарурлиги таъкидланади [7].

Ўзбекистонда тиббий хизмат ижтимоий муҳим асосий вазифа ҳисобланиб, “Кучли ижтимоий сиёсат қимматлиги боис у давлат ҳисобидан кўрсатилиши зарур” деган тамойил асосида тиббий хизматларни молиялаштиришни такомиллаштириш изчиллик билан амалга оширилмоқда. Бундай ижтимоий зарур мақсадлар Ўзбекистон Республикасининг Конституциясида ҳам белгиланиб, унинг 48-моддасида

“...Ўзбекистон Республикаси фуқаролари тиббий ёрдамнинг кафолатланган ҳажмини қонунда белгиланган тартибда давлат ҳисобидан олишга ҳақли...” экани кўрсатилган [8].

Айни вақтда тиббий ёрдамнинг кафолатланган ҳажмлари рўйхати Соғлиқни сақлаш вазирлигининг тегишли буйруғи билан шакллантирилган ҳолда оилавий шифокор пунктлари, оилавий поликлиникалар, кўп тармоқли марказий поликлиникалардаги 28 та диагностик текширув, 22 та лаборатория таҳлили, 138 турдаги дори воситалари, 57 та тиббий буюмлар, энг кўп учрайдиган 110 та ташхис, шунингдек, туман (шаҳар) марказий шифохоналарида 28 та диагностик текширув, 46 та лаборатория таҳлили, 235 турдаги дори воситалари, 76 та тиббий буюмлар, 27 та оператив даво ҳамда энг кўп учрайдиган 257 та ташхис киритилган бўлиб, давлат ҳисобидан бепул тақдим этилади [9].

Шунингдек яқин вақтда, Ўзбекистон Республикаси “Фуқаролар соғлиғини сақлаш тўғрисида”ги қонунга [10] бирламчи тиббий-санитария ёрдами муассасаларида аҳолига бепул тақдим этиладиган тиббий ёрдамнинг кафолатланган ҳажмларидан ташқари қўшимча хизмат ҳисобланадиган тиббий ёрдам турларини белгилашни назарда тутувчи ўзгартиришлар ва қўшимчалар киритиш режалаштирилиб, тегишли ишлар олиб борилмоқда. Бу орқали бирламчи тиббий-санитария ёрдами муассасаларида аҳолига давлат томонидан кафолатланган бепул тиббий ёрдам пакетига кирмайдиган қўшимча хизматларни тартибга солиш кўзда тутилган. Келгусида кафолатланган ҳажмга киритилган тиббий хизматларни давлат ҳисобидан ёки бепул олиш учун бемор белгиланган муддатларда бирламчи тиббий-санитария ёрдами муассасаларида тегишли тиббий кўриклардан ўтиши, оилавий шифокор ёки тиббиёт бригадасига мурожаат қилиши талаб этилади. Бунга шошилиш ва тез тиббий ёрдам кўрсатиш киритилмайди.

Аҳолининг тиббий ёрдамга бўлган эҳтиёжини қондиришда беморлар томонидан тиббиёт муассасасига мурожаат этишинг бир қатор йўналишларидан фойдаланиши натижасида, тиббиёт муассасалари ўртасида бемор қабули ва унга белгиланган тартибда тиббий ёрдам кўрсатиш бўйича бир қатор муаммолар юзага келади. Яъни, беморларнинг режадан ташқари қатнови натижасида узун навбатлар, беморлар тўғрисидаги тиббий карталар ва уларнинг сурункали касалликлари ҳақида маълумот мавжуд бўлмаслиги сабабли қўшимча текширувлар тайинлаш, белгиланган тартибдаги бепул тиббий хизматлар пуллик кўринишга ўтиб кетиш, тиббиёт ходимларининг юкламалари ортиб кетиши ва натижада сифатсиз хизматлар кўрсатиш каби муаммолар шулар жумласидандир. Мазкур тизимида бемор ўз хоҳишига кўра ҳаракатини ўзгартириши натижасида тиббий хизматни ташкил этиш тузилмаси бузилади (1-расм).

- Стратегик режалаштириш ва бошқариш тизимининг камчиликлари;

**1-расм. Беморга тиббий ёрдам кўрсатишнинг амалдаги тизими
мазмۇни¹⁴**

Шу ўринда таъкидлаш лозимки, юқоридаги келтирилган камчиликларни бартараф этмасдан туриб давлат бюджетидан юқори миқдорда маблағ ажратиш ҳам ижобий натижани бермайди. Мисол учун 2016-2024 йиллар кесимида соғлиқни сақлаш соҳаси учун ажратилган маблағлар ва уларнинг аҳоли сони, касалликка чалиниш хавфи, даволанган беморлар сони таҳлил этилганда қуйидагилар маълум бўлди (1 жадвал).

¹⁴ Муаллиф томонидан ишланган.

эътиборга олиш керак.

1-жадвал

Давлат бюджети ҳисобидан тиббиёт соҳаси учун 2016-2024 йилларда ажратилган маблағлар ҳамда унинг аҳоли сони ва касалликка чалинган беморга нисбати (млрд. сум)¹⁵

Курсаткичлар номи	2016 й.	2017 й.	2018 й.	2019 й.	2020 й.	2021 й.	2022 й.	2023 й.	2024 й.
ЯИМ ҳажми	199325	249131	406 648,5	511 838,1	580 203,2	738 425,2	888 341,7	1 066 569,0	1 301 758,8
Давлат бюджетининг харажатлари - жами	39714	49343,6	79 736,1	118 008,7	144 143,0	188 257,1	236 692,0	281 097,4	312 920,7
Соғлиқни сақлаш соҳаси харажатлари - жами	4883	7097	9 696,6	14 781,6	20 752,9	24 834,6	26 493,8	31 196,4	33 480,1
ЯИМ ҳажмида соғлиқни сақлаш харажатларининг улуши	2,4%	2,8%	2,4%	2,9%	3,6%	3,4%	3,0%	2,9%	2,6%
Давлат бюджети харажатларида соғлиқни сақлаш соҳаси харажатларининг улуши	12,3%	14,4%	12,2%	12,5%	14,4%	13,2%	11,2%	11,1%	10,7%
Доимий рўйхатга олинганлар сони (бирликда)	31 575 332	32 388 561	32 956 099	33 255 538	34 558 900	35 271 296	36 024 947	36 799 771	37 535 605
Умумий касалланиш (бирликда)	27 542 558	27 144 368	27 807 028	25 359 730	23 593 967	23 384 819	23 891 583	19 266 460	18 312 460
аҳоли сонига нисбатан касалланиш %%	87%	84%	84%	76%	68%	66%	66%	52%	49%
Давлат бюджети харажатларининг аҳоли сонига нисбати (1 нафар аҳолига тўғри келадиган миқдор) сумда	1 257 754	1 523 488	2 419 464	3 548 543	4 170 937	5 337 402	6 570 225	7 638 564	8 336 637
Соғлиқни сақлаш харажатларининг умумий касалликка чалинган бемор сонига нисбати (1 нафар беморга тўғри келадиган миқдор) сумда	177 289	261 454	348 710	582 877	879 585	1 061 997	1 108 918	1 619 208	1 828 269

Бунда асосий омиллардан бири, маблағлар самарадорлиги. Маблағ ажратишнинг самарали бўлиши, фақат харажатларни кўпайтиришга боғлиқ эмас. Ҳар бир сарфланган сўмнинг қандай натижа беришини, аниққса, касалликларнинг олдини олиш, аҳоли саломатлигини яхшилаш, тиббий хизматларнинг сифати ва имкониятлари билан боғлиқ кўрсаткичлар билан таъминлаш керак. Агар сарфланган маблағлар самарали бошқарилса, яъни, улар профилактика, юқори сифатли тиббий хизматлар ва соғлом турмуш тарзига йўналтирилса, натижа юқори бўлиши мумкин.

Шу боис, келгусида давлат бюджетидан ажратилаётган маблағлардан барча бирдек ва белгиланган тартибда фойдаланишига эришиш, бюджет маблағлар самарадорлигини ошириш, тиббий хизматлар тури ва миқдорини кўпайтириш ҳамда ҳамёнбоп кўринишга келтириш мақсадида, қатор чора-тадбирлар белгиланмоқда. Аслида беморнинг тор соҳа мутахассисига бориб даволаниши учун оилавий шифокорнинг йўлланмаси зарур. Бу тартиб келгусида янада қатъийлаштирилади. Шундан сўнг кафолатланган ҳажм доирасида тиббий хизматлар бепул кўрсатилади. Бунда оилавий шифокор даволаш ва ташхислаш стандартларига мувофиқ тор соҳа шифокорларига, зарур ҳолларда шифохоналарга электрон йўлланма беради ҳамда бемор мазкур йўлланма асосида тор соҳа

¹⁵ Ўзбекистон Республикаси Иқтисодиёт ва молия ҳамда Соғлиқни сақлаш вазирликлари, Статистика агентлигининг маълумотлари асосида муаллиф томонидан ишланган.

шифокори томонидан кўриқдан ўтказилади ва (ёки) унинг тавсиясига кўра, шифохонага ётқизилади. Ушбу тартибга риоя этилмаган ҳолларда тиббий хизматлар пулли асосда тақдим этилади.

Бу билан бирламчи тиббий-санитария ёрдами муассасаларида кафолатланган тиббий ёрдам ҳажмидан ортиқча тиббий ва бошқа хизматларни кўрсатиш қўшимча хизматлар бўлиб, пулли асосда амалга оширилади. Бунда оилавий шифокор ёки тиббиёт бригадаси йўлланмаси мавжуд бўлмасдан мурожаат қилган фуқароларга кўрсатиладиган тиббий ёрдам қўшимча хизмат ҳисобланади (бундан шошилиш ва тез тиббий ёрдам кўрсатиш мустасно).

Давлат тиббий суғуртаси механизмлари самарадорлигини ошириш, бирламчи тиббиёт муассасаларида оилавий шифокорлар ёки тиббиёт бригадалари томонидан аҳолига тиббий ёрдамнинг кафолатланган ҳажмига кирадиган хизматларнинг бепул ва сифатли кўрсатилишига зарур шарт-шароитлар яратиш мақсадида суғурта орқали молиялаштириш тартиби жорий этилмоқда. Мазкур тартиб ва давлат тиббий суғуртаси тизимидан фойдаланиш 2024 йил 1 октябрдан бошлаб Тошкент шаҳри ва Сирдарё вилоятида, 2025 йил 1 январдан Қорақалпоғистон Республикасида жорий этилди (2-расм).

2-расм. Молиялаштириш янги тизими шароитида бемор ҳаракатланиш режаси таҳлили¹⁶

Ривожланган давлатларда тиббий хизматлар кўрсатиш харажатлари тиббиёт суғурта, аралаш ва давлат бюджети маблағлари ҳисобига амалга оширилади. Хусусан, тиббий хизматлар кўрсатиш Германия, Франция, Япония каби мамлакатларда давлат тиббий суғуртаси, Сингапурда хусусий ва давлат суғуртаси уйғунлашгани тизимида, Скандинавия давлатлари

¹⁶ Муаллиф томонидан ишланган.

(Швеция, Норвегия)да эса тўлиқ давлат бюджети ҳисобидан молиялаштирилади.

Давлат тиббий суғуртаси соғлиқни сақлаш тизимини молиялаштиришнинг энг самарали усулларида бири ҳисобланади. Бу модель давлат томонидан кафолатланган тиббий хизматлардан аҳолининг кенг қатламларини фойдаланиш имкониятини беради. Шу боис Республикамизда

ҳам тиббий муассасаларни давлат тиббий суғуртаси жамғармаси ҳисобидан молиялаштириш тизимига босқичма-босқич ўтилмоқда. Бу усулнинг қулайлиги барча учун тиббий хизматлар кафолатланиб, аҳолига зарур тиббий хизматлардан фойдаланиш имконини беради. Ижтимоий ҳимояга муҳтож гуруҳлар (кам таъминланган оилалар, пенсионерлар, ногиронлар) бепул ёки имтиёзли тиббий ёрдам олади.

Суғурта тизими орқали молиялаштиришни жорий этилиши натижасида тиббий хизматлар маблағлари кенг аҳоли қатламлари ўртасида тақсимланади ҳамда иқтисодий самарадорлик ва харажатларни камайтирилади. Ортиқча тиббий текширувлар ва самарасиз даволаш жараёнларини олди олинади. Тиббий инфратузилмани ривожлантириш натижасида касалхоналар ва тиббиёт марказлари замонавий ускуналар билан таъминланади. Шунингдек, ушбу механизм скрининг дастурлари, вакцинация ва профилактик муолажалар ривожлантирилиб, касалликларни олдиндан аниқлаш орқали оғир ва қиммат даволаш жараёнларини камайтириш учун хизмат қилади.

Давлат тиббий суғуртаси аҳолини тиббий хизматлар билан таъминлашнинг самарали воситаси бўлса-да, уни амалга оширишда муаммоларни ҳам юзага келтиради. Жумладан:

Тизимида беморлар сони кўп бўлгани сабабли давлат шифохоналарига беморларни ортиқча юкланиши, шифокорларнинг вақти чекланганлиги сабабли узоқ навбатлар пайдо бўлиши, тиббий хизматлар сифати пасайишига олиб келиши мумкин. Суғурта орқали бепул тиббий хизматлар таклиф қилингани сабабли талаб ошиб, баъзи операциялар ёки текширувлар учун ойлар давомида навбат кутиш кузатилади. Бунда барча тиббий хизматлар харажатлари қопланмасдан қолиниши, зарур муолажалар учун беморлар қўшимча тўлов қилишга мажбур бўлиши, муолажалар олиш жараёни бюрократия ва ҳужжатбозлик билан боғлиқ бўлиш эҳтимоли ортади.

Шу сингари, давлат тиббий суғуртаси тизими жуда кўп маблағ талаб қилади, аҳоли сони ортиб бориши билан харажатлар ҳам ошиб боради, иқтисодий узилиш ёки бюджет камомади туфайли тиббий хизматлар сифати пасайиши мумкин. Давлат тиббий муассасаларида шифокорлар фаолиятини рағбатлантириш тизими даражасининг пастлиги малакали

мутахассисларни хусусий секторга оқими ўсади. Натижада давлат тиббий муассасаларида юқори даражали мутахассислар етишмовчилиги юзага келишига сабаб бўлади. Мазкур муаммоларни ўз вақтида тезкорлик билан ҳал этилмаслиги тиббий хизмат сифатини пасайиши ва аҳоли норозилиги ҳамда беморларни четга оқими кўпайишига олиб келади.

Хулоса ва таклифлар

Давлат тиббий суғуртаси жамият учун катта имкониятлар яратса-да, унинг самарадорлигини ошириш учун молиялаштириш тизимини яхшилаш, бюрократияни камайтириш, коррупцияга қарши чоралар кўриш ва хусусий сектор билан ҳамкорлик қилиш муҳим ҳисобланади. Реформа ва ислохотлар орқали давлат тиббий суғуртасини янада самарали қилиш мумкин деб ҳисоблаймиз ҳамда тадқиқотларимиз натижаларига асосан қуйидагиларни **таклиф қиламиз**:

✓ давлат-хусусий шериклик механизмларини кенгайтириш орқали тиббий хизмат юкни тиббиёт муассасалари ўртасида одилона тақсимлашни йўлга қўйиш;

✓ молиялаштиришнинг қўшимча манбаларини жорий этиш (хусусий тиббий суғурта фондларини йўлга қўйиш);

✓ беморлар оқимини бошқариш учун телемедицина ва рақамли хизматларни ривожлантириш;

✓ тиббий суғуртанинг қамровини кенгайтириш мақсадида давлат тиббий хизмати кафолатларини аниқ белгилаш мақсадга мувофиқ.

Мазкур тартибларни амалиётга жорий этилиши тиббиёт муассасалари фаолиятини оптимал молиялаштириш тизимини йўлга қўйиш ва тиббий хизматлар сифатини оширишни таъминлайди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Чепурной А.Г. Правовые основы социальной защиты инвалидов боевых действий. – Москва: ЮНИТИ: ЮНИТИ-ДАНА, 2014. - 159 с.

2. Арзамаскина Е.В. Правовое регулирование социальной защиты населения // Вестник магистратуры, 2015. – № 8(47). – Стр.123-126.

3. Закирова Н. Совершенствование системы социальной защиты населения в условиях социальноориентированной рыночной экономики (на примере семей Республики Узбекистан). – Т. 2001.

4. Зиёдуллаев М. Ўзбекистон Республикасида пенсия тизимининг ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш. – М.: Лессон Прес, Т.: 2024. – 142 б.

5. Маликов Т, Олимжонов О. Молия.- Ўқув қўлланма. Тошкент: Иқтисод-молия, 2018.-268б.

6. Мухаммадиев Р. Хусусий тиббиёт муассасалари фаолияти самарадорлигининг муаммоли жиҳатлари. «AGRO ILM» Аграр-иқтисодий, илмий-амалий журнал. Ўзбекистон.-2022.-№4.-96-97-бетлар, Тиббиёт

муассасаларини кафолатланган пакет механизми асосида молиялаштириш истиқболлари. «Ўзбекистон Республикасида солиқ маъмуриятчилиги самарали фаолиятини таъминлаш: Назарий-концептуал асослар ва амалиёт муаммолари» мавзусидаги Республика миқёсидаги илмий-амалий конференция материаллари тўплами, Тошкент-2022. -765-773-бетлар.

7. Suba Gyllensten I, Rundall-Goodé A, Aarts RM, Goodé KM. Simulated management of home telemonitoring to assess the impact of different alert algorithms on work-load and verified decisions. BMC Med Inform Decision Mac. 2017 Jan 17;17(1):11. doi: 10.1186/s12911-016-0398-9.

8. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 01.05.2023 й., 03/23/837/0241-сон.

9. Ўзбекистон Республикаси Соғлиқни сақлаш вазирининг 2023 йил 13 октябрдаги “Ўзбекистон Республикаси Давлат бюджети маблағлари ҳисобидан қопланадиган, туман (шаҳар) даражасида амбулатор ва стационар шароитда кўрсатиладиган тиббий ёрдамнинг кафолатланган ҳажмлари рўйхатини тасдиқлаш ҳақида” 41-сон буйруғи (Адлия вазирлиги томонидан 2023 йил 17 октябрда 3465-сон билан рўйхатга олинган)

10. Ўзбекистон Республикасининг “Фуқаролар соғлиғини сақлаш тўғрисида”ги Қонуни. 29.08.1996 йилдаги 265-I-сон, Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 03/25/1025/0116-сон)

MEHNAT IQTISODIYOTI VA INSON KAPITALI

ISSN: 3030-3117

<https://laboreconomics.uz/>

ФИНАНСОВАЯ ПОДДЕРЖКА ГОСУДАРСТВЕННО-ЧАСТНОГО ПАРТНЕРСТВА: НОВЫЙ ВЗГЛЯД НА ДОШКОЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ

Турдиева Якитжан Хайитбаевна

Старший преподаватель ТГЭУ

Аннотация: Статья посвящена вопросам финансовой поддержки государственно-частного партнерства в сфере дошкольного образования. В условиях ограниченности бюджетных ресурсов и возрастающих требований к качеству образовательных услуг государственно-частного партнерства выступает эффективным инструментом, позволяющим объединить усилия государства и частного сектора. Рассмотрены основные проблемы, такие как недостаточная заинтересованность бизнеса, недостатки нормативной базы и информационная непрозрачность. Предложены рекомендации по совершенствованию финансовых моделей ГЧП для повышения их эффективности и привлекательности.

Ключевые слова: государственно-частное партнерство, дошкольное образование, финансирование, субсидии, налоговые льготы, социальные инвестиции.

DAVLAT-XUSUSIY SHERIKCHILIKNI MOLİYAVIY QO'LLAB- QUVVATLASH: MAKTABGACHA TA'LIMGA YANGICHA NIGOH

Turdiyeva Yakitjan Xayitbayevna

TDIU katta o'qituvchisi

Annotatsiya. Maqola maktabgacha ta'lim sohasida davlat-xususiy sheriklikni moliyaviy qo'llab-quvvatlash masalasiga qaratilgan. Byudjet resurslarining cheklanganligi va ta'lim xizmatlari sifatiga talab ortib borayotgan sharoitda davlat-xususiy sheriklik sohasi davlat va xususiy sektor sa'y-harakatlarini birlashtirish imkonini beruvchi samarali vosita hisoblanadi. Shu bilan birga maqolada tadbirkorlik qiziqishlarining yetarli emasligi, normativ-huquqiy bazadagi kamchiliklar va axborotning shaffofligi kabi asosiy muammolar ko'rsatilgan. DXShda moliyalash modellari, ularning samaradorligi va jozibadorligini oshirish uchun takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar taklif etiladi.

Kalit so'zlar: davlat-xususiy sheriklik, maktabgacha ta'lim, moliyalashtirish, subsidiyalar, soliq imtiyozlari, ijtimoiy investitsiyalar.

FINANCIAL SUPPORT FOR PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP: A NEW LOOK AT PRESCHOOL EDUCATION

Turdieva Yakitjan Khaitbaevna

Senior Lecturer, TSUE

Abstract. The article is devoted to the issues of financial support for public-private partnership in the field of preschool education. In the context of limited budget resources and

increasing demands on the quality of educational services, public-private partnership is an effective tool for combining the efforts of the state and the private sector. The main problems are considered, such as insufficient interest of business, shortcomings in the regulatory framework and information opacity. Recommendations are proposed for improving the financial models of PPPs to increase their efficiency and attractiveness.

Keywords: public-private partnership, preschool education, financing, subsidies, tax incentives, social investments.

Введение

В последние десятилетия вопросы развития дошкольного образования приобрели особую актуальность в контексте устойчивого социально-экономического развития стран. Одной из ключевых задач становится обеспечение доступности и качества образовательных услуг для детей младшего возраста. Однако ограниченность бюджетных средств и растущие требования к инфраструктуре и педагогическим технологиям вынуждают государство искать новые механизмы финансирования. В этой связи государственно-частное партнерство представляет собой эффективный инструмент, позволяющий объединить ресурсы и компетенции государства и бизнеса.

Тем не менее практика внедрения государственно-частного партнерства в сфере дошкольного образования сталкивается с рядом вызовов: отсутствием единых стандартов взаимодействия сторон, а также сложностью привлечения частных инвесторов к проектам с относительно низкой коммерческой отдачей. Вопрос финансовой поддержки таких проектов становится особенно важным. Это требует нового подхода к разработке моделей финансирования, где государство и частный сектор выступают не только как равноправные партнеры, но и как взаимодополняющие стороны в достижении социальных целей. Настоящая статья направлена на анализ механизмов финансовой поддержки государственно-частного партнерства в дошкольном образовании и разработку рекомендаций по их совершенствованию.

Материалы и методы

Дошкольное образование является основой системы образования любой страны. В реформах Президента Узбекистана Шавката Мирзиёева в сфере образования этот этап является одним из направлений, которому уделяется особое внимание, и его развитие имеет большое значение в обеспечении стабильного будущего общества. При этом модель государственно-частного партнерства (ГЧП) рассматривается как эффективный инструмент повышения качества дошкольного образования и обеспечения его финансовой устойчивости.

Явным примером этому можно показать консультативные соглашения подписанные 12 декабря 2024 года Министерством экономики и финансов

(МИФ), Министерством дошкольного и школьного образования (ММТВ) и Азиатским банком развития (АБР) по созданию государственных дошкольных образовательных учреждений на базе государственно - частного партнерства (ГЧП). В рамках этого сотрудничества к 2030 году планируется создать 100 государственных дошкольных образовательных учреждений в четырех областях нашей республики - Сурхандарьинской, Кашкадарьинской, Джизакской и Ташкентской - и создать около 60 тысяч мест для новых воспитанников.

В рамках проекта на основе комплексного анализа были выбраны регионы, где уровень охвата дошкольным образованием ниже среднего показателя и где растет спрос на государственные дошкольные образовательные учреждения.

Проекты способствуют созданию основы образовательной системы, соответствующей международным стандартам.

Согласно этому соглашению, решено сотрудничать с АБР во время реализации проекта, от разработки проектной документации до этапов тендера и финансового завершения.

В данной статье рассматриваются новые подходы к финансовому обеспечению системы дошкольного образования на основе государственно-частного партнерства.

Для достижения поставленных целей в статье использовались как теоретические, так и эмпирические методы исследования. Теоретическая часть основывалась на анализе современной научной литературы, нормативно-правовых актов, а также международного опыта реализации проектов государственно-частного партнерства в сфере дошкольного образования. Особое внимание уделялось сравнительному анализу моделей финансирования, применяемых в разных странах, таких как Великобритания, Канада и Сингапур, где государственно-частного партнерства демонстрирует высокую эффективность.

Наряду с государственными дошкольными образовательными учреждениями увеличивается количество детских садов, работающих на принципах частного, семейного и государственно-частного партнерства. Семейные детские сады являются наиболее приемлемой и привлекательной формой организаций дошкольного образования в различных регионах, а их число сегодня превысило 20 тысяч. Создаются необходимые условия для дальнейшего расширения доли частного сектора в системе дошкольного образования нашей страны. В частности, внедрен ряд эффективных механизмов финансовой поддержки. Предпринимателям, выступающим с инициативой открытия организации дошкольного образования, на льготных условиях выделяются

соответствующие здания и оборудование. Особое внимание было уделено обеспечению необходимым оборудованием.

Область дошкольного образования считается основным звеном системы непрерывного образования и имеет большое значение в воспитании здорового и всесторонне развитого ребенка, подготовке его к школе. В годы независимости система образования и воспитание компетентного поколения в республике стали главными приоритетами государственной политики. Однако проведенный анализ показывает, что эффективность и результаты проводимой работы в сфере дошкольного образования недостаточны.

В рамках проектов государственно-частного партнерства субъекты частного предпринимательства сотрудничают с государством в строительстве и оснащении дошкольных образовательных учреждений, управлении ими и повышении качества образования. Ярким примером тому являются более 2000 негосударственных дошкольных образовательных учреждений, созданных в 2021 году на основе государственно-частного партнерства. Он предусматривал различные льготы для частных инвесторов, включая субсидии и налоговые льготы. В результате такого подхода планируется увеличить охват дошкольным образованием с 27% в 2017 году до 80% в 2024 году.

Исследование основано на системном анализе теоретических подходов к государственно-частному партнерству, включая теорию общественного выбора и теорию контрактов. Для изучения финансовых моделей ГЧП использовались такие методы, как анализ затрат и выгод, институциональный анализ и моделирование рисков.

Эмпирическая база исследования включает данные Министерства дошкольного образования Узбекистана, отчеты о реализации проектов ГЧП в республике, а также международный опыт стран с развитой системой партнерства государства и бизнеса. В качестве сравнительных примеров рассматривались проекты в сфере дошкольного образования в Сингапуре, Турции и Казахстане. Особое внимание уделялось изучению нормативно-правовой базы Узбекистана, регулирующей взаимодействие государства и частных партнеров.

Результаты и обсуждение

В Узбекистане модель государственно-частного партнерства не ограничивается финансовой поддержкой, а направлена на повышение качественных показателей в сфере дошкольного образования. В частности, важными аспектами такого подхода являются инновационные педагогические технологии, цифровые образовательные ресурсы и адаптация зарубежного опыта к местным условиям. Также при участии

частного сектора особое внимание уделяется повышению квалификации кадров и развитию методической базы в учреждениях.

Система дошкольного образования играет важную роль во всестороннем развитии подрастающего поколения, прививая им социокультурные ценности, самостоятельное мышление и формируя у них интерес к чтению и обучению с детства, подготавливая их к следующему этапу обучения. Для увеличения охвата организаций дошкольного образования в рамках инвестиционных программ за счет средств, выделяемых из бюджета нашей страны, создаются новые государственные организации дошкольного образования, но этого недостаточно. Потому что одним из наиболее эффективных способов расширения охвата, несомненно, является привлечение частного сектора к работе на местах. Способ привлечения частного партнера, то есть предпринимателей, заключается в предоставлении им масштабных стимулов.

Анализ показал, что наиболее успешные модели государственно-частного партнерства в дошкольном образовании характеризуются высокой степенью финансовой вовлеченности государства. Например, в международной практике широко применяются такие механизмы, как субсидирование процентных ставок по кредитам, предоставление гарантированных заказов и софинансирование затрат на строительство и оснащение детских садов. В Сингапуре, например, государство берет на себя до 70% расходов на реализацию образовательных проектов в рамках государственно-частного партнерства, что делает такие инициативы привлекательными для частных инвесторов.

Кроме того, выявлено, что одной из главных проблем остается недостаточная информационная прозрачность и отсутствие четкой нормативной базы. Часто инвесторы не располагают достаточной информацией о потенциальных рисках и объемах государственной поддержки. Это требует более активного участия государства в разработке типовых соглашений, создании информационных платформ и внедрении стандартов оценки эффективности проектов.

Важным аспектом реализации механизма государственно-частного партнерства является планирование расходов дошкольных образовательных организаций и принятие мер по повышению прозрачности их расходования, открытости их деятельности и повышению их самостоятельности. установление государственно-частного партнерства и повышение их инвестиционной привлекательности. Широкое внедрение частного сектора в сферу, ускорение модернизации отрасли, развитие базы дошкольных образовательных организаций, предоставление социально значимых услуг населению. реализация института государственно-частного партнерства позволяет расширить

социально-экономические возможности государства и служит дальнейшему повышению эффективности управления в социальной и других сферах.

Другая особенность состоит в том, что если в негосударственной организации дошкольного образования обучаются дети из малообеспеченных семей и нуждающиеся в социальной помощи в количестве не менее 25% от общего числа воспитанников, имущество остается за отчуждение частного партнера после истечения срока действия подписанных соглашений. Если 15 процентов от общего числа обучающихся детей будут обучать детей из малообеспеченных семей или нуждающихся в социальной помощи и детей семей, относящихся к особому контингенту, имущество останется на усмотрение государственного партнера.

Анализ показал, что система ГЧП в дошкольном образовании Узбекистана находится на этапе становления. Законодательная база была значительно усовершенствована в последние годы: принят закон «О государственно-частном партнерстве» (2019 г.), а также созданы механизмы субсидирования строительства и эксплуатации дошкольных учреждений. Однако в практике реализации проектов наблюдаются существенные проблемы. Во-первых, недостаточная заинтересованность частных инвесторов обусловлена длительным периодом окупаемости проектов и высоким уровнем финансовых рисков. Во-вторых, отсутствуют стандартизированные механизмы оценки эффективности проектов, что затрудняет привлечение международных инвестиций.

Сравнительный анализ показал, что Узбекистан может заимствовать успешный опыт Турции, где государство активно субсидирует строительство и эксплуатацию детских садов, а также предоставляет налоговые льготы для частных партнеров. Кроме того, успешные кейсы из Казахстана свидетельствуют о необходимости создания информационных платформ для обеспечения прозрачности и повышения доверия инвесторов.

Заключение

Государственно-частное партнерство является перспективным инструментом развития дошкольного образования, особенно в условиях ограниченности бюджетных ресурсов. Однако успешная реализация проектов государственно-частного партнерства требует комплексного подхода к финансовой поддержке. Государство должно играть активную роль не только в качестве регулятора, но и как соинвестора и гаранта финансовой устойчивости проектов.

Разработка эффективных механизмов субсидирования, налогового стимулирования и привлечения кредитных ресурсов, адаптированных к

потребностям сферы дошкольного образования, становится ключевым условием для привлечения частного капитала. Не менее важна работа над повышением прозрачности и доступности информации о проектах государственно-частного партнерства. Только в этом случае партнерство между государством и бизнесом сможет обеспечить качественное и доступное дошкольное образование для всех слоев населения. В перспективе дальнейшие исследования могут быть направлены на более глубокую разработку моделей управления рисками в проектах государственно-частного партнерства, а также изучение влияния таких проектов на социальные и образовательные результаты.

Список литературы:

1. Постановление Президента Республики Узбекистан от 30 августа 2024 года № ПП-308 «О мерах по развитию государственно-частного партнерства в Республике Узбекистан в 2024-2030 годах»
2. «Основные аспекты разработки концепции проекта государственно частного партнерства в системе дошкольного образования Узбекистана»
Неделькина Н.И., “Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” ilmiy elektron jurnali. № 4, iyul-avgust, 2020 yil
2. Агеева, С. В. Финансирование проектов государственно-частного партнерства: проблемы и перспективы // Финансы и кредит. – 2020.
3. Тошева Нурзода Тоштемирона Учебное пособие «Организация дошкольного образования», издательство «Камолот» Бухара – 2022.
4. Кадирова Ф., Тошполатова Ш., Азамова М. Учебник «Школьная педагогика», издательство «Ма'навият» Ташкент-2013.

MEHNAT IQTISODIYOTI VA INSON KAPITALI

ISSN: 3030-3117

<https://laboreconomics.uz/>

РОЛЬ ПОКАЗАТЕЛЯ СОВОКУПНОГО ДОХОДА В СОКРАЩЕНИИ БЕДНОСТИ В УЗБЕКИСТАНЕ

Адашов Гайрат Рустамович

Ташкентский государственный экономический университет, PhD

ORCID: 0009-0001-3357-1569

e-mail: Zeall11@mail.ru

Аннотация. В данной статье рассматривается понятие совокупного дохода населения, научные подходы к вопросу его распределения среди различных слоев, вопрос сокращения бедности на примере государственной политики Узбекистана за последние годы.

Ключевые слова: доходы населения, совокупный доход, бедность, сокращение бедности, Кривая Лоренца, распределение доходов, неравенство, номинальный и располагаемый доход.

O'ZBEKISTONDA KAMBAG'ALLIKNI QISQARTIRISHDA UMUMIY DAROMAD KO'RSATKICHINING ROLI

Adashov G'ayrat Rustamovich

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, PhD

Annotatsiya. Ushbu maqolada aholining umumiy daromadlari tushunchasi, uni turli qatlamlar o'rtasida taqsimlash masalasiga ilmiy yondashuvlar, O'zbekistonda keyingi yillardagi davlat siyosati misolida kambag'allikni qisqartirish masalalari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: aholi daromadi, umumiy daromad, qashshoqlik, qashshoqlikni kamaytirish, Lorenz egri chizig'i, daromad taqsimoti, tengsizlik, nominal va bir martalik daromad.

THE ROLE OF TOTAL INCOME INDICATOR IN POVERTY REDUCTION IN UZBEKISTAN

Adashov Gayrat Rustamovich

Tashkent State University of Economics, PhD

Abstract. This article examines the concept of total income of the population, scientific approaches to the issue of its distribution among various strata, poverty reduction in Uzbekistan using the example of state policy in recent years.

Key words: population income, total income, poverty, poverty reduction, Lorenz Curve, income distribution, inequality, nominal and disposable income.

Введение

Вопросы распределения доходов среди различных слоев населения и социального благосостояния народа актуальны с древних времен. Описание концепций экономического неравенства имеет место в кодексе Хаммурапи, трудах Фомы Аквинского, Аристотеля, , Жан-Жака Руссо и других философов.

Продвижение стран по пути рыночных преобразований усилило процесс расслоения общества по уровню доходов. Экономисты и статистики продолжили изучать тему распределения совокупного дохода общества между различными слоями населения, в частности, справедливое и эффективное распределение доходов и богатств в зависимости от уровня доходов.

По мере изучения вопроса распределения доходов общества и социального расслоения, роль государства в этом вопросе только усиливалась. Для решения проблемы бедности, страны столкнулись с необходимостью измерения степени неравенства и оценивания уровня бедности, для нахождения путей последующего их сокращения.

На сегодняшний день проблема сокращения бедности волнует многие страны в мире. Узбекистан является страной, ответственно подошедшей к решению данной проблемы и занимающейся сбором статистических данных, позволяющих отслеживать степень эффективности внедряемых государством механизмов, направленных на сокращение бедности.

Обзор литературы

Термин «доходы населения» довольно емкий и включает в себя такие составляющие как – личные доходы граждан, семей и домохозяйств, получаемые в виде денежных средств. К ним относятся: заработная плата, пенсия, стипендия, пособие и т.д. К ним относятся: заработная плата, пенсия, стипендия, пособие, доход от продажи товаров, произведенных в собственном хозяйстве, денежные поступления в виде платы за оказанные услуги, авторские гонорары, доход от продажи личного имущества, сдачи его в аренду [1].

Для более точного исчисления данного показателя в экономической теории поступления выделяют в отдельные категории [2], (рис.1[3]):

совокупный доход – общая стоимость всех видов поступлений в финансовом и натуральном виде. Как правило, большая часть доходов населения представлена в денежной форме, но у бедных слоев населения весомую долю также занимают натуральные поступления. Также в период экономического спада может наблюдаться рост натуральных доходов и среди других слоев населения. Показатель совокупного дохода позволяет учитывать все виды поступлений.

номинальный доход – общая сумма финансовых поступлений без учета налогов и сборов. Данный показатель позволяет оценить уровень финансовых поступлений независимо от применяемой налоговой системы в стране.

располагаемый доход – денежные средства, оставшиеся после вычета из номинального дохода всех обязательных платежей, налогов и сборов. Это те денежные средства, которые индивид тратит непосредственно на потребление или сбережение. Рост данного показателя может свидетельствовать о повышении уровня жизни и благосостояния населения.

реальный располагаемый доход – располагаемый доход, скорректированный на индекс потребительских цен. Эта категория доходов позволяет оценить не объем денежных средств, а их реальную ценность. Этот показатель характеризует покупательскую способность индивида при определенном уровне доходов.

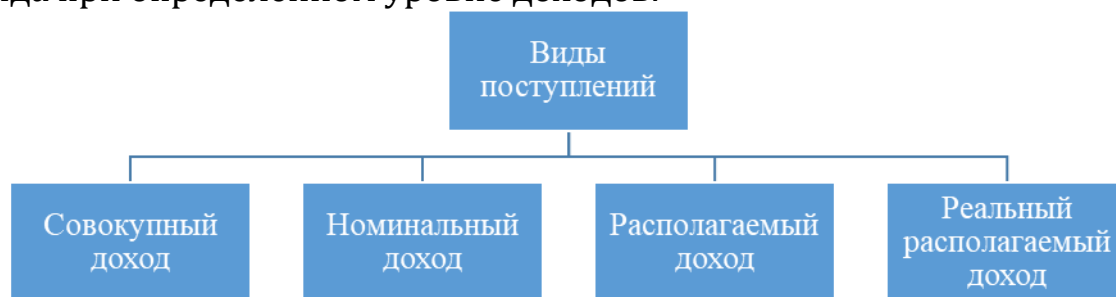

Рис. 1. Виды поступлений

Роберт Кийосаки, известный публицист, в своей книге «Богатый папа, бедный папа» определяет следующие виды дохода:

- заработанный доход или то, что люди получают на работе. Это один из самых простых и очевидных способов получения доходов.

- пассивный доход или деньги, которые приходят через бизнес, имущество, интеллектуальную собственность, патент и так далее. Получение такого дохода подразумевает формирование капитала даже в том случае, если человек не выполняет никакой работы.

- портфельный доход или деньги от акций, паевых инвестиционных фондов и других ценных бумаг. Посредством вложений денежных средств в ценные бумаги формируется портфель акций, приносящий доход [4].

Впервые термин «совокупный доход» появился в Соединенных Штатах Америки.

Совокупный доход населения - валовой доход перед вычетом из него обязательных или иных отчислений. Он включает в себя как денежные доходы и доходы в натуральной форме, так и состоит из поступлений, которые, как правило, имеют свойство повторяемости и поступают в

домохозяйство или к его индивидуальным членам на регулярной основе, ежегодно или с меньшими интервалами [5].

Показатель совокупного дохода как экономическая категория существенно влияет на различные процессы, характеризует покупательскую способность населения, позволяет обеспечивать жизнь работника, а значит является гарантом воспроизводства трудовых ресурсов, обеспечивает платежеспособный спрос на товары и услуги на макроэкономическом уровне. Экономическая сущность доходов населения представляет собой распределительные отношения между государством и населением, предприятием и населением, группой человек и индивидом.

Распределение совокупного дохода среди населения (низкодоходных и высокодоходных семей) возможно увидеть наглядно с помощью Кривой Лоренца, которая была предложена в 1905 году американским экономистом Максом Отто Лоренцем [6].

Кривая Лоренца — график, демонстрирующий степень неравенства в распределении дохода в обществе, отрасли, а также степени неравенства в распределении богатства. Если обратиться к кривой Лоренца, показывающей степень неравенства в распределении дохода в обществе, то график или кривая Лоренца будет отражать долю дохода, приходящуюся на различные группы населения, сформированные на основании размера дохода, который они получают. То есть, кривая Лоренца представляет собой кумулятивное распределение численности населения и соответствующих этой численности доходов. В результате она показывает соотношение процентов всех доходов и процентов всех их получателей [7] (рис.2).

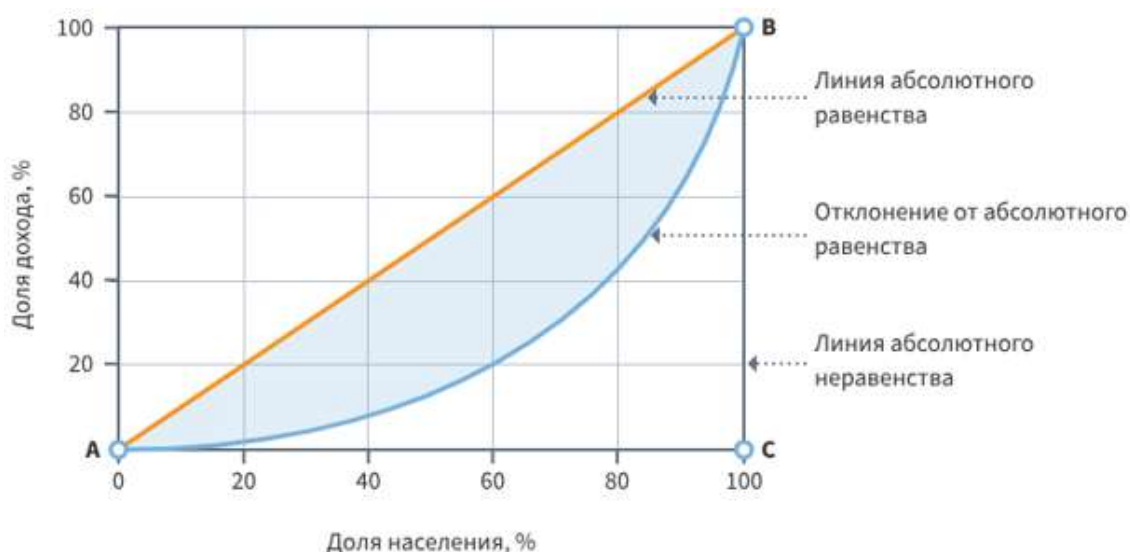

Рис. 2. Кривая Лоренца [8]

Линия абсолютного равенства достижима в идеальном мире, в реальности чем больше кривая Лоренца отклоняется от линии абсолютного равенства, тем больше неравенство в распределении доходов.

Так как с экономической точки зрения бедность характеризуется, прежде всего, уровнем расходов на потребление, а показатель совокупного характеризует покупательскую способность населения, можно сделать вывод, что эти два понятия тесно связаны между собой.

Бедность – это «выраженное снижения благосостояния». Бедные – это часть населения страны, которая не имеет достаточно средств, либо уровень потребления которой недостаточен для того, чтобы поместить данную часть населения выше какого-то соответствующего минимального порога.

Социальная политика большинства государств мира, столкнувшихся с проблемой бедности основывается на принципах социального равенства и содержит в себе элементы стратегии, направленной на сокращение бедных слоев населения.

Учитывая в некоторой степени агрессивность рыночной экономики, приводящей к расслоению населения, решение данной проблемы не представляется возможным без вмешательства государства.

Анализ и результаты

Начиная с 2017 года, Узбекистан начал свое активное участие в [Программе международных сопоставлений](#) – глобальной инициативе по разработке сопоставимых данных о ценах, координируемой Всемирным банком под эгидой Статистической комиссии ООН (Статком ООН), с этого момента Узбекистан начал процесс тщательного пересмотра системы измерения бедности.

В 2021 году была внедрена новая методология измерения бедности, целью которой является сокращение уровня бедности вдвое к 2026 году.

Измерение бедности необходимо по нескольким причинам (рис. 3):

- для сравнения бедности различных домохозяйств и регионов страны.
- для сравнения бедности с течением времени.
- для сравнения бедности между странами.
- для мониторинга бедности.
- для определения стратегии сокращения бедности.
- для оценки воздействия стратегии сокращения бедности.

Показатели, используемые при измерении уровня бедности Узбекистана, позволяют рассмотреть историю сокращения бедности в стране в глобальном и региональном контексте.

Рис.3. Измерение бедности [9]

К 2022 году Узбекистан успешно сократил уровень бедности (долю населения, проживающего за чертой бедности) до 5% при оценке по международной черте бедности для стран с нижним средним уровнем доходов (3,65 долл. США на человека в день, по паритету покупательной способности (ППС) в ценах 2017 г.

На основании данных Обследования бюджетов домохозяйств, проведенного в 2022 году, Узбекистан сократил уровень бедности в 2 раза с 2015 года по международным стандартам (Диаграмма 1)[10]. Прогнозы для периода до 2022 года основаны на взаимосвязи между экономическим ростом и бедностью, который также известен как эластичность уровня бедности к росту.

На протяжении нескольких лет, социальная направленность политики Узбекистана связана с сокращением бедности. Уровень бедности в Узбекистане, измеряемый по международной черте бедности для стран с ВСУД, резко снизился с 36% в 2015 году до 17% в 2022 году, при этом темп снижения был выше, чем в остальных странах Европы и Центральной Азии, где этот показатель снизился с 13% до 8% за тот же период.

Основным фактором сокращения бедности был рост доходов домохозяйств. Увеличение доходов от заработной платы составило 60% достигнутого прогресса в сокращении бедности. Следующим по значимости фактором были социальные выплаты, поскольку правительство модернизировало и расширило основные программы поддержки определенных групп населения. При этом улучшения в

пенсионном обеспечении оказали наибольшее положительное влияние среди различных социальных выплат, которые получают домохозяйства.

Тенденции уровня бедности на основе международной черты бедности для стран с высшим средним уровнем доходов (6,85 долл. США в день на человека, по ППС 2017 года)

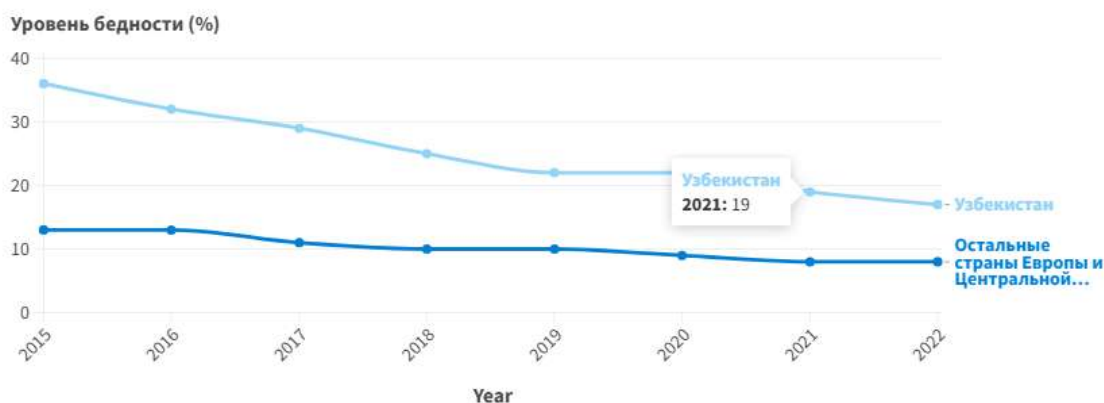

Диаграмма 1. Динамика снижения уровня бедности в Узбекистане

Статистические данные за последние годы наглядно демонстрируют положительную динамику государственной политики и мер, предпринимаемых для снижения социального неравенства. (Диаграмма 2).

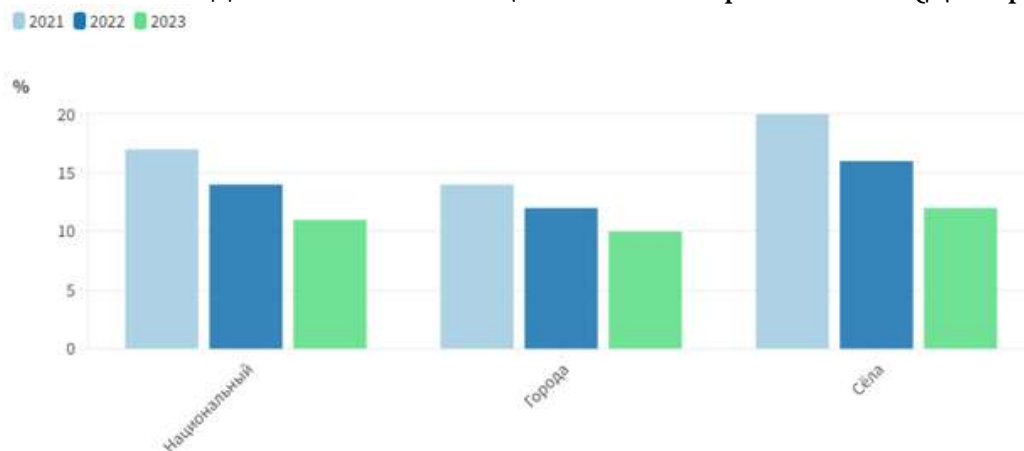

Диаграмма 2. Национальный уровень бедности (%).

Заключение

Бедность включает в себя множество аспектов, некоторые из которых не сразу очевидны, но глубоко взаимосвязаны. Высокая амбициозная цель Узбекистана - сократить бедность вдвое в течение следующих 5 лет - требует больших усилий и инвестиций. Немаловажна роль аналитических центров в понимании воздействия проводимой политики на ключевые аспекты сокращения бедности.

Успешная реализация различных проектов, среди которых проект «Устойчивое сельское развитие» - будет способствовать созданию

благоприятного уровня жизни для сельских жителей и обеспечит доступ к базовой инфраструктуре, здравоохранению и образованию.

Важна поддержка маргинализированных сообществ, развитие экономических возможностей их индивидуумов, расширение доступа к жизненно важным ресурсам и укрепление возможностей для улучшения жизненных условий.

Таким образом, для поддержания высоких темпов сокращения бедности в Узбекистане требуются дополнительные усилия со стороны правительства в области повышения продуктивности бедных домохозяйств. Сокращение разрывов в образовании и трудоустройстве между домохозяйствами будет критически важным в усилиях по сдерживанию роста неравенства и дальнейшего сокращения бедности в Узбекистане.

Стратегия сокращения бедности в Узбекистане на 2022-2026 годы – это сложный и многозадачный процесс, возглавляемый государством в лице Министерства экономического развития, а также поддерживаемый международными организациями: Всемирный банк и ПРООН.

Список литературы

1. Райзберг Б. А., Лозовский Л. Ш., Стародубцева Е. Б. Современный экономический словарь. — 5-е изд., перераб. и доп. — М.: Инфра-М, 2007. — 495 с.
2. Яременко Г.А. Некоторые проблемы современной политики доходов населения в России // Проблемы прогнозирования. ' № 3. ' 2010.' с. 94 – 96.
3. Cyberleninka [Электронный ресурс] – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/nekotorye-problemy-sovremennoy-politikidohodov-naseleniya-v-rossii> (дата обращения 20.04.2021).
4. Кийосаки, Р. Богатый папа, бедный папа. ООО «Попурри», 2020
5. <https://stat.uz/uploads/docs/aholi-dar-sen-18ru.pdf>
6. <https://www.hetwebsite.net/het/profiles/lorenz.htm>
7. Григорьева А.С. РАСПРЕДЕЛЕНИЕ ДОХОДОВ, КРИВАЯ ЛОРЕНЦА, КОЭФФИЦИЕНТ ДЖИНИ // Материалы VII Международной студенческой научной конференции «Студенческий научный форум»; <https://scienceforum.ru/2015/article/2015009266>.
8. <https://wiki.loginom.ru/articles/lorenz-curve.html>
9. <https://www.vsemirnyjbank.org/content/dam/Worldbank/document/eca/central-asia/TJ-Poverty-Measurement-Media-Training-ru.pdf>
10. <https://blogs.worldbank.org/ru/opendata/charting-uzbekistan-s-path-to-poverty-reduction--insights-from-i#>:

MEHNAT IQTISODIYOTI VA INSON KAPITALI

ISSN: 3030-3117

<https://laboreconomics.uz/>

YUQORI MALAKALI MUTAXASSISLARGA BO'LGAN EHTIYOJNI BAHOLASH KO'RSATKICHLARI

Habibullayev Komiljon Murodulla o'g'li

Toshkent davlat sharqshunoslik
universiteti tayanch doktoranti

ORCID: 0009-0004-2282-6214

Annotatsiya. Ushbu maqolada yuqori malakali mutaxassislarga bo'lgan ehtiyojni baholashdagi mezonlar ishlab chiqilgan. Sohalar kesimida malakali migrantlarga bo'lgan ehtiyoj aniqlangan. Mamlakatlarning demografik ma'lumotlari asosida bir qancha tahlil usullaridan foydalanilgan. AQSh H-1B viza asosiy homiylari va talab yuqori bo'lgan sohalari o'rganilgan. Kanadaga qabul qilingan nomzodlarning ta'lim darajasi yillar kesimida tahlili keltirilgan.

Kalit so'zlar: Yuqori malakali migrant, sof xorijiy migratsiya, ta'lim darajasi.

ПОКАЗАТЕЛИ ОЦЕНКИ ПОТРЕБНОСТИ В ВЫСОКОКВАЛИФИЦИРОВАННЫХ СПЕЦИАЛИСТАХ

Хабибуллаев Комилжон Муродулла угли

Докторант Ташкентского государственного
университета востоковедения

Аннотация. В данной статье разработаны критерии оценки потребности в высококвалифицированных специалистах. В разрезе отраслей выявлена потребность в квалифицированных мигрантах. Было использовано несколько методов анализа, основанных на демографических данных стран. Были изучены основные спонсоры и наиболее востребованные области визы США H-1B. Представлен анализ уровня образования кандидатов, принятых в Канаду.

Ключевые слова: Высококвалифицированный мигрант, чистая миграция, уровень образования.

INDICATORS FOR ASSESSING THE NEED FOR HIGHLY QUALIFIED SPECIALISTS

Khabibullaev Komiljon Murodulla o'g'li

Doctoral student of Tashkent State
University of Oriental Studies

Abstract. This article develops criteria for assessing the need for highly qualified specialists. The need for skilled migrants is identified by industry. Several methods of analysis based on country demographic data were used. The main sponsors and most in-demand areas

of the US H-1B visa were studied. An analysis of the educational level of candidates accepted to Canada is presented.

Key words: Highly skilled migrant, net migration, education level.

Kirish

Globallashuv kuchayishi va texnologiyaning jadal rivojlanishi bilan yuqori malakali migrantlarga bo'lgan ehtiyoj butun dunyo bo'ylab muhim muhokama mavzusiga aylandi. Zamonaviy postindustrial jamiyatni rivojlanishida bilim, axborot va intellektual salohiyat muhim ahamiyatga ega. Yuqori texnologiyali iqtisodiy model asosini intellektual kapital tashkil etib, rivojlangan mamlakatlarda milliy farovonlikni aks etadi[1].

Ko'pgina mamlakatlar talab yuqori bo'lgan sohalarida ehtiyoj ortishi natijasida ishchi kuchi tanqisligiga duch kelib, xalqaro mehnat migrantlarini jalb qilish uchun turli siyosatlar amalga oshirishga to'g'ri keldi[2]. Ushbu muammoga yo'naltirilgan siyosatning samaradorligi va xorijiy ishchilarning mehnat bozoriga ta'siri tadqiqodlarning muhim sohalariga aylandi.

Mavzuning oid adabiyotlar tahlili

W.A. Cornelius va boshqalarning[3] ta'kidlashicha yuqori texnologiyali tovar va xizmatlarga asoslangan global iqtisodiyot ehtiyojlarini qondirish uchun butun dunyoda malakali ishchi kuchiga talab keskin ortib boradi. Rivojlangan sanoat jamiyatlari iqtisodiy o'sishi uchun tobora xorijiy olimlar, muhandislar va dasturchilarga qaram bo'lishi kuzatilmoqda.

D. Crown, A. Faggian, va J. Corcoran[4] olib borgan tadqiqotlarida yuqori malakali migratsiya ko'pincha bir yo'nalishli: rivojlanayotgan mamlakatlardan ko'proq rivojlangan iqtisodiyotlarga, bu yerda tug'ilishning pasayishi va aholining keksayishi natijasida yuzaga keladigan malakali mutaxassislar yetishmasligini qoplash uchun chet ellik malakali mutaxassislarga talab yuqori bo'lishini ta'kidlaydilar.

Wade M., va A. Holland[5] rivojlangan mamlakatlarda mutaxassislar uchun global raqobat va aholining keksayishi¹⁷ tufayli yuqori malakali mutaxassislarga ehtiyoj tobora dolzarb bo'lib bormoqda. Aholi tarkibida 65 yosh va undan katta yoshdagilar ortishi tezlashgan ko'plab rivojlangan mamlakatlar xalqaro migratsiyaga tayanib qolishi va ishchi kuchi yetkazib beruvchi mamlakatlar, rivojlangan mamlakatlar iqtisodiyotiga muhim o'rin tutadi deb yozadi Sydney Morning Herald jurnalida.

Tadqiqot metodologiyasi

Mamlakatlarning demografik ma'lumotlarini ta'rifiy va tavsifiy ko'rsatishda deskriptiv tahlil, sof migratsiya va tabiiy o'sishda qiyosiy tahlil, sof migratsiya va

¹⁷ Aholining keksayishi 65 yosh va undan katta yoshdagi odamlarning yosh aholiga nisbatan va umumiy aholi soniga nisbatan sezilarli darajada o'sishini anglatadi.

o‘rtacha yoshdagi bog‘liqlikni o‘rganishda tendension tahlil usullaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar

Ehtiyojni baholashda mehnat bozorini tahlil qilish, demografik va iqtisodiy ma’lumotlar asosida amalga oshiriladi.

Yuqori malakali mutaxassislarga ehtiyojni baholashda quyidagi mezonlardan foydalanish mumkin:

1. Mehnat bozoridagi talab va taklif muvozanati.

Mehnat bozori tarkibi inson resurslariga talab (ish beruvchilar tomonidan) va taklif (ishchilar tomonidan) kontseptsiyasiga asoslanadi. Mehnat bozorini umumiy holatini bo‘sh ish o‘rinlari darajasi va bir vakansiyaga to‘g‘ri keladigan ishsizlar soni ko‘rsatkichlari baholaydi.

2. Iqtisodiy o‘shish va tarmoqlarning rivojlanish istiqbollari.

Yaqin kelajakda texnologiya va yashil iqtisodiyot kabi sohalarda sezilarli o‘shish kutilmoqda. Bu minglab energiya muhandislari va malakali mutaxassislarga bo‘lgan ehtiyoj oshishini anglatadi.

1-jadval

Yuqori malakali mutaxassislarga ehtiyojni baholashda mezonlar

Mezonlar	Sub-mezonlar	Tavsif
Mehnat bozori talabi va taklifi muvozanati	Malaka bo'shliqlari; Vakant ish o'rinlari; Xodimlar almashinuvi	Malakali kadrlar talab va taklifining muvozanatini tahlil qiladi.
Iqtisodiy o'sish va tarmoqlar rivojlanish istiqbollari	Yangi rivojlanayotgan sohalar; Strategik tarmoqlar; Texnologik va innovatsion o'zgarishlar	Iqtisodiy o'sish va yangi texnologiyalar mutaxassislarga talabini oshiruvchi omillarni baholaydi.
Ta'lim va malaka tizimi samaradorligi	Ta'lim va mehnat bozori o'rtasidagi moslik; Qayta tayyorlash dasturlari mavjudligi; Bitiruvchilarning ish bilan ta'minlanishi	Ta'lim tizimining mehnat bozoriga qanchalik mos kelishini va bitiruvchilarning ishga joylashish darajasini o'rganadi.
Ish beruvchilarning talablariga moslik	Malaka bo'shliqlari; Yumshoq va qattiq ko'nikmalarga talab; Professional talablarning o'zgarishi	Xodimlar malakasining hozirgi va kelajakdagi ish beruvchilar talablariga mosligini tahlil qiladi.
Texnologik o'zgarishlar va raqamli iqtisodiyot ta'siri	Avtomatlashtirish va raqamlashtirish; Doimiy o'qish zaruriyati	Raqamli transformatsiya va yangi texnologiyalarning kadrlar talabiga ta'sirini o'rganadi.
Xalqaro raqobatbardoshlik va benchmarking	Global tendensiyalar; Standartizatsiya; Global mehnat bozorida mobillik	Mahalliy kadrlar salohiyatini global me'yorlarga nisbatan baholaydi.
Demografik omillar va mehnat kuchi dinamikasi	Yosh tarkibi; Ishsizlik darajasi; Urbanizatsiya va qishloqdagi mehnat kuchi	Aholi tarkibi va mehnat kuchi taqsimoti malakali kadrlar mavjudligiga qanday ta'sir qilishini tahlil qiladi.

3. Ta’lim va malaka tizimi samaradorligi.

Iqtisodiyotda yuqori malakaga ega mutaxassislariga ehtiyoj yuqori bo’lsa, oliy ma’lumotli va kasbiy malakaga ega bitiruvchilar orasida bandlik darajasi yuqori bo’ladi.

Darhaqiqat, bir guruh tadqiqotchilarning tadqiqot natijalari shuni ko’rsatdiki[6], ma’lum bir sohada ish joyiga bo’lgan talabning 1 foizga oshishi mahorat kurslarda qatnashganlarning ko’payishi va ushbu sohada ilmiy darajaga ega bo’lganlarning 1,3 foizga ko’payishiga olib keladi.

4. Ish beruvchilarning talablariga moslik.

Mehnat bozorining o’zgaruvchan ehtiyojlariga ta’lim tizimi mos kelmasligi mumkin. Zamonaviy texnologiyalar va ish uslublari xodimlardan doimiy ravishda bilim va ko’nikmalarini yangilab turishni talab qiladi. Tibbiyot sohasida yuqori malakali mutaxassislariga bo’lgan ehtiyoj ortib bormoqda, ayniqsa telemeditsina va masofaviy monitoring qilish muhim tarkibiy qismga aylandi.

IT sohasida tobora ko’proq ish beruvchilar xodimlardan bulutli texnologiyalar va kiberxavfsizlik[7] bo’yicha bilim va ko’nikmalarga ega bo’lishni talab qilmoqda. Jumladan, Google kompaniyasi Google Cloud Platform bilan ishlay oladigan mutaxassislarni qidirmoqda va tegishli sertifikatlariga ega bo’lganlarga ehtiyojni sezmoqda.

5. Texnologik jarayon va raqamli iqtisodiyot ta’siri.

Texnologik taraqqiyot, raqamli texnologiyalar va sun’iy intellekt mehnat bozoriga kuchli ta’sir ko’rsatmoqda. Aynan ushbu innovatsion texnologiyalarni boshqarishga katta ehtiyoj paydo bo’lmoqda. Shuning uchun qo’l mehnati talabi o’rniga yangi malakalarga talab shakllanadi.

6. Xalqaro tajriba va raqobatbardoshlik.

Mutaxassislar malakasining xalqaro standartlarga mosligi globallashtirish sharoitida mamlakatning muhim ko’rsatkichidir. Ta’lim darajasi yuqorilagan sari ish bilan ta’minlanish ehtimoli va ushbu malakaga ega xodimlarga mehnat bozorida talab ham shunga mutanosib ravishda ortadi. IHTT[8] mamlakatlarida to’liq shtatda ishlaydigan oliy ma’lumotli xodimlar o’rta ma’lumotdan past bo’lganlarga qaraganda ikki baravar kop maosh oladi[9].

7. Demografik omillar va aholi bandligi

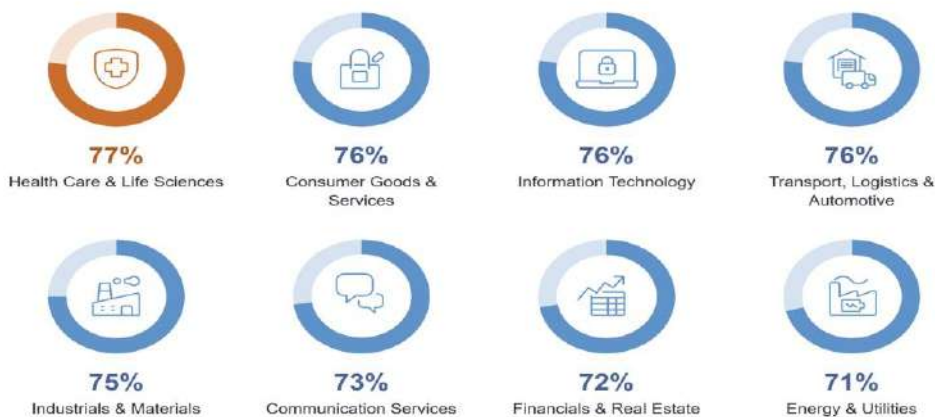
Jahon banki ma’lumotlariga ko’ra[10], dunyo aholisi soni ortib borayotganiga qaramay 2023-yilda aksariyat yuqori hamda yuqori-o’rta daromadli mamlakatlarda aholi soni qisqargan[11]. Ushbu mamlakatlarda aholi sonining qisqarishi fertillik ko’rsatkichi¹⁸ uzoq yillar davomida o’z o’rnini qoplash koeffitsiyenti 2,1 dan pastligi bilan izohlanadi. 2000- yilda dunyoda har bir ayolga 2,7 o’z o’rnini qoplash koeffitsiyenti, bu aholi barqarorligini

¹⁸ fertillik ko’rsatkichi ([total fertility rate](#)) — bu tug’ish yoshidagi har bir ayolga to’g’ri keladigan tug’ilishlar soni hisoblanadi. Agar bu ko’rsatkich 2,1 dan yuqori bo’lsa, keyingi avlod hozirgi avloddan ko’proq (yoki teng) bo’ladi. 2,0 dan past shakllansa, keyingi avlod hozirgisidan kamayib ketadi.

ta'minlaydigan o'z o'rnini qoplash koeffitsiyenti 2,1 dan ancha yuqori. Bugungi kunda fertillik ko'rsatkichi 2,3 darajada[12] va pastlashda davom etmoqda. YaIM bo'yicha yirik 15 mamlakatda tug'ilish darajasi o'z o'rnini qoplash koeffitsiyentidan past[13].

65 yosh va undan katta yoshdagi aholining ulushi yuqori nafaqat Yaponiya, balki Italiya, Finlyandiya, Germaniya va Portugaliya[14] kabi mamlakatlarda ham bu kursor kich keskin oshib bormoqda. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti ma'lumotlariga ko'ra[15], 2015 yildan 2050 yilgacha 60 yoshdan oshgan dunyo aholisining ulushi 12 foizdan 22 foizgacha deyarli ikki baravar ko'payadi.

Barcha soha va hududlarda yuqori malakali mutaxassislarga bo'lgan ehtiyoj ortmoqda. ManpowerGroup[16] global kadrlar yechimi bo'yicha faoliyat olib boradigan xalqaro kompaniya tomonidan taqdim etilgan 2023-yil bo'yicha hisobot shuni ko'rsatdiki, Yevropaning 21 ta mamlakatidagi ish beruvchilarning o'rtacha 75 foizi, Finlyandiyada 59 foizdan Germaniya va Gretsiyada 82 foizgacha 2023 yilda kerakli malakaga ega kadrlarni topa olmaganligini aniqlagan.

1-rasm. Sohalar bo'yicha yuqori malakali mutaxassislarga bo'lgan ehtiyoj[16].

Sog'liqni saqlash va tabiiy fanlar tarmoqlari yuqori malakali mutaxassislarga ehtiyoj yuqori. Hisobotda keltirilishicha[17], ushbu sohadagi ish beruvchilarning 77 foizi bo'sh ish o'rinlarini to'ldirishda qiyinchiliklarga duch kelayotganliklari to'g'risida xabar berishgan.

Malakaga ega hamshiralarga bo'lgan talab taklifdan oshib ketishda davom etmoqda, bu esa ish yukining taqsimlanishida muammolar keltirib mavjud xodimlar charchashiga olib keladi. Genetik tadqiqotlar, bioinformatika va boshqa ilg'or sohalarda ham mutaxassis topishda kompaniyalar yechim topisholmayapti.

Hozirda axborot texnologiyalari tarmog'i sezilarli darajada yuqori malakali mutaxassislarning yetishmasligini boshdan kechirmoqda: soha ish beruvchilarining 76 foizi bo'sh ish o'rinlarini to'ldirishda qiyinchiliklarga duch kelganliklarini

habar bergan[17]. Kelib chiqqan tanqislik sohadagi turli ixtisosliklarni qamrab olgan.

Dasturiy ta’minot: Python, Java va JavaScript[18] dastur tillarini biladigan mutaxassislarga talab yuqori. Kiberxavfsizlik: kiberhujumlar va xavfsizlik[19] choralarining murakkablashib borayotganligi tufayli kiberxavfsizlik bo’yicha mutaxassislarga ehtiyoj ortib bormoqda. Ma’lumotlarni tahlil qilish, machine learning va sun’iy intellekt[20] sohasida malakali mutaxassislarga bo’lgan talab kun sayin ortib bormoqda. Bulutli hisoblash: AWS, Azure va Google Cloud[21] kabi bulutli platformalar bo’yicha mutaxassislarga yuqori talabga ega.

Yuqorida keltirib o’tilgan sohalar bo’yicha yuqori malakali mutaxassislarga bo’lgan talab mavjud mutaxassislarning zaxirasidan oshib ketganligi tufayli bunday toifadagi mutaxassislarning uchun kuchli ehtiyoj sezilmoqda.

Xalqaro maydonda bir qancha davlatlar yuqori malakali migrantlarni jalb qilish borasidagi faol siyosati bilan ajralib turadi. An’anaviy ravishda ular orasida AQSh, Kanada, Buyuk Britaniya, Avstraliya va Singapur yetakchilik qilmoqda.

Mamlakatning demografik ma’lumotlari migratsiyaga bo’lgan ehtiyoj ko’rsatkichi sifatida xizmat qilishi mumkin.

2-jadval

Mamlakatlar bo’yicha demografik ma’lumotlar, 2023 y.

Nº	Mamlakat	Aholi soni, mln.	Aholi o’sish surati yiliga, %	Tabiiy o’sishi ¹⁹ 2022-2023	Sof xorijiy migratsiya ²⁰ 2022-2023	Tug’ilish darajasi	Tug’ilganda kutilayotgan umr ko’rish davomiyligi	O’rta-cha yosh
1	AQSh[22]	335,0	0,49	504,495	1,138,989	1,784	77,5	39,2
2	Kanada[23]	40,7	3,2	30,524	1,241,347	1,26	82,9	41,6
3	Buyuk Britaniya[24]	68,3	1,0	-16,300	677,300	1,44	81,7	40,5
4	Avstraliya[25]	26,6	1,4	106,000	528,000	1,58	83,2	38,3
5	Yaponiya[26]	124,5	-0.5	-831,872	99,994	1,21	84,1	49,0
6	Singapur[27]	5,9	4.9	139,205	26,998	0,94	83.0	43,0

2-jadvalda keltirilgan 6 ta mamlakatning demografik ma’lumotlarini asosiy jihatlarini ko’rib chiqamiz.

Sof xorijiy migratsiya darajasi yuqori bo’lgan mamlakatlar (Kanada, Avstraliya, AQSh) migratsiyadan iqtisodiy o’sishni ta’minlash vositasi sifatida foydalanadi.

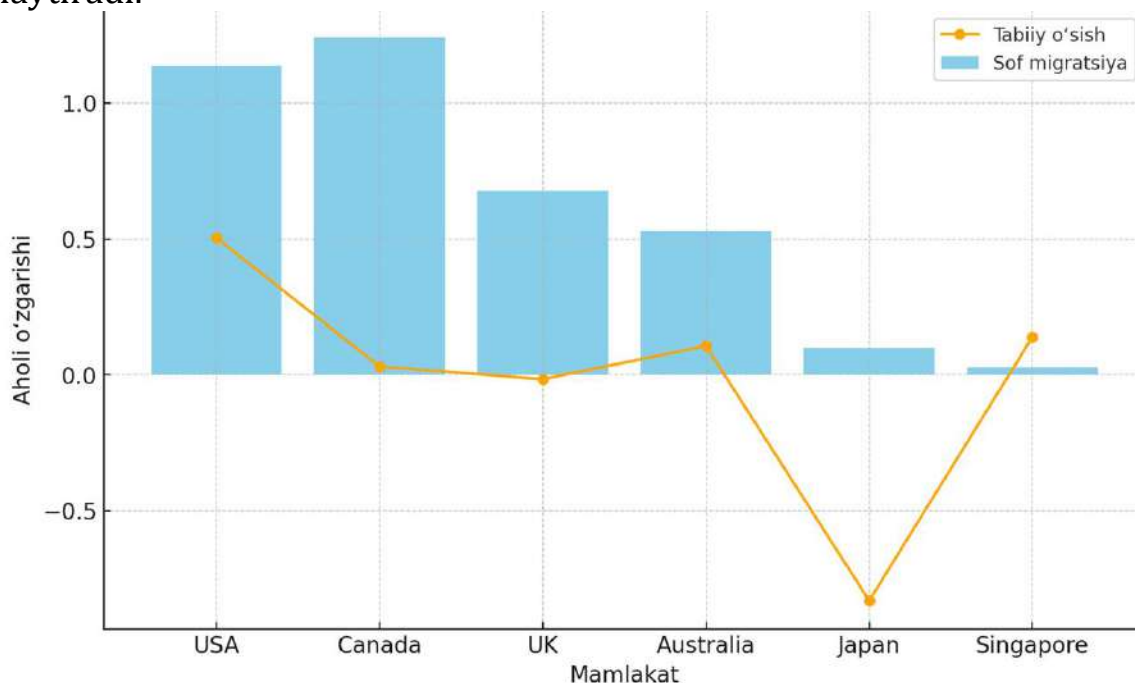
¹⁹ Aholining tabiiy o’sishi – ma’lum bir davrda jami tug’ilganlarning jami o’lganlarga nisbatan absolyut miqdorlari farqi (ushbu farq musbat yoki manfiy miqdor bo’lishi mumkin)

²⁰ Bir hududga kiradigan shaxslar soni (immigrantlar) va undan chiqadigan shaxslar soni (emigrantlar) o’rtasidagi farq, odatda bir yil ichida hisoblanadi.

Tabiiy o'sishning pastligi (Kanada, Yaponiya, Buyuk Britaniyada) demografik pasayishni qoplash uchun migrantlarni jalb qilish zarurligini ko'rsatmoqda.

Tug'ilish darajasining pastligi (Yaponiya va Buyuk Britaniya) va o'rtacha yoshning yuqoriligi aholi ulushida 65 yosh va undan kattalar ortib borayotganini ko'rsatadi, bu esa yosh va yuqori malakali ishchilarga bo'lgan ehtiyojni oshiradi.

Umr ko'rish davomiyligi yuqoriligi (Yaponiya, Avstraliya, Kanadada) 65 yosh va undan katta yoshdagi aholi ulushining ko'payishiga olib keladi, bu esa ijtimoiy tizimlarga yukni oshiradi. Iqtisodiyotning o'sishiga yordam beradigan va soliq bazasini qo'llab-quvvatlaydigan malakali migrantlarga bo'lgan ehtiyojni kuchaytiradi.

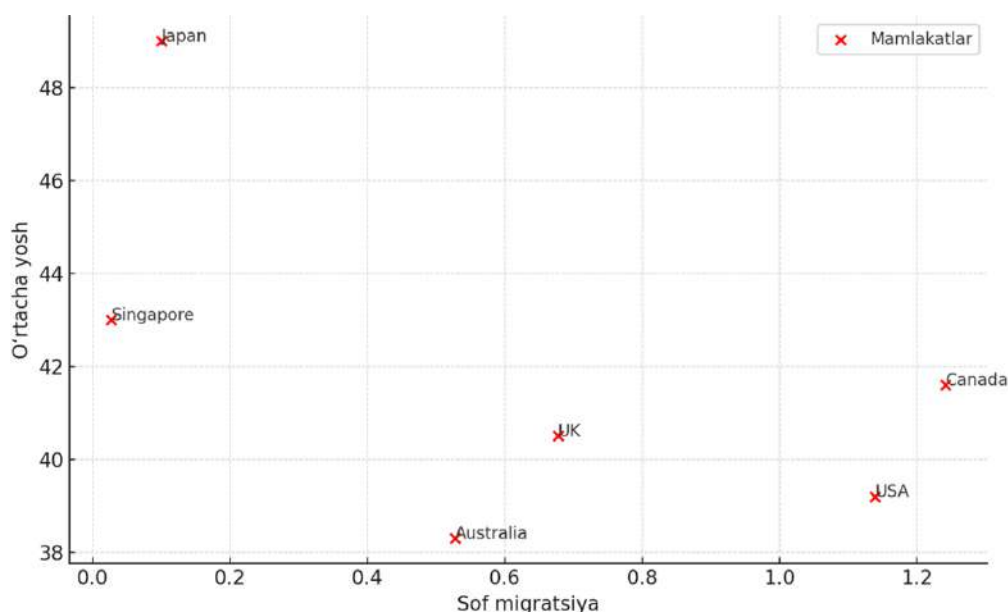

2-rasm. Sof xorijiy migratsiya va tabiiy o'sish.

Grafikda tasvirlanishicha tabiiy o'sishi past bo'lgan mamlakatlar (AQSh, Kanada va Avstraliya) migratsiya oqimi orqali o'sish pastligini bartaraf qilishga urinmoqdalar. Buyuk Britaniya va Yaponiyada migratsiya darajasi nisbatan past va salbiy tabiiy o'sish kuzatilmoqda, aynan shu ikki xodisa aholi o'sish suratini sekinlashishi sabablaridan bo'lishi mumkin.

Migratsiya darajasi yuqori mamlakatlarda (AQSh, Kanada va Avstraliya) qolganlarga nisbatan o'rtacha yosh pastligi qayd etilgan. Bu hodisa mehnatga layoqatli aholining kirib kelishi bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Yaponiyada esa aksincha, o'rtacha yosh yuqoriligi va migratsiya oqimi pastligi qayd etilgan. Bu esa 65 yosh va undan katta yoshdagilarni aks ettiruvchi omil bo'lishi mumkin.

AQSh yuqori darajada rivojlangan iqtisodiyoti va kuchli texnologik sektori tufayli malakali migrantlarni jalb qilishning eng yirik jozibador markazlaridan biriga aylangan.

3-rasm. Sof xorijiy migratsiya va o'rtacha yosh.

AQShning Google, Microsoft va Apple kabi yirik texnologiya kompaniyalari chet eldan mutaxassislarni faol ravishda yollamoqda. Amerika immigratsiya tizimidagi muhim element H-1B vizasi bo'lib, u chet eldan kelgan yuqori malakali ishchilarga AQShda ishlash imkoniyatini beradi. Ushbu turdagi vizalar uchun arizalar soni har yili ajratilgan kvotalarga nisbatan oshib ketadi, bu esa bunday ishchi kuchiga talab yuqori ekanligini ko'rsatadi.

3-jadval

AQSh top 10 ta H-1B viza homiylari[28] (ish beruvchilar). 2023-yil

	H-1B homiylari	LCA soni	O'rtacha ish haqi (dollarida \$)	Tasdiqlangan H-1B vizalari
1	Amazon.Com Services	13,205	146,280	11,313
2	Cognizant Technology Solutions	13,077	103,099	7,658
3	Ernst Young	11,113	140,955	2,505
4	Google	9,919	169,892	5,465
5	Tata Consultancy Services	8,541	105,398	6,914
6	Microsoft	7,819	165,268	4,793
7	Infosys	7,804	100,729	7,349
8	Apple	4,088	190,077	3,821
9	Meta Platforms	4,083	196,546	3,371
10	Qualcomm	3,716	159,730	1,222

LCA²¹ soni bo'yicha yetakchilar:

Amazon- 13,205 ta ariza, 11,313 ta tasdiqlangan vizalar. O'rtacha ish haqi \$146,280. Cognizant- 13,077 ariza, lekin faqat 7,658 tasdiqlangan viza, o'rtacha ish haqi \$ 103,099. Ernst & Young- 11,113 ta ariza, ammo kamroq tasdiqlangan vizalar (2,505) va o'rtacha ish haqi \$140,955. Ushbu kompaniyalar texnologiya va konsalting sohasidagi mutaxassislarga bo'lgan ehtiyoj yuqoriligini aks ettiradi.

O'rtacha ish haqi yuqoriligi:

Meta Platforms eng yuqori o'rtacha ish haqini taklif qiladi — \$196,546, undan keyin Apple - \$190,077 va Google - \$169,892. IT sohasidagi kompaniyalar raqobatbardosh sharoitlarni taklif qilish orqali yuqori malakali migrantlarni faol ravishda jalb qilmoqdalar.

Texnologiya sektori ustunligi:

Top 10 orasida asosiy qismi IT sohasi yirik kompaniyalari: Amazon, Google, Microsoft, Apple, Meta, Qualcomm.

Arizalar soni bo'yicha lider sohalar:

IT va matematika 349,139 ariza va o'rtacha ish haqi \$126,235 bilan ustunlik qilmoqda. Bu texnologiya, dasturiy ta'minotni ishlab chiqish va ma'lumotlarni tahlil qilish bo'yicha mutaxassislarga bo'lgan ehtiyoj yuqoriligi bilan bog'liq.

Huquqshunoslik eng yuqori o'rtacha ish haqini taklif qilmoqda \$192,171, undan keyin sog'liqni saqlash \$181,175 va menejment \$176,529. Bu ushbu sohalarida yuqori malakali mutaxassislarga bo'lgan talabni ko'rsatadi.

4-jadval

AQSh ish beruvchilari tomonidan eng ko'p ariza topshirilgan asosiy sohalar[29]. 2023-yil

	H-1B homiylari	LCA soni	O'rtacha ish haqi (dollarda \$)
1	IT va matematika	349,139	126,235
2	Arxitektura va muhandislik	49,069	116,869
3	Biznes va moliya	41,249	118,273
4	Menejment (boshqaruv)	28,000	176,529
5	Hayot, fizika va ijtimoiy fanlar	24,267	86,903
6	Ta'lim, o'qitish va kutubxona	18,939	92,610
7	Sog'liqni saqlash	18,526	181,175
8	San'at, dizayn, sport va ommaviy axborot vositalari	5,561	101,404
9	Savdo	2,640	142,598
10	Huquq	2,534	192,171

Kanada aholisining o'sishida immigrantlarning roli muhim hisoblanadi[30]. 2023-yil yakunlari bo'yicha Kanadaning "Express Entry" dasturi e'lon qilingan hisobotiga

²¹ LCA (Labor Condition Application): – ishchilar nomidan ish beruvchilar topshiradigan ariza turi.

ko'ra[31], 2023-yilda Express Entry tanlovlari 2022-yilga nisbatan ikki baravar ko'proq ariza taklifnomalarini (ITA) taqdim etdi. Kanada immigratsiya, qochqinlar va fuqarolik vazirligi[32] (IRCC) 2023-yil 11-yanvardan 21-dekabrgacha bo'lgan oraliqda 42 ta Express Entry tanlovida 110 266 ta ITA²² berdi.

Oldingi yillarda bo'lganidek, ITAlarning aksariyati o'rta maktabdan keyingi ma'lumotga ega bo'lgan nomzodlarga tegishli. Ularning 46 foizi uch yil va undan ko'proq o'rta ta'limdan keyingi diplomga ega, 43 foizi esa magistr darajasi yoki amaliyotni boshlash uchun professional darajaga ega.

2023 yilda qabul qilingan migrantlarning 89 foizi (46% bakalavr darajasi va 43% magistr yoki kasb darajasi) oliy ma'lumotlilarga tegishli. Bu 2021 yilga nisbatan ancha yuqori (73%).

2023 yilda qabul qilingan migrantlarning 89 foizi (46% bakalavr darajasi va 43% magistr yoki kasb darajasi) oliy ma'lumotlilarga tegishli. Bu 2021 yilga nisbatan ancha yuqori (73%).

O'rta ta'limdan past ma'lumotga ega bo'lgan 810 ta va 7,819 shaxslarning ulushi 2021 yilga nisbatan sezilarli darajada kamaydi (mos ravishda 3,404 va 25,476).

5-jadval

Kanadaga qabul qilingan nomzodlarning ta'lim darajasi[33], 2021-2023 y.

Ta'lim darajasi	2021 sonda	2021 foizda	2022 sonda	2022 foizda	2023 sonda	2023 foizda
O'rta maktab yoki undan past	3,404	3	540	1	810	1
Bir yoki ikki yillik o'rta ma'lumot haqida guvohnoma	25,476	22	4,050	9	7,819	7
Uch yoki undan ko'proq yil o'rta ma'lumotdan keyingi diplom	61,226	54	18,588	40	50,294	46
Magistrlik darajasi yoki amaliyotga kirish professional darajasi	22,215	19	21,278	46	47,529	43
PhD	2,110	2	2,083	4	3,814	3
Umumiy	114,431	100	46,539	100	110,266	100

Ma'lumotlar tahlili shuni ko'rsatdiki, Kanada mehnat bozori talablariga mos ravishda asta sekinlik bilan yuqori malakali migrantlarga ko'proq qiziqish

²² Kanadada ariza berish taklifi (ITA deb ham ataladi) doimiy yashashga ariza berish uchun rasmiy taklifdir.

bildirmoqda. Ushbu tendentsiya mamlakatning migratsiya siyosatidagi ta’lim darajasining muhimligini ta’kidlaydi.

Xulosa va takliflar

Umuman olganda, har bir mamlakat texnologiya sektorining o’sishi va demografik omillar ya’ni tug’ilishning pasayishi va aholining keksayishi natijasida malakali ishchilarga ehtiyoj ortishiga duch kelmoqda.

Keyingi o’n yillikda mehnat bozoriga kirganlarga nisbatan tark etganlar soni ortib boradi va rivojlangan mamlakatlarda tug’ilish darajasi uzoq muddatda pasayishda davom etadi. BMT va Jahon banki ma’lumotlariga ko’ra 75 ta mamlakatda tug’ilish darajasi kerakli o’z o’rnini qoplash koeffitsiyentidan ancha past.

Ishchi kuchida generativ sun’iy intellekt kabi ilg’or texnologiyalar kirib kelishi bilan kelajak uchun bunday ko’nikmalarga ega kadrlarni topish murakkablashib bormoqda.

Mehnat bozori strukturasi rivojlanishda davom etar ekan, siyosatchilar va soha rahbarlari ham ushbu muammoni o’qitish dasturlari, malakali ishchi kuchini rivojlantirish strategiyalari va eng asosiysi yuqori malakali ishchi kuchiga bo’lgan ehtiyojni qondirish uchun immigratsiya tizimi islohotlarini amalga oshirishi muhim hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

[1] Д. В. Жестерев and А. И. Кабалинский, “Зарубежный опыт привлечения высококвалифицированных специалистов для обеспечения экономического роста и инновационного развития государств и регионов,” *Вестник Российской академии естественных наук*, no. 2, 2015.

[2] OECD. Accessed: Jan. 13, 2025. [Online]. Available: <https://www.oecd.org/en/topics/migration-policies-returns-and-attracting-talent.htmloecd>

[3] W. A. Cornelius, T. J. Espenshade, and I. Salehyan, “The international migration of the highly skilled: Demand, supply, and development consequences in sending and receiving countries,” *(No Title)*, 2001.

[4] D. Crown, A. Faggian, and J. Corcoran, “Foreign-Born graduates and innovation: Evidence from an Australian skilled visa program☆☆,☆☆,☆☆,” *Res Policy*, vol. 49, no. 9, p. 103945, 2020.

[5] “World population: How many people will exist in 2100? And which countries and cities will be the largest?” Accessed: Jan. 13, 2025. [Online]. Available: <https://www.smh.com.au/national/the-planet-s-population-will-get-to-10-4-billion-then-drop-here-s-when-we-reach-peak-human-20231213-p5er8g.html>

[6] J. G. Conzelmann, S. W. Hemelt, B. J. Hershbein, S. Martin, A. Simon, and K. M. Stange, “Grads on the go: Measuring college-specific labor markets for graduates,” *Journal of Policy Analysis and Management*, 2023.

[7] “Companies report biggest technical skills gaps in cybersecurity, cloud | HR Dive.” Accessed: Jan. 13, 2025. [Online]. Available: <https://www.hrdive.com/news/employee-biggest-technical-skills-gaps-in-cybersecurity-cloud/714273/>

[8] “Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti - Vikipediya.” Accessed: Jan. 13, 2025. [Online]. Available: https://uz.wikipedia.org/wiki/Iqtisodiy_hamkorlik_va_taraqqiyot_tashkiloti

[9] “Earnings by educational attainment | OECD.” Accessed: Jan. 13, 2025. [Online]. Available: <https://www.oecd.org/en/topics/earnings-by-educational-attainment.html>

[10] “Population, total | Data.” Accessed: Jan. 13, 2025. [Online]. Available: <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL>

[11] “Population | United Nations.” Accessed: Jan. 13, 2025. [Online]. Available: <https://www.un.org/en/global-issues/population>

[12] “Fertility rate, total (births per woman) | World Bank Gender Data Portal.” Accessed: Jan. 13, 2025. [Online]. Available: <https://genderdata.worldbank.org/en/indicator/sp-dyn-tftr-in?view=trend&geos=WLD>

[13] “Global fertility has collapsed, with profound economic consequences.” Accessed: Jan. 13, 2025. [Online]. Available: <https://www.economist.com/leaders/2023/06/01/global-fertility-has-collapsed-with-profound-economic-consequences>

[14] “Countries With the Oldest Populations in the World | PRB.” Accessed: Jan. 13, 2025. [Online]. Available: <https://www.prb.org/resources/countries-with-the-oldest-populations-in-the-world/>

[15] “Ageing and health.” Accessed: Jan. 13, 2025. [Online]. Available: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/ageing-and-health>

[16] “Talent Shortage.” Accessed: Jan. 13, 2025. [Online]. Available: <https://go.manpowergroup.com/talent-shortage>

[17] H. Kong Spain Puerto Rico, “Global Talent Shortage 2024 Today, 75% of employers report difficulty in filling roles. Talent Shortages Around the World”.

[18] “Рейтинг языков программирования 2023. JavaScript/TypeScript завоевывают мир, Python вошел в топ-3 / Хабр.” Accessed: Jan. 13, 2025. [Online]. Available: <https://habr.com/ru/articles/730954/>

[19] “Are Cybersecurity Jobs in Demand? | Coursera.” Accessed: Jan. 13, 2025. [Online]. Available: <https://www.coursera.org/articles/are-cybersecurity-jobs-in-demand>

[20] “8 Machine Learning Jobs That Are In-Demand in 2024 – Dataquest.” Accessed: Jan. 13, 2025. [Online]. Available: <https://www.dataquest.io/blog/machine-learning-jobs-in-demand/>

[21] “Canalys Newsroom - Worldwide cloud service spending to grow by 20% in 2024.” Accessed: Jan. 13, 2025. [Online]. Available: <https://www.canalys.com/newsroom/worldwide-cloud-q4-2023>

[22] “Access Denied.” Accessed: Jan. 13, 2025. [Online]. Available: <https://www.census.gov/newsroom/press-releases/2023/population-trends-return-to-pre-pandemic-norms.html>

[23] “The Daily — Canada’s population estimates: Strong population growth in 2023.” Accessed: Jan. 13, 2025. [Online]. Available: <https://www150.statcan.gc.ca/n1/daily-quotidien/240327/dq240327c-eng.htm>

[24] “Population estimates for the UK, England, Wales, Scotland and Northern Ireland - Office for National Statistics.” Accessed: Jan. 13, 2025. [Online]. Available: <https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/populationandmigration/populationestimates/bulletins/annualmidyearpopulationestimates/mid2023>

[25] “Profile of Australia’s population - Australian Institute of Health and Welfare.” Accessed: Jan. 13, 2025. [Online]. Available: <https://www.aihw.gov.au/reports/australias-health/profile-of-australias-population>

[26] “Number of Births in Japan Reaches New Low in 2023 | Nippon.com.” Accessed: Jan. 13, 2025. [Online]. Available: <https://www.nippon.com/en/japan-data/h01916/>

[27] “Overall Population.” Accessed: Jan. 13, 2025. [Online]. Available: <https://www.population.gov.sg/our-population/population-trends/overall-population/>

[28] “Top 200 H-1B Visa Sponsors 2025 Visa Reports | myvisajobs.com.” Accessed: Jan. 13, 2025. [Online]. Available: <https://www.myvisajobs.com/reports/h1b/>

[29] “H-1B Visa Reports by Occupation : 2025 | myvisajobs.com.” Accessed: Jan. 13, 2025. [Online]. Available: https://www.myvisajobs.com/reports/h1b/occupation/#google_vignette

[30] “Government of Canada reduces immigration - Canada.ca.” Accessed: Jan. 13, 2025. [Online]. Available: <https://www.canada.ca/en/immigration-refugees-citizenship/news/2024/10/government-of-canada-reduces-immigration.html>

[31] “Express Entry Year-End Report 2023 - Canada.ca.” Accessed: Jan. 13, 2025. [Online]. Available: <https://www.canada.ca/en/immigration-refugees->

citizenship/corporate/publications-manuals/express-entry-year-end-report-2023.html#tbl32

[32] “Express Entry Year-End Report 2023 - Canada.ca.” Accessed: Jan. 13, 2025. [Online]. Available: <https://www.canada.ca/en/immigration-refugees-citizenship/corporate/publications-manuals/express-entry-year-end-report-2023.html#tbl1a>

[33] “Express Entry Year-End Report 2023 - Canada.ca.” Accessed: Jan. 13, 2025. [Online]. Available: <https://www.canada.ca/en/immigration-refugees-citizenship/corporate/publications-manuals/express-entry-year-end-report-2023.html#tbl14>

MEHNAT IQTISODIYOTI VA INSON KAPITALI

ISSN: 3030-3117

<https://laboreconomics.uz/>

ЎЗБЕКИСТОН ДАВЛАТ ФУҚАРОЛИК ХИЗМАТИ ТИЗИМИДА ИНСОН РЕСУРСЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ: МИЛЛИЙ ТАЖРИБА ВА ЗАМОНАВИЙ ТЕНДЕНЦИЯЛАР

Абдукаримов Ўткир Хамзаевич

Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги
Давлат хизматини ривожлантириш агентлигининг
Тошкент шаҳар филиали Инсон ресурслари ва кадрлар
салоҳиятини ривожлантириш бўлими бош инспектори,
мустақил тадқиқотчи

Аннотация. Мазкур мақолада Ўзбекистон давлат фуқаролик хизмати тизимида инсон ресурсларини ривожлантиришнинг миллий тажрибаси ва замонавий тенденциялари комплекс таҳлил қилинган. Ушбу йўналишда Ўзбекистонда ва хорижда амалга оширилган ислохотлар, шунингдек, илғор методлар ва халқаро амалиётлар контекстида қўлланилаётган стратегиялар кўриб чиқилган. Илмий усуллар ва таҳлил натижасида тизимнинг ривожланиши, унинг барқарорлиги ва замонавий талабларга мослашувчанлиги аниқланади.

Мақоланинг асосий мақсади – миллий тажриба ва замонавий методологияларни бирлаштириб, келажакда давлат фуқаролик хизмати тизимини янада самарали ривожлантиришга қаратилган таклифлар ишлаб чиқишдир.

Калит сўзлар: Давлат фуқаролик хизмати, миллий тажриба, инсон ресурсларини ривожлантириш, замонавий ахборот технологиялари, малака ошириш, маҳаллий ҳокимият органи, кадрлар тайёрлаш тизими.

РАЗВИТИЕ ЧЕЛОВЕЧЕСКИХ РЕСУРСОВ В СИСТЕМЕ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ГРАЖДАНСКОЙ СЛУЖБЫ УЗБЕКИСТАНА: ИСТОРИЧЕСКИЙ ОПЫТ И СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ

Абдукаримов Уткир Хамзаевич

Главный инспектор отдела кадровых ресурсов и
развития кадрового потенциала Ташкентского городского
управления Агентства по развитию государственной
службы при Президенте Республики Узбекистан,
Исследователь

Аннотация. В данной статье всесторонне анализируется национальный опыт и современные тенденции развития человеческих ресурсов в системе государственной гражданской службы Узбекистана. В этом направлении были рассмотрены реформы,

реализуемые в Узбекистане и за рубежом, а также используемые стратегии с учетом передовых методов и международного опыта. В результате научных методов и анализа определяется развитие системы, ее устойчивость и адаптивность к современным требованиям.

Основная цель статьи – объединить отечественный опыт и современные методологии для разработки предложений, направленных на более эффективное развитие системы государственной гражданской службы в будущем.

Ключевые слова: Государственная гражданская служба, национальный опыт, развитие человеческих ресурсов, современные информационные технологии, обучение, орган местного управления, система подготовки кадров.

HUMAN RESOURCES DEVELOPMENT IN THE STATE CIVIL SERVICE SYSTEM OF UZBEKISTAN: HISTORICAL EXPERIENCE AND MODERN TRENDS

Abdulkarimov Utkir Khamzaevich

Chief Inspector of the Department of Human Resources
and Personnel Potential Development of the
Tashkent City Branch of the Agency for the Development of the
Civil Service under the President of the Republic of Uzbekistan,
Researcher

Abstract. This article provides a comprehensive analysis of the national experience and modern trends in the development of human resources in the public civil service system of Uzbekistan. Reforms implemented in this area in Uzbekistan and abroad, as well as strategies used in the context of advanced methods and international practices, are reviewed. As a result of scientific methods and analysis, the development of the system, its stability and adaptability to modern requirements are determined.

The main purpose of the article is to develop proposals aimed at further effective development of the public civil service system in the future, combining national experience and modern methodologies.

Key words: State civil service, national experience, development of human resources, modern information technologies, training, local authority, personnel training system.

Кириш

Бугунги кунда юртимизда инсон ресурсларини ривожлантириш давлат фуқаролик хизмати тизимининг асосий устувор йўналишларидан бири ҳисобланади. Давлат хизматчиларининг малакасини ошириш, уларни самарали бошқариш ва стратегик ривожлантириш механизмлари нафақат давлат бошқаруви самарадорлигини оширади, балки жамиятнинг иқтисодий ва ижтимоий тараққиётига ҳам сезиларли таъсир кўрсатади. Жаҳон тажрибаси шуни кўрсатадики, инсон ресурсларини ривожлантириш бўйича яхлит сиёсат ва механизмларнинг мавжудлиги давлат хизматининг сифатини тубдан яхшилашга имкон беради.

Ўзбекистонда давлат фуқаролик хизмати тизимида инсон ресурсларини ривожлантириш масаласига сўнги йилларда катта эътибор қаратилмоқда. Хусусан, бу йўналишда Ўзбекистон Республикаси

Президенти ҳузуридаги Давлат хизматини ривожлантириш агентлиги томонидан амалга оширилаётган ишлар мазкур соҳада янги имкониятларни очиб бермоқда. Давлат хизматчиларининг малакасини ошириш, раҳбар кадрларни баҳолаш тизимини такомиллаштириш ва замонавий ахборот технологияларидан фойдаланиш каби йўналишларда қатор чора-тадбирлар кўрилмоқда.

Шуларни инобатга олиб, мазкур мақолада давлат фуқаролик хизмати тизимида инсон ресурсларини ривожлантириш механизмларининг тарихий тараққиёти ва замонавий тенденциялари таҳлил қилинади. Тадқиқотнинг мақсади – ушбу механизмларнинг шаклланиши, ривожланиши ва ҳозирги ҳолатини ўрганиш орқали уларнинг самарадорлигини ошириш бўйича тавсиялар ишлаб чиқишдир.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили

Ўзбекистонда давлат фуқаролик хизмати тизимида инсон ресурсларини ривожлантириш механизмларининг ривожланиши юртимизда амалга амалга оширилаётган кенг кўламли ислохотлар доирасида муҳим аҳамият касб этмоқда. Хусусан, давлат бошқаруви самарадорлигини ошириш, кадрлар тайёрлаш ва уларнинг рақобатбардошлигини таъминлаш учун бир қатор стратегик чора-тадбирлар амалга оширилмоқда.

“The importance of the application of human resources management in the management of public sector organizations in Uzbekistan.” Файзиева М.Х. Fan, Ta’lim va Amaliyot Integratsiyasi. 2022. 2-нашр.²³ Ушбу тадқиқот Ўзбекистондаги жамоат ташкилотларида инсон ресурсларини бошқаришнинг аҳамиятини ёритишга қаратилган.

“Exploring the vital role of human resource management in the progress of Uzbekistan’s tourism sector” К.Хурана, З.Атаниязова.²⁴ Ушбу тадқиқотда муаллифлар Ўзбекистонда туризмни ривожлантириш учун инсон ресурсларининг ҳолати ва муаммоларини ўрганиб чиқдилар ва муваффақиятга эришиш учун бошқарув йўлини тақдим этдилар.

ОЕСДнинг маълумотларига кўра: “Ўзбекистон бўйича давлат бошқаруви шарҳига кўра, 2019 йилда ташкил этилган Давлат хизматини ривожлантириш агентлиги инсон ресурслари бошқарувида асосий рол ўйнайди. Агентлик кадрлар сиёсатига мувофиқ, давлат хизматчиларининг малакасини ошириш ва уларни самарали бошқариш бўйича стандартларни жорий қилишга масъулдир. Шунингдек, Агентлик миллий кадрлар захирасини шакллантириш ва унинг асосида келажакдаги салоҳиятли

²³ “The importance of the application of human resources management in the management of public sector organizations in Uzbekistan.” Файзиева М.Х. Fan, Ta’lim va Amaliyot Integratsiyasi. 2022. 2-нашр.

²⁴ https://www.researchgate.net/publication/378372217_Exploring_the_vital_role_of_human_resource_management_in_the_progress_of_Uzbekistan's_tourism_sector

раҳбарларни тайёрлаш учун замонавий ёндашувларни жорий қилмоқда. Бу жараён давлат хизматининг стратегик бошқарувини таъминлашга қаратилган”²⁵.

Тадқиқотчилар Г.Абдурахманова, С.Ғойипназаровлар “Маҳаллий давлат ҳокимияти органларида инсон ресурсларини бошқариш” номли қўлланмасида инсон ресурсларини бошқаришнинг алоҳида тизими ҳақида шундай фикр беришади:

Бу тизимга кўра, ходимлар маҳаллий давлат ҳокимияти органлари томонидан ишга қабул қилинади, лавозимларга тайинланади ва ишдан бўшатилади. Бу тизимдаги давлат хизматчилари марказий ҳукумат таркибига кирмайди. Ҳатто, бу тизимда давлат хизматчиларининг бир маҳаллий ҳокимият органидан бошқасига горизонтал ўтиш имконияти чекланган. Ушбу турдаги тизим одатда Буюк Британия, АҚШ, Финландия, Япония ва бошқа ривожланган мамлакатларда мавжуд.

Ижобий хусусиятлар:

Маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг мустақиллигини мустаҳкамлашга ёрдам беради.

Салбий хусусиятлар:

Ривожланаётган мамлакатлар маҳаллий ҳукумати томонидан бу тизимни ривожланган мамлакатлар контекстида ўзгартиришларсиз тўлиқ қабул қилиниши баъзи бир салбий оқибатларга олиб келиши мумкин;

Ходимларнинг ҳаракатчанлигини чеклайди ва уларнинг мартаба йўллари чеклайди.

Иқтидорли ходимларни жалб этиш ва ушлаб туришни қийинлаштиради, чунки маҳаллий ҳукумат яхши хизмат кўрсатиш шартлари ва шароитларини таъминлай олмайди, чунки уларнинг молиявий аҳволи яхши эмас.

Кадрлар тизимининг ишга қабул қилиш, лавозимга кўтарилиш, ўқитиш ва ҳ.к. каби муҳим соҳаларида сиёсий ҳомийлик, қариндош-уруғчилик, фаворитизм муҳитини яратиш кўламини кенгайтиради.²⁶

Тадқиқотчи Козимбек Гафуров ўзининг “Uzbekistan’s Digitalization of Human Resources Management System: Advantages and Prospects.” илмий мақоласида шундай маълумотларни келтириб ўтади: “Ўзбекистонда инсон ресурслари бошқарувида рақамли технологияларнинг жорий қилиниши кадрларнинг самарадорлигини ошириш ва давлат хизматининг рақобатбардошлигини таъминлаш учун муҳим омил ҳисобланади. Бу жараёнда катта маълумотлар таҳлилидан фойдаланиш орқали ходимларнинг иш самарадорлигини баҳолаш ва уларнинг малакасини

²⁵ <https://www.oecd.org/en/publications.html>

²⁶ Гулнора Абдурахманова, Санжар Ғойипназаров “Маҳаллий давлат ҳокимияти органларида инсон ресурсларини бошқариш” Қўлланма, Тошкент 2022, 10-бет

такомиллаштириш имконияти яратилмоқда. Шунингдек, IT-компетенцияларни ривожлантириш учун мамлакат бўйлаб 300 дан ортиқ ўқув марказлари ташкил этилди.”²⁷.

Тадқиқот методологияси

Мазкур тадқиқотнинг асосий мақсади – давлат фуқаролик хизмати тизимида инсон ресурсларини ривожлантириш механизмларининг тарихий ривожланишини таҳлил қилиш ва замонавий тенденцияларни ўрганиш орқали ушбу механизмларнинг самарадорлигини ошириш бўйича илмий асосланган тавсиялар ишлаб чиқишдир.

Таҳлил ва натижалар

Давлат фуқаролик хизмати тизимида инсон ресурсларини ривожлантириш масаласи бугунги кунда жаҳон миқёсида долзарб аҳамият касб этмоқда. Давлат хизматчилари самарадорлигини ошириш ва уларнинг малакасини доимий равишда такомиллаштириш ҳар бир давлатнинг ижтимоий-иқтисодий тараққиёти учун муҳим ўрин тутади.

Жаҳон тажрибаси шуни кўрсатадики, инсон ресурсларини ривожлантириш механизми давлат бошқаруви самарадорлигини оширишнинг асосий омилларидан бири ҳисобланади. Масалан, Канада ва Жанубий Корея каби мамлакатларда давлат хизматчилари учун махсус тренинг дастурлари ва узлуксиз таълим тизимлари жорий этилган бўлиб, бу уларнинг касбий маҳоратини оширишга хизмат қилмоқда.²⁸

Ўзбекистонда ҳам ушбу йўналишда катта ислохотлар амалга оширилмоқда. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат хизматини ривожлантириш агентлиги давлат хизматчиларининг малакасини ошириш, уларни баҳолаш ва рағбатлантириш тизимларини такомиллаштириш бўйича қатор ташаббусларни илгари сурмоқда.²⁹

Шунингдек, маҳаллий давлат бошқарув органларида инсон ресурсларини бошқаришнинг стратегик аҳамиятига алоҳида эътибор қаратилмоқда. Бу жараён давлат хизматчиларининг самарадорлигини ошириш орқали жамият тараққиётига ҳисса қўшади.

Инсон ресурсларини ривожлантириш (ИРР) - бу инсонларнинг малакаси, билимлари ва қобилиятларини оширишга қаратилган тизимли жараён бўлиб, унинг асосий мақсади ташкилотнинг стратегик мақсадларига эришиш учун инсон потенциалидан самарали фойдаланишдир. Давлат фуқаролик хизмати тизимида ИРР нафақат

²⁷ Kozimbek Gafurov. Uzbekistan's Digitalization of Human Resources Management System: Advantages and Prospects. <https://timeskuwait.com/>

²⁸ <https://www.astanacivilservicehub.org>

²⁹ “Маҳаллий давлат ҳокимияти органларида инсон ресурсларини бошқариш” Ўқув қўлланма. Г.Абдурахманова, С. Ғойипназаров. Тошкент 2022.

хизматчиларнинг шахсий ўсишини таъминлайди, балки давлат бошқарувининг самарадорлигини оширишга ҳам хизмат қилади.

Жаҳон тажрибаси шуни кўрсатадики, инсон ресурсларини ривожлантиришнинг асосий элементлари қуйидагиларни ўз ичига олади:

Тахмин ва режалаштириш: Бўлажак эҳтиёжларни аниқлаш ва келажақдаги кадрлар талабини тахмин қилиш.

Таълим ва тренинглар: Хизматчиларнинг малакасини ошириш учун доимий ўқув дастурларини такомиллаштириш.

Танлов ва жойлаштириш: Мос номзодларни танлаш ва уларни тўғри лавозимларга тайинлаш.

Бошқарув ва баҳолаш: Давлат фуқаролик хизматчиларнинг самарадорлигини баҳолаш ва уларни рағбатлантириш.

Давлат хизматининг ўзига хос хусусиятлари

Давлат фуқаролик хизмати хусусий сектордан бир қатор муҳим жиҳатлари билан фарқ қилади:

1. *Жамоат манфаатларига йўналтирилганлик:* Давлат хизматчилари ўз фаолиятида жамият манфаатларини биринчи ўринга қўядилар.

2. *Қонунчиликка мувофиқлик:* Давлат хизматчилари ўз вазифаларини қатъий ҳуқуқий нормалар асосида бажарадилар.

Масъулият ва ҳисобдорлик: Давлат хизматчилари ўз иш фаолиятида юқори даражада масъулиятли бўлиб, жамоат олдида ҳисобдордирлар.

Махсус малака талаблари: Давлат хизматида ишлаш учун махсус билим ва кўникмалар талаб этилади, бу эса доимий таълим ва малака оширишни зарур қилади.

Ўзбекистонда давлат хизмати тизимидаги ислохотлар ушбу соҳанинг ўзига хос хусусиятларига мос равишда амалга оширилмоқда. Хусусан, давлат фуқаролик хизматчиларининг малакасини ошириш бўйича махсус дастурлар ишлаб чиқилган бўлиб, улар замонавий ахборот технологиялари ёрдамида амалга оширилмоқда.

Жанубий Корея мисолида стратегик ёндашувнинг аҳамияти яққол намоён бўлади. У ерда давлат хизматчилари учун махсус тренинг дастурлари ва компетенцияларни баҳолаш тизимлари жорий этилган бўлиб, бу уларнинг касбий маҳоратини оширишга ёрдам бермоқда.³⁰

Ўзбекистон ҳам ушбу йўналишларда фаол иш олиб бормоқда. Хусусан, яратилаётган янги механизмлар давлат хизматчиларининг малакасини оширишга қаратилган.

Ушбу назарий асослар давлат фуқаролик хизмати тизимида инсон ресурсларини ривожлантиришнинг долзарблигини яна бир бор

³⁰ <https://www.astanacivilservicehub.org>

тасдиқлайди. Улар асосида замонавий механизмларни яратиш орқали давлат бошқарувининг самарадорлигини янада ошириш мумкин.

Ҳозирги даврда Ўзбекистонда ушбу йўналишда кўплаб ишлар амалга оширилмоқда. Мисол учун, 2 миллиард долларлик сармоя, жумладан, 700 миллион доллар тўғридан-тўғри молиялаштириш ҳисобидан мамлакатда 14000 та яхши маошли иш ўрни яратилди ва 43 минг нафар якка тартибдаги тадбиркорлар қўллаб-қувватланди. My.gov.uz портали 8 миллиондан ортиқ фуқаролар томонидан фойдаланиладиган 570 та онлайн хизматларни таклиф этади, бу эса қулайлик ва самарадорликни оширади.

Шу билан бирга, рақамли дунёда иш усуллари доимий равишда ривожланиб бормоқда ва технологик ўзгаришлар бу ўзгаришларда ҳал қилувчи ролни ўйнайди.

Замонавий рақамли технологияларнинг пайдо бўлиши жамиятда кенг миқёсда рақамлаштиришга олиб келди, бу давлат хизматчиларидан янги иш, алоқа ва хизматлар кўрсатиш усулларига мослашиш заруратини туғдирди. Сунъий интеллект ходимларни бошқаришда жараёнларни автоматлаштириш, ходимларга бўлган талабларни башорат қилиш ва иш оқимларини соддалаштириш учун тобора кўпроқ фойдаланилмоқда, бу ходимлар эҳтиёжларига аниқроқ мослашиш ва ходимларни янада самарали бошқариш имконини беради.

HR-ахборот тизимларини интеграциялаш ташкилотларга бир қатор афзалликларни тақдим этади, жумладан, кадрлар бўйича марказлаштирилган ёзувлар, маълумотларнинг такрорланишини камайтириш, жараёнларни автоматлаштириш, такомиллаштирилган таҳлил ва ҳисобот бериш, маълумотга асосланган бошқарув қарорлари, самарадорлик ва самарадорликни ошириш. Ушбу имтиёзлар HR операцияларини оптималлаштириш, ташкилот самарадорлигини ошириш ва стратегик HR ташаббусларини қўллаб-қувватлашга ёрдам беради.

HR ахборот тизимларининг интеграцияси кўплаб афзалликларни тақдим этади, жумладан, ташкилотнинг HR ёзувларини марказлаштирилган сақлаш ва бошқариш, маълумотларнинг такрорланишини камайтириш, жараёнларни автоматлаштириш, яхшиланган таҳлил ва ҳисобот. Маълумотларга марказлаштирилган кириш аналитик ва ҳисоботларнинг аниқлиги ва ахборотлилигини оширади, бу эса бошқарув қарорларини оқилона қабул қилиш имконини беради³¹.

Бугунги кунда Ўзбекистонда давлат фуқаролик хизматига ёш салоҳиятли кадрларни жалб қилиш асосий устувор вазифалардан бири

³¹ Kozimbek Gafurov. Uzbekistan's Digitalization of Human Resources Management System: Advantages and Prospects. <https://timeskuwait.com/>

бўлиб ҳисобланмоқда. Маълумот сифатида айтадиган бўлсак Ўзбекистонда ҳар йилда **600 000 нафардан** ортиқ ёшлар меҳнат бозорига кириб келмоқда, **2030 йилга** бориб бу кўрсаткич **1 миллиондан** ошиши кутулмоқда. **18-35 ёшгача** бўлган ёшларнинг давлат хизматига муносабатини аниқлаш учун «Ижтимоий фикр» маркази тадқиқот ўтказди. Натижаларга кўра, ёшларнинг **49,4 фоизи** давлат органларидаги ишга қизиқишини билдирган. Жинсга кўра фарқлар: **55,6 фоизи** қизлар, **44,6 фоизи** ўғил болалар давлат ташкилотларидаги ишни афзал кўришган.

2020 йилдан бошлаб давлат хизматига энг истиқболли кадрларни очиқ танлов асосида жалб қилиш тизими амалиётга жорий этилди. Номзодларни танлаш тизимининг асосий шарти барча босқичларнинг мутлоқ очиқлиги ва шаффофлиги. Номзодлар бўш лавозимларга белгиланган талаблар, масъулият доираси, иш фаолиятини баҳолаш меъёрлари ва назорат қилиш бўйича маълумотлар билан олдиндан танишиш имкониятига эгадирлар.

2020-2023 йилларда давлат органлари ва ташкилотлардаги бўш лавозимларга **150 000** дан ортиқ танлов ўтказилди. Арзаларнинг умумий сони **24 миллионни** ташкил этди. Натижада **60 000 нафар** фуқаро давлат хизматига қабул қилинди, уларнинг **19 000 нафари** (28%) **30 ёшгача** бўлган ёшлар ташкил этган.³²

Хулоса ва таклифлар

Ўзбекистоннинг давлат фуқаролик хизмати тизимида инсон ресурсларини ривожлантириш соҳасидаги олиб бораётган ислохотлари мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишида катта аҳамият касб этмоқда. Институционал яхлитликка эришиш ва замонавий бошқарув механизмларини жорий этиш жараёнида, тарихий тажриба, мустақиллик йилларидаги ютуқлар ҳамда ривожланган давлатларнинг илғор методларидан унумли фойдаланиш муҳим аҳамиятга эга эканлиги аниқланди. Шунингдек, давлат фуқаролик хизматини меҳнат бозори талабларига мос билим ва кўникмаларга эга бўлиши, уларнинг миллий ва халқаро миқёсда рақобатбардошлигини ошириш - умумий тараққиётнинг асосий кўрсаткичидир.

Тадқиқот натижалари шуни кўрсатадики, инсон ресурсларини бошқаришда инновацион ёндашувлар ва рақамли технологиялардан самарали фойдаланиш зарур. Бунда ходимларнинг малакасини ошириш, уларни рағбатлантириш тизимини такомиллаштириш ва иш берувчилар ҳамда таълим муассасалари ўртасидаги ўзаро ҳамкорликни кучайтириш муҳим аҳамият касб этади.

Таклифлар:

³² “Human resources development and management system in new Uzbekistan” A.Akramov, M.Bayonov.
<https://www.unjournal.kr/>

1. Замонавий меҳнат бозори талабларига мослаштириш

Инсон ресурсларини ривожлантиришда давлат фуқаролик хизмати тизимини меҳнат бозори талабларига мувофиқлаштириш мақсадида мутахассисларнинг доимий малака ошириш дастурларини яратиш, такомиллаштириш ва амалга ошириш зарур.

2. Рақамли технологиялардан кенг фойдаланиш

Давлат фуқаролик хизмати ходимларини бошқариш жараёнида рақамли платформалар ва автоматлаштирилган тизимларни кенг жорий қилиш таклиф этилади. Бу самарадорлик ва аниқликни оширишга ёрдам беради.

3. Халқаро ҳамкорликни кучайтириш

Ривожланган давлатларнинг инсон ресурсларини бошқариш бўйича энг яхши амалиётларини чуқур ўрганиш ва уларни маҳаллий шароитларга мослаб татбиқ қилиш зарурати.

4. Инсон ресурслари самарадорлигини баҳолаш тизимини йўлга қўйиш

Кадрларнинг профессионал кўникмаларини тизимли баҳолаш ва уларни замонавий меҳнат бозори талабларига мослаштириш мақсадида янги баҳолаш механизмларини (крі тизими) жорий этиш зарур.

5. Таълим тизимини ривожлантириш

Давлат фуқаролик хизмати билан боғлиқ таълим дастурларини ривожлантириш ва илғор касбий стандартлар асосида янги ўқув материалларини жорий этиш лозим.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 3 октябрдаги ПФ-5843-сонли Фармони. "Ўзбекистон Республикасида кадрлар сиёсати ва давлат фуқаролик хизмати тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида". Манба: <https://lex.uz/docs/4549998>

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 11 сентябрдаги ПФ-158-сонли Фармони. «Ўзбекистон — 2030» стратегияси тўғрисида. Манба: <https://lex.uz/docs/6600413>

3. Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Статистика агентлиги маълумотлари. Расмий веб-сайти: <https://stat.uz/uz/>

4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023-йил 11-сентябрдаги «Ўзбекистон - 2030» Стратегияси тўғрисида ПФ-158-сон Фармони. Манба: <https://lex.uz/ru/docs/6600413>

5. Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат хизматини ривожлантириш агентлигининг расмий материаллари. Расмий веб-сайти: <https://argos.uz/oz>

6. Г.Абдурахманова, С.Ғойипназаров “Маҳаллий давлат ҳокимияти органларида инсон ресурсларини бошқариш” Қўлланма, Тошкент 2022

7. ОЕСД ва World Bank ҳисоботлари (ҳукумий статистика ва таҳлиллар).

8. Ўзбекистон Республикаси давлат бошқарувига оид норматив ҳужжатлар ва стратегик режалар.

MEHNAT IQTISODIYOTI VA INSON KAPITALI

ISSN: 3030-3117

<https://laboreconomics.uz/>

РАҲБАР ХОДИМЛАРНИНГ БОШҚАРУВ ФАОЛИЯТИ САМАРАДОРЛИГИНИ БАҲОЛАШГА БЎЛГАН ИЛМИЙ ЁНДАШУВЛАР

Абдуллаев Сардоржон Саъдулла ўғли

Тошкент давлат транспорт университети
изланувчиси

Аннотация. Бугунги кундаги замонавий бошқарувда раҳбар ходимларнинг фаолият самарадорлигини баҳолаш ҳар бир ташкилот олдида қўйилган муҳим вазифаларга эришишга қаратилган восита десак муболаға бўлмайди. Ушбу орқали ташкилотдаги бошқарув мақсадларининг эришиш самарадорлигини таъминлашга қаратилган механизмларни вужудга келади.

Калит сўзлар: самарадорлик, бошқарув, бошқарув фаолияти, KPI

НАУЧНЫЕ ПОДХОДЫ К ОЦЕНКЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ УПРАВЛЕНЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УПРАВЛЕНЧЕСКОГО ПЕРСОНАЛА

Абдуллаев Сардоржон Садулла угли

Исследователь Ташкентского государственного
университета транспорта

Аннотация. В современном управлении оценку эффективности деятельности руководящих кадров без преувеличения можно назвать инструментом, направленным на достижение ключевых целей, поставленных перед каждой организацией. Это, в свою очередь, создает механизмы, обеспечивающие эффективность достижения управленческих целей в организации.

Ключевые слова: эффективность, управление, управленческая деятельность, KPI

SCIENTIFIC APPROACHES TO ASSESSING THE EFFICIENCY OF MANAGEMENT ACTIVITIES OF MANAGERIAL STAFF

Abdullayev Sardorjon Sadulla ugli

Tashkent State University of transport, researcher

Abstract. In today's modern management, the assessment of managerial staff performance can, without exaggeration, be called a tool aimed at achieving key objectives set for each organization. This, in turn, creates mechanisms designed to ensure the effective achievement of management goals within the organization.

Key words: efficiency, management, management activity, KPI

Кириш

Бугунги кундаги замонавий бошқарувда раҳбар ходимларнинг фаолият самарадорлигини баҳолаш ташкилот олдиган қўйилган муҳим вазифаларга эришишга қаратилган восита десак муболаға бўлмайди. Ушбу орқали ташкилотдаги бошқарув мақсадларининг эришиш самарадорлигини таъминлашга қаратилган механизмларни пайдо қилади. Ташкилот бошқарувидаги раҳбарлар фаолияти самарадорлигини аниқ мезон ва кўрсаткичлар асосида баҳолаш бўйича ечимини кутаётган муаммолар мавжуд. Раҳбар ходимларнинг фаолияти самарадорлигини баҳолашда асосий ёндашув сифатида ташкилот олдиган қўйилган муҳим вазифаларни қанчалик даражада бажарганлиги сифатида баҳолашдир. Агар раҳбар ходимларнинг фаолияти самарадорлигини баҳолаш тўғри амалга оширилса, ушбу ташкилот ва ундаги ходимларнинг самарадорлигига ижобий таъсир кўрсатади.

Мавзуга оид адабиётлар шарҳи

Менежмент фани назарияси олимлари (П.Друкер, Ф. Тейлор, А.Файол, Э.Мейо, Э.Дейл, С.Каплан, Д.П.Нортон) бошқарув раҳбарларининг асосий фаолиятини ишни самарали ташкил этиш ва бажариш деб ҳисоблашади. Уларга кўра бошқарувда самарадорликка эришиш раҳбарнинг салоҳиятига боғлиқлигини таъкидлашган. Шу орқали, раҳбар ходимлар ўз фаолиятини ташкил этиш ва ташкилот бошқаруви давомида вужудга келадиган муносабатларнинг барча мажмуасини ичига олади.

Бошқарув фаолиятида ташкилотнинг ички ва ташқи омиллар ўзаро таъсирга эга бўлиб, ушбу жараёнларни амалга оширилиши ва назорат қилиш вазифасини бажарадиган масъул шахс бу – раҳбардир.

Замонавий менежмент намоёндаси П.Друкер бошқарувда самарадорликни айнан шахсга боғлиқ хусусият деб қуйидагича изоҳлайди: —Бошқарувчининг иши самарали бўлишидадир ва самарали бошқарувчининг асосий мезони унинг “тўғри иш қилиш” қобилиятидир. Бу маъносиз ҳаракатлардан четлаб ўтиб, бошқалар эътиборидан четда қоладиган нарсаларни қилишни англатади.” дея таърифлаган. [1]

Л.Литвинова, В.Архипов, Г.Попов, Й.Семенов, Т.Зайверт, Я.Ходова, А.Скударь, В.Чернов, Л.Пискун ва бошқаларнинг илмий ишларида раҳбар ходимларнинг самарадорлигини баҳолаш механизмини такомиллаштириш йўллари ёритилган.

Маҳаллий олимлардан Қ.Абдурахмонов, А.Хайитов, Ш.Холмуминов, А.Акбаровлар илмий тадқиқотларида раҳбарнинг фаолияти самарадорлиги тушунчасига қуйидагича таъриф берган: Раҳбар фаолиятининг самарадорлиги – сарфланган шахсий меҳнат натижалари билан қўл остидаги хизмат (бўлинма) ходимлари меҳнати натижаларининг мос келиши ўлчовидир. Бу ҳолатда қўйилган вазифалар

албатта, бажарилган бўлиши лозим. Амалда ҳар бир раҳбар ўз бўлинмасининг иши натижаларини аниқ билади. Раҳбар томонидан ушбу натижага қанақа эришди, унинг ҳиссаси қандай, у қандай шахсий меҳнат сарфлаган, деган саволларга мукамал жавоб бериш қийин десак муболаға бўлмайди. [2]

А.Тангиров илмий изланишида раҳбарнинг асосий вазифаси тўғрисида қуйидагича таъриф берган: Раҳбарнинг асосий вазифаси - ягона аниқ мақсадга эришиш учун бошқа одамларнинг самарали меҳнатини ташкил этишдир. [3]

А.Холов томонидан маҳаллий давлат ҳокимияти органларида бошқарув қарорлари қабул қилиш механизмини такомиллаштириш ва раҳбар ходимлар қарор қабул қилиш жараёнини шаффофлиги ҳамда адолатлигини таъминлаш, қарор қабул қилиш самарадорлигини баҳолашга оид масалаларни тадқиқ қилган. [4]

Тадқиқот методологияси

Илмий мақолада маълумотларни гуруҳлаш, тизимли таҳлил, таққослаш ва эксперт баҳолаш усулларида фойдаланилди. Шунингдек, монографик кузатув ҳамда унинг натижалари таҳлили ўрганилган.

Таҳлил ва натижалар

Бошқарувда самарадорликни ошириш ва баҳолаш бўйича вазифалар ташкилотдаги мавжуд баҳолаш механизмдаги устувор ва йирик ўзгаришлар жараёнига боғлиқ.

Бугунги ривожланаётган замонда ташкилотлардаги раҳбар ходимлар бошқарувида баҳолаш механизмларининг ўрни кўтарилиб, бу орқали давлат ва хусусий сектордаги ташкилотларда баҳолашнинг самарали механизмларини жорий қилишда раҳбар ходимлардан янги компетенцияларни амалда қўллаш қобилиятига эҳтиёж сезилмоқда.

Ўтган асрда фан ва техника соҳасидаги ривожланишлар, ишлаб чиқариш муносабатларининг ўзгариши билан бирга, бошқарув тизимини, хусусан, раҳбарлик соҳасидаги масалаларни илмий томондан тадқиқ этиш талабининг ортишига олиб келди. Бу жараён жамият ва инсон ҳаётидаги муҳим ўзгаришларнинг бир қисми бўлиб, раҳбарликнинг самарали усуллари ишлаб чиқишни тақозо этди.

Ҳар бир ёндашув ёки олимлар ташкилот мақсадларига самарали эришиш усуллари қўллай олган. Бироқ, сўнгги тадқиқотлар ва амалиёт натижаларига кўра бошқарув самарадорлигининг маълум қисмига таъсир кўрсатиб, маълум вазиятлар учун тўғри келган. Тадқиқотчи олимларнинг назарий жиҳатдан бошқарув жараёнининг самарали усуллари тўғрисида изланишларида инсон омилига боғлиқлигини ҳамда бошқарув самарадорлигини баҳолашга оид изланишлар олиб борилмаганлиги кўришимиз мумкин.

Шу билан бирга, изланишларда маҳаллий ижро этувчи ҳокимият органлари раҳбар ходимлари фаолиятининг самарадорлигини баҳолаш механизмлари ва баҳолаш услубларини жорий этиш орқали такомиллаштириш масалалари тўлиқ ўрганилмаган.

Маълум бир ташкилот фаолияти самарадорлигини баҳолашнинг энг муҳим воситаларидан бири бу раҳбар ходимларнинг бошқарув фаолияти самарадорлигини баҳолашдир. Ташкилотда баҳолаш механизмининг муваффақиятли ишлаши учун муҳим омиллар қуйидагилардан иборат:

- а) баҳолашнинг тартибининг мақсади аниқ тушунтирилган бўлиши;
- б) муносиб баҳолаш усулини танлаб олиш.

Давлат корхоналарида бошқарув самарадорлигини баҳолаш мавжуд имконият ва ресурслардан самарали фойдаланиш мақсадида ишлаб чиқилган. Бошқарув тизимида раҳбар ходимлар фаолияти самарадорлигини баҳолашнинг ўрни муҳимдир. Таъкидлаш жоизки, баҳолаш технологиялари ва услублари қатор талабларга жавоб бериши лозим. Мисол учун: аниқ белгиланган мақсад ва вазифаларга эгаллиги ҳамда самарали фаолиятни таъминлаш учун шарт-шароит яратиш ва зарур ресурслар билан таъминлаш ва б. Мақсадларга эришишда фаолият белгиланган тўғри усулларга, меъёрий- ҳуқуқий ҳужжатларга, регламент ва лавозим йўриқномасига асосан мос бўлиши лозим. Мазкур усуллар, жараёнлар ва ҳужжатлар орқали белгиланган мақсадларга ва зарур натижаларга эришишнинг ишончлилигини ортишини таъминлайди.

1-жадвал

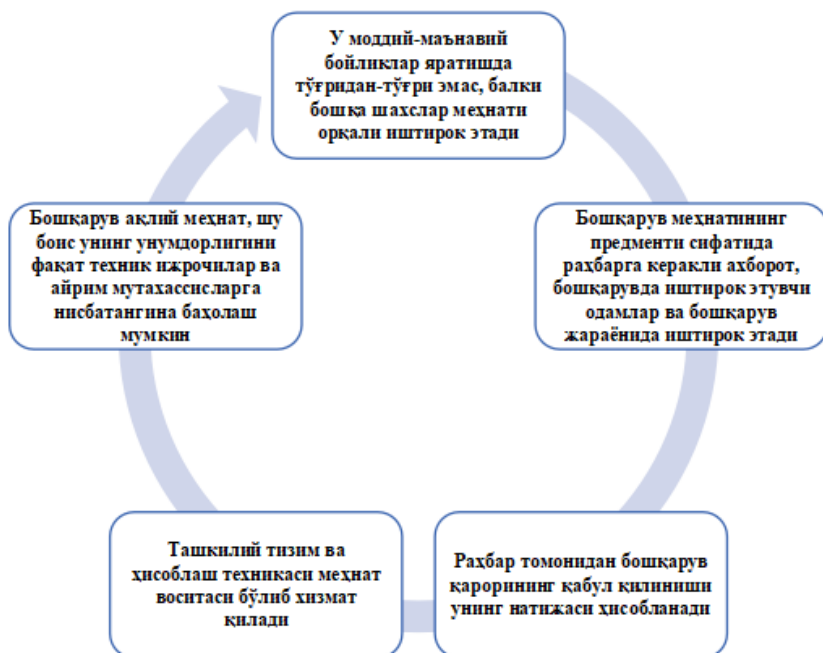
Ташкилот раҳбарининг фаолиятини тавсифловчи кўрсаткичлар [5]

Йўналишлар	Самарадорлик кўрсаткичлари
Асосий фаолияти	- давлат топшириғини бажариш; - фаолиятнинг миқдорий хусусиятлари; - истеъмолчиларга хизматларни тақдим этишнинг мавжудлиги ва сифатидан қониқиши; - муассасанинг ахборот очиқлигини, унинг сайти мавжудлигини таъминлаш
Молиявий-иқтисодий фаолияти	- тегишли текширувлар натижаларига кўра қоидабузарликларнинг йўқлиги; - бюджет ва бюджетдан ташқари маблағлардан мақсадли ва самарали фойдаланиш; - пуллик хизматлар кўрсатиш ва бошқа даромад келтирувчи фаолиятдан олинadиган маблағлар ҳажми
Инсон ресурслари билан ишлаш фаолияти	— муассасаларни кадрлар билан таъминлаш; — тегишли тоифадаги ишчиларнинг ўртача иш ҳақини минтақа бўйича ўртача иш ҳақиға этказиш; - муассаса ходимларининг малакасини ошириш муддатларига риоя қилиш.

Раҳбар ходимлар фаолиятини баҳолаш фақат аниқ белгиланган усуллар жорий этилиб, қўлланилган тақдирда сифатли натижалар беради ҳамда фаолиятнинг тўлиқ ташкил этилиши юқори раҳбар томонидан тасдиқланган тегишли меъёрий ҳужжатлар (буйруқ, Низом), кўрсатмада қайд этилган қоида ва шартлар асосида бажарилади.

В.Пригоровскийнинг таърифлашича, ташкилот раҳбари фаолиятининг самарадорлиги асосий фаолият, молиявий-иқтисодий фаолият ва инсон ресурслари билан ишлаш фаолияти каби учта муҳим йўналишда баҳоланади. Ушбу баҳолаш йўналишларини тавсифловчи кўрсаткичлар қуйидаги 1-жадвал маълумотларида келтирилган.

Бошқарув тизимларининг хусусиятлари ва улар фаолиятидаги шароитлар ва юклатилган вазифалар бир-биридан кескин фарқ қилади. Шу сабабли, турли хил соҳа ва тизимлар учун фаолиятнинг турли хил мезонларидан фойдаланиш тавсия этилади. Мутахассис тадқиқотчи Д.Н.Рахимова ўзининг дарслигида раҳбар ходимлар бошқарув фаолиятининг ўзига хос жиҳатларини келтириб ўтган (1-расм).

1-расм. Раҳбар ходимлар бошқарув фаолиятининг ўзига хос жиҳатлари[6]

Раҳбар ходимлар бошқарув фаолиятининг ўзига хос-хусусиятларидан бошқарув фаолияти самарадорлигини баҳолаш ўзига хос мураккаб жараён эканлигини кузатишимиз мумкин. Тадқиқотчилар А.Куандык ва М.Жумабековаларнинг “Хизмат кўрсатиш соҳасини бошқариш самарадорлигини баҳолаш мезонларига ёндашув” тўғрисида илмий изланишида хизмат кўрсатиш соҳасида бошқарув самарадорлигини

баҳолаш мезонларини ишлаб чиқишнинг долзарблиги ҳамда мазкур соҳадаги ишлаб чиқариш ва тадбиркорлик фаолиятини ривожлантириш учун шу соҳадаги раҳбарларнинг самарадорлигини ошириш зарурати билан асосланади. Хизматларни бошқариш самарадорлигини баҳолаш долзарблигини таҳлил қилишда ва корхонанинг умумий иқтисодий самарадорлигини баҳолашда юзага келади” –[7]дея таъриф келтирганлар.

Баҳолаш объектининг самарадорлигини истиқболли (мақсадли), режалаштирилган (ҳисобли) ҳамда якуний (натижали) деб ҳисоблаш мумкин.

Раҳбар ходимлар фаолиятининг самарадорлиги ташкилий тузилма элементлари бўйича қуйидагилардан иборат (2-жадвал).

2-жадвал

Ташкилий тузилманинг элементлари бўйича самарадорлик хусусиятлари. [8]

Самарадорлик тури	Изоҳ
Бошқарувчининг индивидуал самарадорлиги	Ташкилот бошқарув аппаратининг муайян аъзолари томонидан бажариладиган вазифаларнинг даражаси ва сифатини акс эттиради
Раҳбарнинг (етакчи) индивидуал самарадорлиги	Касбий компетенция сифатида аниқланади - функционал, жараён ва хатти-ҳаракатлар. Самарали етакчилик формуласи етакчига қўйиладиган талабларни акс эттиради: "билади" - "мумкин" - "хоҳлайди" - "улгуради" (Академик В.А. Трапезников)
Ташкилий самарадорлик (жамоавий)	Бу алоҳида раҳбарларнинг ҳиссалари йиғиндисидан кўпроқ. Бошқарувнинг энг юқори даражасидаги раҳбарлар ишига қўйи даражадаги менежерларнинг иши қўшилади, натижада бошқарувнинг якуний натижаси ва унинг самарадорлиги умумий бошқарув иши билан эришилади. Бундай ҳолатда, синергетик эффект деб аталадиган нарсa вужудга келади.

Раҳбар ходимлар бошқарув фаолияти самарадорлигини баҳолаш асосан бошқарув ишида ўзига хос-хусусиятлари туфайли мукамал жараён деб ҳисоблаш мумкин. Бироқ бошқарув фаолиятининг мазмуни ва жараёнлари бевосита раҳбарга олдида белгиланадиган талабларга боғлиқдир.

Бошқарув самарадорлигини таъминлаш ташкилот раҳбари ҳамда унинг жамоасига, яъни инсон омилига боғлиқ. Корхона раҳбарининг салоҳияти раҳбардан етарли тажриба, малака ва бошқарув соҳаси кўникмаларини талаб этади.

Ю.И.Мельник ўзининг илмий изланишида раҳбар ходимларга қўйиладиган талабларнинг бир нечта турларини таклиф этган. Мазкур талаблар қуйидаги 3-жадвалда келтирилган.

3-жадвал

Раҳбар ходимларга қўйилган талаблар [9]

Т/р	Талаблар	Изоҳ
1	Компетентлик	Касбий мажбуриятларни самарали бажаришга имкон берувчи билим, кўникма ва малакалар мажмуаси.
2	Юқори масъулият	Белгиланган вазифаларни ишончли бажариш ва қарорлар ҳамда ҳаракатларининг оқибатларини ўз зиммасига олиш қобилияти.
3	Инновациялар ва хатарларга очиклик	Янги ғоялар ва ёндашувларни жорий этишга тайёрлик, шу жумладан, янгиликлар билан боғлиқ потенциал хатарларни бошқариш қобилияти.
4	Мослашувчанлик ва ҳаракатчанлик	Ўзгарувчан шароитлар ва эҳтиёжларга тезда мослашиш, шунингдек, ташқи ва ички ўзгаришларга тезкор жавоб бериш қобилияти.
5	Юқори иш қобилияти	Интенсив режимда самарали ишлаш, маҳсулдорлик ва бажарилаётган вазифаларнинг сифатини сақлаб қолиш қобилияти.

Мельник таклиф этган талаблар раҳбар самарадорлигини таъминлашга ёрдам берадиган шахсий хислат, малака ва билим бўйича талаблар ҳисобланади. Аммо, юқоридаги раҳбар ходимларга қўйилган талаблар асосидаги ёндашув раҳбар ходимлар бошқарув фаолияти самарадорлигини баҳолашда етарли даражада эмас.

4-жадвал

Давлат хизматидаги фаолият кўрсатаётган ходимлар фаолиятини баҳолаш кўрсаткичлари [10]

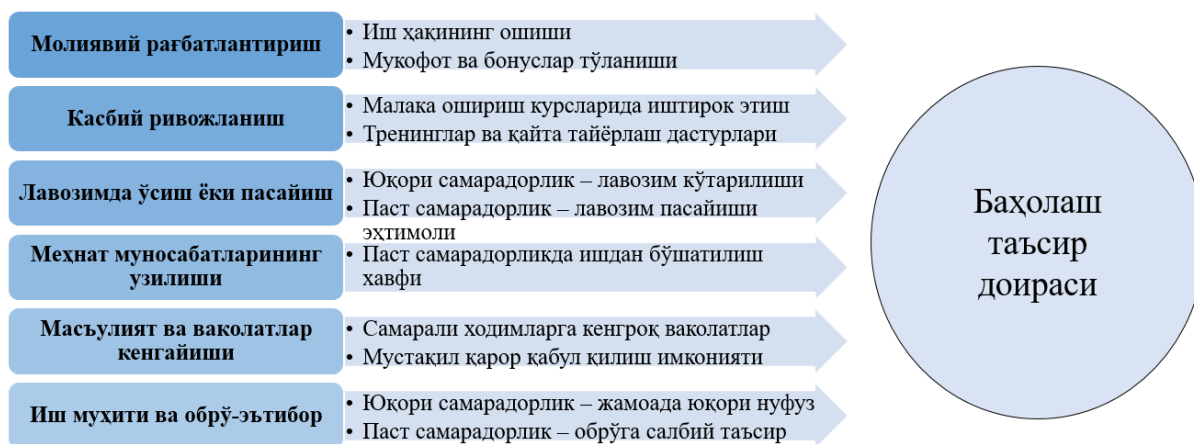
Кўрсаткич тури	Тавсифи
Кирувчи ресурслар бўйича кўрсаткичлар (Inputmeasures)	Муайян фаолиятни амалга ошириш харажатларини тавсифловчи кўрсаткичлар ва (ёки) ходимнинг касбий ва шахсий маҳоратига қўйиладиган талаблар тўплами.
Жараёнлар бўйича кўрсаткичлар (Processmeasures)	Муайян фаолиятни амалга ошириш учун вақт ва стандартларни тавсифловчи кўрсаткичлар.
Бевосита натижалар бўйича кўрсаткичлар (Outputmeasures)	Бажарилган иш ҳажмини тавсифловчи кўрсаткичлар (кўрсатилган хизматлар).
Якуний таъсир кўрсаткичлар (Outcomemeasures)	Идораларнинг мақсад ва вазифаларига эришиш даражасини ва (ёки) хизматлар истеъмолчиларининг мақсадли гуруҳи ҳолатининг ўзгаришини тавсифловчи кўрсаткичлар.
Таъсир даражаси бўйича кўрсаткичлар (Impactmeasures)	Давлат хизматчисининг бошқариладиган қўйи тизимга ёки муайян мақсадли гуруҳга таъсирини тавсифловчи кўрсаткичлар.

Тадқиқотчи Д.В.Тютин ўзининг “Янги давлат бошқаруви: (самарадорлик ва натижадорликни бошқаришдан давлат мулкани бошқаришгача” номли илмий ишида давлат хизматидаги раҳбар ходимлар иш фаолиятини баҳолаш кўрсаткичлари гуруҳини таклиф этган (4-жадвал).

Юқорида қайд этилган 4-жадвалдан хулоса сифатида бошқарувда самарадорлик кўрсаткичларининг самарали гуруҳини ишлаб чиқишда муаммолар сифатида қуйидагиларни кўришимиз мумкин: стратегиялар ва соҳавий вазифаларга эришиш самарасига эътибор бериш, раҳбар ходимларнинг эришилган натижадаги ҳиссасини аниқлаш ҳамда фаолиятига ҳолис баҳо бериш учун аниқ кўрсаткичларни ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

Раҳбар ходимлар самарадорлигини баҳолаш кенгқамровли бўлиши лозим, бунга сабаб фаолиятнинг ўзига хос хусусияти ва унинг якуний ишлаб чиқариш натижаларига ноаниқ таъсиридир.

Ҳар бир корхона юқори даражасидаги раҳбар ходимлар томонидан ўрта ва қуйи бўғин раҳбар ходимларининг бошқарув фаолияти самарадорлигини баҳоланади ва доимий равишда мониторинг қилинади. Бундай баҳолаш жараёнлари расмий ёки норасмий бўлиши мумкин. Фаолият самарадорлигини баҳолашнинг раҳбар ходимларга бевосита таъсир доираси 2-расмда келтирилган.

2-расм. Фаолият самарадорлигини баҳолашнинг раҳбар ходимларга бевосита таъсир доираси

Юқоридагилардан келиб чиқиб, корхонанинг самарали фаолияти бевосита унинг раҳбар ходимлари фаолият самарадорлиги ҳамда самарадорликни баҳолаш механизмига боғлиқлиги тўғрисида хулоса қилишимиз мумкин. Корхона фаолиятининг белгиланган устувор мақсадларига эришиш ва самарадорликни ошириш учун раҳбар ходимлар фаолияти самарадорлигини қанақа усуллар билан баҳолашни аниқлаб

олиниши лозим. Энг афзал баҳолаш механизмини такомиллаштириш учун корхонанинг ўзига хос хусусияти ва белгиланган устувор мақсадларига боғлиқ бўлган таълуқли баҳолаш усулини танлаш муҳимдир.

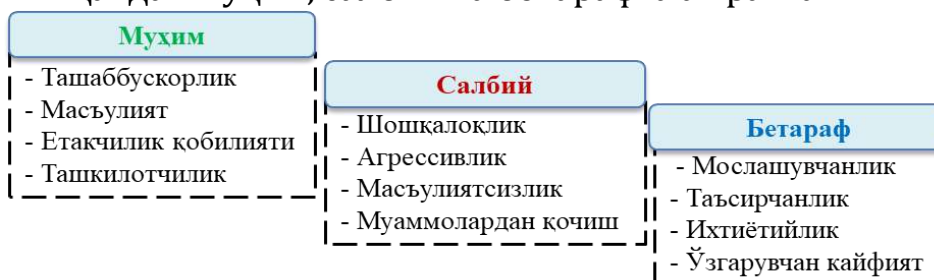
Бошқарув фаолиятида самарадорликни турли усуллар орқали баҳолаш мумкин. Турли хил тадқиқот ва таҳлиллар натижаларига кўра раҳбар ходимларнинг муваффақиятли ва самарали фаолиятини баҳолашнинг қуйидаги замонавий ёндашувларини кўриш мумкин (3-расм).

3-расм. Раҳбар ходимлар фаолиятини баҳолашга бўлган ёндашувлари [11]

1. Раҳбарнинг шахсий фазилатларини баҳолашда ҳалоллик, шахсий интизом, қатъиятлик, масъулият, ташаббускорлик, талабчанлик, адолатлик, ғайрат, кучли ирода, чидамлик, стратегик фикрлаш, ўзини-ўзи танқид қилиш, бошқарувдаги низоли вазиятларда ишлаш, самарали қарор қабул қилиш, тажриба ва малака даражаси ҳамда ишонч каби қобилиятларнинг барчаси бошқарувдаги жараёнларга таъсир кўрсатади.

Раҳбарнинг шахсий фазилатларини баҳолаш бўйича илмий изланишлар олиб борган олим В.Шадриковнинг асарларида муҳим касбий фазилатларга боғлиқ муаммолар ҳар томонлама ўрганиб чиқилиб, шахсий фазилатларни баҳолашда қулайлик бўлиши учун раҳбар фазилатларини 3 турга касбий жиҳатдан муҳим, салбий ва бетарафга ажратган:

4-расм. Раҳбарнинг шахсий фазилатлари турлари

Мазкур ҳолатда раҳбар ходимнинг шахсий фазилатлари ва қобилиятлари унинг фаолияти ва бошқарув услуги корхона ривожининг умумий йўналишига ва белгиланган стратегик мақсадлари талабларига мос келган тақдирда (вазиятли ёндашув) самарали бўлиши асосланган.

2. Раҳбар фаолияти самарадорлигини баҳолаш. Бошқарув фаолиятининг самарадорлиги - раҳбар томонидан эришилган натижаларнинг мазкур натижаларга эришиш учун сарфланган меҳнат ва молиявий ресурсларга нисбати тушунилади.

Ташкилотларда раҳбар фаолияти самарадорлигини баҳолаш омиллари икки турга бўлинади: **ички** (бошқарув тизими, ахборот ва қабул қилиш жараёни, мақсад ва вазифалар, ходимлар (инсон омили), молиявий ҳолат ва ресурслар омиллари) ва **ташқи** (иқтисодий муҳит, сиёсий ва ҳуқуқий муҳит, ижтимоий-маданий, технологик, экологик ва глобал омиллари).

М.Л.Разунинг фикрига кўра бошқарув фаолиятининг самарадорлиги содда кўринишда раҳбар ходимларининг самарадорлиги, бўлинмаларнинг самарадорлиги ва умумий бошқарув тизимининг самарадорлиги натижасида аниқлаш мумкин дея таъкидлаган. [12]

3. Раҳбарнинг асосий ваколатларини баҳолаш. Ваколатларни тўғри тақсимлаш ташкилот фаолияти самарадорлигининг муҳим омилдир. Ҳар қандай раҳбарнинг ваколат модели унинг муваффақияти хусусиятларини аниқлашга асосланади.

Раҳбарлик компетенциялари ва ташкилий ривожланиш бўйича етакчи тадқиқотчилардан бири Р.Бояцис томонидан самарали раҳбарнинг компетенцияси моделини ишлаб чиққан. Мазкур модел беш асосий бошқарув ваколатларини ўз ичига олади: лидерлик, мақсадлар ва ҳаракатларни бошқариш, ходимларни бошқариш, ғамхўрлик қилиш ва махсус билимлар. [13]

Соҳа олимларидан Л.Спенсер ва С.Спенсерлар раҳбар ходимнинг қобилият бўйича, назариётчи олим ва мутахассис Ж.Коттер эса раҳбарлик ваколатлари моделлари устида илмий изланишлар олиб борган. [14]

4. Инсон ресурсларини бошқариш (HR) самарадорлигини баҳолаш бўйича тадқиқотчи Б.Татулов қуйидагича таърифни келтирган - жараёнлар тизими сифатида, раҳбарни инсон ресурсларини бошқариш тизими сифатини ва уларнинг фаолиятни яхшилаш учун касбий қобилиятларини ва ўқитишдаги камчиликларни аниқ маънода кўриш ва баҳолашга ёрдам берадиган рефлексив воситадир.

Инсон ресурсларини бошқаришнинг хизмати ишининг аудити – инсон ресурсларини бошқариш сиёсатининг тегишли мақсадларга мувофиқлиги ҳамда самарадорлигини баҳолайдиган механизм ҳисобланади. Ташкилотда инсон ресурсларини таҳлили бошқариш тизимининг ижтимоий ва

иқтисодий самарадорлигини аниқлаш ва уни такомиллаштириш йўллари бeлгилаш ҳамда бошқарув тизими тезкор даражаси ҳолатини баҳолашни акс эттиради.

Инсон ресурсларини бошқариш тизимининг самарадорлиги ташкилот раҳбари иш фаолиятига боғлиқ бўлиб, жавобгарлик унинг зиммасида, шунинг учун унинг фаолиятини баҳолаш ички аудитнинг муҳим қисмидир.

5. Интеллектуал капитални бошқаришни баҳолаш. Интеллектуал капитални бошқаришни баҳолаш аксарият олимларнинг қарашларига кўра (Т.Стюарт, К.Бредли, Ф.Махлуп, С.Саллиевен, Э.Тоффлер) ташкилотнинг самарадорлиги ва муваффақиятини унинг интеллектуал капитали даражаси бeлгилайди. Интеллектуал капитал – бу кўникмалар, билимлар, тажрибалар, ходимларни рағбатлантириш, технологиялар, номоддий активлар, патентлар ва бозорда ташкилотнинг даромадларини максимал даражада оширадиган савдо бeлгиларидир.

Илмий изланишларда интеллектуал капитал учта асосий элементдан иборат: инсон, таркибий ва истеъмол капитали. Интеллектуал капитални бошқариш учун малака ва билимларини ошириш имкониятини таъминлайдиган механизм ишлаб чиқиши шарт.

Ўтказилган таҳлиллар натижасига кўра, изланувчининг фикрича, раҳбар ходимларнинг асосий иш фаолият самарадорлигини баҳолаш уларнинг бошқарув фаолиятини баҳолаш механизмнинг энг самарали ёндашуви деган хулосани қилиш мумкин.

Корхона фаолияти самарадорлигига эришишнинг энг муҳим томони корхона раҳбар ходимларининг асосий фаолияти самарадорлигини баҳолашдир.

Корхоналарда раҳбар ходимлар фаолияти самарадорлиги кўрсаткичлари турли хил усуллар орқали ўлчанади:

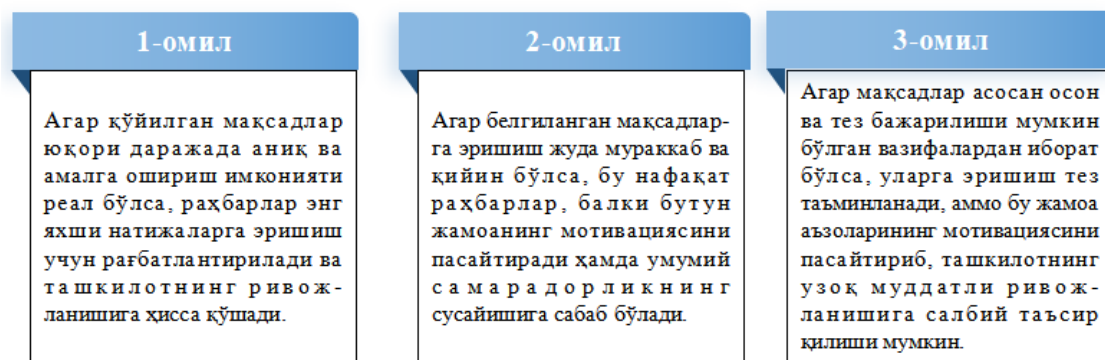
- мақсадларга эришиш даражаси - раҳбар ходимлар олдига қўйилган вазифава мақсадларга эришиш самарадорлигини аниқлаш;
- молиявий кўрсаткичлар таҳлили - ишлаб чиқариш ва тижорат фаолиятининг кучли ва заиф томонларини аниқлаш (фойда, даромад, рентабеллик, маҳсулот сифати, хизматлар кўрсатиш шартлари);
- бизнес жараёнларни оптималлаштириш – ташкилотдаги муаммоли йўналишларни аниқлаш ҳамда тез ва оқилона ечим топиш, самарали қарорлар қабул қилиш усуллари мавжудлиги;
- жамоа самарадорлиги - раҳбар бошчилигидаги жамоанинг самарадорлиги, ходимларнинг мотивацияси, муҳит ва уюшқоқлик даражаси.

Соф фойда энг осон ўлчанадиган кўрсаткич бўлишига қарамай, биз ушбу кўрсаткичдан асосий ёки ягона мезон сифатида фойдалана олмаймиз. Чунки фаолият самарадорлигида бошқа муҳим кўрсаткичлар

самарадорлик учун мезон (инвестиция самарадорлиги, молиялаштириш ва бюджет бошқаруви, меҳнат ресурсларидан фойдаланиш, асосий воситалардан фойдаланиш, ишлаб чиқариш харажатлари, мижозлар қониқиш даражаси, ходимлар харажатлари ва бошқалар)ларини назарда тутиш мақсадга мувофиқ.

KPI (Асосий фаолият самарадорлигини баҳолаш) усулидан самарали фойдаланиш ташкилот фаолияти ҳамда унинг раҳбар ходимларининг бошқарув жараёнида юқори натижаларга эришишга хизмат қилади. Аммо, ушбу жараёнда қатор муҳим омилларни ҳисобга олиш зарур.

Асосий фаолият самарадорлигини баҳолаш (KPI) усулидан фойдаланганда ташкилот фаолиятида ҳам, унинг раҳбар ходимлари бошқарув фаолиятида ҳам самарадорликка эришиш мумкин. Бироқ, бунинг учун қуйидаги омилларни инобатга олиш зарур.

5-расм Асосий фаолият самарадорлигини баҳолаш (KPI) усулидан фойдаланишни зарур омиллари

5-расмдаги маълумотлардан шуни хулоса қилиш мумкинки, ташкилот раҳбари ходимлар фаолияти самарадорлигини баҳолашни тўғри амалга ошириш жараёнида, белгиланган мақсадлар ва уларни амалга ошириш имкониятларини аниқ баҳолаш муҳим аҳамиятга эга.

Хулоса ва таклифлар

Раҳбар ходимларнинг бошқарув фаолияти самарадорлигини баҳолашда ташкилот учун устувор жиҳатларни аниқлаш ва уларнинг ташкилот мақсадларига эришишдаги таъсирини баҳолаш муҳим аҳамият касб этади.

Айниқса бугунги дунёдаги ўзгараётган тенденциялардан келиб чиқиб, ташкилот самарадорлигини таъминлаш раҳбар ходим учун стратегик аҳамиятга эга вазифадир.

Шу муносабат билан, раҳбар ходимлар фаолиятини баҳолаш жараёнида замонавий ёндашув ва услублардан фойдаланиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. П.Друкер, Эффективный управляющий, аннотация URL: <https://gtmarket.ru/library/basis/4976>
2. Қ.Ҳ.Абдурахмонов, Ш.Р.Холмўминов, А.Б.Хайитов, А.М.Акбаров, - Персонални бошқариш, Тошкент –2004 йил. 136-бет
3. <https://nauchniyimpuls.ru/index.php/sf/article/download/15988/11561/11339>
4. Холов А.Х. Маҳаллий давлат ҳокимияти органларида бошқарув қарорлари қабул қилиш механизмини такомиллаштириш. Т.: 2018 й
5. Пригоровский, В. В. Эффективность деятельности руководителя / В. В. Пригоровский. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. - 2015. - № 12 (92). - С. 478-481. - URL: <https://moluch.ru/archive/92/20231/> (дата обращения: 02.03.2025).
6. Рахимова Д. Замонавий менежмент назарияси. Ғ.Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи. Тошкент – 2009. 204-бет
7. А.Куандык, М.Жумабекова, —Критериальный подход к оценке эффективности менеджмента сферы услуг, Actual problems of economics #6(168), 2015.
8. В.В.Кочетков. Е.С.Ратушняк. Показатели оценки эффективности управления, статья. 8 с. Управление экономическими системами: электронный научный журнал, 2017 г.
9. Мельник Ю.И. Управленческие компетенции руководителя: три уровня проявления // Социальная психология и общество. 2012. Том 3. № 2. С. 116–126.
10. Тютин Д.В. Новое Государственное Управление: от управления эффективностью и результативностью к менеджменту публичных ценностей, статья. 6 с. Управление экономическими системами: электронный научный журнал, 2014 г.
11. Шадриков В.Д. Психология деятельности человека: монография. Российская Академия Наук, Институт психологии. – Москва : Институт психологии РАН, 2013. – 157 с.
12. Менеджмент: учебник / под ред. М.Л. Разу. М.: КНОРУС, 2008, - 403 с
13. Бояцис Р. Компетентный менеджер. Модель эффективной работы. 2008 год. М.:ГИППО.
14. Коттер Ж.П. Впереди Перемен (Leading Change). 2012 год. HD58.8.K65 2012.
15. Татулов Б.Э. Проблемы оценки эффективности управления персоналом. Экономика России: основные направления совершенствования, №5, Межвузовский сборник научных трудов – 2005. <https://www.cfin.ru/bandurin/article/sbrn05/21.shtml>

MEHNAT IQTISODIYOTI VA INSON KAPITALI

ISSN: 3030-3117

<https://laboreconomics.uz/>

STRATEGIK BOSHQARUVNING MAZMUNI VA UNING ISHLAB CHIQRISH KORXONALARIDAGI AHAMIYATI

Abdurazzoqov Muhammad G'ofurjon o'g'li

Iqtisodiyot va moliya vazirligi xodimi,
O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi
huzuridagi Biznes va tadbirkorlik oliy maktabi tinglovchisi
e-mail: abdurazzokovmuhammad4@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqola ishlab chiqarish korxonalarida strategik boshqaruvning zamonaviy yondashuvlari, raqamli transformatsiya, innovatsiya va barqaror rivojlanish kabi omillarning o'zaro ta'sirini keng qamrab oladi. Maqolada nazariy asoslar, adabiyotlar sharhi, amaliyotdagi keyslar va kelgusi tendensiyalar ko'rib chiqiladi. Ushbu ish korxonalarning raqobat ustunligini ta'minlash va tez o'zgaruvchi global muhitda barqaror o'sishini ta'minlashga qaratilgan innovatsion metodologiyalarni taqdim etadi.

Kalit so'zlar: strategik boshqaruv, ishlab chiqarish korxonalari, raqobat, muvaffaqiyat, rivojlanish, strategiya, konsepsiya, menejment, barqarorlik, innovatsiya, xarajat, investitsiya.

СОДЕРЖАНИЕ СТРАТЕГИЧЕСКОГО УПРАВЛЕНИЯ И ЕГО ЗНАЧЕНИЕ НА ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

Абдураззаков Мухаммад Гафурджон угли

Сотрудник Министерства экономики и финансов,
Студент Высшей школы бизнеса и предпринимательства при
Кабинете Министров Республики Узбекистан

Аннотация. Данная статья охватывает современные подходы к стратегическому управлению на производственных предприятиях, включая цифровую трансформацию, инновации и устойчивое развитие, а также их взаимное влияние. В статье рассматриваются теоретические основы, обзор литературы, практические кейсы и будущие тенденции. Данная работа представляет инновационные методологии, направленные на обеспечение конкурентных преимуществ предприятий и их устойчивый рост в быстро меняющейся глобальной среде.

Ключевые слова: стратегическое управление, производственные предприятия, конкуренция, успех, развитие, стратегия, концепция, менеджмент, устойчивость, инновация, затраты, инвестиции.

THE CONTENT OF STRATEGIC MANAGEMENT AND ITS IMPORTANCE IN MANUFACTURING ENTERPRISES

Abdurazzokov Mukhammad Gafurjon ugli

Employee of the Ministry of Economy and Finance,
Student of the Higher School of Business and Entrepreneurship under the
Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan

Abstract. This article covers modern approaches to strategic management in manufacturing enterprises, including digital transformation, innovation, and sustainable development, as well as their interrelationship. The article examines theoretical foundations, literature review, practical cases, and future trends. This work presents innovative methodologies aimed at ensuring the competitive advantage of enterprises and their sustainable growth in a rapidly changing global environment.

Keywords: strategic management, manufacturing enterprises, competition, success, development, strategy, concept, management, sustainability, innovation, costs, investment.

Kirish

Zamonaviy iqtisodiy muhitda ishlab chiqarish korxonalarining barqaror rivojlanishi, raqamli texnologiyalar va innovatsiyalar orqali bozordagi raqobatni mustahkamlash bilan bog'liq. Strategik boshqaruv esa korxonaning uzoq muddatli maqsadlarini aniqlash, resurslarni optimal taqsimlash va kelajakdagi o'zgarishlarga tezkor moslashish imkoniyatini yaratadi.

Ishlab chiqarish korxonalarining muvaffaqiyatli faoliyati uchun strategik boshqaruvning ahamiyati beqiyosdir. Raqobat muhitining kuchayishi, texnologiyalarning tez rivojlanishi, bozor talablarining o'zgarishi ishlab chiqarish korxonalarini strategik boshqaruvga e'tibor qaratishga majbur qiladi. Mazkur maqolaning maqsadi - strategik boshqaruvning mazmunini ochib berish va uning ishlab chiqarish korxonalaridagi ahamiyatini tahlil qilish.

Ushbu maqolada strategik boshqaruvning nazariy va amaliy jihatlarini, raqamli transformatsiya, innovatsiya va barqarorlik kabi muhim omillar keng tahlil qilinadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Strategik boshqaruv konsepsiyasi 1960-yillarda shakllana boshladi. I. Ansoffning “Korporativ strategiya” asari va M. Porterning raqobat ustunligiga oid nazariyalari bu yo'nalishda ilk va muhim ishlardan hisoblanadi. Ansoff va Porterning fikrlari korxonaning kelajak rejalarini belgilash, risklarni baholash va raqobat muhitidagi o'rnini mustahkamlashda asosiy asos bo'lib xizmat qiladi.

Bundan tashqari, M.I.Kruglov va N.Yu.Kruglovalar fikricha: “strategik boshqaruv oldindan ko'rish ufqlarini kengaytirish, uzoqni mustahkamlash va shu bilan korxonaning tashqi muhitda: tovar va texnologiyalar bozorlarida, ilmiy-texnik, iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy sohalarida sodir bo'ladigan o'zgarishlarga o'z vaqtida javob berish imkoniyatidir”.

G.B.Kleynerning ta’rifiga ko’ra, “strategik boshqaruv - bu biznes muvaffaqiyatiga erishish uchun kompaniya strategiyasini shakllantirish, amalga oshirish va o’zgartirish jarayonlariga asoslangan korxonani boshqarish bo’yicha qarashlar va tavsiyalar tizimidir”.

Xoffer va Shendellarning fikricha esa, “strategiya - bu korxoning o’z oldiga qo’ygan maqsadlari va vazifalari o’rtasidagi asosiy aloqadir”.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu tadqiqot ishlab chiqarish korxonalarida strategik boshqaruvning zamonaviy yondashuvlarini o’rganish va ularning raqamli transformatsiya, innovatsiya hamda barqaror rivojlanishga ta’sirini tahlil qilishga qaratilgan bo’lib, tadqiqot jarayonida mavzuga oid ma’lumotlar va nazariyalarni o’rganishda mantiqiy fikrlash, ilmiy mushohada, taqqoslash, nazariy va amaliy materiallarni jamlash hamda tizimli tahlil usullardan foydalanilgan.

Tahlil va natijalar

Bugungi kunga kelib, yuqorida qayd etib o’tilganidek, ishlab chiqarish korxonalarining strategik boshqaruv tizimi mazmunining munozarali ilmiy talqinlarini korxonalar samaradorligini ta’minlashda ushbu tizimning nazariy va amaliy ahamiyatini anglash yo’lidagi to’siqlardan biri sifatida qarash mumkin. Bizningcha, ishlab chiqarish korxonalarining ish faoliyati samaradorligi ko’pincha ularning rivojlanish strategiyasini ishlab chiqish va amalga oshirish samaradorligiga bog’liq bo’ladi.

Tez o’zgaruvchan muhitda muvaffaqiyatga faqat o’z strategiyasini aniq taqdim etadigan va uni ishlab chiqish va muvaffaqiyatli amalga oshirishni ta’minlay oladigan korxonalar erishadilar.

Zamonaviy iqtisodiy sharoitda korxonani boshqarish rahbarlardan strategik menejment sohasida yangi usul va ko’nikmalarni egallashni hamda rivojlanish strategiyasini boshqarish sohasida zamonaviy vosita hamda dastaklardan foydalanishni, boshqaruv texnologiyasini takomillashtirishni talab etadi.

Korxona barqarorligi uning uzoq muddatga mo’ljallangan samarali faoliyat ko’rsatishini xarakterlovchi murakkab iqtisodiy va strategik kategoriyadir (1-jadval), u korxoning raqobatbardoshligi, iqtisodiy xavfsizligi, strategik boshqaruvning turli usullari hamda iqtisodiy samaradorligi kabi quyidagi elementlarga asoslangan.

Strategik boshqaruv faoliyatning o’ziga xosliklari tufayli korxonalarni barqaror rivojlantirishni moslashuvchan tizimini yaratish uchun resurslarni boshqarishda yangicha kompleksli yondashuv ishlab chiqish zarur bo’lib, ishlab chiqarish korxonalarida strategik boshqaruv omillariga ta’sir etuvchi tavsiflarga bo’lingan.

1-jadval

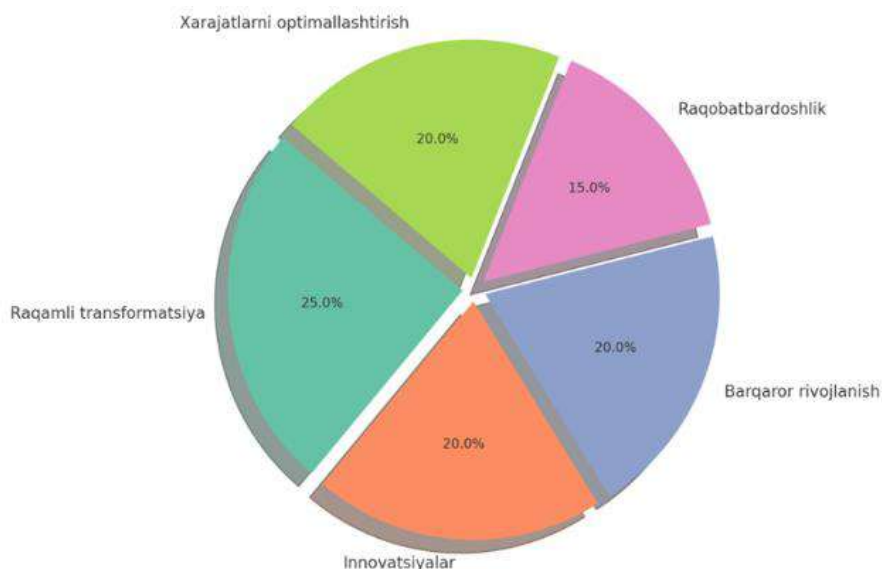
Strategik boshqaruvning ahamiyati	Raqamli transformatsiyaning strategik boshqaruvga ta'siri	Innovatsion strategiyalar va ularning natijalari	Barqaror rivojlanish strategiyalarining samaradorligi	Strategik boshqaruv va xarajatlarni optimallashtirish
Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, ishlab chiqarish korxonalari strategik boshqaruv tamoyillarini qo'llagan hollarda bozor ulushini kengaytirish va raqobatbardoshligini oshirish imkoniyatiga ega bo'ladilar.	Sun'iy intellekt va Big Data texnologiyalarining joriy etilishi ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirishda muhim rol o'ynaydi.	Innovatsiyalarni o'z ichiga olgan strategik rejalashtirish korxonalar uchun uzoq muddatli barqarorlikni ta'minlaydi.	Ekologik toza texnologiyalar va barqaror ishlab chiqarish modellari qo'llanilganda, korxonalar nafaqat iqtisodiy samaradorlikka, balki ijtimoiy va ekologik barqarorlikka ham erishmoqda.	Xarajatlarni samarali boshqarish orqali korxonalar rentabelligini oshirishi mumkin.
Uzoq muddatli rejalashtirish va strategik investitsiya yo'nalishlari samaradorlikka ijobiy ta'sir ko'rsatadi.	IoT (Internet of Things) va avtomatlashtirilgan tizimlar ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.	Tadqiqotda o'rganilgan keys-stadiyalar (masalan, Toyota va Siemens korxonalarining strategik transformatsiyasi) shuni ko'rsatdiki, innovatsiyalarni faol qo'llagan kompaniyalar bozor yetakchilari sifatida shakllanmoqda.	Tadqiqot natijalariga ko'ra, ESG (Environmental, Social, and Governance) tamoyillarini qo'llagan korxonalar investitsiyalarni jalb etishda ustunlikka ega bo'lmoqda.	Tahlillar natijasida ishlab chiqarish korxonalarida xarajatlarni kamaytirish uchun ERP (Enterprise Resource Planning) tizimlari va avtomatlashtirilgan moliyaviy boshqaruv tizimlari qo'llanilayotganligi aniqlandi.

Bundan tashqari ishlab chiqarish korxonalarini strategik boshqarishda har bir mamlakat o'zining milliy va tarixiy xususiyatlaridan kelib chiqqan holda eng maqbul bo'lgan yondashuvlarni shakllantirish, milliy tajribani tanqidiy tahlil qilish bilan bir qatorda bu boradagi eng yaxshi xorijiy tajribalarni har tomonlama o'rganish va o'zlashtirishga harakat qilmoqda.

2-jadval

T/r	Strategik boshqaruv omili	Tavsif	Ta'sir ulushi (%)
1	Raqamli transformatsiya	Sun'iy intellekt, Big Data va avtomatlashtirilgan tizimlar	25%
2	Innovatsiyalar	Yangi texnologiyalar va mahsulotlarni joriy etish	20%
3	Barqaror rivojlanish	Ekologik va ijtimoiy mas'uliyat strategiyalari	20%
4	Raqobatbardoshlik	Bozorda ustunlikni saqlash va strategik rejalashtirish	15%
5	Xarajatlarni optimallashtirish	Resurslardan samarali foydalanish va xarajatlarni kamaytirish	20%

Dastlabki nazariy tahlil davomida aniqlangan ishlab chiqarish korxonakari darajasida strategik menejment jarayonini, shu jumladan korxonaning raqobatbardoshligini strategik boshqarish, korxona faoliyatining o'ziga xos xususiyatlariga tayangan holda tuzilmaviy yondashuvlarga asoslanib, korxona raqobatbardoshligini strategik boshqarishning konseptual modeli quyidagi tavsiflar va omillarni (2-jadval, 3-rasm) o'z ichiga oladi.

2-rasm. Ishlab chiqarish korxonalarida strategik boshqaruv omillarining ta'siri

Asosiy qism

Strategik boshqaruv — bu korxonaning uzoq muddatli maqsadlariga erishish uchun amalga oshiriladigan faoliyatning barcha jihatlarini rejalashtirish, tashkil etish, boshqarish va nazorat qilish jarayonidir. U korxonaning kelajagini belgilash, raqobatbardoshligini oshirish, bozordagi o'z o'rnini mustahkamlash, rivojlanish strategiyasini ishlab chiqish va amalga oshirish, resurslarni samarali boshqarish, muvaffaqiyatga erishish uchun zarur bo'lgan o'zgarishlarni amalga oshirish kabi vazifalarni o'z zimmasiga oladi.

So'nggi yillarda raqamli transformatsiya va innovatsiya strategik boshqaruvning ajralmas qismiga aylandi. Korxonalarda strategik boshqaruv, ma'lumotlarga asoslangan qarorlar qabul qilish, sun'iy intellekt va internet texnologiyalari orqali operatsiyalarni optimallashtirish tendensiyasi kuzatilmoqda. Shuningdek, barqaror rivojlanish, ekologik va ijtimoiy jihatlar ham strategik rejalarda muhim o'rin tuta boshladi. Bunday yondashuvlar haqida yangi ilmiy tadqiqotlar va xalqaro tajribalar shuni ko'rsatmoqdaki, raqamli texnologiyalardan foydalanish korxonalarning tezkor moslashishiga va innovatsion imkoniyatlarini kengayishiga sabab bo'lmoqda.

Yangilangan adabiyotlar sharhi va raqamli transformatsiyaga oid tahlillar bugungi kunda strategik boshqaruvni nafaqat klassik nazariyalar bilan, balki zamonaviy texnologiyalar, strategik yondashuv va ma'lumotlar asosida qayta ko'rib chiqish zarurligini isbotlamoqda.

Ishlab chiqarish korxonalarida strategik boshqaruvning ahamiyati yanada ortib bormoqda va bu orqali qanday natijalarga erishiladi, jumladan,

- uzoq muddatli rejalashtirish orqali bozordagi o'rnini mustahkamlaydi;
- resurslarni samarali taqsimlash va investitsiyalarni optimallashtirish imkoniyatini beradi;
- innovatsion texnologiyalarni joriy etish va raqamli transformatsiya orqali raqobat ustunligini shakllantiradi.

Shuningdek, raqamli transformatsiya va ma'lumotlarga asoslangan strategik boshqaruvda zamonaviy ishlab chiqarish korxonalarida raqamli texnologiyalar alohida ahamiyatga ega.

Xususan, ma'lumotlarni tahlil qilish, sun'iy intellekt va strategik boshqaruv metodlari orqali tezkor qarorlar qabul qilish imkoniyatini yaratadi, barqaror rivojlanish va ekologik jihatlarini inobatga olish orqali korporativ strategiyalarni qayta shakllantirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Xar qanday korxonada strategiyani dinamik ravishda qayta ko'rib chiqish muhimdir. Strategik boshqaruv modellari tezkor moslashish va innovatsion yondashuvlarning samaradorligini oshiradi. Bu modellar orqali korxonalar o'z faoliyatini tashqi muhitdagi o'zgarishlarga tezda moslashtirish, raqamli texnologiyalarni integratsiya qilish va yangi bozor imkoniyatlarini baholash imkoniyatiga ega bo'ladi.

Ishlab chiqarish korxonalarining strategiyasida ijtimoiy va ekologik jihatlarini ham inobatga olish talab etilmoqda. Barqaror rivojlanish konsepsiyasi, resurslardan oqilona foydalanish, atrof-muhitni muhofaza qilish va ijtimoiy mas'uliyat, bunday omillar korporatsiyalar uchun yangi raqobat ustunligi manbaiga aylanmoqda.

Xalqaro tajribalar va yangi tadqiqotlar ko'rsatadiki, raqamli transformatsiya va barqaror rivojlanish strategik boshqaruvni yanada kuchaytirishga imkon beradi.

Hozirgi kunda global miqyosda ko'plab ishlab chiqarish korxonalari raqamli texnologiyalarni joriy etish orqali mahsulot sifatini oshirish, ish jarayonlarini optimallashtirish va innovatsiya orqali raqobat ustunligini yaratishga erishmoqda. Keys tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, raqamli transformatsiya samarali strategik rejalar asosida amalga oshirilganda, korxonaning umumiy samaradorligi va bozordagi o'rne kuchayadi.

Tahlillarimiz shuni ko'rsatadiki, korxonalarda innovatsion jarayonlarning rivojlantirish strategiyasini ishlab chiqish milliy iqtisodiyotning raqobatchilik muhitini vujudga kelishini ta'minlaydi. Natijada iqtisodiyotdagi tarkibiy

o'zgarishlarning mazmuni nafaqat boyitiladi, balki ijtimoiy-iqtisodiy nuqtayi nazardan samarali bo'lgan xo'jalik yuritish faoliyati, tarmoq va sohalarning keng hamda har tomonlama rivojlanishi uchun zamin yaratiladi. Ishlab chiqarish va iste'moldagi turli yakka hukmronlik holatlariga barham berilib, korxona mablag'lari va boshqa resurslarning samarali taqsimlanishi va harakatchanligi ortadi.

Strategik boshqaruv modellari korxonalarning tashqi muhitdagi notinchliklarga tezkor javob qaytarishiga va yangi imkoniyatlardan samarali foydalanishiga imkon beradi. Masalan, texnologiya sektoridagi korporatsiyalar tez-tez yangi mahsulotlar va xizmatlar yaratish orqali bozorda o'z o'rnini mustahkamlaydi.

Strategik boshqaruvning muvaffaqiyat omillari va tavsiyalar.

Strategik rejalashtirishda asosiy omillarga quyidagilar kiradi:

- missiya va maqsadlarni aniq belgilash;
- tahlil va prognozlash usullarini integratsiyalash;
- ichki resurslar va tashqi muhit o'rtasidagi munosabatlarni to'g'ri baholash.

Korxonalar raqamli transformatsiya va sun'iy intellekt kabi innovatsion texnologiyalarga investitsiya kiritish orqali bozorda raqobat ustunligini qo'lga kiritishlari mumkin. Shuningdek, strategik boshqaruv modellari ham strategiyani dinamik ravishda qayta ko'rib chiqish imkoniyatini yaratadi.

Ijtimoiy va ekologik jihatlar strategiyada o'ta muhimdir. Korxonalar atrof-muhitni muhofaza qilish, resurslarni oqilona foydalanish va ijtimoiy mas'uliyatni amalga oshirish orqali o'zaro manfaatli hamkorliklarni rivojlantirishi lozim.

Yangi tadqiqotlar va innovatsion yondashuvlar strategik boshqaruvni mukammallashtirishda muhim qadamlar xisoblanadi.

Xulosa

Ushbu maqolada strategik boshqaruvning klassik nazariy asoslari, raqamli transformatsiya, strategik boshqaruv va barqaror rivojlanish kabi zamonaviy tendensiyalar keng tushuntirildi. Ishlab chiqarish korxonalari uchun samarali strategiya tuzish va uning innovatsion yechimlar orqali qayta shakllanishi, raqobat ustunligini oshirish hamda bozorda barqaror o'rnini ta'minlashdagi ahamiyati aniqlandi. Strategik boshqaruvni amalga oshirish orqali ishlab chiqarish korxonalari o'zlarining kelajagini mustaqil ravishda belgilab olishlari mumkin.

Fikrimizcha, mamlakat ishlab chiqarish korxonalarida innovatsion strategiyani shakllanish mexanizmi, uning iqtisodiy mohiyati va amal qilishining obyektiv asoslarini chuqur anglab yetish, iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida raqobatni rivojlantirish shart-sharoitlarini aniqlash va ularni ta'minlash yo'llarini o'rganish, innovatsion jarayonlarni rivojlantirish mexanizmlaridan maqsadga muvofiq foydalanish, uning ijobiy ta'sirlari samarasini oshirish imkonini beradi.

Ushbu yondashuvlar nafaqat iqtisodiy samaradorlikni, balki ijtimoiy va ekologik jihatlarini ham yaxshilash imkoniyatini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Kaplan R.S., Norton D.P. Organizatsiya, oriyentirovannaya na strategiyu. Kak v novom srede –biznese preuspe-vayut organizatsii, primenyayushchiye sbalansirovannuyu sistemu pokazateley/per.sangl.–M.:Olimp-Biznes. 2004–46 s.
2. Ansoff I. Strategicheskoye upravleniye. – M.: Ekonomika, 1989. – S. 358; Baranchev V.P. Upravleniye innovatsiyami. – M.: Vysshee obrazovaniye, 2009, – 712 s.
3. 2017-2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947-sonli Farmoni. O'zR Qonunchilik hujjatlari to'plami. 2017-yil. 6-son, 70-modda.
4. Porter M. Mejdunarodnaya konkurensiya: Per. s angl./ Pod.red. V.D.Щetinina. –M. Mejdunarodnyeotnosheniya, 1993. – 64 s;
5. Qosimov G'.M. Menejment. Darslik. - T.: O'zbekiston, 2002 – 203-bet.
6. Popov Ye.V. Рыночный потенциал предpriyatiya. –M.: Ekonomika 2002. – 540 s., Saymon G.A.i dr. Menedjment v organizatsiyax. M: Ekonomika 2008., Tixonravov Yu.V. Teoriya upravleniya. Uchebnyy kurs. M: Vestnik 2008., Kovalishina G.V. Sistemnyy podxod v otsenke effektivnosti upravleniya firmoy. Audit i finansovyy analiz. 2002'2.
7.
http://www.iqtisodiyot.uz/sites/default/files/maqolalar/23_F_A_Mirbabayev.pdf
8. Pardayev M.Q.va boshqalar. Iqtisodiy tahlil. Darslik.- Toshkent- 2011.-136 b.
9. Xonkeldiyeva G.Sh.Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida korporatsiyalarni boshqarishning ilmiy metodologik asoslari. Iqt.fanlari doktori ilm.daraj. olish uchun yozilgan diss. avtoref.-Toshkent, 2018-71 b.
10. Abduraupov R.R.O'zbekistonda xorijiy investitsiyali korxonalar iqtisodiy salohiyatini boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish. Iqt.fanlari doktori ilm.daraj. olish uchun yozilgan diss. avtoref.–Toshkent, 2017-y. –70 b.
11. Nabiyeu H.G', Nabiyeu D.N. Iqtisodiy statistika. Darslik, –Toshkent–2008.–106 b.
12. Kovalishina G.V. Sistemnyy podxod v otsenke effektivnosti upravleniya firmoy. Audit i finansovyy analiz. 2002'2.

MEHNAT IQTISODIYOTI VA INSON KAPITALI

ISSN: 3030-3117

<https://laboreconomics.uz/>

RIVOJLANGAN VA RIVOJLANAYOTGAN MAMLAKATLAR TAJRIBASI ASOSIDA BIZNES RIVOJLANISH JARAYONLARINI STATISTIK VA EKONOMETRIK TAHLIL QILISH

Saidova Marhabo Xabibullo qizi

Kadrlar malakasini oshirish va statistik
tadqiqotlar instituti doktoranti (DSc)

e-mail: saidovamarhabo1991@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3252-9967>

Annotatsiya. Mazkur maqolada biznes rivojlanish jarayonlarini statistik baholash va ekonometrik modellashtirish orqali samarali boshqarishning nazariy va amaliy jihatlarini o'rganilgan. Rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarning tajribalari asosida iqtisodiy ko'rsatkichlar tahlil qilingan va ularni O'zbekiston sharoitiga moslashtirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqilgan. Tadqiqotda AQSh, Germaniya va Yaponiya kabi rivojlangan davlatlarning ilg'or iqtisodiy yondashuvlari hamda Hindiston, Indoneziya va O'zbekiston kabi rivojlanayotgan mamlakatlarning iqtisodiy ko'rsatkichlari taqqoslangan.

Kalit so'zlar: Biznes rivojlanishi, statistik baholash, ekonometrik modellashtirish, innovatsion faoliyat, eksport salohiyati.

СТАТИСТИЧЕСКИЙ И ЭКОНОМЕТРИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ПРОЦЕССОВ РАЗВИТИЯ БИЗНЕСА НА ОСНОВЕ ОПЫТА РАЗВИТЫХ И РАЗВИВАЮЩИХСЯ СТРАН

Саидова Мархабо Хабибулло кизи

Докторант (DSc) Института развития персонала
и статистических исследований

Аннотация. В данной статье исследуются теоретические и практические аспекты эффективного управления процессами развития бизнеса через статистическую оценку и эконометрическое моделирование. На основе опыта развитых и развивающихся стран анализируются экономические показатели и разрабатываются рекомендации по их адаптации к условиям Узбекистана. В исследовании сравниваются передовые экономические подходы таких развитых стран, как США, Германия и Япония, с экономическими показателями развивающихся стран, включая Индию, Индонезию и Узбекистан.

Ключевые слова: Развитие бизнеса, статистическая оценка, эконометрическое моделирование, инновационная деятельность, экспортный потенциал.

**STATISTICAL AND ECONOMETRIC ANALYSIS OF BUSINESS
DEVELOPMENT PROCESSES BASED ON THE EXPERIENCE OF DEVELOPED
AND DEVELOPING COUNTRIES**

Saidova Markhabo Khabibullo kizi

Doctoral student (DSc) of the Institute of
Personnel Training and Statistical Research

Abstract. This article explores the theoretical and practical aspects of effectively managing business development processes through statistical evaluation and econometric modeling. Based on the experiences of developed and developing countries, economic indicators are analyzed, and recommendations are made for adapting these indicators to the context of Uzbekistan. The research compares the advanced economic approaches of developed countries such as the United States, Germany, and Japan with the economic indicators of developing countries, including India, Indonesia, and Uzbekistan.

Keywords: Business development, statistical evaluation, econometric modeling, innovation activity, export potential.

Kirish

Biznes rivojlanish jarayonlarini statistik baholash va ekonometrik modellashtirish zamonaviy iqtisodiyotning murakkab va dolzarb masalalaridan biridir. Bugungi kunda biznes muhitining o'zgaruvchanligi, raqobatbardoshlik darajasi oshib borayotgani va globallashtirish jarayonlari turli mamlakatlarda biznes faoliyatini samarali boshqarish va rivojlantirish zaruratini kuchaytirmoqda. Mazkur sharoitda, biznes jarayonlarining statistik tahlili va ekonometrik modellashtirishdan foydalanish biznes strategiyalarini aniq shakllantirish, ularni amalga oshirishda ilmiy asoslangan qarorlar qabul qilish imkonini beradi.

Statistik baholash biznes faoliyatining asosiy ko'rsatkichlarini o'lchash va ular asosida ishonchli tahlil o'tkazish uchun zarur metodlarni taqdim etsa, ekonometrik modellar ushbu ko'rsatkichlar orasidagi bog'liqlikni aniqlash va prognozlar yaratish vositasi sifatida namoyon bo'ladi. Ushbu usullarni qo'llash orqali tadbirkorlik subyektlarining moliyaviy holati, resurslardan foydalanish samaradorligi, innovatsion faoliyat dinamikasi, hududiy rivojlanishning iqtisodiy omillari kabi ko'plab sohalarni chuqur tahlil qilish mumkin.

Xorijiy mamlakatlarning biznes rivojlanishi tajribasi ushbu jarayonni samarali tashkil etish, innovatsion faoliyatni rag'batlantirish va iqtisodiy resurslarni oqilona taqsimlash bo'yicha muhim yutuqlarga ega. Masalan, AQSh, Germaniya, Yaponiya va Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida kichik va o'rta biznesni rivojlantirish bo'yicha qo'llanilayotgan ilg'or iqtisodiy yondashuvlar va statistik metodlar ushbu sohada sezilarli natijalarni ko'rsatmoqda. Bu mamlakatlarda statistika va ekonometrik modellardan foydalanib, tadbirkorlikning rivojlanish yo'nalishlarini aniqlash va ularning samaradorligini oshirishda ilmiy-amaliy yechimlar ishlab chiqilgan.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi

Biznes rivojlanish jarayonlarini statistik baholash va ekonometrik modellashtirish bo'yicha xorijiy mamlakatlar tajribasini o'rganish ushbu sohadagi ilmiy tadqiqotlar uchun muhim ahamiyatga ega.

Moorman va Miner (1997) xalqaro biznes tadqiqotlarida statistik quvvat tahlilini o'rganib, statistik quvvatning yetarli emasligi ko'plab tadqiqot natijalarining ishonchliligi va qayta ishlab chiqarish imkoniyatlarini cheklab qo'yishini ta'kidlaydilar. Ularning tadqiqotlarida namunaviy hajmning kichikligi va statistik quvvat yetarli darajada baholanmagan holatlar natijalarning noto'g'ri talqin qilinishiga olib kelganini ko'rsatadi. Statistik quvvatni oshirish uchun ular tadqiqotda ishlatiladigan effekt o'lchamlarini aniq belgilash va tadqiqot dizaynida yuqori darajadagi namunalarni qo'llash zaruriyatini tavsiya etadilar. Bu, ayniqsa, xalqaro miqyosdagi tadqiqotlar uchun muhim, chunki tadqiqot natijalari ko'p hollarda turli madaniy va iqtisodiy sharoitlarda qabul qilinadi.

Sharma (2013) biznes tadqiqotlarida statistik tahlilning o'rnini o'rganib, u kompaniyalar o'z faoliyatini strategik baholashda statistik usullarni qo'llashi zarurligini ta'kidlaydi. U statistik tahlilning amaliy foydasi haqida gapirar ekan, kompaniyalar o'zining moliyaviy ko'rsatkichlarini baholashda statistik modellardan foydalangan holda samaradorlikni oshirishlari mumkinligini ko'rsatadi. Sharma statistik tahlillar orqali bozor segmentatsiyasi, iste'molchilar xatti-harakatlarini o'rganish va investitsion qarorlarni qabul qilish kabi biznes faoliyatining muhim jihatlarini tahlil qilish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Zarova (2018) o'z tadqiqotida biznes sikllarini baholashda statistik metodlarni qo'llash zaruratini asoslab beradi. Uning asosi bo'yicha iqtisodiy sikllarning sinxronlashuvi va uyg'unlashuvi sharoitida statistikaning ahamiyati muhokama qilinadi. Zarova biznes sikllarining dinamikasini aniqlash uchun statistik ma'lumotlarni tahlil qilishda zamonaviy usullarni qo'llashni taklif qiladi. Jumladan, biznes sikllarini o'lchashda vaqt qatorlari tahlili va regressiya modellari orqali sikllarning davomiyligi, intensivligi va chastotasi baholanadi. Ushbu yondashuv biznes strategiyalarini ishlab chiqishda muhim vosita bo'lib xizmat qilishi mumkin. Shuningdek, muallif iqtisodiy ko'rsatkichlarni global standartlar bilan uyg'unlashtirishning amaliy ahamiyatini ta'kidlaydi. Zarova tomonidan taklif etilgan metodologiya O'zbekistonda biznes rivojlanishini monitoring qilish va strategik qarorlar qabul qilishda qo'llanilishi mumkin.

Agustian va hamkorlarining tadqiqotlari statistik boshqaruv vositalarining biznes tashkilotlari samaradorligini oshirishdagi rolini tahlil qiladi. Ular statistik boshqaruv vositalarining qo'llanilishi natijasida operatsion samaradorlik, moliyaviy barqarorlik va innovatsion faoliyatning yaxshilanishini aniqlaydilar. Tadqiqotda mualliflar ish jarayonlarini tahlil qilish uchun asosiy statistik vositalar, jumladan, boshqaruv diagrammalari, tarqoqlik tahlili va asosiy komponentlar tahlilidan foydalanadilar. Ushbu vositalar biznes jarayonlarini

optimallashtirish, resurslardan samarali foydalanish va qaror qabul qilish sifatini oshirish imkoniyatlarini yaratadi. O'zbekistonda bunday yondashuvlar biznesni boshqarish tizimini mustahkamlash va uning samaradorligini oshirish uchun muhim ahamiyatga ega bo'lishi mumkin.

Jasim (2022) biznes rejalashtirishda statistik modellarni qo'llashni o'rganib, ularning barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishdagi ahamiyatini ko'rsatadi. Uning asarida biznes faoliyatining turli yo'nalishlarini prognozlash va boshqarishda statistik modellar, jumladan, vaqt qatorlari tahlili, kointegratsiya modellar va ehtimollar nazariyasidan foydalanish yoritiladi. Jasimning tadqiqotlari biznes rejalashtirish jarayonida ekologik, iqtisodiy va ijtimoiy omillarni hisobga olishning muhimligini ta'kidlaydi. Shuningdek, u statistik modellarni qo'llash orqali resurslar sarfini optimallashtirish, xavf-xatarlarni kamaytirish va barqaror rivojlanishni ta'minlashga qaratilgan strategik yechimlarni ishlab chiqish mumkinligini ko'rsatadi.

Cleff (2019) biznes va iqtisodiyotda statistik tahlilning amaliy qo'llanilishini o'rganib, ma'lumotlar bilan ishlashning zamonaviy vositalarini tadqiq qiladi. Uning tadqiqotlarida Excel, SPSS va Stata dasturlaridan foydalanib, ko'p o'lchovli tahlilni mustaqil ravishda amalga oshirish imkoniyatlari ko'rsatiladi. Cleff murakkab statistik modellar yordamida iqtisodiy qarorlarni optimallashtirish va resurslardan samarali foydalanish usullarini taqdim etadi.

Tahlil va natijalar

Biznes rivojlanish jarayonlarini statistik baholash va ekonometrik modellashtirishda rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlar tajribasini solishtirish muhim ahamiyatga ega. Quyida ushbu mamlakatlardagi kichik va o'rta biznes (KO'B)ning iqtisodiyotdagi o'rni, innovatsion faollik, eksportdagi ulushi va tadqiqot hamda ishlanmalar uchun ajratilgan mablag'lar bo'yicha statistik ma'lumotlar keltirilgan.

1. Rivojlangan mamlakatlar tajribasi

Rivojlangan davlatlarda KO'B iqtisodiyotning muhim segmenti bo'lib, innovatsion faoliyat va eksportda sezilarli ulushga ega. Quyidagi jadvalda AQSh, Germaniya va Yaponiyadagi KO'Bning asosiy ko'rsatkichlari keltirilgan:

1-jadval.

2023-yilda rivojlangan mamlakatlarda kichik va o'rta biznesning iqtisodiyotdagi o'rni va innovatsion faolligi tahlili

Davlat	KO'Bning YaIMdagi ulushi, %	KO'Bning bandlikdagi ulushi, %	KO'Bning eksportdagi ulushi, %	Tadqiqot va innovatsiyalar uchun ajratilgan mablag', % YaIM
AQSh	50	47	33	2.8
Germaniya	57	60	50	2.9

Manba: muallif tomonidan tayyorlandi

1-jadvaldan ko‘rinib turibdiki, rivojlangan mamlakatlarda 2023-yilda KO‘B YaIMning 50-57% ini tashkil etadi va bandlikda muhim rol o‘ynaydi. Innovatsion faoliyat uchun ajratilgan mablag‘lar YaIMning 2.8-3.2% ini tashkil etib, bu innovatsiyalarni qo‘llab-quvvatlashga katta e‘tibor qaratilayotganini ko‘rsatadi.

2. Rivojlanayotgan davlatlar tajribasi

Rivojlanayotgan mamlakatlarda KO‘Bning iqtisodiyotdagi o‘rni va innovatsion faolligi nisbatan pastroq. Quyidagi jadvalda O‘zbekiston, Hindiston va Indoneziya bo‘yicha ma‘lumotlar keltirilgan:

2-jadval.

2023-yilda rivojlanayotgan mamlakatlarda kichik va o‘rta biznesning asosiy ko‘rsatkichlari tahlili

Davlat	KO‘Bning YaIMdagi ulushi, %	KO‘Bning bandlikdagi ulushi, %	KO‘Bning eksportdagi ulushi, %	Tadqiqot va innovatsiyalar uchun ajratilgan mablag‘, % YaIM
O‘zbekiston	56.9	78.2	27.0	0.2
Hindiston	30	40	40	0.7
Indoneziya	60	97	16	0.3

Manba: muallif tomonidan tayyorlandi

Rivojlanayotgan mamlakatlarda 2023-yilda KO‘Bning YaIMdagi ulushi 30-60% oralig‘ida bo‘lib, bandlikda muhim rol o‘ynaydi. Biroq, innovatsion faoliyat uchun ajratilgan mablag‘lar YaIMning 0.2-0.7% ini tashkil etib, bu sohada qo‘llab-quvvatlash yetarli emasligini ko‘rsatadi.

Quyida rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlar o‘rtasidagi KO‘B ko‘rsatkichlari taqqoslanadi:

3-jadval

Rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlar kichik va o‘rta biznes ko‘rsatkichlarining taqqoslanishi (2023-yil holatiga)

Ko‘rsatkichlar	Rivojlangan mamlakatlar	Rivojlanayotgan mamlakatlar
KO‘Bning YaIMdagi ulushi, %	50-57	30-60
KO‘Bning bandlikdagi ulushi, %	47-70	40-97
KO‘Bning eksportdagi ulushi, %	33-53	16-40
Tadqiqot va innovatsiyalar uchun ajratilgan mablag‘, % YaIM	2.8-3.2	0.2-0.7

Manba: muallif tomonidan tayyorlandi

Taqqoslashdan ko‘rinib turibdiki, rivojlangan mamlakatlarda KO‘Bning innovatsion faolligi va eksportdagi ulushi yuqori. Rivojlanayotgan mamlakatlarda esa KO‘Bning iqtisodiyotdagi ulushi sezilarli bo‘lsa-da, innovatsion faoliyat va eksportdagi ishtiroki nisbatan past hisoblanadi. Tahlillar

shuni ko'rsatadiki, rivojlangan mamlakatlarda KO'B iqtisodiyotning asosiy harakatlantiruvchi kuchi bo'lib, innovatsiyalar va eksportda muhim rol o'ynaydi. Rivojlanayotgan mamlakatlarda esa KO'Bning iqtisodiyotdagi ulushi sezilarli bo'lsa ham, innovatsion faoliyat va eksportdagi ishtiroki oshirish uchun qo'shimcha chora-tadbirlar zarur. Bu borada davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash, moliyaviy resurslar ajratish va innovatsion infratuzilmani rivojlantirish muhim ahamiyatga ega.

Takliflar

Biznes rivojlanish jarayonlarini statistik baholash va ekonometrik modellashtirish asosida O'zbekiston sharoitida quyidagi muhim takliflar ilgari suriladi:

Biznes faoliyatining kompleks monitoring tizimini yaratish. O'zbekistonda kichik va o'rta biznes (KO'B)ni rivojlantirishni samarali boshqarish uchun zamonaviy statistik monitoring tizimini yaratish zarur. Ushbu tizim:

- Har bir hududdagi KO'B ko'rsatkichlarini muntazam kuzatish va tahlil qilishni ta'minlashi lozim.
- Innovatsion faoliyat, eksport imkoniyatlari va bandlik darajasini o'lchaydigan ko'rsatkichlarni joriy qilish orqali milliy iqtisodiyotning harakatlantiruvchi kuchlarini aniqlashga yordam beradi.
- Xalqaro tajribalarga asoslangan indikatorlarni tatbiq etib, xalqaro hamkorlikda tahlillarni amalga oshirishga imkon yaratadi.

Innovatsion infratuzilmani rivojlantirish va rag'batlantirish. Rivojlangan mamlakatlar tajribasidan kelib chiqib, O'zbekistonda innovatsion faoliyatni qo'llab-quvvatlash choralari kuchaytirilishi kerak. Bu quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- Innovatsion klasterlarni tashkil etish va ular uchun soliq imtiyozlari joriy qilish.
- KO'B uchun texnologik markazlar va inkubatorlar orqali zamonaviy texnologiyalarni joriy etish imkoniyatini ta'minlash.
- Tadqiqot va ishlanmalarga ajratiladigan mablag'ni YaIMning kamida 1-1.5% darajasiga oshirish.

Ekonometrik modellarni qaror qabul qilish jarayoniga integratsiya qilish. O'zbekistonda iqtisodiy rivojlanish jarayonlarini chuqur tahlil qilish va samarali boshqarish uchun ekonometrik modellarni keng qo'llash kerak. Bu quyidagi yondashuvlarni qamrab oladi:

- KO'B faoliyatiga ta'sir qiluvchi iqtisodiy omillarni tahlil qilish uchun panel ma'lumotlar modellaridan foydalanish.
- Ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlarning hududiy darajadagi ta'sirini baholash uchun vaqt qatorlari modellari yordamida prognozlash.
- Investitsion loyihalarning samaradorligini aniqlash uchun regressiya modellarini amaliyotga tatbiq etish.

Xulosa

Ushbu tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, rivojlangan mamlakatlarda biznes rivojlanish jarayonlarini samarali boshqarish innovatsion yondashuvlar, yuqori texnologiyalar va kuchli statistika tizimlariga asoslanadi. O'zbekiston sharoitida esa biznes rivojlanishini qo'llab-quvvatlash uchun zamonaviy monitoring tizimlarini joriy qilish, innovatsion faoliyatni rag'batlantirish va eksport salohiyatini oshirish muhim ahamiyat kasb etadi. Ekonometrik modellar va statistika asosidagi yondashuvlar qaror qabul qilish jarayonlarini optimallashtirishda va iqtisodiy siyosatni samarali shakllantirishda asosiy vosita sifatida xizmat qiladi. Shuningdek, xalqaro tajribalarni milliy sharoitga moslashtirish orqali O'zbekistonda biznes rivojlanishining yangi bosqichiga o'tish imkoniyati yaratiladi, bu esa mamlakatning iqtisodiy barqarorligini mustahkamlash va xalqaro bozorlardagi raqobatbardoshligini oshirish uchun zamin bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Moorman, C., & Miner, A. S. (1997). The impact of organizational memory on new product performance and creativity. *Journal of Business Research*, 50(2), 123–134.
2. Sharma, R. (2013). Role of statistics in business research and decision making. *International Journal of Engineering Research and Technology (IJERT)*, 2(10), 1234–1240.
3. Cleff, T. (2019). *Applied statistics and multivariate data analysis for business and economics: A modern approach using SPSS, Stata, and Excel*. Springer.
4. Zarova, E. (2018). Statistical methodology for evaluating business cycles with the conditions of their synchronization and harmonization. *Statistics-Growing Data Sets and Growing Demand for Statistics, IntechOpen*, 27-48.
5. Agustian, K., Maksum, C., Zen, A., Sekarini, R. A., & Malik, A. J. (2023). Evaluation of the Effectiveness of Statistical Management Tools in Improving the Performance of Business Organisations. *Journal of Contemporary Administration and Management (ADMAN)*, 1(2), 118-127.
6. Jasim, A. (2022). *Statistical Models for Business Planning and Sustainable Development*. Fulton Books, Inc..

MEHNAT IQTISODIYOTI VA INSON KAPITALI

ISSN: 3030-3117

<https://laboreconomics.uz/>

ANALYSIS OF THE TRANSFORMATION OF EMPLOYMENT IN THE TOURIST SERVICES MARKET OF UZBEKISTAN AND THE STATE OF ITS REGULATION

Tukhtaeva Khurshida Farkhodovna

Tashkent State University of Economics

e-mail: x.tuxtayeva@tsue.uz

Abstract. Alongside the development of the tourism sector in Uzbekistan, it is becoming one of the key industries in the country's economy. Tourism not only plays an important role in showcasing the country's cultural and natural wealth, but also plays a significant role in creating new jobs. This article analyzes the employment indicators in the tourism services market in Uzbekistan, the current state of their regulation, and the impact of the digital economy on employment to some extent.

Key words: Tourism services, employment indicators, the impact of the digital economy on employment in tourism, labor market, economic development, tourism policy, seasonal employment.

O'ZBEKISTON TURISTIK XIZMATLARI BOZORIDA BANDLIK TRANSFORMATSIYASI TAHLILI VA UNI TARTIBGA SOLISH HOLATI

To'xtayeva Xurshida Farxodovna

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

Annotatsiya. O'zbekistonda turizm sohasini rivojlantirish barobarida mamlakat iqtisodiyotining asosiy tarmoqlaridan biriga aylanib bormoqda. Turizm nafaqat mamlakatning madaniy va tabiiy boyliklarini namoyish etishda, balki yangi ish o'rinlari yaratishda ham muhim o'rin tutadi. Ushbu maqolada O'zbekistondagi turizm xizmatlari bozoridagi bandlik ko'rsatkichlari, ularni tartibga solishning hozirgi holati va raqamli iqtisodiyotning ma'lum darajada bandlikka ta'siri tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Turizm xizmatlari, bandlik ko'rsatkichlari, raqamli iqtisodiyotning turizmga bandlikka ta'siri, mehnat bozori, iqtisodiy rivojlanish, turizm siyosati, mavsumiy bandlik.

АНАЛИЗ ТРАНСФОРМАЦИИ ЗАНЯТОСТИ НА РЫНКЕ ТУРИСТИЧЕСКИХ УСЛУГ УЗБЕКИСТАНА И СОСТОЯНИЯ ЕЕ РЕГУЛИРОВАНИЯ

Тухтаева Хуршида Фарходовна

Ташкентский государственный экономический университет

Аннотация. Наряду с развитием туристического сектора в Узбекистане, он становится одной из ключевых отраслей экономики страны. Туризм не только играет важную роль в демонстрации культурного и природного богатства страны, но и играет значительную роль в создании новых рабочих мест. В данной статье анализируются показатели занятости на рынке туристических услуг в Узбекистане, текущее состояние их регулирования и в некоторой степени влияние цифровой экономики на занятость.

Ключевые слова: Туристические услуги, показатели занятости, влияние цифровой экономики на занятость в туризме, рынок труда, экономическое развитие, политика в сфере туризма, сезонная занятость.

Introduction

In recent years, tourism in Uzbekistan has been rapidly developing and becoming one of the strategically important sectors of the country's economy. The country's rich cultural and historical heritage, beautiful natural landscapes, and architectural monuments have sparked great interest among international tourists. The development of tourism not only contributes to economic growth but also plays a significant role in creating new jobs. In particular, the impact of the digital economy on the tourism services sector is increasing employment, which greatly helps improve the well-being of the population and supports the sustainable development of society.

This article is dedicated to analyzing employment indicators and the state of regulation in the tourism services market of Uzbekistan. It examines how jobs in the tourism sector are being created, the current state of employment, how its effectiveness is being ensured, as well as the measures being taken by both the government and the private sector in this field. Additionally, the article analyzes the existing challenges and opportunities for improving and regulating employment in the tourism services sector.

The main goal of the article is to study the employment situation in Uzbekistan's tourism services market, assess the effectiveness of reforms in this sector, and provide recommendations for its further development.

Research methodology

In the research, we will analyze data obtained from national statistics, the Tourism Committee's reports, industry news, and previous studies. The analysis will utilize methods such as descriptive statistics, comparative analysis, and thematic analysis.

Research

The tourism services sector in Uzbekistan is considered one of the important branches of the economy. The sector contributes not only to increasing foreign exchange earnings for the country but also significantly to employment for the population. Employment indicators in the tourism sector depend on the following key factors:

1. Direct Employment in the Tourism Sector

In Uzbekistan, the tourism industry has rapidly developed in recent years into one of the strategically important sectors of the national economy. The development of the tourism industry can play a crucial role in enhancing regional economies and realizing their rich natural and cultural potential. According to the new edition of the Tourism Law of the Republic of Uzbekistan, adopted by the Legislative Chamber on April 16, 2019, and approved by the Senate on June 21, 2019, the tourism industry is described as: “a set of accommodation facilities, transportation, public catering facilities, entertainment, educational, business, health-improving, physical education-sports, and other purpose-oriented facilities, organizations conducting tourist activities, organizations providing excursion services, as well as a set of services provided by tour guides, interpreters, and tour leaders.” Tourism is a highly labor-intensive and significant source of employment. It is one of the world’s leading job creators, requiring various skill levels and providing opportunities for quicker employment, especially for youth, women, and labor migrants. In some countries, tourism accounts for a substantial share of employment; for example, India ranks second in job creation in the tourism sector with 25 million jobs. In Uzbekistan, tourism’s contribution to GDP was 10,155.6 billion UZS (3.4% of GDP), with over 380,000 jobs in the sector in 2018 (3.0% of total employment). Tourism encompasses various sectors of the economy, making it challenging to accurately count the number of workers employed in this field. The problem of accurately assessing the number of employees is complicated by the specific characteristics of labor and the various relationships between the tourism sector and other sectors of the economy. A significant portion of labor resources in tourism is absorbed by hotels, restaurants, and transportation enterprises. According to WTO data, serving one foreign tourist creates nearly nine jobs in the home country. Employment statistics show that women make up more than 50% of the workforce in the hotel industry. The number of jobs in tourism is growing 1.5 times faster than in other sectors of the economy. A new job is created in the tourism sector every 2.5 seconds. According to UNWTO data, the number of jobs in Uzbekistan's tourism sector has been increasing year by year; in 2014, over 42,000 people were employed in this sector, and by 2018, this number had reached 50,000. Of these, 47,600 were in hotel and accommodation activities, with the remainder in travel agencies and other service activities. The data shows that, contrary to the global trend, men are employed more than women in the tourism sector in Uzbekistan. (Figure 1)³³.

³³ <https://www.e-unwto.org/doi/epdf/10.5555/unwtotfb0860010020182022202310?role=tab>

UZBEKISTAN

Cod. Basic data and indicators	Notes	Units	2018	2019	2020	2021	2022
1. INBOUND TOURISM							
<i>Data</i>							
Arrivals							
1.1 Total		('000)	5,346	6,749	1,504	1,881	5,233
1.2 ♦ Overnight visitors (tourists)		('000)	..	..	..	..	..
1.3 ♦ Same-day visitors (excursionists)		('000)	..	..	..	..	..
1.4 * of which, cruise passengers		('000)	..	..	..	..	..
Arrivals by region							
1.5 Total		('000)	5,346	6,749	1,504	1,881	5,233
1.6 ♦ Africa		('000)	1	2	0.5	1	2
1.7 ♦ Americas		('000)	14	23	3	8	18
1.8 ♦ East Asia and the Pacific		('000)	90	136	18	13	36
1.9 ♦ Europe		('000)	5,161	6,477	1,453	1,796	5,141
1.10 ♦ Middle East		('000)	5	7	2	5	7
1.11 ♦ South Asia		('000)	74	101	28	58	28
1.12 ♦ Other not classified		('000)	1	2	0.2	0.2	0.3
1.13 * of which, nationals residing abroad		('000)	..	..	..	..	..
Arrivals by main purpose							
1.14 Total		('000)	5,346	6,749	..	..	..
1.15 ♦ Personal		('000)	5,224	6,620	..	..	..
1.16 * holidays, leisure and recreation		('000)	458	1,044	..	..	..
1.17 * other personal purposes		('000)	4,766	5,576	..	..	..
1.18 ♦ Business and professional		('000)	122	128	..	..	..
Arrivals by mode of transport							
1.19 Total		('000)	5,346	6,749	..	..	..
1.20 ♦ Air		('000)	437	657	..	..	..
1.21 ♦ Water		('000)	..	..	..	..	..
1.22 ♦ Land		('000)	4,909	6,092	..	..	..
1.23 * railway		('000)	74	63	..	..	..
1.24 * road		('000)	4,835	6,029	..	..	..
1.25 * others		('000)	..	..	..	..	..
Arrivals by form of organization of the trip							
1.26 Total		('000)	5,345	6,749	..	..	..
1.27 ♦ Package tour		('000)	93	349	..	..	..
1.28 ♦ Other forms		('000)	5,252	6,400	..	..	..
Accommodation							
Total							
1.29 ♦ Guests		('000)	963	1,172	..	..	..
1.30 ♦ Overnights		('000)	2,460	2,525	..	..	..
Hotels and similar establishments							
1.31 ♦ Guests		('000)	938	1,094	..	..	..
1.32 ♦ Overnights		('000)	2,293	2,357	..	..	..
Expenditure							
1.33 Total		US\$ Mn	1,314	1,711	400	722	1,731
1.34 ♦ Travel		US\$ Mn	1,144	1,513	350	596	1,437
1.35 ♦ Passenger transport		US\$ Mn	170	198	50	126	294
Expenditure by main purpose of the trip							
1.36 Total		US\$ Mn	1,144	1,513	350	596	1,437
1.37 ♦ Personal		US\$ Mn	1,132	1,489	306	532	1,330
1.38 ♦ Business and professional		US\$ Mn	12	24	44	63	106
2. DOMESTIC TOURISM							
<i>Data</i>							
Trips							
2.1 Total		('000)	119,094	108,517	..	..	..
2.2 ♦ Overnight visitors (tourists)		('000)	..	..	..	..	..
2.3 ♦ Same-day visitors (excursionists)		('000)	..	..	..	..	..
Trips by main purpose							
2.4 Total		('000)	119,094	108,518	..	..	..
2.5 ♦ Personal		('000)	111,792	106,534	..	..	..
2.6 * holidays, leisure and recreation		('000)	82,880	80,795	..	..	..
2.7 * other personal purposes		('000)	28,912	25,739	..	..	..
2.8 ♦ Business and professional		('000)	7,302	1,984	..	..	..

Figure1. Uzbekistan: Country-specific: Basic indicators for tourism³⁴

³⁴ <https://www.e-unwto.org/doi/epdf/10.5555/unwtotfb0860010020182022202310?role=tab>

Tourism positively impacts the development of various other sectors, including trade, transportation, public catering, and consumer goods production. Key characteristics of labor and employment forms in the tourism sector include:

- A high percentage of part-time workers, temporary workers, and workers from other sectors without specialized training in tourism.
- A large portion of workers lack qualifications (approximately 80%).
- A high number of unqualified youth, women, and informal sector workers.
- An increase in foreign workers on temporary contracts.
- Seasonal fluctuations in employment and workload.
- Variable seasonal wage levels compared to other sectors.
- Long working hours and other factors.

In conclusion, tourism is one of the sectors that creates the most jobs globally. The work carried out by WTO in this field is unparalleled. In our country, recent years have seen significant developments in the tourism sector, leading to observable growth. The development of tourism also stimulates the growth of other sectors.

In the tourism sector, direct employment is mainly observed in hotels, restaurants, tour operators, and guiding services. One distinctive feature of the labor market in the tourism sector in Uzbekistan is that it creates numerous job opportunities for youth and women. Tourism infrastructure, such as hotels and restaurants, plays a crucial role in increasing employment. The qualifications and skills of employees working in this sector directly impact the quality of tourism services.

Table 1

The main indicators of tourism development³⁵

Indicators	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Number of tourist companies and organizations, unit	449	502	517	337	288	348	398
Total served, Person	669982	713167	941990	212349	577766	673764	733764

One of the main instruments for developing the tourism sector in our country is the investments being made in this sector. For instance, in 2021, investments totaling 11.4 trillion UZS were allocated for tourism sector projects, with 495 projects implemented. Within the framework of the state investment program, in collaboration with local authorities, 62 projects with a total value of

³⁵ It was developed by the author based on the data of the Statistical Agency under the Resident of the Republic of Uzbekistan

1.2 billion USD were funded, with 562.7 million USD allocated, and 31 projects were completed.

Analysis

In 2023, 735 projects worth a total of 22.1 trillion UZS were launched in the tourism sector, resulting in the creation of nearly 23,000 new jobs in the sector³⁶.

Table 2

Balance of labor resources for January-December 2023³⁷

Region	Average permanent population	Total labor resources	Economically active population	Total Employed population	Number of jobs in the tourism sector	Unemployment rate, %	The ratio of the population employed in tourism to total employment
Republic of Uzbekistan	36 412 359	19 724 906	15 041 970	14 017 901	1 271 553	6,8	9,07
Republic of Karakalpakstan	1 989 449	1 085 495	791 772	735 480	62 402	7,1	8,48
Andijan	3 358 551	1 792 785	1 429 709	1 328 981	107 755	7,0	8,11
Bukhara	2 026 874	1 084 636	858 832	803 230	63 682	6,5	7,93
Jizzakh	1 491 457	800 309	597 384	553 893	52 784	7,3	9,53
Kashkadarya	3 521 476	1 831 368	1 316 567	1 220 121	107 132	7,3	8,78
Navoi	1 065 363	580 372	454 984	426 393	40 880	6,3	9,59
Namangan	3 031 821	1 604 257	1 214 042	1 129 143	99 032	7,0	8,77
Samarkand	4 163 369	2 181 323	1 610 986	1 504 184	123 055	6,6	8,18
Surkhandarya	2 841 782	1 483 263	1 091 807	1 011 178	99 320	7,4	9,82
Syrdarya	905 310	493 830	364 872	338 039	48 327	7,4	14,30
Tashkent	3 022 611	1 628 664	1 329 100	1 238 561	115 257	6,8	9,31
Fergana	4 018 879	2 118 580	1 674 168	1 555 406	147 188	7,1	9,46
Khorezm	1 976 836	1 067 885	831 335	776 468	87 557	6,6	11,28
Tashkent City	2 998 585	1 972 139	1 476 412	1 396 824	117 182	5,4	8,39

The data on labor resources and employment for Uzbekistan projected for 2023 provides insight into the general labor market and the specific role of the tourism sector in various regions. Here is a brief analysis:

³⁶ https://uza.uz/oz/posts/ozbekiston-turizm-sohasi-rivojlanishning-yuksak-bosqichiga-chiqmoqda_529492

³⁷ It was prepared by the author based on the information from the official website of the Tourism Committee of the Republic of Uzbekistan

Among the total economically active population of 15.04 million, 14.02 million are employed, with approximately 1.27 million working in the tourism sector. This indicates that 9.07% of the employed population is engaged in tourism. The national unemployment rate stands at 6.8%.

In terms of regional highlights, the highest tourism employment coefficient is observed in Syrdarya Region, where the tourism sector's share of total employment is 14.30%. This high coefficient is attributed not only to the number of tourism objects in Syrdarya but also to the relatively small total population in the region. Khorezm Region follows with a tourism employment coefficient of 11.28%, indicating a significant dependency of local employment on tourism. The city of Andijan has the lowest tourism employment coefficient at 8.11%.

The highest unemployment rates are found in Surkhandarya and Jizzakh, at 7.4%, while the lowest rate is in Tashkent City at 5.4%. Regions with high tourism employment coefficients, such as Bukhara, Syrdarya, Samarkand, and Khorezm, may have economies more reliant on tourism. However, this also implies that these regions might be more sensitive to fluctuations in tourism demand. There is no direct correlation between high tourism employment and low unemployment rates, suggesting that other economic factors also influence the unemployment levels across regions. The data shows that while tourism is an important sector for employment in Uzbekistan, its impact varies significantly across regions. Regions with higher tourism employment coefficients, such as Syrdarya and Khorezm, demonstrate a stronger dependence on this sector, which could affect economic stability and employment trends in these areas. However, varying unemployment rates across the country indicate the need for a multifaceted approach to address labor market issues.

2. Employment in Directly Related Sectors.

Due to the multiplicative effect of tourism, it helps create jobs in other sectors as well. Specifically, the transport, crafts, trade, and service industries are linked to the development of tourism. For example, transport companies providing services for tourists or producers of handicraft products benefit from tourism, leading to an increase in employment indicators in these sectors.

The provided table details tourism data from 2017 to 2023, including various types of visitations and employment in the tourism sector. The total number of foreign visitors increased significantly, from 2,690,074 in 2017 to 5,703,731 in 2023, with notable fluctuations. In 2020, a significant decline was observed, coinciding with the COVID-19 pandemic, reducing the figure to 1,504,126.

The number of people employed in the tourism sector followed a similar pattern, starting at 244,797 in 2017, rising to 614,115 in 2019, then sharply dropping to 136,875 in 2020 due to the pandemic, but rebounding to 519,040 by 2023.

The number of foreign citizens who came to the Republic of Uzbekistan for tourist purposes in terms of destinations and the number of service providers in the field of tourism (persons)

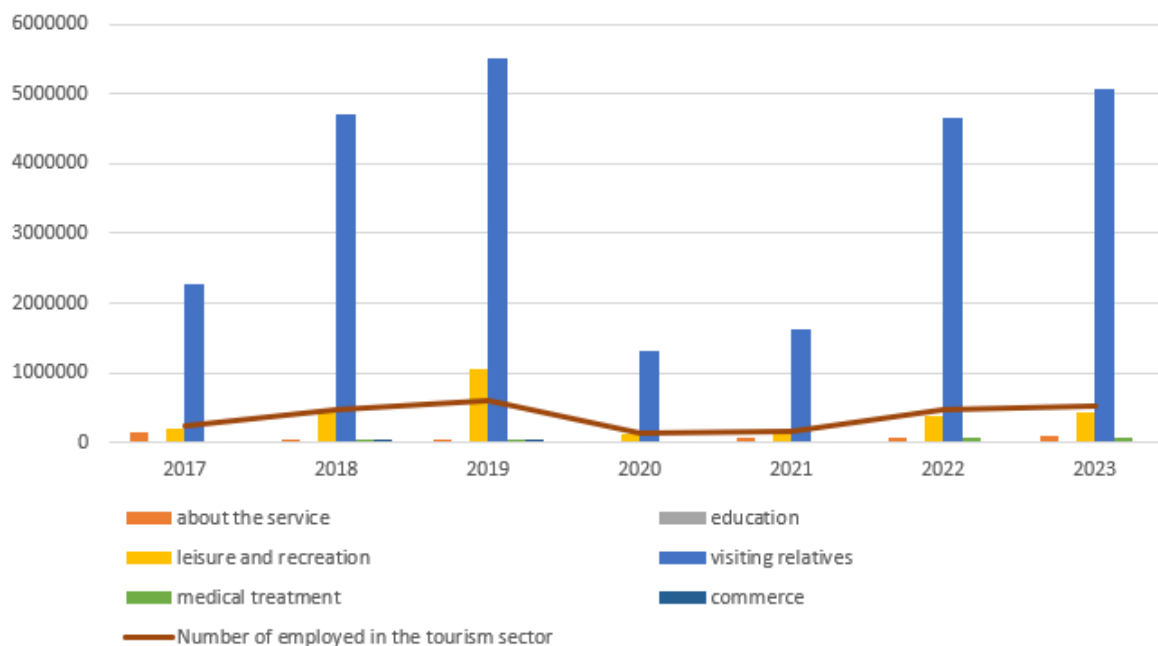

Figure 2. Tourism Statistics and Employment Analysis (2017-2023)

Visitors coming for leisure and recreation saw a dramatic increase from 203,695 in 2017 to 1,043,929 in 2019. Although this number decreased in 2020, it stabilized and reached 427,459 by 2023.

Visitors coming to visit relatives have consistently been the largest group reflecting cultural or social priorities in Uzbekistan, growing from 2,272,346 in 2017 to 5,076,799 in 2023, with a significant decrease in 2020, likely due to COVID-19 restrictions.

Business travel statistics remained relatively stable with a slight increase over the years, from 159,944 in 2017 to 91,333 in 2023 after a decrease in 2020. The number of travelers for medical reasons showed steady growth, starting from 28,705 in 2017 and reaching 76,283 in 2023, with a significant decrease in 2020. These data reflect the severe impact of the pandemic on the tourism sector in Uzbekistan in 2020 and the subsequent recovery in the following years. By 2023, tourism employment and other indicators have largely returned to pre-pandemic levels, indicating a stable recovery in the sector.

In Uzbekistan, the tourism season peaks in spring and autumn. Consequently, seasonal employment is common in various sectors, especially in tourist destinations. Seasonal jobs are created in response to the seasonal demand for tourism services. This employment affects various areas, including

jobs in hotels and restaurants. Additionally, seasonal employment provides work experience for youth and students.

The tourism sector plays a crucial role in creating jobs and providing employment. Employment statistics in the tourism sector include:

Direct Employment: Turoperators, hotels, restaurants, tour guides, and staff at cultural and historical sites, among others.

Indirectly Related Sectors: Companies providing tourism services, handicraft producers, transport companies, etc.

Seasonal Employment: Additional job opportunities created during peak tourism seasons.

To improve employment indicators in this sector, the following measures should be taken:

Training and Skill Development: Enhance the quality and qualifications of tourism sector staff through increased collaboration between the public and private sectors.

Investment in Job Creation: Attract investments aimed at developing hotels, restaurants, and tourism infrastructure.

Improving Seasonal Employment: Expand the tourism season and create year-round job opportunities by developing new tourism products.

In Uzbekistan, the regulation of the tourism services market is carried out through legal, economic, and administrative tools.

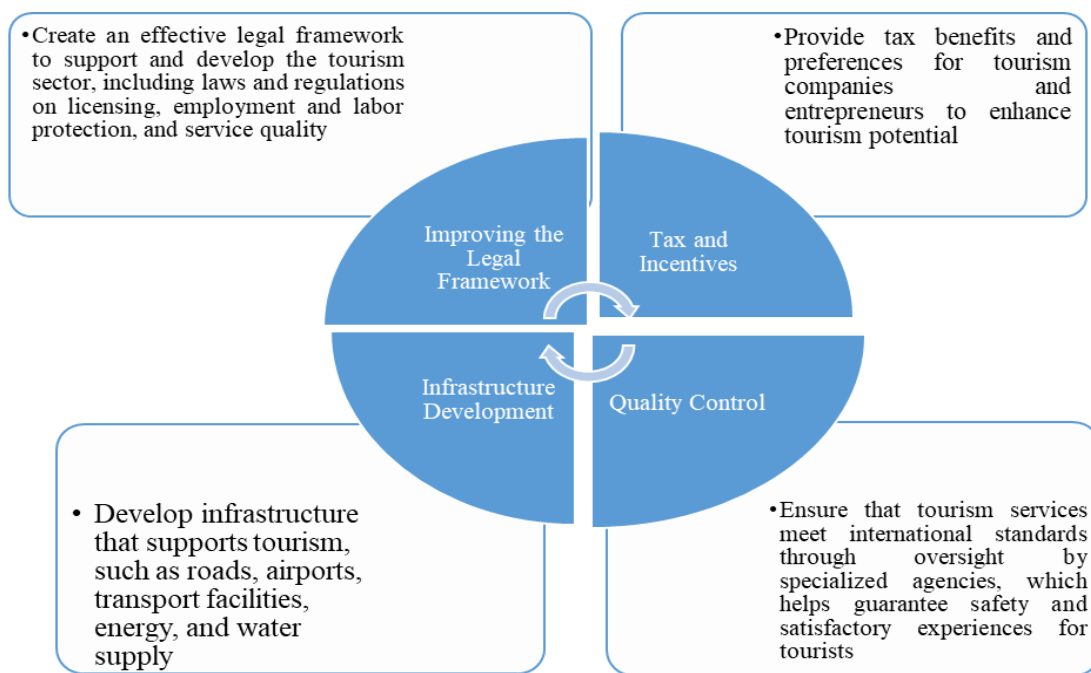

Figure 3. Regulation of the Tourism Services Market³⁸

³⁸ Suggestion made by author

Measures for regulating employment in tourism include:

- Education and Training: Organize special programs and courses for training tourism staff, including engaging youth in professional education and improving their international qualifications.
- Labor Protection: Improve working conditions in the tourism sector, adhere to safety standards, and protect workers' rights.
- Support for Entrepreneurship: Support small and medium-sized enterprises in tourism through grants and loans to create new job opportunities.

As a conclusion we can say that in Uzbekistan, transformational reforms and measures are being implemented to improve employment indicators and the regulation system in the tourism services market. The transformation of employment in the tourism services market and its regulation, linked to the digital economy, not only involves creating new jobs but also ensuring that workers in the tourism sector are equipped with modern digital skills. This process creates opportunities to ensure effective employment in the tourism sector in line with the digital transformation of the country's economy.

These transformational efforts play a significant role not only in supporting economic growth but also in ensuring employment, creating new jobs, and developing the local economy. Cooperation between the public and private sectors, along with efforts to improve infrastructure and staff training, continues to create new opportunities in Uzbekistan's tourism sector.

References

1. Habibullo Norqulov. "The Role of Personnel in the Tourism Sector in the Context of Globalization." *Economics, Management, Service: Current Problems and Prospects* (2023): 5-7.
2. Ibodullayev N. E. "Touristic Resources of Uzbekistan." *Text of Reports. Samarqand* 9 (2008).
3. Kuralbayev A.A., Myrzaliev B.S., Sevim B. (2015). "Organizational and Economic Problems in the Management of the Spiritual-Historical Development of Tourism in the South Kazakhstan Region." *International Review of Management and Marketing* 6(2): 219-226.
4. Norchaev A. "Ways to Mitigate the Impact of the COVID-19 Pandemic on Tourism in Uzbekistan." *Scientific Electronic Journal of Economics and Innovative Technologies*, no. 5 (2020). <http://iqtisodiyot.tsue.uz/>
5. Usmonov Sardor and Iroda Toshtemirova. "The Importance of Non-Agricultural Activities in the Sustainable Economic Growth of Regions and the Role of Rural Tourism." *Scholar* 1.25 (2023): 65-72.
6. Ro'ziyev Sh. "Methodology for Indicative Management of the Organizational and Economic Mechanism for Developing Historical and Cultural Tourism in Uzbekistan." *Economics and Finance*. <https://cyberleninka.ru/>

7. Bahrombek Murodjonov. "Key Indicators of the Tourism Sector in Uzbekistan." Education, Science, and Innovative Ideas in the World 41.1 (2024): 33-34.
8. Koroleva N.V. "Simulation Modeling of Tourism Development Directions in Recreational Zones of the Region." Maykop, 2007. 164 p.
9. Based on the information from the Statistics Agency under the President of the Republic of Uzbekistan, developed by the author.
10. https://uza.uz/oz/posts/ozbekiston-turizm-sohasi-rivojlanishning-yuksak-bosqichiga-chiqmoqda_529492
11. <https://uza.uz/posts/529492>
12. <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85191886102&doi=10.21003%2fea.V204-05&partnerID=40&md5=8ddaf4274765800cfa6715b8d5cd87db>
13. <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85193549989&doi=10.1145%2f3644713.3644720&partnerID=40&md5=e43aa7b9ca7e3afb13d5168f6e1afd26>
14. <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85159776915&doi=10.1145%2f3584202.3584213&partnerID=40&md5=83a4c074009e5b26bf14de44096f9ac7>
15. <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85159788737&doi=10.1145%2f3584202.3584208&partnerID=40&md5=7c3ee4093a8f7c5454dd2471f56e5b1b>
16. <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85128642793&doi=10.1145%2f3508072.3508221&partnerID=40&md5=31910075a7bc5a945afde06247192677>

MEHNAT IQTISODIYOTI VA INSON KAPITALI

ISSN: 3030-3117

<https://laboreconomics.uz/>

O‘ZBEKISTONDA YASHIL MOLIALASHTIRISHNI RIVOJLANTIRISHNING XORIJ TAJRIBASI

Qorriyeva Shahnoza Safarbayevna

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti,
Katta o‘qituvchi

Annotatsiya. Maqolada “Yashil” molialashtirishning asosiy yo‘nalishlari BMT tomonidan ishlab chiqilgan barqaror rivojlanish maqsadlariga hamda jahon iqtisodiyotini “yashil” biznesga o‘tishining zamonaviy yo‘nalishlariga muvofiq holda tadqiq etilgan. Shu bilan bir qatorda, xususiy investorlarning “yashil” loyihalarni molialashtirishdagi faoliyatini davlat tomonidan tartibga solish, imtiyozli molialashtirish, kreditlash va risklarni pasaytirish chora-tadbirlari bilan bog‘liq holda qo‘llab-quvvatlash jarayonlari o‘rganilgan. Yashil iqtisodiyot loyihalariga sarmoya kiritadigan xalqaro va milliy moliya institutlar faoliyati va xorijiy mamlakatlarda “yashil” iqtisodiyotga taaluqli tashabbuslarni tartibga solishning asosiy usullari muhokama qilingan. “Yashil” iqtisodiyotga o‘tish dunyo mamlakatlarini rivojlantirishning asosiy, global tendentsiyasilaridan biridir, chunki tabiatni asrash, atrof-muhitni muhofaza qilish, ushbu faoliyatda ishtirok etayotgan kompaniyalarni ham raqobatbardoshligini oshiradi. Aksariyat jahon davlatlar o‘z oldiga barqaror rivojlanishning ekologik maqsadlariga erishish vazifasini qo‘ygan. Ushbu vazifalarni amalga oshirish uchun xususiy investorlar tomonidan “yashil” loyihalarni molialashtirishni qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha kompleks chora-tadbirlar, moliyaviy instrument va dastaklardan foydalanilmoqda. Ushbu vaziyatda, “yashil” loyihalarni molialashtirishning ilg‘or xorij tajribalarini o‘rganish va shu asosda istiqbolli yo‘nalishlarni belgilash dolzarb masala hisoblanadi. Jahon mamlakatlarida “yashil” loyihalarni molialashtirishga oid eng so‘nggi tendentsiyalarni, “yashil” loyihalarni molialashtirishda xususiy investorlarni qo‘llab-quvvatlashning dastak va vositalarini hamda loyiha turlarini tavsiflash tadqiqotning asosiy yo‘nalishlari hisoblanadi. Shu boisdan xorijiy mamlakatlarda “yashil” biznesni rivojlantirish, yashil banklar faoliyatini rivojlantirish va “yashil” investitsiya loyihalarini molialashtirishning zamonaviy tendentsiyalarini tadqiq etish asosida ilmiy xulosa va tavsiyalar ishlab chiqishga e‘tibor qaratildi.

Kalit so‘zlar: yashil molialashtirish, yashil obligatsiya, yashil kredit, iqlim o‘zgarishi, yashil loyihalar, yashil molialashtirish manbaalari, yashil taksonomiya, korrelyatsion-regression tahlil, xalqaro moliya institutlari.

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ РАЗВИТИЯ ЗЕЛЕННОГО ФИНАНСИРОВАНИЯ В УЗБЕКИСТАНЕ

Корриева Шахноза Сафарбаевна

Ташкентский государственный экономический университет,
Старший преподаватель

Аннотация. В статье исследуются ключевые аспекты «зеленого» финансирования в контексте целей устойчивого развития ООН и перехода мировой экономики к экологически чистому бизнесу. Рассмотрены механизмы государственной поддержки частных инвесторов, включая регулирование, льготное финансирование и снижение рисков. Анализируются роли международных и национальных финансовых институтов в инвестициях в «зеленые» проекты, а также методы регулирования «зеленой» экономики в различных странах. Обсуждаются глобальные тенденции перехода к «зеленой» экономике и использование частными инвесторами финансовых инструментов для достижения экологических целей. Также представлено изучение зарубежного опыта и рекомендации по финансированию «зеленых» проектов.

Ключевые слова: зеленое финансирование, зеленые облигации, зеленый кредит, изменение климата, зеленые проекты, источники зеленого финансирования, зеленая таксономия, корреляционно-регрессионный анализ, международные финансовые институты.

FOREIGN EXPERIENCE OF DEVELOPING GREEN FINANCING IN UZBEKISTAN

Qorriyeva Shahnoza Safarbayevna

Tashkent State University of Economics,

Senior Lecturer

Abstract. The article considers the main areas of "green" financing in accordance with the sustainable development goals developed by the UN and modern directions of the transition of the world economy to "green" business. In addition, the processes of supporting the activities of private investors in financing "green" projects in connection with government regulation, concessional financing, lending and risk mitigation measures are studied. The activities of international and national financial institutions investing in green economy projects, as well as the main methods of regulating initiatives related to the "green" economy in foreign countries were discussed. The transition to a "green" economy is one of the main global trends in the development of countries of the world, since nature conservation and environmental protection increase the competitiveness of companies engaged in this activity. Most countries in the world have set themselves the task of achieving environmental goals of sustainable development. To achieve these objectives, private investors use comprehensive measures, financial instruments and levers to support the financing of "green" projects. In this situation, it is relevant to study the best foreign experience in financing "green" projects and identify promising areas on this basis. The main areas of the study are the description of the latest trends in financing "green" projects in countries around the world, tools and means of supporting private investors in financing "green" projects, types of projects. Therefore, attention was paid to the development of scientific conclusions and recommendations based on the study of modern trends in the development of "green" business, the development of green banks and the financing of "green" investment projects in foreign countries.

Key words: green finance, green bonds, green credit, climate change, green projects, sources of green finance, green taxonomy, correlation regression analysis, international financial institutions.

Kirish

Mamlakatlar ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining hozirgi bosqichida globallashuv jarayoni muhim tendentsiyalardan bo'lib, u ijtimoiy-iqtisodiy, moliyaviy, siyosiy va texnologik sohalarida umumjahon integratsiyalashuvi va birlashuvini ta'minlaydi. Globallashuv sharoitida davlatlarning o'zaro hamkorlikdagi faoliyatining muhim yo'nalishi barqaror rivojlanish kontseptsijasini amalga oshirish doirasida “yashil” moliya institutlarini rivojlantirish.

Ma'lumki, barqaror rivojlanish kontseptsijasini shakllantirishning boshlang'ich nuqtasi 1992 yilda Birlashgan millatlar tashkiloti (BMT) tomonidan qabul qilingan “XXI asr kun tartibi” dasturi bo'ldi. 2012 yilda o'tkazilgan BMTning Barqaror rivojlanish bo'yicha sammitida (“RIO+20”), asosi “yashil” iqtisodiyot bo'lgan barqaror rivojlanish modeliga o'tish hamda “yashil” iqtisodiyotning dekarbonizatsiya, uglevodorod chiqindilarini cheklash, biosferani saqlash va tabiiy resurslarni ko'paytirish, kam uglerodli energiya manbalaridan foydalanish va resurslarni tejash, aholi turmush darajasi va daromadlarini oshirish kabi yo'nalishlari belgilandi.

BMT tomonidan 2015 yilda muhim dastur qabul qilingan bo'lib, u “Dunyomizni o'zgartirish: 2030 yilgacha bo'lgan davrda barqaror rivojlanish sohasidagi Kun tartibi” deb nomlandi³⁹.

BMT barqaror rivojlanish maqsadlari e'lon qilingan va tegishli hujjatlarda barqaror rivojlanish maqsadlarining asosiy ko'rsatkichlar belgilab berilgan bo'lib, ularga erishilganda dunyoning barcha aholisiga munosib turmush sharoitini ta'minlash uchun sayyoramiz resurslari saqlanib qoladi. BMT barqaror rivojlanish maqsadlari tarkibida ijtimoiy integratsiya, iqtisodiy o'sish va atrof-muhitni muhofaza qilish kabi barqaror rivojlanishning uchta asosiy jihati keltirilgan. Bu maqsadlarga erishish uchun esa texnogen yukni kamaytirish muammosini hal qilish, yirik hajmdagi investitsiyalar va tegishli moliyaviy infratuzilmani yaratishni talab etiladi.

Bugungi kunda haqiqiy investitsiyalar hajmi va “yashil” investitsiyalarga bo'lgan ehtiyoj orasida katta tafovut mavjud. Xususan, Evropa Ittifoqi mamlakatlari uchun 2020 yilda birgina energetika sohasidagi investitsion nomutanosiblik 500 million evroga baholangan⁴⁰.

Xalqaro moliya tashkilotlari ekspertlari tomonidan olib borilgan ko'plab tahlillar natijasidan ko'rinib turibdiki, kelgusi o'n yil ichida “yashil” faoliyat sohasini rivojlantirishga o'nlab trillion dollar sarmoya kiritish va shu bilan bir qatorda moliyaviy resurslarga bo'lgan ehtiyojni qondirish uchun “yashil” moliyaviy instrumentlardan faol foydalanish talab qilinadi.

³⁹ Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. <https://sdgs.un.org/2030agenda>

⁴⁰ Федорова Е. П. Роль государства в решении проблем развития «зеленого» финансирования. Финансовый журнал. 2020;12(4):37–51. DOI: 10.31107/2075–1990–2020– 4–37–51.

Bugungi kunda “yashil” moliyalashtirish hajmining o'sish dinamikasi sezilarli darajada yuqorilaganini ko'rishimiz mumkin. Bu esa “yashil” moliyalashtirish sohasining kundan-kunga rivojlanib borayotganligidan dalolat beradi. Bunga mos tarzda “yashil” obligatsiyalar bozori yuqori o'sish salohiyati bilan ajralib turadi. Iqtisodiy Hamkorlik va Taraqqiyot Tashkilotining (OECD) prognoziga ko'ra, “yashil” obligatsiyalar hajmining dollardagi qiymati 2035 yilga borib 4,7-5,6 trillion AQSh dollarigacha oshishi mumkin⁴¹.

Jahon va milliy yashil moliyalashtirishni rivojlantirishdagi yana bir asosiy dastak bu yashil banklar hisoblanadi. XX asrning 90-yillardan beri banklar birinchi navbatda ekologik, keyin esa ijtimoiy loyihalarni moliyalashtirish orqali barqaror rivojlanishga hissa qo'sha boshladilar. 1991- yilda Germaniyaning Deutsche Banki, Buyuk Britaniyaning National Westminster Banki, Royal Bank of Canada va Westpac Banking Corporation (Avstraliya)lar Birlashgan Millatlar Tashkilotining moliyaviy sektor operatsiyalari va xizmatlariga ekologik yondashuvlarni integratsiyalashga qaratilgan Atrof-muhitni muhofaza qilish dasturini moliyalashtirish tashabbusini qo'llab-quvvatladilar. 2020-yil boshida ushbu dastur dunyo bo'ylab 170 ga yaqin banklar, jumladan yetakchi xalqaro banklar, mintaqaviy yetakchi banklar, taraqqiyot banklari va ekologik va ijtimoiy loyihalarni moliyalashtirishga ixtisoslashgan banklar tomonidan qo'llab quvvatlandi. Hozirgi kunda mamlakatkada “yashil” banklar yashil moliyalashtirishni rivojlantirish, atrof-muhitni muhofaza qilish, iqlim o'zgarishini oldini olish maqsadida iste'molchilarga yashil bank mahsulotlari va xizmatlarini taqdim etmoqdalar.

Yashil moliyalashtirishni rivojlantirishda “yashil” kreditlar ham alohida ahamiyat kasb etadi. Bloomberg ma'lumotlariga ko'ra, “2018-yilda “yashil” kreditlar (shu jumladan kafolatlar va akkreditivlar) hajmi 99 milliard dollardan oshganligi va 2019-yil ohirida 81 milliard dollarni tashkil etgan⁴².

So'nggi bir necha o'n yilliklarda O'zbekistonning jadal iqtisodiy o'sishi asosan resurslarni qazib olish hamda iqtisodiyotning tog'-kon sanoati va ishlab chiqarish tarmoqlari hisobiga ta'minlandi. Biroq, bu taraqqiyot qimmat narxga tushdi. Qazib olinadigan yoqilg'iga asoslangan og'ir energiya balansi, energiyani ko'p talab qiluvchi sanoat sektori va barcha tarmoqlar bo'yicha past energo-samaradorlik tufayli (samarasiz uy-joy fondi energiya bilan bog'liq issiqxona gazlari emissiyasining deyarli yarmini tashkil qiladi) hozirgi vaqtda mamlakat iqtisodiyoti

issiqxona gazlari emissiyasi intensivligi bo'yicha dunyoda beshinchi o'rinda,⁴³ Yevropa va Markaziy Osiyoda esa eng oldinga turadi.

⁴¹ <https://www.oecd.org/>

⁴² . Çaliyurt K., Yüksel Ü., eds. Sustainability and management: An international perspective. Abingdon, New York: Routledge; 2016. 328 p.

⁴³ Yoqilg'i-energetika kompleksi mamlakat k. a. emissiyasining 9/10 qismini tashkil etadi (2014 yilgi ma'lumot), issiqxona gazlari emissiyasi Faktlar jadvali: O'zbekiston. <https://www.climatelinks.org/resources/greenhouse-gas->

Markaziy Osiyoning boshqa mamlakatlari kabi O'zbekiston ham iqlim o'zgarishlariga juda zaif. O'zgaruvchan iqlim uning tabiiy kapitali, qishloq xo'jaligi, yer va suv unumdorligiga tahdid soladi va tabiiy ofatlar xavfini kuchaytiradi. Mamlakat iqlim o'zgarishiga zaiflik bo'yicha 191 mamlakat ichida 96-o'rinni egallaydi (ND-GAIN 2019). U zilzilalar hamda toshqinlarga moyil, natijada har yili o'rtacha 1,4 million kishi ulardan azoblanadi va deyarli 3 milliard AQSh dollari miqdorida zarar ko'riladi. Mintaqaviy tadqiqotlar⁴⁴ shuni ko'rsatadiki, Markaziy Osiyo mintaqasidagi rivojlanish muammolarining qariyb 70 foizi chuchuk suv tanqisligi bilan bog'liq. Jahon Resurslari Instituti ma'lumotlariga⁴⁵, ko'ra O'zbekiston suv tanqisligi ta'siriga eng qattiq duchor bo'lgan 25 davlat qatoriga kiradi va iqlim o'zgarishi suv tanqisligini yanada kuchaytiradi. O'tkir suv tanqisligi va yerlarning degradatsiyasi qishloq xo'jaligi hosildorligiga va oziq-ovqat xavfsizligiga tahdid solmoqda.

Yaqinda O'zbekistonning ko'plab hududlari, jumladan, Toshkent shahri, 150 yillik ro'yxatga olingan tarixda eng kuchli, misli ko'rilmagan qum-chang bo'ronini boshdan kechirdi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. M. Mirziyoyev qum-chang bo'roni O'zbekiston duch kelayotgan ekologik tahdidlar salbiy ta'siri kuchayib borayotganining so'nggi dalili bo'lganini va bu “yashil” iqtisodiyotga o'tish zarurati bo'yicha muhim saboq bo'lganini ta'kidlagan edi. Shu boisdan ham Glazgoda bo'lib o'tgan Birlashgan Millatlar Tashkilotining Iqlim o'zgarishi bo'yicha doiraviy Konventsiyasi (BMT IO'DK) Tomonlar Konferensiyasida (TK-26) O'zbekiston hukumati 2030-yilgacha yalpi ichki mahsulot birligiga to'g'ri keladigan issiqxona gazlari emissiyasini 2010-yildagi darajadan 35 foizga kamaytirish bo'yicha maqsadini e'lon qildi. Bu maqsadni amalga oshirish uchun keyingi besh yil davomida bir qancha strategik hujjat va qarorlar qabul qilinib, hayotga tatbiq etildi. Ular orasida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil oktabrdagi PQ-4477 qarori bilan 2019–2030-yillarda “yashil” iqtisodiyotga bo'yicha Milliy strategiya ma'qullandi hamda “Yashil” iqtisodiyot bo'yicha idoralararo kengash tashkil etildi.

2021-yil avgustidan 2022-yil yanvarigacha Toshkent shahrida Jahon banki va Markaziy Osiyo mintaqaviy ekologik markazi (MOMEM) tomonidan O'zbekiston hukumati bilan hamkorlikda yuzma-yuz uchrashuvlar va video muloqotlar formatida siyosiy muloqotlar tashkil etildi. Muloqot ishtirokchilari iqlim bo'yicha majburiyatlarning bajarilishi va mamlakatning “yashil” iqtisodiyotga o'tish jarayonini ko'rib chiqdilar. Muloqotlar O'zbekiston va Markaziy Osiyoda tarmoqlararo va mavzuli hamkorlikni yangi bosqichga olib chiqdilar.

emissions-factsheet-uzbekistan, Jahon resurslari instituti Iqlimni tahlil qilish ko'rsatkichlari vositasi (WRI CAIT) ma'lumotlar bazasi asosida

⁴⁴ Berndtsson, R. va Tussupova, K. 2020. “The Future of Water Management in Central Asia.” Suv 12 No. 8: 2241. <https://doi.org/10.3390/w12082241>.

⁴⁵ Jahon resurslari institutining Aqueduct tools ma'lumotlariga ko'ra. <https://www.wri.org/insights/17-countries-home-one-quarter-worlds-population-face-extremely-high-water-stress>.

O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiy taraqqiyot va kambag‘allikni qisqartirish vazirligi Birlashgan Millatlar Tashkilotining Taraqqiyot Dasturi va Jahon banki bilan hamkorlikda “yashil” iqtisodiyotga o‘tish doirasida 6 ta ustuvor yo‘nalish va o‘zaro bog‘liq masalalarning uchta bloki belgilandi.

Bundan tashqari O‘zbekistonda ham aholi sonining ko‘payishi va sanoatlashtirishning jadallashuvi natijasida barcha resurslarga bo‘lgan ehtiyojini sezilarli darajada oshishi kabi muammolar yuzaga kelmoqda. Bu kabi muammolarga yechim topish va ularni yanada ortishini oldini olish maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 11-sentabr 2023-yildagi “O‘zbekiston — 2030” strategiyasi to‘g‘risidagi PF-158-son Farmoni va O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2023-yil 29-sentabrdagi “Yashil” iqtisodiyotga o‘tish jarayonini boshqarish tizimini tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risidagi 514-sonli Qarorlari qabul qilindi. “O‘zbekiston-2030” strategiyasi tarkibida yashil iqtisodiyotga o‘tish yashil moliyalashtirishga taaluqli bo‘lgan maqsadlar ham o‘rin egallagan. Ular quyidagilar:

- “Yashil iqtisodiyot”ga o‘tish, uning asosi bo‘lgan qayta tiklanuvchi energiyadan foydalanish ko‘rsatkichlarini keskin oshirish;
- “Yashil energiya” texnologiyalarini keng joriy qilish doirasida nasos stansiyalarining elektr energiyasi iste‘molini kamaytirish;
- Respublikada egologik vaziyatni tubdan yaxshilash, inson hayotiga ta‘sir o‘tkazuvchi ekologik muammolarni bartaraf etish;
- Ekologik vaziyatni barqarorlashtirishga qaratilgan “Yashil makon” umummilliy loyihasini kengaytirish;
- Iqlim o‘zgarishi salbiy ta‘sirining oldini olish va boshqalar.

Yuqorida keltirib o‘tilgan fikrlardan ko‘rinib turibdiki, yashil iqtisodiyot va uning qon tomiri hisoblanadigan yashil moliyalashtirish sohasini rivojlantirish nafaqat O‘zbekistonda, butun dunyoda bugungi kunning eng dolzarb muhim masalalaridan biri bo‘lib hisoblanadi.

Globalashuv iqtisodiyotning “yashil” tarkibiy qismiga asoslangan jadal ilmiy-texnikaviy taraqqiyotni ta‘minlovchi va ma‘lum moliyaviy tashabbus markazlari bilan uni moliyaviy tartibga solish modelini yaratish sabablaridan biri bo‘lgan jahon moliya tizimi rivojlanish yo‘nalishlarini ham belgilab berdi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Barqaror iqtisodiy o‘sishni ta‘minlashda “yashil” loyihalarni moliyalashtirishning asosiy shart-sharoitlari va xususiyatlari, “yashil” loyihalarni moliyalashtirish manbalari ko‘plab xorijiy va mahalliy iqtisodchi olimlar tomonidan maxsus ilmiy tadqiqot sifatida o‘rganilgan bo‘lib mazkur tadqiqotlar muhim ilmiy yondoshuvlarga egadir. Jumladan, atrof-muhitni muhofaza qilishda yashil moliyaning roli va asosiy xususiyatlari, yashil moliya va investisiyalarda xususiy sektorning rolini oshirish masalalari Wang, Zhi, Taghizadeh-Hesary, Yoshinolar tomonidan tadqiq etilgan bo‘lib, ular tomonidan yashil moliya

tushunchasining umumiy tavsifi, “yashil” loyihalarni moliyalashtirishning asosiy usullari⁴⁶ oʻrganilgan. Shunga qaramasdan, barqaror iqtisodiy oʻsishga erishish maqsadlarini amaliy joriy etish uchun zarur boʻlgan omillar va shart-sharoitlar yetarlicha tahlil qilinmagan. Gianfrate, Peri, Glomsrod, Wei kabi xorijiy iqtisodchilar “yashil” loyihalarni moliyalashtirishda “yashil” obligasiyalarni chiqarishning asosiy shart-sharoitlari va ular muomalasini tartibga solish masalalarini tadqiq etishgan^{47,48}.

Ushbu tadqiqotlarda asosan “yashil” obligasiyalar muomalasini tashkil etish masalalari keng tadqiq qilingan boʻlib, ular natijasida mualliflar “yashil” loyihalarni moliyalashtirish manbalarini kengaytirish, shuningdek, barqaror iqtisodiy oʻsishni taʼminlashda “yashil” iqtisodiyotning rolini oshirish uchun davlatning tartibga soluvchi taʼsirini kuchaytirish zarurligi toʻgʻrisida muhim xulosalar berilgan.

Xususiylar investorlarni “yashil” iqtisodiyotga jalb etish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish hamda “yashil” innovasiyalarni moliyalashtirishning samarali tizimini shakllantirish, shuningdek, “yashil” investisiyalash jarayonida yuzaga kelishi mumkin boʻlgan risklarini boshqarish borasida Owen, Brennan, Lyon⁴⁹, Criscuolo⁵⁰, Menon, Wu, Zhanglar tomonidan qator tadqiqotlar olib borilgan. Mamlakatimizdagi olimlardan A.V.Vaxabov, Sh.X.Xajibakiyev⁵¹, Z.Nurov, M. X. Rajabova⁵², T.K. Iminov, T.Z.Teshaboyev, M.T. Boʻtaboyevlarning ilmiy ishlarida tadqiq etilgan.

Milliy iqtisodiyotni rivojlantirish va barqaror iqtisodiy oʻsishni taʼminlash sharoitida “yashil” loyihalarni moliyalashtirishning ilgʻor xorijiy tajribalarini tadqiq etish va shu asosda istiqbolli yoʻnalishlarni belgilash dolzarb masala hisoblanadi. Shu boisdan maqolada “yashil” loyihalarni moliyalashtirishning zamonaviy holati, “yashil” investisiya loyihalarining tasnifi va moliyalashtirish manbalarini tadqiq etish, tadqiqot natijalarini tizimlashtirish asosida ilmiy xulosa va tavsiyalar ishlab chiqishga eʼtibor qaratildi. Bu borada xorijiy mamlakatlarda “yashil” loyihalarni moliyalashtirish bilan bogʻliq soʻnggi tendensiyalarni,

⁴⁶ Taghizadeh-Hesary F., Yoshino N. The way to induce private participation in green finance and investment. Finance Research Letters. 2019; 31:98-103. DOI: 10.1016/j.frl.2019.04.016.

⁴⁷ Glomsrod S., Wei T. Business as unusual: the implications of fossil divestment and green bonds for financial flows, economic growth and energy market. Energy for Sustainable Development. 2018.

⁴⁸ Gianfrate G., Peri M. The green advantage: exploring the convenience of issuing green bonds. Journal of Cleaner Production. 2019;127–135. DOI: 10.1016/j.jclepro.2019.02.022.

⁴⁹ Owen R., Brennan G., Lyon F. Enabling investment for the transition to a low carbon economy: government policy to finance early stage green innovation. Current Opinion in Environmental Sustainability. 2018; 31:137–145. DOI: 10.1016/j.cosust.2018.03.004.

⁵⁰ Criscuolo C., Menon C. Environmental policies and risk finance in the green sector: cross-country evidence. Energy Policy. 2015; 83:38–56.

⁵¹ Иминов Т.К., Вахобов А.В., Тешабоев Т.З., Бўтабоев М.Т. (2019). “Зелёная экономика” как основа устойчивого развития. Монография. - Т: “Алоқачи”, 480.

⁵² Z.Nurov, M. X. Rajabova (2022). “Yashil iqtisodiyot” da energetika sohasining iqtisodiy. Central Asian Academic Journal of Scientific Research, 2(5), 781-787.

jahondagi iqtisodiy tashabbuslarni hamda “yashil” biznesni rivojlantirish yo‘nalishlarini tahlil qilish, shuningdek “yashil” loyihalarni moliyalashtirishda xususiy investorlarni qo‘llab-quvvatlashning dastak va vositalarini hamda loyiha turlarini tasniflash, “yashil” loyihalarni moliyalashtirish jarayonida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan risklarni tavsiflash tadqiqotning asosiy yo‘nalishlari hisoblanadi.

Tadqiqot metodologiyasi

Ilmiy mushohada, abstract-mantiqiy fikrlash, suhbat, statistik, iqtisodiy, moliyaviy, ekspert baholash usullaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar

Hozirgi vaqtda xalqaro moliya tizimida yashil iqtisodiyotning barqaror rivojlanishi uchun shart-sharoitlar yaratishga katta e‘tibor qaratilmoqda. 2006-yilda investitsiyalarni tahlil qilish jarayonlarini boshqarishning ekologik va ijtimoiy jihatlaridan iborat “Ichki investitsiyalar tamoyillari” ishlab chiqildi va integratsiya qilindi. Ko‘pgina tamoyillar atrof-muhit, ijtimoiy va boshqaruv omillarini hisobga olgan holda investitsiyalarni jalb qilishga qaratilgan edi.

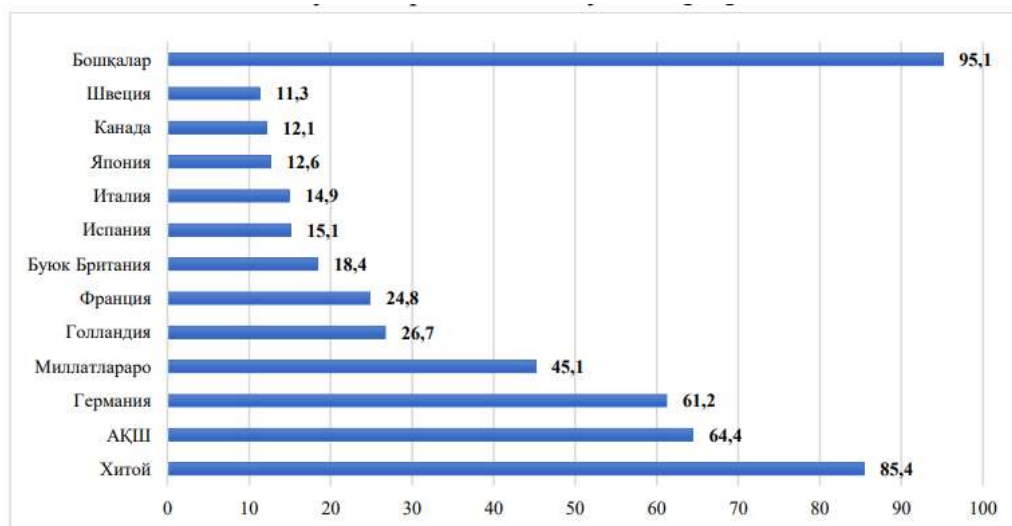
2008-yilda Birlashgan Millatlar Tashkilotining “Global yashil yangi kelishuv” bo‘yicha hisobotida birinchi marta yashil iqtisodiyotga o‘tishni boshlash, aholi bandligini oshirish va surunkali qashshoqlikni bartaraf etish uchun davlat investitsiyalari va zarur siyosat islohotlarini olib boorish bo‘yicha tavsiyalar bayon etilgan.

Bugungi kunga qadar yashil obligatsiyalarning ko‘pchiligi qayta tiklanadigan energiya loyihalari, energiya samaradorligi, jamoat transporti va suv tashabbuslari uchun kapital to‘playdi.

Kaliforniya tadqiqot byurosining 2020-yilning birinchi uch choragi uchun har choraklik hisobotlariga ko‘ra, global yashil obligatsiyalar emissiyasi 180,6 milliard dollarni tashkil etdi. Bu qiymat allaqachon chiqarilgan obligatsiyalarning avvalgi yillik hajmidan oshib ketdi: 2019-yilda 167,6 milliard dollarlik emissiya amalga oshirilgan edi. Natijada 2020-yilning birinchi uch choragidagi o‘sish o‘tgan yilning shu davriga nisbatan 73,2 foizni tashkil etdi.

Rivojlangan mamlakatlarda emissiyalarning eng katta hajmi nomoliyaviy korporatsiyalar (barcha emitent guruhlar orasida 26%), rivojlanayotgan mamlakatlarda esa moliyaviy korporatsiyalar (31%) tomonidan kuzatilgan.

2020-yilning birinchi uch choragida emissiya hajmi bo‘yicha AQSh, 35 milliard AQSH dollaridan ortiq, Fransiya va Xitoy har ikki davlat – 20 milliard AQSH dollar miqdordagi emissiyani tashkil etdi. 2020-yil sentabr holatiga ko‘ra, global yashil obligatsiyalar bozori moliyaviy mahsulotlarni diversifikatsiya qilishning davom etishi, moliyaviy korporatsiyalar emitentlari orasida yetakchilik va rivojlanayotgan mamlakatlar ulushining sezilarli darajada oshishi bilan tavsiflanadi.

1-rasm. 2022-yilda jahon mamlakatlari tomonidan chiqarilgan “yashil” obligatsiyalar hajmi⁵³

2022-yilda “yashil” obligatsiyalar chiqarishda Xitoy (85,4 mlrd. AQSh doll.), AQSh (64,4 mlrd. AQSh doll.) va Germaniya (61,2 mlrd. AQSh doll.) kabi mamlakatlar jahonda yetakchilik qilgan. Ayni paytda Hindiston, Fidji, Nigeriya, Malayziya kabi davlatlar ushbu bozorga faol kira boshladilar. 2022-yilda jahon mamlakatlari tomonidan chiqarilgan “yashil” obligatsiyalarning emitentlar bo'yicha tasniflanishidan ko'radigan bo'lsak, chiqarilgan obligatsiyalarning umumiy hajmida yuqori ko'rsatkich moliyaviy korporatsiyalarga to'g'ri kelgan bo'lib, jamiga nisbatan 28,7 foizni tashkil etgan. Shuningdek, salmog'iga ko'ra keyingi o'rinlarni nomoliyaviy korporatsiyalar (25,1 foiz) va davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanadigan subʼyektlar (18,7 foiz) egallagan. Xususiy sektordagi yashil emissiyaning deyarli yarmi Evropa korporatsiyalariga to'g'ri kelgan bo'lib, eng yirik emitentlar Germaniyaning tijorat banki Helaba (5,2 milliard AQSh dollari hajmidagi 45 ta bitim,) va Daniyaning Orsted ko'p millatli elektr kompaniyasi (4 milliard AQSh dollari hajmidagi 6 ta bitim) hisoblanadi⁵⁴

“Yashil” obligatsiyalar butun dunyo bo'ylab, qoida tariqasida, ijobiy ekologik yoki iqlim maqsadlariga ega bo'lgan va ekoinvestitsiyalarga kapital xarajatlarini kamaytirishga yordam beradigan loyihalarni moliyalashtirish uchun ishlatiladi⁵⁵

Dunyo mamlakatlarida rivojlanayotgan “yashil” bozorning muhim tarkibiy qismi milliy “yashil” banklar, rivojlanish banklari, investitsiya fondlari va moliyaviy korporatsiyalarni o'z ichiga olgan ko'p darajali moliyaviy vositachilar tarmog'i hisoblanadi.

⁵³ Атаниязов Ж.Х. “Барқарор иқтисодий ўсишни таъминлашда “яшил” лойиҳаларни молиялаштиришнинг истикболли йўналишлари” Scientific Journal of “International Finance & Accounting” Issue 4, August 2023. ISSN: 2181-1016.

⁵⁴ <https://www.climatebonds.net/market/data/>

⁵⁵ Gianfrate G., Peri M. The green advantage: exploring the convenience of issuing green bonds. Journal of Cleaner Production. 2019;127–135. DOI: 10.1016/j.jclepro.2019.02.022.

G20 mamlakatlari moliya institutlari⁵⁶

Mamlakat	Moliya institutlari
Buyuk Britaniya	Yashil investitsiya banki; Britaniya biznes banki; Xayriya banki; Tridos banki.
Koreya	Koreya moliya korporatsiyasi; Koreya kredit kafolat jamg'armasi; Koreya moliya texnologiyalari korporatsiyasi; Koreya eksport-import banki.
Kanada	Yashil investitsiya fondi
Germaniya	Kredittanstalt fur Wiederaufbau milliy investitsiyalar banki; Federal atrof-muhit vazirligi
Fransiya	Fransiya global atrof-muhit jamg'armasi
AQSH	Birinchi yashil bank; Xantintong milliy banki; AQSH banki.
Yevropa ittifoqi	Yevropa strategik investitsiyalar fondi

Qurilish, infratuzilma, suvni tozalash, chiqindilarni qayta ishlash sohalarida “yashil” loyiha va dasturlarni moliyalashtirish va amalga oshirishga ko'maklashishda jahon moliya institutlari muhim rol o'ynaydi. Aynan ular jahon moliya bozorining boshqa ishtirokchilariga bunday loyihalarni moliyalashtirish bo'yicha ilg'or tajribalarni ulashadilar. Yashil iqtisodiyot loyihalariga sarmoya kirituvchi institutlar qatorida Yevropa investitsiya banki, Jahon banki, Xalqaro moliya korporatsiyasi va boshqalarning faoliyati muhim ahamiyatga ega. Jumladan, Xalqaro moliya korporatsiyasi energetika, qurilish va transport sohalarida ekologik yo'nalishdagi 221 ta loyihani amalga oshirish uchun 8,4 milliard dollar hajmidagi “yashil” kredit ajratgan.

Bugungi kunda yashil kreditning, yashil kredit bozoridagi eng katta ulushi Yevropa va Xitoyda kreditorlar va qarz oluvchilari xissasiga to'g'ri keladi. Uglerod chiqindilarini nazorat qilish uchun Xitoy hukumati 2007-yilda Yashil kredit siyosatini qabul qildi, bu esa banklardan atrof-muhitni muhofaza qilish, chiqindilarni kamaytirish, energiyani tejash bo'yicha ishlab chiqilgan yashil loyihalar uchun yashil kreditlar berishni va ishlab chiqarish energiya samaradorligi yuqori bo'lgan, chiqindilar va ortiqcha quvvatlar tufayli ifloslanishni yuzaga keltirayotgan korxonalarga kreditlar berishni cheklashni talab qildi.

⁵⁶ Muallif tomonidan shakllantirilgan.

Hozirgi vaqtda banklar tomonidan taklif qilinadigan yashil kreditlarning ko'p turlari mavjud. Kredit bozori assotsiatsiyasi yashil kreditlarni ikkita asosiy turga ajratadi:

- atrof-muhitni muhofaza qilish va chiqindilarni kamaytirish bo'yicha loyihalar va xizmatlar uchun yashil kredit;
- rivojlanayotgan strategik tarmoqlarga beriladigan yashil kredit.

2-jadval

Xorijiy tijorat banklari tomonidan taqdim etilgan “yashil” kredit mahsulotlari⁵⁷

Bankning "Yashil" kredit mahsuloti	"Yashil" kredit mahsulotining xususiyatlari
Ekologik uy-joy sotib olish / qurish uchun "yashil" kredit	Ushbu mahsulot odamlarni ekologik toza uylar sotib olishga yoki qurishga undaydi. Banklar qarz oluvchilarga bozor stavkalaridan past foiz stavkalarida imtiyozli “yashil” kreditlar beradi
Qurilishni rivojlantirish uchun yashil kredit	Ekologik toza ko'chmas mulk loyihalarini quruvchi rivojlanish kompaniyalari uchun mo'ljallangan
Energiyani tejash uchun "yashil" kredit	Kredit, energiya tejovchi uskunalar haridi uchun oddiy aholi yoki o'z faoliyati sohasida energiya tejovchi va atrof-muhitni muhofaza qilish uskunolari bilan iste'molchilarni ta'minlovchi korxonalarga beriladi. Bu kredit imtiyozli foiz stavkasida beriladi.
Qayta tiklanuvchi energiya manbalarini qurish uchun "yashil" kredit	Kredit kompaniyalarga quyosh, shamol, gidroenergetika, biomassadan elektr energiyasi ishlab chiqarish va aqlli elektr tarmoqlari sohasidagi loyihalarni amalga oshirish uchun beriladi.
"Yashil" avtomobil krediti	Kam uglerodli yoki yoqilg'i tejaydigan avtomobil xaridlari uchun mo'ljallangan
"Yashil" transport krediti	Kredit yoqilg'i tejash va energiya samaradorligi texnologiyalarini modernizatsiya qilayotgan transport kompaniyalariga beriladi
Suv ta'minoti tizimini modernizatsiya qilish uchun "Yashil" kredit	Kredit suvni tejash va suvdan foydalanish samaradorligini oshirish, ichimlik suvini tozalash loyihalarini amalga oshirish uchun ajratiladi
Iqlim kredit kartasi	Karta mijozlarga ekologik toza mahsulot va xizmatlarni xarid qilishda chegirma beradi, o'z navbatida bank yillik foydaning ma'lum qismini butun dunyo bo'ylab toza energiya loyihalariga yoki yo'qolib borayotgan hayvonlarni saqlab qolish uchun yovvoyi tabiat fondiga o'tkazadi.

⁵⁷ Международный опыт развития «зеленого» кредита как инструмента «зеленого» финансирования / О. И. Еремина, Г. В. Морозова, Ю. Ю. Филичкина // Контентус. – 2021. – № 1. – С. 34 – 42. УДК 336.7 DOI: 10.24411/2658-6932-2021-10000/

Banklar ko'pincha o'z mijozlarining ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda ularning ehtiyojlarini qondirish uchun qo'shimcha mahsulot va xizmatlarni joriy qiladilar. Yashil kredit mahsulotlarining haqiqiy tasnifi banklar orasida farq qiladi. Ushbu kredit munosabatlarini tartibga solish va ishonchliligini ta'minlash uchun yashil kreditlar to'rtta asosiy tamoyilga muvofiq holda faoliyat olib borilishi lozim. Kredit bozori assotsiatsiyasi tomonidan ishlab chiqilgan “Yashil kredit tamoyillari”⁵⁸ bozorning barcha ishtirokchilariga kreditni "yashil" deb tavsiflash imkonini beradigan asos bo'lib hisoblanadi.

"Yashil" kredit mahsulotlarining umumiy indikativ ro'yxatini keltirilgan 2-jadvalda ko'rishimiz mumkin.

2019-yilda banklar tomonidan berilgan “yashil” kreditlarning butun jahon bo'yicha hajmi 6,8 milliard dollarni tashkil etdi⁵⁹. Bugungi kunda ekologik toza uy-joy, qayta tiklanadigan energiya manbalari ob'yektlarini qurish uchun "yashil" bank krediti mahsulotlari, "yashil" transport va avtokreditlar, iqlim kredit kartalari va boshqalar keng tarqalib bormoqda. Bu esa butun dunyo bo'ylab iqlim o'zgarishini yumshatishga, atrof-muhitni ifloslanishini oldini olishga va tabiiy resurslardan tejamkor va samarali foydalanishga xizmat qilmoqda.

Yashil iqtisodiyotga o'tish jarayoni loyihalarning yuqori samaradorligini aksariyat davlatlari “yashil” loyihalarni asosan davlat tomonidan moliyalashtirishdan voz kechishga va bu sohaga xususiy kapitalni jalb qilishni faol rag'batlantirishga intilmoqda.

Mutaxassislarning fikricha, davlat va xususiy investitsiyalarning nisbati 1:5 bo'lishi kerak. Xitoy tajribasini ko'radigan bo'lsak, ushbu mamlakatda mahalliy “yashil” loyihalarni davlat byudjetidan 10-15 foiz va xususiy mablag'lar hisobidan 85-90 foiz miqdorida moliyalashtirish qoidasi amal qiladi. Biroq, “yashil” loyihalarni, ayniqsa xususiy investorlar uchun keng ko'lamli loyihalarni amalga oshirish bir qator risklar bilan bog'liq hisoblanadi. Shu sababli, xususiy investitsiyalarni jalb qilish uchun yashil loyihalarga investitsiyalarni jalb qilish risklarini an'anaviy texnologiyalardan foydalangan holda amalga oshirilayotgan loyihalarga sarmoya kiritish riski darajasiga qadar kamaytirish kerak. Shu maqsadda jahon amaliyotida “yashil” loyihalarni moliyalashtirishni rag'batlantirish uchun xususiy investorlarni qo'llab-quvvatlashning qator dastak va vositalaridan foydalaniladi. Bular, soliq kreditlari, standartlarni joriy etish, “yashil” iqtisodiyotga qarshi kompaniyalarni qo'llab-quvvatlashni bekor qilish, imtiyozli tariflar (Feed-in-Tariff), qayta tiklanadigan energiya uchun kvotalar, kredit kafolatlari va kafillik, sug'urta, almashinuv kursi va foiz stavkalarining

⁵⁸ The Green Bond Principles (GBP) 2017 (2017). URL: <https://www.icmagroup.org/green-social-and-sustainability-bonds/green-bond-principles-gbp/> (дата обращения: 06.03.2018).17.<https://uz.kursiv.media/opinions/kak-razvitiye-zelenojekonomiki-izmenit-finansovyy-sektor-uzbekistana/>

⁵⁹ Green Bond Impact Report Financial Year 2020 / International Finance Corporation [Электронный ресурс]. – URL: https://www.ifc.org/wps/wcm/connect/corp_ext_content/ifc_external_corporate_site/home.

o'zgaruvchanligidan himoya qilish va boshqalardan iboratdir. Avvalo, xususi investorlarni “yashil” iqtisodiyotga jalb etish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish bo'yicha davlat siyosatining muhimligini ta'kidlash lozim⁶⁰. Misol uchun Buyuk Britaniyada atrof-muhitga davlat xarajatlarining 1% ga o'sishi biznes sub'ektlari tomonidan amalga oshiriladigan “yashil” investitsiyalarning yiliga o'rtacha 5,28%ga o'sishiga olib keladi.

Xulosa va takliflar

Ekologik taxdidlar yangi iqtisodiy yo'lni ya'ni iqtisodiyotga ma'suliyatli yondashish yo'lini yaratmoqda. “Yashil” iqtisodiyot yangi iqtisodiy paradigma bo'lib, har bir sub'yekt ekologik javobgarlikni o'z zimmasiga oladi:

➤ kompaniyalar tovar va xizmatlarning mas'uliyatli ishlab chiqaruvchilari bo'lishga chaqiriladi;

➤ fuqarolar mas'uliyatli iste'molchi bo'lishga chaqiriladi;

➤ hududlar mas'uliyatli hududiy boshqaruvchilar bo'lishga chaqiriladi;

➤ davlatlar iqtisodiy o'sish chegaralarini hurmat qilishga chaqiriladi.

Global “yashil” bozorni shakllantirish jarayonida yashil iqtisodiyot loyihalariga sarmoya kirituvchi xalqaro moliya institutlari, shuningdek, tarmog'i milliy “yashil” banklar, rivojlanish banklari, investitsiya fondlari, moliyaviy korporatsiyalardan tashkil topgan ko'plab moliyaviy vositachilar muhim o'rin tutadi. Xalqaro tashkilotlarning “yashil” moliyalashtirish sohasidagi global hamkorligi jahon tartibga solish standartlarini, ma'lumotlar va tajriba almashish tizimini, rivojlanishning yangi modelini moliyalashtirishning zamonaviy vositalarini shakllantirish imkonini berdi. Jahondagi yangi tendentsiyalardan biri bu iqtisodiyotni “yashillashtirish” bo'lib, mazkur jarayonni davlat tomonidan samarali qo'llabquvvatlanishi milliy iqtisodiyotning tarmoq va sohalarida iqtisodiy samaradorlikka erishishda muhim rol o'ynaydi. Xorijiy mamlakatlarda “yashil” loyihalarni moliyalashtirishni qo'llab-quvvatlashning samarali mexanizmlari shakllantirilgan bo'lib, ular orasida: “yashil” davlat banklari; imtiyozli tarif dasturi ((Feed-inTariff (FIT)); ixtisoslashtirilgan davlat kredit tashkilotlari; ekologik soliqlar, soliq chegirmalari va imtiyozlari; “yashil” moliyalashtirishning boshqa vositalari keng tarqalgan. Bu jarayonda, “yashil” loyihalarni moliyalashtirishni qo'llabquvvatlashda bozor emas, balki davlat muhim rol o'ynaydi. Shu boisdan, “yashil” moliyalashtirish bozorini rivojlantirish uchun moliyaviy institutlar va investorlarni yashil loyihalarga sarmoya kiritishga rag'batlantirishga qaratilgan choratadbirlarni amalga oshirish lozim.

Tadqiqot natijalari “yashil” loyihalarni moliyalashtirishni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash mexanizmining ahamiyati yuqoriligini, shu boisdan O'zbekistonda ham yashil moliyalashtirishni rivojlantirishda ushbu xorij

⁶⁰ Owen R., Brennan G., Lyon F. Enabling investment for the transition to a low carbon economy: government policy to finance early stage green innovation. Current Opinion in Environmental Sustainability. 2018; 31:137–145. DOI: 10.1016/j.cosust.2018.03.004

tajribalarini qo'llagan holda yuqori natijalarga erishish mumkin bo'ladi. “Yashil” loyihalarni moliyalashtirishni ko'paytirishda “yashil” kapitalni jalb qilish, to'plash va ulardan foydalanish sohasida biznes va uy xo'jaliklarini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashning samarali tizimini yaratishga alohida e'tibor qaratish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Public-Private Partnerships. International Monetary Fund, 2004.;
2. E.R. Yescombe, Public-Private Partnerships: Principles of Policy and Finance // Butterworth-Heinemann/Elsevier, Oxford, UK 2007. 369 p.;
3. Owen R., Brennan G., Lyon F. Enabling investment for the transition to a low carbon economy: government policy to finance early stage green innovation. Current Opinion in Environmental Sustainability. 2018; 31:137–145. DOI: 10.1016/j.cosust.2018.03.004;
4. О. И. Еремина, Г. В. Морозова, Ю. Ю. Филичкина. Международный опыт развития «зеленого» кредита как инструмента «зеленого» финансирования // Контентус. – 2021. – № 1. – С. 34 – 42. УДК 336.7 DOI: 10.24411/2658-6932-2021-10000/;
5. Gianfrate G., Peri M. The green advantage: exploring the convenience of issuing green bonds. Journal of Cleaner Production. 2019;127–135. DOI: 10.1016/j.jclepro.2019.02.022.
6. Criscuolo C., Menon C. Environmental policies and risk finance in the green sector: cross-country evidence. Energy Policy. 2015; 83:38–56.;
7. Taghizadeh-Hesary F., Yoshino N. The way to induce private participation in green finance and investment. Finance Research Letters. 2019; 31:98-103. DOI: 10.1016/j.frl.2019.04.016.
8. Glomsrod S., Wei T. Business as unusual: the implications of fossil divestment and green bonds for financial flows, economic growth and energy market. Energy for Sustainable Development. 2018.;
9. Иминов Т.К., Ваҳобов А.В., Тешабоев Т.З., Бўтабоев М.Т. (2019). “Зелёная экономика” как основа устойчивого развития. Монография. - Т: “Алоқачи”, 480.;
10. Z.Nurov, M. X. Rajabova (2022). “Yashil iqtisodiyot” da energetika sohasining iqtisodiy. Central Asian Academic Journal of Scientific Research, 2(5), 781-787.
11. Атаниязов Ж.Х. “Барқарор иқтисодий ўсишни таъминлашда “яшил” лойиҳаларни молиялаштиришнинг истиқболли йўналишлари” Scientific Journal of “International Finance & Accounting” Issue 4, August 2023. ISSN: 2181-1016.
12. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 11-sentabr 2023-yildagi “O'zbekiston — 2030” strategiyasi to'g'risidagi PF-158-son Farmoni\ lex.uz.

13. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2023-yil 29-sentabrdagi “Yashil” iqtisodiyotga o‘tish jarayonini boshqarish tizimini tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risidagi 514-sonli Qarorlari\\ lex.uz.

14. Green Bond Impact Report Financial Year 2020 / International Finance Corporation

https://www.ifc.org/wps/wcm/connect/corp_ext_content/ifc_external_corporate_site/home.

15. The Green Bond Principles (GBP) 2017 (2017). URL: <https://www.icmagroup.org/green-social-and-sustainability-bonds/green-bond-principles-gbp/> (дата обращения: 06.03.2018).17.<https://uz.kursiv.media/opinions/kak-razvitie-zelenojekonomiki-izmenit-finansovyy-sektor-uzbekistana>.

16. <https://www.oecd.org/>

17. <https://www.oecd.org/environment/Aligning-Policies-for-a-Low-carbonEconomy.pdf>

18. <https://www.un.org/en/climatechange/cop26>

19. <https://www.climatebonds.net/market/data>.

MEHNAT IQTISODIYOTI VA INSON KAPITALI

ISSN: 3030-3117

<https://laboreconomics.uz/>

RAQAMLI TRANSFORMATSIYA BILAN YASHIL MOLIALSHTIRISHNING UYG'UNLIGI

Meyliyev Obid Raxmatullayevich

Toshkent Davlat Iqtisodiyot universiteti professori, i.f.d.

Gofurova Kamola Xayrulla qizi

Toshkent Davlat Iqtisodiyot universiteti

moliya fakulteti talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada raqamli texnologiya, sun'iy intellektning iqtisodiyot sektorida ishlab chiqarish, onlayn va oflayn tijorat hamda ma'lumotlar saqlash (Big data va boshqalar) dan tashqari yashil iqtisodiyot, yashil moliya, moliyalashtirish bilan integratsiyalashuvi va sinergiya natijasi asosida barqaror rivojlanishga ta'siri tahlil qilinadi.

Iqtisodiy resurs va yer hududining cheklanganligi, yer yuzida aholi qatlamining o'sib borishi, noto'g'ri taqsimlanishi bilan birgalikda ishlab chiqarish jarayonida kuzatilayotgan karbonat angidrid (CO_2) gazining chiqarilishi iqlim o'zgarishi, bioxilma-xillikning yo'qolib borishi, tabiiy resurslarning kamayishi va iqtisodiy yo'qotishlarga sabab bo'lmoqda.

Shu bois, raqamli texnologiyalar asrida sun'iy intellekt va moliyaviy texnologiyalar (Fintech) orqali barqaror rivojlanishni ta'minlash mumkin. Bu holat ilmiy-nazariy jihatdan asoslangan bo'lib, amaliyotda ham keng qo'llanilmoqda. SI va Fintex innovatsiyalari yashil iqtisodiy muammolarga yechim topishda optimal yechimlarni taklif etib, ekologik barqaror iqtisodiyotni rivojlantirish, resurslardan samarali foydalanish va uglerod ishlab chiqarish izini kamaytirish imkonini beradi.

Kalit so'zlar: Raqamli iqtisodiyot, SI, Fintex, ekoraqamli innovatsiyalar, yashil moliyalashtirish.

СОВМЕСТИМОСТЬ ЗЕЛЕННОГО ФИНАНСИРОВАНИЯ С ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИЕЙ

Мейлиев Обид Рахматуллаевич

Профессор Ташкентского государственного экономического
университета, доктор экономических наук

Гофурова Камола Хайрулла кизи

Ташкентский государственный экономический университет

Студентка финансового факультета

Аннотация. В данной статье анализируется влияние интеграции и синергии цифровых технологий и искусственного интеллекта с зелёной экономикой, зелёными финансами и финансированием на устойчивое развитие, помимо их применения в

производстве, онлайн- и офлайн-торговле, а также хранении данных (Big Data и других технологий) в экономическом секторе.

Ограниченность экономических ресурсов и земельных площадей, рост численности населения и его неравномерное распределение, а также выбросы углекислого газа (CO₂) в производственных процессах способствуют изменению климата, утрате биоразнообразия, истощению природных ресурсов и экономическим потерям.

Поэтому в эпоху цифровых технологий обеспечение устойчивого развития возможно благодаря искусственному интеллекту и финансовым технологиям (FinTech). Этот подход теоретически обоснован и широко применяется на практике. Инновации в сфере искусственного интеллекта и FinTech предлагают оптимальные решения для задач зелёной экономики, способствуя развитию экологически устойчивой экономики, эффективному использованию ресурсов и снижению выбросов углерода.

Ключевые слова: цифровая экономика, искусственный интеллект (ИИ), FinTech, экоцифровые инновации, зелёное финансирование.

COMPATIBILITY OF GREEN FINANCING WITH DIGITAL TRANSFORMATION

Meyliyev Obid Rakhmatullayevich

Professor, Tashkent State University of Economics, Doctor of Economics

Gofurova Kamola Khairulla kizi

Student, Faculty of Finance, Tashkent State University of Economics

Abstract. This article analyzes the impact of the integration and synergy of digital technologies and artificial intelligence with the green economy, green finance, and financing on sustainable development, beyond their applications in production, online and offline commerce, and data storage (Big Data, etc.) in the economic sector.

The limitations of economic resources and land area, the growing global population, and its uneven distribution, along with the emission of carbon dioxide (CO₂) in production processes, are contributing to climate change, biodiversity loss, depletion of natural resources, and economic losses.

Therefore, in the era of digital technologies, it is possible to ensure sustainable development through artificial intelligence and financial technologies (FinTech). This approach is theoretically substantiated and widely applied in practice. Artificial intelligence and FinTech innovations offer optimal solutions to green economic challenges, promoting the development of an environmentally sustainable economy, efficient resource utilization, and the reduction of carbon emissions.

Keywords: Digital economy, artificial intelligence (AI), FinTech, eco-digital innovations, green financing.

Kirish

Bugungi kunda axborot texnologiyalarining rivojlanishi va bu borada savodxonlikning oshishi raqamli sohalardan foydalanish salmog'ning ortishiga sabab bo'lmoqda. Shu bois, raqamli iqtisodiyot bu elektron savdo, elektron to'lovlarni amalga oshirish, masofadan turgan holda turli xizmatlar ko'rsatish, sun'iy intellekt (Artificial Intelligence) yordamida vazifalarni avtomatlashtirish

va boshqa turdagi sohalarida rivojlangan texnologiyalarda raqamlar orqali amalga oshiriladigan iqtisodiyotning bir turi hisoblanishi yangilik emas.

Bundan tashqari, ijtimoiy moliya, soliq byudjet tizimida ham operatsiyalarni tezlashtirish, elektron soliq tizimi, soliq bilan bog'liq xato va firibgarlikni SI orqali aniqlash, byudjetlashtirish jarayonida ma'lumotlarni moliyaviy analiz va prognozlashni avtomatlashtirish hamda investsion jarayonlarni shaffof, tezkor va samarali amalga oshirishi uchun tashkil etilgan “kraudfanding”, “kraudinvestitsiya” lar startup va innovatsiyalar uchun mablag' yig'ish imkonini bermoqda. Yuqorida keltirilgan moliyaviy texnologiyalarning amalda joriy etilishi byudjet xarajatlarini kamaytirish, moliya va iqtisodiy tizimning umumiy ishlash tizimini yaxshilash, shaffoflikni ta'minlashga xizmat qiladi.

Biroq, moliya va iqtisodiy sohada raqamli texnologiyalar orqali bir qator natijalarga erishilayotgan bo'lishiga qaramasdan, ekologik muammolarga yechim topilmasa, iqtisodiyotga o'z tas'irini ko'rsatib, uzoq muddatda mamlakatlarning moliyaviy ahvoriga zarar keltirilish ehtimoli bor. Bugungi kunda yer yuzida sodir bo'layotgan ekologik o'zgarishlar, jumladan iqlim o'zgarishlari, tabiiy resurs zahiralarning kamayib borishi, turli xil ekologik stixiyali muammolar, suv resurslaridan samarali foydalanmaslik, atrof muhitning ifloslanishi hamda o'rmon, qishloq hududlarning muhofazalanishining sustligi, natijasida ekologik muhit bilan birgalikda rivojlangan va rivojlanayotgan davlatlarning iqtisodiy hamda ijtimoiy holatiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda⁶¹.

Raqamli iqtisodiyotda yangi texnologiyalarning yaratilishi va turli startaplar orqali kichik va global masalarga yechim topish tezlashgani sababli ekologik muammolarga AKT, SI yoki fintexlarsiz yechim topish ilojsiz deb hisoblanadi. Barqaror rivojlantirish konsepsiyasi BMT tomonidan taqdim etilgan loyiha hisoblanib, bir necha bosqichdan iborat bo'lgan. Konsepsiyaning amalga oshirilish bosqichlarida raqamli innovatsiyalar bilan bog'liq yechimlar bunga misol qilib keltirish mumkin.

Shuningdek, bu tushuncha turli iqtisodchi olimlar tomonidan o'rganilgan bo'lib, jumladan, Kembrij universiteti professori Diana Coyle raqamli texnologiyalarning iqtisodiyotda barqarorlikda, ekologik maqsadlarni ilgari surishda muhim o'rinda ekanligini tahlil qilgan.

Tadqiqot metodologiyasi

Bu maqolada atrof-muhit bilan bog'liq global muammolarning iqtisodiy-ijtimoiy qatlamga ta'siri statistik ma'lumotlar bilan izohlanib, bu dolzarb masalaga yechim sifatida raqamli innovatsiyalar va yashil moliyalashtirishning sinergatik bog'liqligi nazariy va statistik ma'lumotlar asosida tahlil qilingan. Yashil moliyalashtirishda a'anaviy byudjet fondlari, byudjet xarajatlarini

⁶¹K, Gofurova, “YASHIL INVESTITSİYALARNI RIVOJLANTIRISHDA DAVLAT BYUDJETINING O'RNI”// «Sanoat iqtisodiyoti va menejmenti: muammo va yechimlar» mavzusidagi IV-xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. Maqolalar va tezislar to'plami. –T.: «ZUXRO BARAKA BIZNES», 2024. 617 b.

minimallashtirish va fintex, blokcheyn markazlashmagan platformasi, kraudfanding, kraudinvestitsiyalarni keng qo'llashni joriy etish jarayonini o'rganishning ilmiy usullari, tahlilning mantiqiy, qiyosiy, statistik tahlil usullaridan keng foydalaniladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

1912-yildayoq Shumpeter moliyaviy rivojlanish va texnologik innovatsiya o'rtasidagi bog'liqlik bo'yicha dastlabki tadqiqotni o'tkazgan⁶². Ushbu mavzu faqat moliyaviy bozorlarning liberallasuvi va uchinchi ilmiy-texnologik inqilobning rivojlanishi bilan keng ilmiy muhokamalarga sabab bo'lib, mahalliy va xalqaro miqyosdagi olimlarning e'tiborini torta boshladi⁶³.

Purnomo tomonidan esa raqamli iqtisodiyot tushunchasiga bu raqamli bilimni asosiy ishlab chiqarish omili sifatida ko'rib chiqadigan va zamonaviy axborot-kommunikatsiya tarmoqlarini ushbu bilimning asosiy tashuvchisi sifatida baholaydigan iqtisodiy tushuncha deb ta'rif beriladi⁶⁴.

Akberdina and Barybina tomonidan raqamli iqtisodiyotni uch komponentga ajratilib bularga: raqamli infrastruktura, raqamli texnologiyalar va elektron tijorat kiradi. Bunga ko'ra, raqamli infratuzilma iqtisodiy agentlar o'rtasidagi bog'liqlikni, iqtisodiy tarmoqlarda raqamli texnologiyalar ishlab chiqarish va iste'molning barcha jabhalarida o'zgartirishni, elektron tijorat esa platformalar yordamida iqtisodiy resurslar almashunivini ta'minlab, tranzaksiya xarajatlarini kamaytirishni ta'minlaydi⁶⁵.

FinTexning rivojlanishi va tarqalishini raqamli iqtisodiyotga o'tishning xususiy holati, ya'ni moliyaviy faoliyatni raqamlashtirish sifatida baholash mumkin⁶⁶. Raqamli iqtisodiyotning rivojlanib borishi moliyaviy ta'minlashda texnologik innovatsiyalarning yaratilishiga sabab bo'ldi. И. Kotlyarov “FinTechni moliyaviy xizmatlar va axborot texnologiyalari kombinatsiyasi sifatida aniqlash mumkin”⁶⁷, deb izohlaydi.

Shuni ta'kidlash joizki, raqamli iqtisodiyot, moliyaviy texnologiyalarning rivojlanishida moddiy sohaning mavjudligi asosiy ro'l o'ynaydi. Raqamli iqtisodiyot moddiy sohalarning o'zaro munosabatlari, samaradorligini oshiruvchi dastak hisoblanib, moddiy soha yetarlicha rivojlanmagan sharoitda

⁶² J. A. Schumpeter, *Capitalism, Socialism and Democracy*, New York: Harper: Harper & Brothers, New York, NY, USA, 1942.

⁶³ R. Nanda and T. Nicholas, “Did bank distress stifle innovation during the great depression?” *Journal of Financial Economics*, vol. 114, no. 2, pp. 273–292, 2014.

⁶⁴ Purnomo, A., Susanti, T., Rosyidah, E., Firdausi, N., and Idhom, M. (2022). Digital economy research: thirty-five years insights of retrospective review. *Procedia Comput. Sci.* 197, 68–75. doi:10.1016/j.procs.2021.12.119

⁶⁵ Akberdina, V. V. (2018). Digitalization of industrial markets: regional characteristics. *Manag.* 9 (6), 78–87. doi:10.29141/2218-5003-2018-9-6-8

⁶⁶ Савина Т. Н. Цифровая экономика как новая парадигма развития: вызовы, возможности и перспективы// *Финансы и кредит*. 2018. Т. 24. №3. С. 579–590.

⁶⁷ Котляров И.Д. Финтех: сущность и модели реализации// *ЭКО*. 2018. №12 (534). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/finteh-suschnost-i-modeli-realizatsii>.

joriy etilishi raqamlashtirishning iqtisodiy ta’siri hal qiluvchi ahamkiyat kasb etmaydi.

Barqaror rivojlanish, yashil iqtisodiyot, aylana iqtisodiyot va ESG kontseptsiyasi iqtisodiyot va atrof-muhit o‘zaro kuchli ta’sirga ega ekanligini hisobga olib, ijtimoiy va ekologik mezonlarga muvofiq adolatli iqtisodiyotni qurishni targ‘ib qiluvchi dunyoqarashning tarkibiy qismlaridir⁶⁸.

Iqtisodchi olimlar tomonidan ushbu tushunchalar umumiy g‘oyani ifodalab: kam uglerodli, resurslardan samarali foydalanadigan va ijtimoiy jihatdan inklyuziv iqtisodiyot inson farovonligi hamda ijtimoiy adolatni oshirishi bilan birga, ekologik tahdidlar va resurs tanqisligini sezilarli darajada kamaytirishi lozim deb hisoblanadi⁶⁹. Bibliometrik tahlillar shuni ko‘rsatadiki, yashil iqtisodiyot, aylana iqtisodiyot va barqaror rivojlanish sohasida ilmiy tadqiqotlar soni ortib bormoqda. Biroq, turli mamlakatlarda bu tushunchalarning atamaları va talqinlarida farqlar mavjud⁷⁰.

Tadqiqotchi olimlarning bu borada turli gepotezlari bir xil, o‘xshash fikrga ega bo‘lishiga qaramay, raqamli iqtisodiyotning barqaror rivojlanishga ta’siri borasida jiddiy kelishmovchiliklar mavjud⁷¹.

Ba’zi iqtisodchi olimlar tomonidan tahlil qilinishiga ko‘ra, keng ko‘lamli tadqiqotlar raqamli iqtisodiyot va yashil iqtisodiyot o‘zaro uyg‘un rivojlanishini hamda bir-biriga ijobiy ta’sir ko‘rsatishini tasdiqlaydi⁷².

Boshqa tomondan, raqamli iqtisodiyotning yashil ishlab chiqarish omillarining umumiy samaradorligiga ta’sirini tahlil qiladi. Bu axborot texnologiyalari mehnat unumdorligini oshirish va iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantirish orqali yashil ishlab chiqarish omillarining umumiy samaradorligi bilan ijobiy bog‘liq ekanligi isbotlanadi⁷³.

Markaziy Osiyo tadqiqotchilari tomonidan o‘tkazilgan tadqiqotlar natijasida raqamli innovatsiyalarning yashil iqtisodiyotga ijobiy ta’siri quyidagi misollar bilan keltirilgan bo‘lib:

- raqamli iqtisodiyot indeksining 1% ga oshishi yangi energiya sohasidagi rivojlanishlar sonini o‘rtacha 0,2% ga oshiradi.

⁶⁸ D’amato, D., and Korhonen, J. (2021). Integrating the green economy, circular economy and bioeconomy in a strategic sustainability framework. *Ecol. Econ.* 188, 107143. doi:10.1016/j.ecolecon.2021.107143

⁶⁹ Bouchoucha, N. (2021). The effect of environmental degradation on health status: do institutions matter? *J. Knowl. Econ.* 12 (4), 1618–1634. doi:10.1007/s13132-020-00680-y

⁷⁰ Ali, E. B., Anufriev, V. P., and Amfo, B. (2021). Green economy implementation in Ghana as a road map for a sustainable development drive: a review. *Sci. Afr.* 12, e00756. doi:10.1016/j.sciaf.2021.e00756

⁷¹ Adeshola, I., Usman, O., Agoyi, M., Awosusi, A. A., and Adebayo, T. S. (2023). “Digitalization and the environment: the role of information and communication technology and environmental taxes in European countries,” in *Natural resources forum* (Oxford, UK: Blackwell Publishing Ltd).

⁷² Wu, J., Guo, S., Huang, H., Liu, W., and Xiang, Y. (2018). Information and communications technologies for sustainable development goals: state-of-the-art, needs and perspectives. *IEEE Commun. Surv. Tutorials* 20 (3), 2389–2406. doi:10.1109/COMST.2018.281230.

⁷³ Niebel, T. (2018). ICT and economic growth—Comparing developing, emerging and developed countries. *World Dev.* 104, 197–211. doi:10.1016/j.worlddev.2017.11.024.

- raqamli iqtisodiyot yuqori karbonat angidrid chiqindilariga ega mamlakatlarda toza energiya rivojlanishi uchun sharoit yaratadi⁷⁴.
- energetik tuzilmani optimallashtirish, energiya samaradorligini oshirish, hamda energiya iste'molini kamaytiradi⁷⁵.

Biroq, Kuntsman and Rattle tomonidan qarshi argument mavjud bo'lib, raqamlashtirish energiya tejash, gaz emissiyasini kamaytirishda asosiy o'rin egallashi hamon to'liq tasdiqlanmagan deb o'z fikrini bildiradi⁷⁶. Shuni ta'kidlash ham joizki, raqamli jihozlarni yaratish, saqlash va yo'qotish jarayoni atrof muhitga ko'proq salbiy ta'sir qilib, raqamli texnologiyalar (big data) energiya iste'molini kamaytirishga emas, ortishiga sabab bo'lishi ham isbotlangan. Tadqiqotchilar ta'kidlashicha, raqamli infrastrukturalar milliy energiya iste'molida 10%-15% ga ko'tarilishi mumkin.

Iqtisodchi olimlar MacLean, Andjelkovich va Vetter tomonidan integratsiyalashuvning oqibati haqida quyidagicha fikr yuritilgan bo'lib, “yangi texnologiyalarning ijtimoiy va iqtisodiy munosabatlarga katta ta'siri borligi umumiy qabul qilingan. Ular ijobiy va salbiy natijalarga ega bo'lib, ayniqsa atrof-muhitga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Biroq, barqaror rivojlanish butun dunyo bo'ylab global aloqa va bilim almashinuvisiz amalga oshishi mumkin emas”⁷⁷. Bunda, barqaror iqtisodiy rivojlanishda raqamli transformatsiya uning asosiy qismini tashkil etsada, imkoniyatlar bilan mavjud xavflar mavjudligi izohlangan.

Tahlil

Barcha davlatlar o'rtasida “Barqaror rivojlanish” konsepsiyasi bu uning iqtisodiy, siyosiy va ekologik rivojlanishini o'z ichiga olsada, siyosiy barqarorlik va iqtisodiy raqobatbardosh bo'lish maqsadida turli rivojlangan davlatlar tomonidan biznes erkinligi, bozor ulushi ustidan ustunlik qilishga intilish esa ifloslanish va resurslar tanqisligini kuchaytirdi⁷⁸.

Natijada, so'nggi yillarda CO₂ miqdorining atmosferada oshishi sababli dengiz sathining ko'tarilishi, suv toshqinlari va kucli to'fonlar kabi tabiiy ofatlar soni oshmoqda. Jumladan, Jahon Meteorologiya Tashkiloti (WMO) xabar berishicha iqlim o'zgarishi bilan bog'liq ofatlar ohirgi ellik yil Ichida 3 barovarga ortishi kuzatilmoqda. Bundan tashqari, BMTning Iqlim o'zgarishi bo'yicha hukumatlararo ekspertlar guruhi (IPCC) hisobotlariga ko'ra, XX asr oxiridan

⁷⁴ Wang, J., Wang, K., Dong, K., and Shahbaz, M. (2022b). How does the digital economy accelerate global energy justice? Mechanism discussion and empirical test. *Energy Econ.* 114, 106315. doi:10.1016/j.eneco.2022.106315.

⁷⁵ Li, Y., Yang, X., Ran, Q., Wu, H., Irfan, M., and Ahmad, M. (2021). Energy structure, digital economy, and carbon emissions: evidence from China. *Environ. Sci. Pollut. Res.* 28, 64606–64629. doi:10.1007/s11356-021-15304-4.

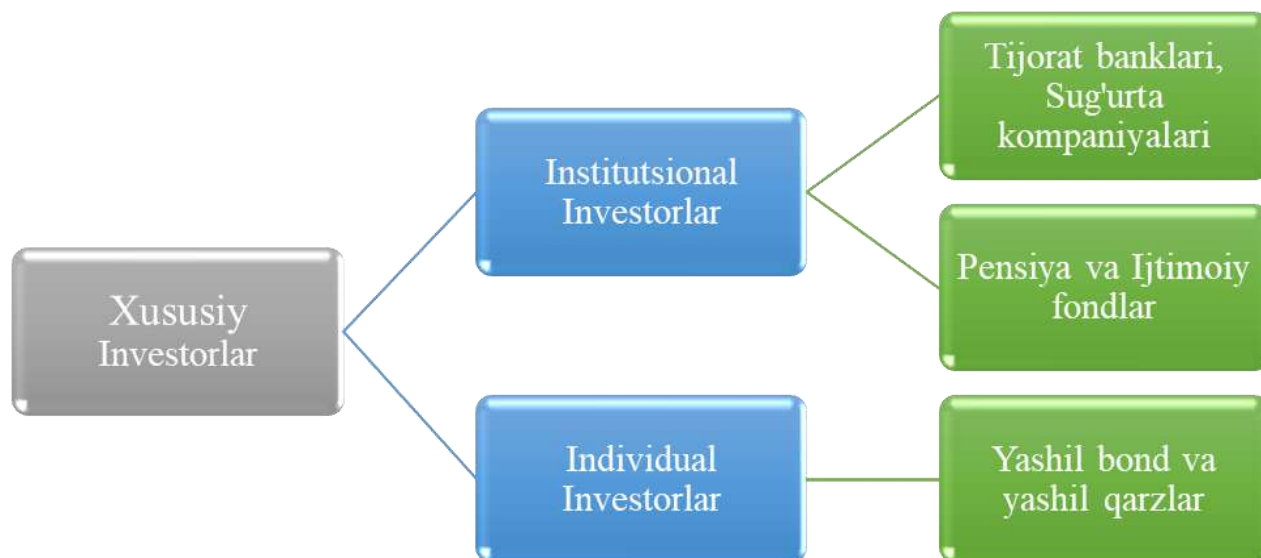
⁷⁶ Kuntsman, A., and Rattle, I. (2019). Towards a paradigmatic shift in sustainability studies: a systematic review of peer reviewed literature and future agenda setting to consider environmental (Un) sustainability of digital communication. *Environ. Commun.* 13 (5), 567–581. doi:10.1080/17524032.2019.1596144.

⁷⁷ MacLean, D., Andjelkovich, M. and Vetter, T. (2007). Internet governance and sustainable development: Towards a common agenda. Retrieved September, 2010, from http://www.iisd.org/pdf/2007/igsd_common_agenda

⁷⁸ Meyliyev O.R., & Gofurova K. (2024). Fiskal siyosatni rivojlantirishda "yashil" budjet daromadlarini o'rganish. *Yashil Iqtisodiyot Va Taraqqiyot*, 2(4), 9–14. <https://doi.org/10.5281/zenodo.14211456>

boshlab global harorat 1,1°C ga ko'tarilgan bo'lib, bu esa ekstremal ob-havo hodisalarining ortishiga olib kelgan⁷⁹. Iqlim o'zgarishi, global isish esa biodiversitetning yo'qolishiga sabab bo'lib, dunyodagi hayvon va o'simlik turlarining qariyb 25 foizi yo'q bo'lib ketish xavfi ostidaligi muhofaza qilish Ittifoqi (IUCN) tomonidan hisob-kitob qilingan.

CO₂ emissiyasi va chiqindilarning ortishi ekologik muammolarni va oqibatda iqtisodiy yo'qotishlarga sabab bo'lishi kuzatilgan. Bunga ko'ra, 2070-yilga kelib YaIMning 18 foizini tashkil qilishi haqida Deloitte Global Climate Reportida keltirilgan. Asosiy sabablardan biri iqlim o'zgarishi natijasida har yili millionlab gektar ekin maydonlari degratsiyaga uchrayotganidir.

1-rasm. Xususiy investorlar klassifikatsiyasi⁸⁰

Shu sababli, global miqyosda ekologik muammolarni bartaraf etish uchun davlat bosh islo hatchi hisoblanib, atrof-muhit himoya qilish jamg'armalarini tashkillashtirish birinchi qadam bo'ldi. Biroq hozirgi kunda bu jarayon qisman davlat xususiy sherikchilik zimmasiga yuklatilgan. Yuqorida keltirilgan diagrammaga asosan a'anaviy xususiy investorlarning turlari ko'rsatilgan bo'lib, raqamli iqtisodiyotning evolyutsiyasi ekologik xarajatlarni moliyalshtirishda yangi turdagi investorlarni yaratdi. Bu turdagi investorlar kraudfanding, kraudinvestment platformalari orqali to'g'ridan to'g'ri P2P ko'rinishida investitsiya qilish imkoniyatiga ega.

⁷⁹ <https://uz.council.science/news/call-experts-ipcc-climate-change-cities/>

⁸⁰ Muallif ishlanmasi

2-rasm. Jahon bo'ylab iqlim texnologiyalari uchun kelishuvlar va yig'ilgan mablag'lar ulushi, foizda (kraudfanding orqali)⁸¹

Yuqorida keltirilgan grafik ma'lumotlariga ko'ra, 2016-yilda global iqlim texnologiyalari uchun kraudfanding eng ko'p mablag' jalb qilib, 4,58%ni tashkil etgan. Biroq, 2016-yildan so'ng bu holat pasayishi kuzatilib, 2023-yilda 1,79 % atrofida kuzatilgan. Yig'ilgan mablag'lar bo'yicha kraudfanding bitimlar soni bilan o'sish tendensiyasi deyarli bir xil bo'lib, bu ko'rsatkich o'rtacha 0,2% dan 0,7% diapozon atrofida bo'lgan.

Kraudfanding platformalari orqali ijtimoiy va ekologik ta'sirga ega 17 ta loyiha amalga oshirilgan bo'lib, kerakli mablag'dan ko'proq mablag' yig'di va qolgan loyihalar maqsadga erishib, belgilangan mablag'ni to'liq yigi'shga muvaffaq bo'ldi.

Bu esa, yashil iqtisodiyotdagi asosiy muammo, iqlim o'zgarishi bilan eksperiment olib boorish jarayonini moliyalashtirish va bunga yechim topishda katta ahamiyatga ega.

Texnologik rivojlanish, SI bilan barcha sohalarning integratsiyalashuvi ortiqcha energiya talab qilishi bilan ekologik muammolarni bartaraf etish uchun yashil yechimning muammo yaratishiga sabab bo'lmoqda. Shu sababli, energiya tejovchi alternativ yechimlarni yaratishda moliyaviy ta'minot talab etiladi.

1-jadval ma'lumotlaridan ko'rishimiz mumkinki, Led texnologiyalari 540 million dollar, quyosh energiyalari uchun 58 million dollar va ekologik muammo suv tanqisligi yechimlariga 580,68 million dollar miqdorda mablag' yig'ilgan hamda "Yashil tex" uchun 0,8 foiz ortiqcha moliyalashtirish kuzatilgan.

⁸¹ RMI ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi

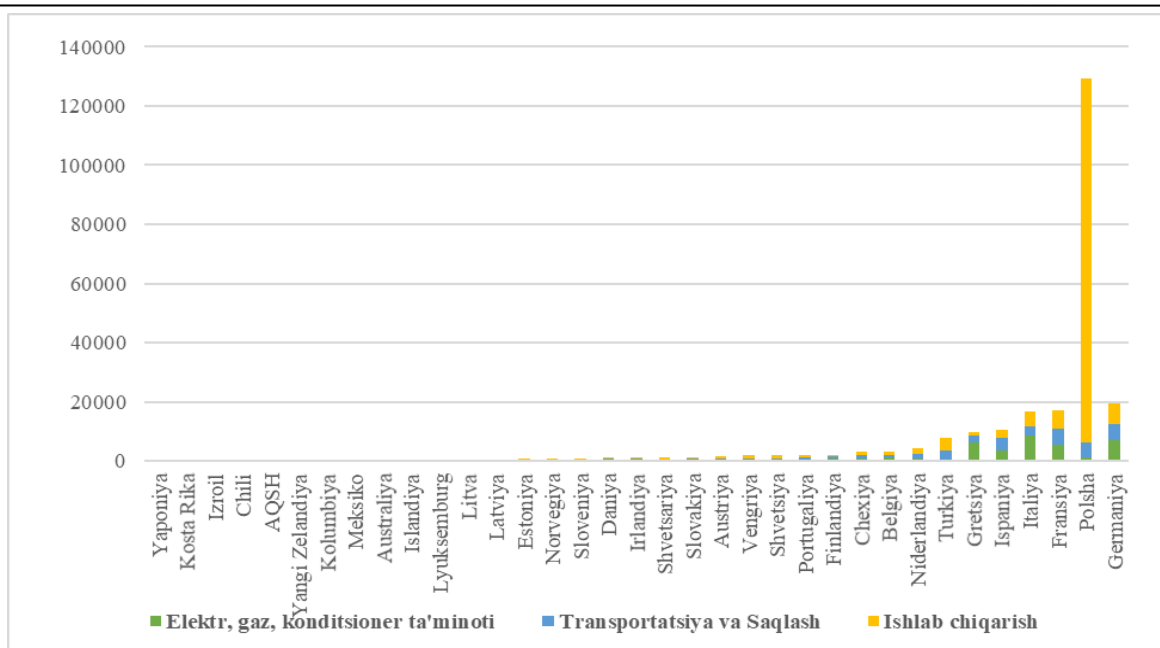
Kraudfanding platformalari va Barqaror rivojlanishda o'rni⁸²

t/r	Sanoat	Tavsif	Target miqdori, \$(million)	Target tomonida n yig'ilgan mablag', \$(million)	Ortiqcha moliyalash tirish	Investorlar
1.	Yashil tex	Ushbu tizim LED texnologiyasini o'simliklar uchun maxsus yorug'lik spektrlari bilan birlashtiradi.	300,00	540,00	0,80	87
2.	Tiklanuvchi energiya va "Clean" tex	Quyosh energiyasi bugungi kunda eng arzon elektr manbai bo'lib, Chili tarqoq va markazsiz model asosida har bir biznes va fuqaroning o'z energiyasini ishlab chiqarishini qo'llab-quvvatlaydi.	58,00	58,00	0,00	35
3.	Ekologiya	Bu platforma suv tanqisligini hal qilish uchun samarali va isbotlangan suv tejamkorlik yechimlarini taqdim etadi.	525,35	580,68	0,00	35

Markazlashmagan pul mablag'larini shakllantirish, individual investitsiyalarni yashil iqtisodiyotga jalb etish davlatning xarajatlarini kamaytirishiga sabab bo'ladi. Biroq, davlatning nazorat qilish va strategik maqsadlar bilan tashabbus ko'rsatish funksiyasiga ko'ra, o'z mablag'lari bilan strategik planlarni bajarishi kerak.

Shu bois, ekologik muammolarga yechim topish, iqtisodiy munosabat orqali yuzaga kelish jarayonini kamaytirish maqsadida global miqyosda davlat tomonidan ham maqsadlar qo'yilgan bo'lib, bunga soliqlar asosiy dastak sifatida ko'rsatiladi. Bu davlatlar qatoriga asosan Yevropa Ittifoqi (YI) davlatlarini tashkil etadi.

⁸² <https://www.emerald.com/insight/1460-1060.htm>

3-rasm. 2022-yilda Ekologik soliq daromadlari, AQSH dollari millionda, 2022⁸³

YI davlatlari qatoriga kiruvchi Germaniya, Polsha, Fransiya, Italiya, Ispaniya Gretsiya va oʻrta osiyoda joylashgan Turkiya davlatida elektr gaz taʼminoti, transportatsiya hamda ishlab chiqarishda ekologik xavfli iqtisodiy munosabatlar uchun soliqqa tortish tizimi rivojlangan hisoblanadi. Bundan Polshada 122 819 million AQSH dollari, elektr gaz emissiyasi uchun Italiyada 8799 million AQSH dollari, solqilardan 5 528 million AQSH dollari miqdorda transportatsiya va saqlash uchun Germaniyada erishilgan. Biroq, Yaponiya, Koreya, Izroil, Chili, AQSh, Kolumbiya, Australiya va Islandiyada bu turdagi soliqlar shakllantirilmagandir.

Negaki, yashil moliyalashtirishning raqamli texnologiyalar bilan integratsiyalashuvi moliyaviy texnologiyalaridan keng foydalanishni talab etadi. Davlat byudjeti tomonidan daromad va xarajatlarni taqsimlash va ijtimoiy yoʻnaltirish vazifasi ekologik-iqtisodiy munosabatlarni ham raqamli innovatsiyalar orqali nazorat qilish imkonini bera boshladi. Fiskal siyosatda fintech texnologiyalarini qoʻllash, “Ifloslantiruvchilar toʻlaydi, foydalanuvchilar toʻlaydi” shiori ostida eko-zararli faoliyat olib boruvchilar sonini kamaytirish va davlatning yashil iqtisodiyotdagi oʻz vazifasi va maqsadlarini bajarish uchun moliyaviy taʼminot yaratadi.

Xulosa

Raqamli innovatsiyalarning rivojlanishi, moliyalashtirish jarayonida texnologik rivojlanish nafaqat iqtisodiyot, ijtimoiy-moliyaviy sektorni ham

⁸³ *Methodological Guidelines for Environmentally Related Tax Revenue Accounts*, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/d752d120-en>.

yaxshilanishiga sabab bo'lmoqda. Biroq, global muammolardan biri bo'lgan atrof-muhit ifloslanishi, iqlim o'zgarishlari, tabiiy resurs zahiralarining kamayib borishi, turli xil ekologik stixiyali muammolar, suv resurslaridan samarali foydalanmaslik, hamda o'rmon, qishloq hududlarning muhofzalanishining sustligi natijasida iqtisodiyotda resurs yetishmasligi, tanqisligi va boshqa xolatlar kuzatila boshladi.

Raqamli texnologiyalar asrida global “yashil” muammolarga a'anaviy yo'llar orqali yechim topish samarasiz jarayonligi sababli raqamli innovatsiyalar, fintex texnologiyalari bilan integratsiyalashuvi kerak. Negaki, raqamli texnologiyalar, aqlli uylar, P2P platformalar, turli alternativ tiklanuvchi energiya, urban shaharlarning ortishi, markazlashmagan pul fondlarini jalb etish, natijada tez va samarali startuplar yaratish orqali bir qator ekologik muammolarni kamaytirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. K. Gofurova, “YASHIL INVESTITSİYALARNI RIVOJLANTIRISHDA DAVLAT BYUDJETINING O'RNI”// «Sanoat iqtisodiyoti va menejmenti: muammo va yechimlar» mavzusidagi IV-xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. Maqolalar va tezislari to'plami. –T.: «ZUXRO BARAKA BIZNES», 2024. 617 b.

2. J. A. Schumpeter, Capitalism, Socialism and Democracy, New York: Harper: Harper & Brothers, New York, NY, USA, 1942.

3. R. Nanda and T. Nicholas, “Did bank distress stifle innovation during the great depression?” Journal of Financial Economics, vol. 114, no. 2, pp. 273–292, 2014.

4. Purnomo, A., Susanti, T., Rosyidah, E., Firdausi, N., and Idhom, M. (2022). Digital economy research: thirty-five years insights of retrospective review. Procedia Comput. Sci. 197, 68–75. doi:10.1016/j.procs.2021.12.119

5. Akberdina, V. V. (2018). Digitalization of industrial markets: regional characteristics. Manag. 9 (6), 78–87. doi:10.29141/2218-5003-2018-9-6-8

6. Савина Т. Н. Цифровая экономика как новая парадигма развития: вызовы, возможности и перспективы// Финансы и кредит. 2018. Т. 24. No3. С. 579–590.

7. Котляров И.Д. Финтех: сущность и модели реализации// ЭКО. 2018. No12 (534). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/finteh-suschnost-i-modeli-realizatsii>.

8. D'amato, D., and Korhonen, J. (2021). Integrating the green economy, circular economy and bioeconomy in a strategic sustainability framework. Ecol. Econ. 188, 107143. doi:10.1016/j.ecolecon.2021.107143

9. Bouchoucha, N. (2021). The effect of environmental degradation on health status: do institutions matter? J. Knowl. Econ. 12 (4), 1618–1634. doi:10.1007/s13132-020-00680-y

10. Ali, E. B., Anufriev, V. P., and Amfo, B. (2021). Green economy implementation in Ghana as a road map for a sustainable development drive: a review. *Sci. Afr.* 12, e00756. doi:10.1016/j.sciaf.2021.e00756
11. Adeshola, I., Usman, O., Agoyi, M., Awosusi, A. A., and Adebayo, T. S. (2023). “Digitalization and the environment: the role of information and communication technology and environmental taxes in European countries,” in *Natural resources forum* (Oxford, UK: Blackwell Publishing Ltd).
12. Wu, J., Guo, S., Huang, H., Liu, W., and Xiang, Y. (2018). Information and communications technologies for sustainable development goals: state-of-the-art, needs and perspectives. *IEEE Commun. Surv. Tutorials* 20 (3), 2389–2406. doi:10.1109/COMST.2018.281230.
13. Niebel, T. (2018). ICT and economic growth–Comparing developing, emerging and developed countries. *World Dev.* 104, 197–211. doi:10.1016/j.worlddev.2017.11.024.
14. Wang, J., Wang, K., Dong, K., and Shahbaz, M. (2022b). How does the digital economy accelerate global energy justice? Mechanism discussion and empirical test. *Energy Econ.* 114, 106315. doi:10.1016/j.eneco.2022.106315.
15. Li, Y., Yang, X., Ran, Q., Wu, H., Irfan, M., and Ahmad, M. (2021). Energy structure, digital economy, and carbon emissions: evidence from China. *Environ. Sci. Pollut. Res.* 28, 64606–64629. doi:10.1007/s11356-021-15304-4.
16. Kuntsman, A., and Rattle, I. (2019). Towards a paradigmatic shift in sustainability studies: a systematic review of peer reviewed literature and future agenda setting to consider environmental (Un) sustainability of digital communication. *Environ. Commun.* 13 (5), 567–581. doi:10.1080/17524032.2019.1596144.
17. MacLean, D., Andjelkovich, M. and Vetter, T. (2007). Internet governance and sustainable development: Towards a common agenda. Retrieved September, 2010, from http://www.iisd.org/pdf/2007/igsd_common_agenda
18. Meyliyev O.R., & Gofurova K. (2024). Fiskal siyosatni rivojlantirishda "yashil" budjet daromadlarini o'rganish. *Yashil Iqtisodiyot Va Taraqqiyot*, 2(4), 9–14. <https://doi.org/10.5281/zenodo.14211456>
19. <https://uz.council.science/news/call-experts-ipcc-climate-change-cities/>
20. [Methodological Guidelines for Environmentally Related Tax Revenue Accounts](#), OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/d752d120-en>

MEHNAT IQTISODIYOTI VA INSON KAPITALI

ISSN: 3030-3117

<https://laboreconomics.uz/>

SANOAT TARMOQLARINING TARKIBIY TUZILISHINI TAKOMILLASHTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI

Kaxorova Anora Nusratovna

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti,
“Iqtisodiyot nazariyasi” kafedrası assistenti
e-mail: kahorovaanora1991@gmail.com

Annotatsiya. Milliy iqtisodiyotni rivojlantirishning strategik maqsadlariga erishish innovatsion texnologiyalarni keng joriy etish asosida sanoat tarmoqlari salohiyatidan kompleks foydalanishni hisobga olgan holda rivojlanishning agrar-industrial modelidan industrial-agrar modeliga bosqichma-bosqich o'tishni nazarda tutadi. mamlakat iqtisodiyotining raqobatbardoshligi. Zamonaviy dunyoda sanoat salohiyatini shakllantirish va undan samarali foydalanish iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlashning asosiy omili bo'lib xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, "...ichki siyosat mamlakat iqtisodiyotining potentsial tashqi tahdidlardan zaifligini kamaytirishga, barqaror iqtisodiy rivojlanishning samarali mexanizmlari va ichki manbalarini izlash va rivojlantirishga, barqaror iqtisodiy o'sishni, samarali bandlikni, barqaror foydalanishni ta'minlashga qaratilishi kerak.

Kalit so'zlar: sanoat, kapital, mehnat, tovarlar bozori (IS), pul bozori (LM), to'lov balansi, foiz stavkasi, kapital qaytimi, texnologiyalar, kapital jamg'arilishi, jamg'arish darajasi.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ СТРУКТУРНОЙ СТРУКТУРЫ ОТРАСЛЕЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

Кахорова Анора Нусратовна

Ташкентский государственный экономический университет,
Ассистент кафедры «Экономическая теория»

Аннотация. Достижение стратегических целей развития народного хозяйства предполагает поэтапный переход от аграрно-промышленной модели развития к индустриально-аграрной модели с учетом комплексного использования потенциала отраслей промышленности на основе широкого внедрения инновационных технологий. технологии. конкурентоспособность экономики страны. В современном мире формирование промышленного потенциала и его эффективное использование служат основным фактором обеспечения экономической безопасности. При этом «...внутренняя политика должна быть ориентирована на снижение уязвимости экономики страны к потенциальным внешним угрозам, поиск и развитие эффективных механизмов и внутренних источников устойчивого экономического развития, обеспечение устойчивого экономического роста, эффективной занятости и устойчивое использование.

Ключевые слова: промышленность, капитал, труд, товарный рынок (ИС), денежный рынок (LM), платежный баланс, процентная ставка, доходность капитала, технологии, накопление капитала, норма накопления.

THEORETICAL BASIS OF IMPROVING THE STRUCTURAL STRUCTURE OF INDUSTRIAL INDUSTRIES

Kakhorova Anora Nusratovna

Tashkent State University of Economics,
Assistant, Department of “Economic Theory”

Abstract. Achieving the strategic goals of national economic development implies a step-by-step transition from the agrarian-industrial model of development to the industrial-agrarian model, taking into account the comprehensive use of the potential of industrial sectors based on the wide introduction of innovative technologies. competitiveness of the country's economy. In the modern world, the formation of industrial potential and its effective use serve as the main factor of ensuring economic security. At the same time, "...domestic policy should be focused on reducing the vulnerability of the country's economy to potential external threats, searching for and developing effective mechanisms and internal sources of sustainable economic development, ensuring sustainable economic growth, effective employment, and sustainable use.

Keywords: industry, capital, labor, goods market (IS), money market (LM), balance of payments, interest rate, return on capital, technology, capital accumulation, savings rate.

Kirish

O'zbekistonning sanoati milliy iqtisodiyotning muhim ustunlaridan biri bo'lib, mamlakatning barqaror iqtisodiy o'sishida katta rol o'ynamoqda. Mamlakatda so'nggi yillarda amalga oshirilayotgan keng ko'lamli iqtisodiy islohotlar sanoat sektorining rivojlanishini jadallashtirishga xizmat qilmoqda.

Sanoatda o'sish sur'atlari ko'p jihatdan texnologik taraqqiyot, innovatsiyalar va yangi bozorlarga chiqish bilan bog'liq. 2023–2024 yillarda sanoatning o'sishi asosan:

- Yuqori texnologiyalar va raqamli yechimlar bilan bog'liq. Sun'iy intellekt, avtomatlashtirish, 3D bosib chiqarish kabi texnologiyalar ishlab chiqarish jarayonlarida inqilob qilmoqda.

- Yashil energiya (barqaror va qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanish) sanoat o'sishini muhim rag'batlantiruvchi omillardan biri bo'ldi. Korxonalar ekologik toza yechimlarga investitsiya qilmoqda.

- Xitoy, Hindiston va Janubi-Sharqiy Osiyo mamlakatlari sanoatida yuqori o'sish kuzatilmoqda, chunki bu hududlar arzon ishchi kuchi va texnologik infratuzilmaning rivojlanishi bilan raqobatbardosh bo'lib kelmoqda.

Barqaror iqtisodiy o'sish atrof-muhit himoyasi, ijtimoiy tenglik va iqtisodiy samaradorlik kabi turli omillarni o'zida aks ettirib, o'rta va uzoq muddatli istiqbolda ijobiy iqtisodiy rivojlanishga erishish hisoblanadi. Doimiy texnologik rivojlanish jarayonlari bozorda o'z o'rnini saqlab turishni maqsadidagi

iqtisodiyotlar, korxonalar va iqtisodiy jarayon ishtirokchilaridan mazkur sharoitlarga moslashuvni va yangi texnologiyalarni o'zlashtirishni talab etadi. Ishlab chiqarishdagi miqdoriy va sifat o'zgarishlar natijasida yuzaga keladigan yuqori raqobat sababli, hukumat vakillari - milliy iqtisodiyotni, biznes vakillari esa o'z ishlab chiqarish faoliyatlarini rivojlantirishga katta e'tibor qaratishlari lozim. Hozirda buyumlar interneti, katta hajmdagi ma'lumotlar, bulutli hisoblash kabi bir qator ilg'or texnologiyalar yaratilgan bo'lib, ular iqtisodiyotning turli sohalaridagi faoliyatni yaxshilash va yuqori samaradorlikka erishishga xizmat qiladi. Ushbu texnologiyalar “Sanoat-4.0” yoki “To'rtinchi Sanoat Inqilobi” konsepsiyasining bir qismi hisoblanadi [1]. Sanoat-4.0 - sanoat inqilobining yangi davri hisoblanib, ishlab chiqarish jarayonlari, inson va texnologiyalar, shu bilan birgalikda ta'minotchilar, ishlab chiqaruvchilar va xaridorlar o'rtasidagi munosabatlarni keyingi bosqichga olib chiqmoqda. Sanoat-4.0 ning ajralmas qismi bo'lgan buyumlar internet, bulutli hisoblash, sun'iy intellekt va katta hajmdagi ma'lumotlar hamda ularning biznes jarayonlariga integratsiya qilinishi sanoat tarmoqlarini nafaqat operatsion jihatdan, balki iqtisodiy va atrof-muhit nuqtai nazardan ham yaxshilanishga olib keladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 6-iyuldagi PF-165-sonli farmoni bilan tasdiqlangan 2022-2026-yillarda O'zbekiston Respublikasining sanoatni innovatsion rivoltantirish strategiyasida belgilangan asosiy yo'nalishlar doirasida amalga oshiriladigan chora-tadbirlar doirasida ham hududlarda sanoat ishlab chiqarishini rivojlantirish masalalari alohida ahamiyatga ega. Milliy iqtisodiyotni rivojlantirishning strategik maqsadlariga erishish innovatsion texnologiyalarni keng joriy etish asosida sanoat tarmoqlari salohiyatidan kompleks foydalanishni hisobga olgan holda rivojlanishning agrar-industrial modelidan industrial-agrar modeliga bosqichma-bosqich o'tishni nazarda tutadi. mamlakat iqtisodiyotining raqobatbardoshligi. Zamonaviy dunyoda sanoat salohiyatini shakllantirish va undan samarali foydalanish iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlashning asosiy omili bo'lib xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, “...ichki siyosat mamlakat iqtisodiyotining potentsial tashqi tahdidlardan zaifligini kamaytirishga, barqaror iqtisodiy rivojlanishning samarali mexanizmlari va ichki manbalarini izlash va rivojlantirishga, barqaror iqtisodiy o'sishni, samarali bandlikni, barqaror foydalanishni ta'minlashga qaratilishi kerak.

Milliy iqtisodiyotning raqobatdosh ustunliklarini shakllantirish uning tarkibiy elementlarini tizimli tahlil qilishni taqozo etadi. Tahlil shuni ko'rsatadiki, yalpi ichki mahsulotni yaratishdagi ishtirokiga qarab, moddiy ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish sohasi ajralib turadi. Olimlar "sfera", "sanoat", "sektor" tushunchalarini o'rganadilar. Moddiy ishlab chiqarishga quyidagilar kiradi: sanoat; qishloq va o'rmon xo'jaligi; yuk tashish; qurilish; axborot, aloqa va hisoblash xizmatlari va boshqalar. Shu bilan birga, rivojlanishning sanoat

modelida asosiy ahamiyat sanoatga beriladi. Sanoat milliy iqtisodiyotning eng muhim tarmog'i bo'lib, jamiyat ishlab chiqaruvchi kuchlarining rivojlanish darajasiga hal qiluvchi ta'sir ko'rsatadi.

Beqaror makroiqtisodiy sharoitlarda sanoatning o'sish sur'atlarini oshirish, modernizatsiya qilish bo'yicha belgilangan maqsadlarga erishish va rivojlanishning innovatsion yo'lga o'tish bevosita hudud iqtisodiyotining sanoat sektori holatiga bog'liq. Iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash va o'zini-o'zi ta'minlashga e'tibor qaratish zarurati hududlarning tabiiy resurs salohiyatidan samarali foydalanishni hisobga olgan holda boshqaruv va sanoatni rivojlantirishning prinsipial yangi mexanizmlarini yaratishni nazarda tutadi. Boshqacha aytganda, milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishi viloyat iqtisodiyotini samarali boshqarish bilan shartlanadi.

Shu munosabat bilan M.A. Soldak ta'kidlaydiki, “Mamlakat iqtisodiyotining muhim xususiyati uning hududiy tuzilishi bo'lib, u ishlab chiqaruvchi kuchlarning davlat hududi bo'ylab taqsimlanishining turli tomonlarini ochib beradi. Hududlar yagona iqtisodiy makon doirasida faoliyat yuritadi, uning zaruriy sharti umumiy qonunchilik, pul tizimi va bojxona hududining birligi, energetika, transport va kommunikatsiya tizimlarining ishlashi hisoblanadi. Shu bilan birga, har bir hududning o'ziga xos ichki iqtisodiy maydoni va tashqi bilan aloqasi bor”. Shu bilan birga, “inson va tabiiy kapitaldan oqilona foydalanish, shuningdek, milliy iqtisodiyotning samaradorligini, diversifikatsiyasini va raqobatbardoshligini oshirish yo'nalishida institutsional rivojlanish salohiyatini mustahkamlash kelajakdagi rivojlanishni sanoatlashtirishni belgilab beradi. Sanoat-4.0 davrining iqtisodiy o'sishga ta'sirini baholash, sanoat korxonalari va milliy iqtisodiyot transformatsiya jarayonlarida yuzaga keladigan murakkabliklar hamda imkoniyatlarini tadqiq qilish maqsadida ushbu tadqiqot ishida ilmiy abstraksiya, induksiya va deduksiya, tizimli va qiyosiy tahlil, ekspert baholash va iqtisodiy-statistik usullardan foydalanilgan.

Shu bilan birgalikda, mavzuni yanada batafsil yoritish maqsadida xorijiy va mahalliy adabiyotlar hamda xalqaro tashkilotlarning sharhlari tadqiq etilgan. Sanoat-4.0 korxonalarining samaradorligi va raqobatbardoshligini oshirish maqsadida turli raqamli texnologiyalarni ishlab chiqarish jarayoniga integratsiyalashuvi bilan tavsiflanadi.

Tadqiqot metodologiyasi

Maqolada tizimli tahlil, statistik-iqtisodiy va ilmiy abstraksiya, qiyosiy va tarkibiy tahlil hamda qator boshqa usullardan foydalanildi.

Tahlil va natijalar

Statistika agentligi ma'lumotlariga ko'ra, 2024-yilning yanvar-iyun oylari yakunlariga ko'ra, sanoat tarmog'i qo'shilgan qiymatida 7,8 % ga o'sish kuzatilgan. Ushbu tarmoqdagi ijobiy dinamika, asosan: tog'-kon sanoati va ochiq

konlarni ishlash tarmog'ining qo'shilgan qiymati – 0,5 % ga; ishlab chiqaradigan (qayta ishlash) sanoat – 9,4 % ga;

elektr, gaz, bug' bilan ta'minlash va havoni konditsiyalash tarmog'i – 4,3 % ga;

suv bilan ta'minlash, kanalizatsiya tizimi, chiqindilarni yig'ish va utilizatsiya qilish tarmog'i – 0,3 % ga ijobiy o'sishi hisobiga ta'minlandi.

O'zbekistonda 2023-yilning yanvar-may oylarida sanoat mahsulotlarini ishlab chiqarish o'tgan yilning shu davriga nisbatan real ko'rsatgichlarda 5,7 foizga o'sdi. Taqqoslash uchun, 2022-yilning mos davrida sanoatda 6 foizlik o'sish qayd etilgan edi. 2023-yilning yanvar-may oylarida qurilish sektori 4,7 foizga o'sdi hamda 2022-yilgi 3,2 foizlik o'sish bilan taqqoslaganda qurilish sohasida o'sish sezilarli darajada tezlashdi. O'zbekistonda chakana savdo hajmining o'sish surati 2022-yilning yanvar-may oylarida qayd etilgan 10,1 foizga nisbatan biroz sekinlashib joriy yilda 7,2 foizni tashkil etdi. 2023-yilning yanvar-may oylarida O'zbekistonda bozor xizmatlari hajmi 12,6 foizga o'sganligi kuzatildi.

1-jadval

2024-yil yanvar-iyunoylarida iqtisodiy faoliyat turlari bo'yicha sanoat mahsulotini ishlab chiqarish

Iqtisodiy faoliyatning alohida turlari bo'yicha sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi	mlrd. so'm	fizik hajm indeksi (o'sish sur'ati, % da)
Tog' - kon sanoati va ochiq konlarni ishlash (ulardan:)	8 020,5	112,6
Metall rudalarini qazib olish	7 792,1	111,7
Boshqa turdagi tog'-kon sanoat mahsulotlarini ishlab chiqarish	228,4	148,1
Qayta ishlash sanoati (undan)	51 249,1	109,7
Oziq - ovqat mahsulotlari, ichimliklar tamaki mahsulotlari ishlab chiqarish	1 713,5	106,7
To'qimachilik mahsulotlari, kiyimlar, teri va unga tegishli mahsulotlar ishlab chiqarish	2 053,2	114,3
Yog'och va po'kak buyumlar, pohl va to'qish uchun materiallardan buyumlari, qog'oz va qog'oz mahsulotlari, mebellar ishlab chiqarish	132,0	116,3
Elektr, gaz, bug' bilan ta'minlash va havoni konditsiyalash	4 130,2	97,5
Suv bilan ta'minlash; kanalizatsiya tizimi, chiqindilarni yig'ish va utilizatsiya qilish	33,2	70,9

Manba: <http://stat.uz>. ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tayyorlandi.

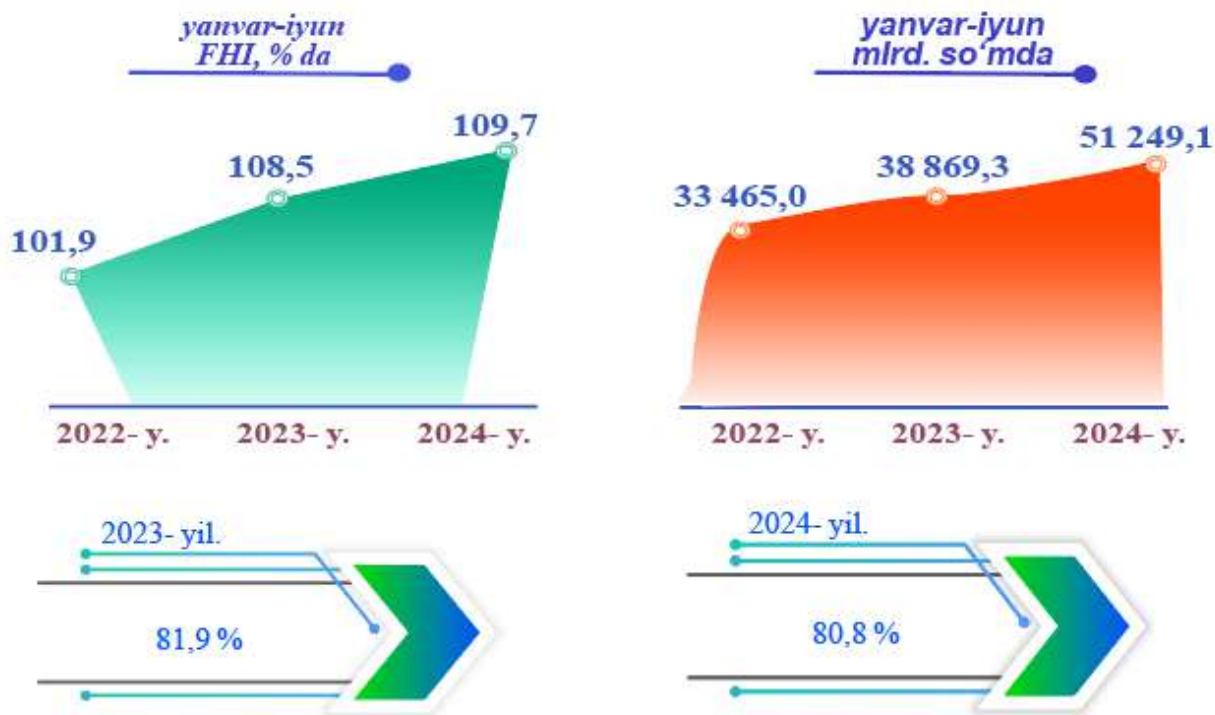
Sanoat ishlab chiqarishi tarkibida eng katta ulush ishlab chiqaradigan sanoat hissasiga to‘g‘ri kelib, 51 249,1 mlrd. so‘mni, jami sanoat ishlab chiqarishidagi ulushi 80,8 % ni tashkil etdi.

Jami sanoat ishlab chiqarish fizik hajmi o‘shining asosiy omili bo‘lib, tog‘-kon sanoati va ochiq konlarni ishlash sanoatida - 12,6 foizga, ishlab chiqaradigan (qayta ishlash) sanoatda – 9,7 foizga o‘shishi kuzatildi.

Shuningdek, elektr, gaz, bug‘ bilan ta‘minlash va havoni konditsiyalashda - 2,5 foizga hamda suv bilan ta‘minlash, kanalizatsiya tizimi, chiqindilarni yig‘ish va utilitatsiya qilish sanoatida - 29,1 foizga pasayishi kuzatildi.

Tog‘-kon sanoati va ochiq konlarni ishlash – tabiatda qattiq jinslar shaklida uchraydigan (ko‘mir, ruda), suyuq holatda uchraydigan (neft) yoki gazsimon holatda uchraydigan (tabiiy gaz) foydali qazilmalarni qazib olishni o‘z ichiga oladi.

Tog‘-kon sanoati va ochiq konlarni ishlash sanoati korxonalari tomonidan 2024- yilning yanvar-iyun oylarida ishlab chiqarilgan mahsulotlar hajmi 8 020,5 mlrd so‘m yoki jami ishlab chiqarilgan sanoat mahsulotlari hajmidagi ulushi 12,6 % ga to‘g‘ri keldi.

1-rasm. Ishlab chiqaradigan sanoat

Manba: <http://stat.uz>.

Ishlab chiqaradigan sanoat – bu tarmoq yangi mahsulot chiqarish maqsadida modda yoki komponentlarni, materiallarni, garchi ishlab chiqarishning ma‘lum turi uchun birdan – bir to‘liq me‘zon hisoblanmasa ham, fizik yoki kimyoviy qayta ishlashni o‘z ichiga oladi.

2024- yilning yanvar-iyun oylarida ishlab chiqaradigan sanoat korxonalari tomonidan ishlab chiqarilgan mahsulotlar hajmi 51 249,1 mlrd. so'mni yoki jami sanoat mahsulotlarining 80,8 % ni tashkil etdi.

O'tgan yilning mos davri bilan solishtirganda ishlab chiqaradigan sanoat tarkibida yuqori texnologiyali tarmoqning ulushi 0,4 % ni (2023- yilning yanvar-iyun oylarida – 0,1 %), o'rta-yuqori texnologiyali – 9,0 % (10,2 %), o'rta-quyi texnologiyali – 82,9 % (82,3 %) va quyi texnologiyalisi – 7,7 % (7,4 %)ni tashkil etdi.

Xulosa

Yuqoridagilardan xulosa qiladigan bo'lsak, O'zbekiston davlat mustaqilligiga erishganidan keyin Sanoatda tub islohotlar amalga oshiriddi, ko'pgina tarmoqdardagi Sanoat korxonalari davlat tasarrufidan chiqarildi va xususiylashtirilib, davlataksiyadorlik, korporativ, jamoa, xususiy va boshqa tashkiliyhuquqiy mulk shakllariga aylantirildi. Respublika iqtisodiyotida muhim o'rinda turadigan Sanoat tarmoklarida tuzilmaviy qayta tarkiblash amalga oshirildi, ko'plab kichik va o'rta korxonalar tashkil topdi. Chet el kapitali bilan hamkorlikda ko'pgina Sanoat tarmoklarida qo'shma korxonalar tashkil etildi (Sanoat tarmoqlariga, ayniqsa, mahalliy xom ashyoni qayta ishlaydigan tarmoqlarga chet el investitsiyalarini jalb etish faol davom etmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 6-iyuldagi PF-165-sonli "2022-2026-illarda O'zbekiston Respublikasining innovation rivojlanish strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni. <https://x.uz/uz/docs/6102462>

2. O'zbekiston Respublikasi Davlat Statistika qo'mitasi. Yillik statistik to'plam,2024 yil.

3. SH.SH. Shodmonov, .U.V G'ofurov Iqtisodiy nazariya. Ma'ruzalar matni.- T:"Fan va texnologiya" nashr-2018.

4. A.SH. Bekmurodov, U.V. G'ofurov O'zbekistonda iqtisodiyotni liberallashtirish va modernizatsiyalash: natijalar va ustivor yo'nalishlar: o'quv qo'llanma. – T:TDIU-2007.

5. Vaxobov A.V. Uzbekiston iktisodiyotini modernizatsiyalash tarkibiy uzgarishlarni amalga oshirish-barkaror iktisodiy o'sish omili sifatida. Uzbekiston iktisodiyotining barkarorligi va mutanosibligi. konferensiya materiallari. -T.: 2009 y. Sentyabr. -B.6.

6. Vaxabov A.V., Baxtiyorov B.B. Jaxonda rakamli iktisodietii "Rakamli iktisodiyotni shakllantirishning xorij taxribasidan samarali foydalanii ullari? mavzusidagi xalkaro onlayn ilmiy- amaliy konferensiya materialari. -T: TMI. 2020 y. -B.16.

7. Shukurov J.S. Uzbekiston respublikasida rakamli iktisodiyot va elektron xukumat tizimini rivojlantirish istikbollari. Rakamli iktisodiyotni

shakllantirishdagi zamonaviy trendlar: tajriba, muammo va istikbollar: Respublika onlayn ilmiy-amaliy anjumani maBruza tezlari tuplami. -T.: TDIU, 2020. -B.53.

8. Ziyayev T.M. Tarmoq va korxona iqtisodiyoti. – T: TDIU 2007
9. <http://parliament.gov.uz/uz/events/committee/23612/>.
10. <http://stat.uz>.
11. <https://kun.uz/uz/55904832>
12. https://strategy.uz/index.php?category=liberalizaciya_ekonomiki&langz
13. <https://kun.uz/uz/news/2022/05/20/ozbekiston-iqtisodiyotini-rivojlantirish-uchun-nimalar-qilish-kerak-jahon-banki-ekspertlari-tavsiyalari>

MEHNAT IQTISODIYOTI VA INSON KAPITALI

ISSN: 3030-3117

<https://laboreconomics.uz/>

FUNDAMENTAL ISSUES OF MODERN FINANCE IN THE CONTEXT OF A GREEN ECONOMY

Jumaniyazov Nodirbek Odilbek o'g'li

Tashkent State University of Economics, faculty of Turtkul, assistant,

nodirbek.jumaniyazov@430gmail.com

Umarov Muzaffar Yusupbayevich

Tashkent State University of Economics, faculty of Turtkul, assistant,

umarovmuzaffar1988@gmail.com

Otamurodov Rasulbek Botirovich

Tashkent State University of Economics, faculty of Turtkul, assistant,

rasulbekbatirovich77@gmail.com

Abstract. The green economy is currently one of the crucial directions of economic development, aimed at ensuring harmony between environmental sustainability and the financial system. This article thoroughly analyzes the fundamental issues of modern finance in the context of a green economy. Specifically, it examines the impact of green financial instruments on economic growth and environmental sustainability, strategies for attracting green investments, and directions for developing green financing.

The research methodology encompasses analysis of scientific literature, statistical and empirical analyses, regression analysis, and expert interviews. Additionally, international experience and the practice of green financing in Uzbekistan are considered. The research results indicate that the green financing model positively impacts economic development and accelerates sustainable development processes by directing investment flows towards environmental projects.

However, there are certain challenges in transitioning to a green economy, including a shortage of financial resources, underdeveloped legal regulatory mechanisms, and a low level of investor awareness in the field of green finance. This article also develops recommendations for addressing these issues, based on the need for government policy, private sector participation, and the development of innovative financial technologies.

The results of this study serve to formulate theoretical and practical recommendations for ensuring financial stability, stimulating green investments, and supporting environmentally balanced economic growth in the context of a green economy. This article will serve as an important source of information for researchers, economists, and political scientists conducting research in the fields of green economy and finance.

Keywords: green economy, green finance, environmental sustainability, green bonds, green investments, financial sustainability, sustainable development, green financing, environmental investments, green loans, green technologies, financial instruments, environmental projects, economic growth, green innovations, carbon neutrality, green energy, renewable energy sources, environmental management, green bond market, ESG investments, carbon market, green banking services, green insurance, sustainable business, environmental tax system.

**YASHIL IQTISODIYOT SHAROITIDA ZAMONAVIY MOLIIYANING
FUNDAMENTAL MASALALARI**

Jumaniyazov Nodirbek Odilbek o'g'li

Toshkent Davlat Iqtisodiyot Universiteti, To'rtko'l fakulteti, assistent

Umarov Muzaffar Yusupbayevich

Toshkent Davlat Iqtisodiyot Universiteti, To'rtko'l fakulteti, assistent

Otamurodov Rasulbek Botirovich

Toshkent Davlat Iqtisodiyot Universiteti, To'rtko'l fakulteti, assistent

Annotatsiya. Yashil iqtisodiyot hozirgi kunda iqtisodiy rivojlanishning muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, ekologik barqarorlik va moliyaviy tizim o'rtasidagi uyg'unlikni ta'minlashga qaratilgan. Ushbu maqolada yashil iqtisodiyot sharoitida zamonaviy moliyaning fundamental masalalari atroflicha tahlil qilinadi. Xususan, yashil moliyaviy instrumentlarning iqtisodiy o'sish va ekologik barqarorlikka ta'siri, yashil investitsiyalarni jalb qilish strategiyalari va yashil moliyalashtirishni rivojlantirish yo'nalishlari o'rganilgan.

Tadqiqot metodologiyasi doirasida ilmiy adabiyotlar tahlili, statistik va empirik tahlillar, regressiya tahlili hamda ekspert intervyularidan foydalanilgan. Shuningdek, xalqaro tajriba va O'zbekiston misolida yashil moliyalashtirish amaliyoti ko'rib chiqilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, yashil moliyalashtirish modeli investitsiya oqimlarini ekologik loyihalarga yo'naltirish orqali iqtisodiy taraqqiyotga ijobiy ta'sir ko'rsatadi va barqaror rivojlanish jarayonlarini tezlashtiradi.

Biroq, yashil iqtisodiyotga o'tishda muayyan qiyinchiliklar mavjud bo'lib, jumladan, moliyaviy resurslarning yetishmovchiligi, huquqiy tartibga solish mexanizmlarining yetarlicha rivojlanmaganligi va investorlarning yashil moliya sohasidagi xabardorlik darajasining pastligi kuzatilmoqda. Ushbu maqolada ushbu muammolarni bartaraf etish bo'yicha tavsiyalar ham ishlab chiqilgan bo'lib, ular davlat siyosati, xususiy sektor ishtiroki va innovatsion moliyaviy texnologiyalarni rivojlantirish zaruriyatiga asoslangan.

Ushbu tadqiqot natijalari yashil iqtisodiyot sharoitida moliyaviy barqarorlikni ta'minlash, yashil investitsiyalarni rag'batlantirish va ekologik jihatdan muvozanatli iqtisodiy o'sishni qo'llab-quvvatlash bo'yicha nazariy va amaliy tavsiyalarni shakllantirishga xizmat qiladi. Mazkur maqola yashil iqtisodiyot va moliya sohasida ilmiy izlanishlar olib borayotgan tadqiqotchilar, iqtisodchilar va siyosatshunoslar uchun muhim ma'lumot manbai bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: yashil iqtisodiyot, yashil moliya, ekologik barqarorlik, yashil obligatsiyalar, yashil investitsiyalar, moliyaviy barqarorlik, barqaror rivojlanish, yashil moliyalashtirish, ekologik investitsiyalar, yashil kreditlar, yashil texnologiyalar, moliyaviy instrumentlar, ekologik loyihalar, iqtisodiy o'sish, yashil innovatsiyalar, uglerod neytralligi, yashil energiya, qayta tiklanuvchi energiya manbalari, atrof-muhit boshqaruvi, yashil obligatsiyalar bozori, ESG investitsiyalar, uglerod bozori, yashil bank xizmatlari, yashil sug'urta, barqaror biznes, ekologik soliq tizimi.

**ФУНДАМЕНТАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ СОВРЕМЕННЫХ ФИНАНСОВ В
УСЛОВИЯХ ЗЕЛЕННОЙ ЭКОНОМИКИ**

Жуманиязов Нодирбек Одилбек ўғли

Ташкентский государственный экономический университет,

Турткульский факультет, ассистент

Умаров Музаффар Юсупбаевич

Ташкентский государственный экономический университет,

Турткульский факультет, ассистент

Атамурадов Расулбек Ботирович

Ташкентский государственный экономический университет,

Турткульский факультет, ассистент

Аннотация. Зеленая экономика в настоящее время является одним из важных направлений экономического развития и направлена на обеспечение гармонии между экологической устойчивостью и финансовой системой. В данной статье подробно анализируются фундаментальные вопросы современных финансов в условиях зеленой экономики. В частности, изучено влияние "зеленых" финансовых инструментов на экономический рост и экологическую устойчивость, стратегии привлечения "зеленых" инвестиций и направления развития "зеленого" финансирования.

В рамках методологии исследования использовались анализ научной литературы, статистический и эмпирический анализ, регрессионный анализ и экспертные интервью. Также был рассмотрен международный опыт и практика зеленого финансирования на примере Узбекистана. Результаты исследования показывают, что модель зеленого финансирования оказывает положительное влияние на экономическое развитие и ускоряет процессы устойчивого развития за счет направления инвестиционных потоков на экологические проекты.

Однако переход к "зеленой" экономике сталкивается с определенными трудностями, включая нехватку финансовых ресурсов, недостаточное развитие механизмов правового регулирования и низкий уровень осведомленности инвесторов в области "зеленых" финансов. В данной статье также разработаны рекомендации по устранению этих проблем, основанные на необходимости государственной политики, участия частного сектора и развития инновационных финансовых технологий.

Результаты данного исследования служат формированию теоретических и практических рекомендаций по обеспечению финансовой устойчивости в условиях зеленой экономики, стимулированию зеленых инвестиций и поддержке экологически сбалансированного экономического роста. Данная статья служит важным источником информации для исследователей, экономистов и политологов, проводящих научные исследования в области зеленой экономики и финансов.

Ключевые слова: зеленая экономика, зеленые финансы, экологическая устойчивость, зеленые облигации, зеленые инвестиции, финансовая устойчивость, устойчивое развитие, зеленое финансирование, экологические инвестиции, зеленые кредиты, зеленые технологии, финансовые инструменты, экологические проекты, экономический рост, зеленые инновации, углеродная нейтральность, зеленая энергия, возобновляемые источники энергии, управление окружающей средой, рынок зеленых облигаций, ESG инвестиции, рынок углерода, зеленые банковские услуги, зеленое страхование, устойчивый бизнес, экологическая налоговая система.

Introduction

Today, the green economy holds great importance on a global scale and encompasses issues related to environmental protection, sustainable development, and ensuring the stability of the financial system. This economic model aims to efficiently utilize resources, avoid harming the environment, and create opportunities for sustainable development for future generations.

In recent years, global warming, natural disasters, and ecological crises have compelled countries worldwide to develop sustainable economic development strategies. In this regard, the concept of a green economy demands not only the rational use of natural resources but also the implementation of innovative financial mechanisms. One of the primary tasks of modern finance is to ensure a

balance between economic growth and environmental sustainability. Consequently, green financial instruments, green bonds, and investments play a crucial role.

The rapid development of green financial instruments on a global scale broadens the opportunities for directing investments into environmental projects. Banks, insurance companies, and investment funds are establishing specialized financial mechanisms to support the green economy. However, various challenges in this process remain pertinent, including issues related to ensuring financial stability, legal regulation, and investment promotion.

This article analyzes the fundamental problems of the financial system in the context of a green economy and their solutions.

Literature review and methods

The study employed methods of economic and financial literature analysis, statistical data analysis, and comparison. Empirical data were also utilized to assess the effectiveness of green financial instruments. Regression analysis was conducted to determine the relationship between financial stability and environmental investments.

Additionally, economic modeling and dynamic analysis methods were applied to evaluate the effectiveness of green bonds and investments. The research analyzed global experience, particularly the implementation of green financial strategies in European Union countries, the USA, and Asian nations. Based on the experience of these countries, key factors for the successful implementation of green financial instruments were identified.

The following methods were employed in the study:

1. **Literature review** - scientific articles, international and national reports, and applied research on green economy and green finance were examined.

2. **Statistical analysis** - available data on green financial instruments, investment flows, and economic growth rates were studied.

3. **Empirical analysis** - the impact of green financial instruments on economic growth and environmental sustainability was assessed.

4. **Regression analysis** - the relationship between the volume of green bonds and economic growth was investigated.

5. **Expert interviews and surveys** - interviews were conducted with representatives of financial institutions and investors.

Expert interviews and survey results were also utilized. Through interviews with financial specialists and investors, the practical aspects, challenges, and prospects of green financing were examined. The surveys helped determine the level of attractiveness of green investments for private sector participants.

The results of the literature review are presented in the following table:

Author (s)	Research topic	Main conclusion
Tursunov A. (2020)	Strategies for transitioning to a green economy in Uzbekistan	The prospects and financial instruments of the green economy were studied
Karimov B. (2021)	Economic efficiency of green finance	The impact of green financing on economic growth was analyzed
Ministry of Economic Development and Poverty Reduction of the Republic of Uzbekistan (2022)	National strategies for sustainable development	The legal framework for Uzbekistan's transition to a green economy was analyzed

Based on the research results, practical recommendations were developed to ensure the stability of the financial system in the context of a green economy.

Analysis and results

The research results indicate that green financial instruments have a positive impact on ensuring economic growth and environmental sustainability. In particular, the green bond market is expanding globally and becoming increasingly attractive to investors.

Year	Volume of green bonds (billion \$)	Volume of green investments (billion \$)	Economic growth (%)
2020	170	250	2.8
2021	230	320	3.1
2022	290	410	3.3
2023	350	500	3.5
2024	420	620	3.7

As can be seen from this table, the volume of green bonds and green investments increased significantly during 2020-2024. In 2020, the volume of green bonds amounted to 170 billion dollars, and by 2024 this figure reached 420 billion dollars. Similarly, the volume of green investments increased from \$250 billion to \$620 billion.

This process is also having a positive impact on economic growth. Economic growth rates increased from 2.8% in 2020 to 3.7% in 2024, demonstrating the contribution of green financial instruments to economic stability.

In addition, the development of the green energy sector is becoming increasingly important:

Year	Investment in solar energy (billion \$)	Investment in wind energy (billion \$)	Biomass and other green energy (billion \$)
2020	120	90	40
2021	150	110	50
2022	180	130	65
2023	220	160	80
2024	260	190	95

As can be seen from this table, investments in solar and wind energy are increasing year by year. In particular, investments in solar energy rose from \$120 billion in 2020 to \$260 billion in 2024. Similarly, investments in wind energy increased from \$90 billion to \$190 billion over the same period.

These investments are contributing to the development of a green economy and the reduction of carbon emissions on a global scale. Additionally, investments in renewable energy sources are having a positive impact on the long-term sustainable growth of national economies.

Furthermore, government policies and tax incentives aimed at green investments are helping to make environmental projects more attractive. Significant positive changes in environmental protection are being observed as a result of investments in green technologies and renewable energy projects.

Moreover, companies that have adopted green financial strategies at the corporate level are gaining opportunities to increase long-term profitability and levels of sustainable development. Research results have shown that with the expansion of the green bond market, investors are allocating more funds to environmentally and socially beneficial projects.

Discussion

The research results indicate that cooperation between financial institutions and governments is crucial for the development of a green economy. Although the green bond and investment market is expanding, security and profitability issues remain relevant for investors. In addition, it is necessary to expand incentive measures for green projects, such as government subsidies and tax benefits.

Encouraging investor participation in green financial markets and expanding investments in green technologies are among the key issues. Financial institutions should establish transparent criteria for green loans and investments and support projects that meet environmental standards.

Furthermore, it is crucial to develop systems for evaluating and monitoring green investments to ensure financial stability. Concurrently, international standards for green financing should be developed and implemented on a global scale.

To increase private sector interest in green investments, new financial mechanisms need to be developed, including green insurance systems and innovative credit instruments. By expanding corporate social responsibility principles, companies can implement sustainable development strategies and allocate more resources to green projects.

Moreover, financial assistance mechanisms for developing countries should be expanded in the process of transitioning to a green economy. The World Bank, International Monetary Fund, and other international financial institutions need to take a more active role in financing green projects.

In general, to enhance the effectiveness of green financing, it is necessary to strengthen cooperation among the government, private sector, and international organizations, and to pursue a consistent policy to improve the investment climate.

Conclusion

This research conducted an in-depth analysis of the fundamental issues of modern finance in the context of a green economy. The rapid development of green financial instruments is contributing to economic growth and environmental sustainability. The research results showed that the green bond and investment market is developing rapidly, but there are still challenges related to legal regulation, investment security, and financial stability.

The success of green financing depends on the harmony of government policy, private sector participation, and international cooperation. Governments should expand tax incentives and subsidy systems to encourage green financial instruments. At the same time, the private sector should develop innovative financial products and implement advanced technologies to increase interest in green investments.

Furthermore, strengthening the role of international financial organizations and implementing global standards will serve the more effective development of the green economy. It is important for financial institutions to develop systems for evaluating and monitoring the effectiveness of green projects.

Overall, cooperation between the government, private sector, and international organizations plays a crucial role in the transition to a green economy. This collaboration helps ensure long-term sustainable economic development and environmental protection.

References

1. Tursunov A. (2020) - "Strategies for Transitioning to a Green Economy in Uzbekistan," Tashkent: Economics and Innovation Publishing House.
2. Karimov B. (2021) - "Economic Efficiency of Green Finance," Tashkent: Institute of Finance and Investments.

3. Ministry of Economic Development and Poverty Reduction of the Republic of Uzbekistan (2022) - "National Strategies for Sustainable Development," Official Report.

4. Central Bank of the Republic of Uzbekistan (2021) - "The Importance and Prospects of Green Financing," Official Publication.

5. Khabibullayev O. (2019) - "Environmental Investments and Economic Growth: Uzbekistan's Experience," Journal of Economics and Sustainable Development.

6. Rasulov D. (2020) - "Green Bond Market and Its Application in Uzbekistan," Financial Research and Innovations.

7. Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan (2022) - "State Program for the Transition to a Green Economy," Official Resolution and Report.

8. Qodirov S. (2021) - "Financial Mechanisms for Ensuring Environmental Sustainability in Uzbekistan's Economy," National Economy Scientific Journal.

9. Ministry of Ecology, Environmental Protection and Climate Change of the Republic of Uzbekistan (2022) - "Official Reference Guide on Green Economy and Environmental Safety."

MEHNAT IQTISODIYOTI VA INSON KAPITALI

ISSN: 3030-3117

<https://laboreconomics.uz/>

QORAQOLPOG'ISTON RESPUBLIKASIDA MILLIY TURIZMNI RIVOJLANTIRISHDA HUNARMANDCHILIKNI O'RNI (Hunarmandchilikni rivojlantirish misolida)

Kurbonbekova Mohichehra Turobjonovna

e-mail: m.kurbonbekova@tsue.uz

Xamidova Zulfiya Ahmadjonovna

Xujaxonova Sitara Baxtiyor qizi

Annotatsiya. Ilmiy tadqiqot maqsadi Qoraqolpog'iston Respublikasi turizm salohiyati ko'rsatib o'tilgan. Qoraqolpog'iston Respublikasi milliy hunarmandchiligini rivojlantirishga qaratilgan takliflar berilgan. Xalqaro va ichki turizmni rivojlantirishga qaratilgan xukumat loyihalari tahlil qilingan bo'lib, statistik ma'lumotlar bilan taqqoslangan. Milliy hunarmandchilikni rivojlantirish mexanizmlari tahlil qilingan. Eng qulay turlar va resurslarga boy turizm shakllari misol qilib olingan. Qoraqolpog'iston Respublikasida loyihalarni qo'llash bo'yicha kuchli, kuchsiz, zaif va imkoniyatlari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar. Milliy hunarmandchilik, ichki turizm, iqtisodiyot, madaniy me'ros ob'ektlari, faol aholi oqimi, sayyohlik xarajatlari, tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlar.

РОЛЬ НАРОДНЫХ ПРОМЫСЛОВ В РАЗВИТИИ НАЦИОНАЛЬНОГО ТУРИЗМА В РЕСПУБЛИКЕ КАРАКАЛПАКСТАН (НА ПРИМЕРЕ РАЗВИТИЯ НАРОДНЫХ ПРОМЫСЛОВ)

Курбонбекова Мохичехра Туробжоновна

Хамидова Зульфия Ахмаджоновна

Худжахонова Ситора Бахтиёр кизи

Аннотация. Целью научного исследования является демонстрация туристического потенциала Республики Каракалпакстан. Были высказаны предложения по развитию народных промыслов Республики Каракалпакстан. Проведен анализ и сравнение со статистическими данными государственных проектов, направленных на развитие международного и внутреннего туризма. Анализируются механизмы развития народных промыслов. В качестве примеров взяты наиболее доступные и ресурсоемкие виды туризма. Проанализированы сильные, слабые стороны, уязвимости и возможности реализации проектов в Республике Каракалпакстан.

Ключевые слова. Народные промыслы, внутренний туризм, экономика, объекты культурного наследия, активный поток населения, туристические расходы, организационно-экономические механизмы.

THE ROLE OF HANDICRAFTS IN THE DEVELOPMENT OF NATIONAL TOURISM IN THE REPUBLIC OF KARAKALPAKSTAN (A CASE STUDY OF HANDICRAFT DEVELOPMENT)

**Kurbanbekova Mohichekhra Turobjonovna
Khamidova Zulfiya Akhmadjonovna
Khujakhonova Sitara Bakhtiyor kizi**

Abstract. The purpose of the scientific research is to identify the tourism potential of the Republic of Karakalpakstan. Proposals are made to develop the national crafts of the Republic of Karakalpakstan. Government projects aimed at developing international and domestic tourism are analyzed and compared with statistical data. Mechanisms for the development of national crafts are analyzed. The most favorable types and forms of tourism rich in resources are taken as examples. The strengths, weaknesses, weaknesses and opportunities for implementing projects in the Republic of Karakalpakstan are analyzed.

Keywords. National crafts, domestic tourism, economy, cultural heritage sites, active population flow, tourism costs, organizational and economic mechanisms.

Kirish

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022—2026-yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida” 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son Farmonida belgilangan ko‘rsatkichlarga erishish hamda Qoraqalpog‘iston Respublikasining turizm salohiyatidan samarali foydalanish, ichki va xorijiy turizm bozorlari uchun hududning jozibadorligini oshirish, turizm, madaniy meros, madaniyat va san‘at sohalari infratuzilmasini yaxshilash, yangi turizm xizmatlarini joriy qilish, milliy hunarmandchilik mahsulotlari turlarini ko‘paytirish, sohada yangi ish o‘rinlarini yaratish maqsadida bir qancha dasturlar qabul qildi⁸⁴. Maqsad Qoraqalpog‘iston hududida xalqaro va ichki turizmni rivojlantirishdan iborat.

Qoraqalpog‘istonda milliy hunarmandchilikni rivojlantirish nafaqat madaniyatni asrab-avaylash, balki iqtisodiy imkoniyatlarni mustahkamlash va jamiyatni jipslashtirish yo‘lidir. Mavjud muammolarni hal qilish va maqsadli strategiyalarni amalga oshirish orqali Qoraqalpog‘iston o‘zining hunarmandchilik an‘analarining saqlanib qolishi va gullab-yashnashini ta‘minlashi mumkin. Shunday qilib, mintaqada nafaqat o‘z merosini himoya qiladi, balki o‘zini madaniy turizm va hunarmandchilikning jonli markazi sifatida namoyon etadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

“Qoraqalpog‘iston Respublikasida turizmni rivojlantirishning zamonaviy imkoniyatlari” mavzusida Berdaq nomidagi Qoraqalpog‘ davlat universiteti professori Janabay Isakov ham tadqiqot olib borganligi va tadqiqotimiz doirasida

⁸⁴https://www.google.com/search?q=iborat&oq=iborat&gs_lcrp=EgZjaHJvbWUyBggAEEUYOTIHCAEQABiABDIHCAIQABiABDIHCAMQABiABDIHCAQQABiABDIJCAUQABgKGIAEMgYIBhAAGB7SAQgzMjUwajBqN6gCCLACAQ&sourceid=chrome&ie=UTF-8

professor bilan hamkorlik qilib tadqiqot loyihamizni rivojlantiribmiz. Tadqiqotimiz maqsadi Qoraqalpog‘iston Respublikasida turizm salohiyatidan unumli foydalanish bo‘lib, shu mavzu doirasida boshqa tadqiqotlar bilan bog‘lash va olib borilayaotgan loyihamizni rivojlantirishdan iborat. Toshkent va Nukusda Qoraqalpog‘iston Respublikasining sayyohlik salohiyatini muhokama qilishga bag‘ishlangan “Qoraqalpog‘istonning turizm salohiyati: yangi imkoniyatlar va muammolar” deb nomlangan bir kunlik onlayn kengash bo‘lib o‘tdi. Uchrashuv BMT Taraqqiyot Dasturi va YuNESKOning O‘zbekistondagi vakolatxonalari turizmning jahon tendentsiyalari va Qoraqalpog‘istonning sayyohlik salohiyatini ilgari surish imkoniyatlari ko‘rib chiqildi. Bu Qoraqalpog‘istonning madaniy va tabiiy merosi to‘g‘risida xalqaro va milliy darajada xabardorlikni oshirishga qaratilgan bir qator loyiha tadbirlarining birinchi uchrashuvidir.⁸⁵

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqotimiz davomida Qoraqalpog‘iston Respublikasida turizmni rivojlantirish bo‘yicha tadqiqot metodologiyasini ishlab chiqish tadqiqot maqsadlariga javob beradigan tegishli strategiya va vositalarni tanlashni nazarda tutadi. Tadqiqot maqsadlarini aniqlash va tadqiqot bilan nimaga erishmoqchi ekanligini rejasini tuzish. Tadqiqot loyihasi umumiy maqsadlarda quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

1. Qoraqalpog‘istonda turizmning hozirgi holatini SWOT tahlilini qilish.
2. Imkoniyatlar aniqlash.
3. Hunarmandchilikni mahalliy va ijtimoiy-iqtisodiy ta‘sirini baholash.
4. Barqaror turizmni uchun strategiyalarni ishlab chiqish.
5. Tadqiqot loyihasi va tegishli o‘quv dizaynini ishlab chiqish.
6. Ma‘lumotlarni yig‘ish.

Tahlil va natijalar

Qoraqalpog‘iston Respublikasida o‘z xalqining san‘ati va an‘analarini o‘zida mujassam etgan ko‘plab milliy hunarmandchilik namunalari mavjud. Murakkab kashtachilik va gilamdo‘zlikdan tortib kulolchilik va yog‘och o‘ymakorligigacha bo‘lgan bu hunarmandchilik mintaqaning o‘ziga xos tarixi va o‘ziga xosligidan dalolat beradi. Milliy hunarmandchilikni rivojlantirish nafaqat ushbu madaniy merosni asrab-avaylash, balki hududning ijtimoiy-iqtisodiy yuksalishiga ham xizmat qilmoqda.

Milliy hunarmandchilikning ahamiyati. Milliy hunarmandchilik Qoraqalpog‘iston uchun beqiyos ahamiyatga ega bo‘lib, quyidagilarga xizmat qiladi:

Madaniy o‘ziga xoslik: Hunarmandchilik qoraqalpoq xalqining an‘analari, e‘tiqodlari va turmush tarzini aks ettiradi, ularning madaniy o‘ziga xosligini kelajak avlodlar uchun saqlab qoladi.

⁸⁵ <https://www.undp.org/uz/uzbekistan/press-releases/qoraqalpogistonning-turizm-salohiyati-yangi-imkoniyatlar-va-muammolar-bmttd-va-yuneskoning-qoshma-dasturi-doirasoda-onlayn>

Iqtisodiy resurs: Ular hunarmandlar va jamoalar uchun daromad manbai bo‘lib, mahalliy iqtisodiyotga hissa qo‘shadi.

Turizm sohasi: Qo‘lda ishlangan noyob hunarmandchilik mahalliy va xalqaro sayyohlarni o‘ziga jalb etib, madaniy almashinuv va iqtisodiy o‘sish uchun imkoniyatlar yaratadi.

Qoraqalpoq hunarmandchiligi oldida turgan muammolar yo‘q emas, ularni yo‘l xaritada kiritish va yechimini ishlab chiqish kun tartibiga kiritilgan.

1-jadval

Qoraqalpog‘iston Respublikasida hunarmandchilikni rivojlantrishda tadqiqotning nazariy mexanizmi

Bozorning kengayishi:	Hunarmandlarga global imkoniyatlarni taqdim etish uchun elektron tijorat platformalarini ishlab chiqish.
	Mahsulotlarni namoyish qilish uchun hunarmandchilik yarmarkalari va ko‘rgazmalarini tashkil qilish.
	Mahsulotlarni namoyish qilish uchun hunarmandchilik yarmarkalari va ko‘rgazmalarini tashkil qilish.
Turizm bilan integratsiya:	Sayyohlar hunarmandchilik jarayonini kuzatishi va ishtirok etishi mumkin bo‘lgan hunarmandchilik qishloqlarini yaratish.
	Turpaketlarga hunarmandchilik ustaxonalarini kiritish uchun sayyohlik agentliklari bilan hamkorlik qilish.
Innovatsiyalar va dizayn:	Hunarmandlarni an'anaviy dizaynlarni haqiqiylikni buzmasdan zamonaviy afzalliklarga moslashtirishga undash. Yangi mahsulot qatorlarini yaratish uchun dizaynerlar bilan hamkorlik qiling.
Salohiyatdan unumli foydalanish:	Qoraqalpog‘istondagi muvaffaqiyatli hunarmandchilik tashabbuslari misollari keyingi rivojlanishga turtki berishi mumkin:
	Savitskiy muzeyi hamkorligi: Muzeyning an'anaviy san'at va artefaktlarni targ'ib etilishi Qoraqalpoq hunarmandchiligi haqida xabardorlik va rag'batni kuchaytirdi.
	Qo'lda ishlangan gilam eksporti tashabbuslari: Qoraqalpoq gilamlarini eksport qilish borasidagi sa'y-harakatlar mahalliy hunarmandlarga xalqaro e'tirof va moliyaviy rag'batlantirish.
	Mahalliy bozorlar va festivallar: "Qoraqalpoq hunarmandchiligi festivali" kabi tadbirlar hunarmandlarning xaridor va sayyohlar bilan muloqot qilishiga zamin yaratish.
Ijtimoiy va iqtisodiy ta'siri	Milliy hunarmandchilikni rivojlantirish Qoraqalpog‘iston iqtisodiyotiga keng ko‘lamli ta’sir ko‘rsatish:
	Ish o‘rinlari yaratish: Hunarmandchilik, ayniqsa, ayollar va qishloq jamoalari uchun ish joylarini yaratash.
	Madaniy-merosni saqlash: hunarmandchilikni rivojlantirishni rag'batlantirish madaniy bilimlarni kelajak avlodlarga etkazishni
	Iqtisodiy o'sish: hunarmandchilikni ishlab chiqarish va sotishning ortishi mintaqaviy va milliy YaIMga hissasini oshirish.

Qoraqalpog‘istonda milliy hunarmandchilik o‘zining ahamiyatiga qaramay bir qancha muammolarga duch kelmoqda:

Hunarmandlar sonining pasayishi: Rag‘batlantirish mexanizmi yo‘qligi va zamonaviy turmush tarzini o‘zgarishlari tufayli yosh avlod an‘naviy hunarmandchilikdan tobora ko‘proq uzoqlashmoqda.

Bozorga kirish: Ko‘pgina hunarmandlar infratuzilmaning etarli emasligi va onlayn platformalarning etishmasligi tufayli jaxon bozorlarga kirish uchun kurashmoqda.

Resurs taqchilligi: Bo‘yoq va yog‘och kabi hunarmandchilik uchun xom ashyoning mavjudligi tobora cheklanib bormoqda.

Qoraqalpog‘iston milliy hunarmandchiligini saqlash va rivojlantirishni ta‘minlash uchun quyidagi strategiyalarni amalga oshirish mumkin:

Hunarmandchilik bilimlarini rivojlantirish va o‘qitish: yosh avlodga an‘naviy texnikani o‘rgatish uchun ustaxonalar va o‘quv markazlarini tashkil etish. Ta‘lim muassasalari bilan hamkorlikda hunarmandchilikni o‘quv dasturlariga kiritish mumkin.

Tadbirkorlarni qo‘llab-quvvatlash: hunarmandlar uchun subsidiyalar va grantlar, shuningdek, mahalliy hunarmandchilikni mahalliy va xalqaro miqyosda targ‘ib qilish dasturlarini joriy etish.

Hunarmandchilikni rivojlantirishda tadqiqotning nazariy mexanizmi ishlab chiqildi va uning elementlari quyidagilardan iborat.

1-jadvalda ishlab chiqilgan nazariy takliflarni amaliyotga tadqiq etishda Qoraqalpog‘istonda turizm salohiyatini tahlil qilish maqsadga muvofiqdir. Turizm shakllari xalqaro va ichki turizmni hunarmandchilik bilan integratsiyalash yoki klaster usulida faoliyat yuritish xalqaro tajribada Xitoyni ko‘rishimiz mumkin. Qoraqalpog‘istonning bugungi kundagi ijtimoiy-iqtisodiy salohiyatini tahlil qilib shunday xulosaga kelik. Buni SWOT tahlilda ko‘rishimiz mumkin.

Tahlil shuni ko‘rsatdiki, Qoraqalpog‘iston Respublikasida turizmni rivojlantirish uchun xukumat qaror loyihalari ishlab chiqilgan va uning ijrosini ta‘minlash muhim ahamiyat kasb etadi. Madaniy va ekologik resurslarni saqlash va iqtisodiy o‘sish o‘rtasidagi muvozanat uzoq muddatli muvaffaqiyat uchun juda muhimdir. Qoraqalpog‘iston o‘zining rivojlanmay qolgan xududlarini qayta ko‘rib chiqish, muammolarni bartaraf etish va tahdidlarni yumshatish, kuchli va imkoniyatlaridan foydalanish orqali turizm sohasini mintaqaviy rivojlanishning muhim omiliga aylantirishi mumkin.

Kuchli tomonlar	Zaif tomonlari
Boy madaniy merosga ega xudud: Hunarmandchilik uchun qulay muhit: Turizm salohiyati boy va ochilmagan kashfiyotlar: O‘ziga xos mintaqaviy joylashuv: Xukumat tomonidan rivojlantirish dasturlarini mukammalligi:	Cheklangan infratuzilma: Marketing muammolari: Iqtisodiy to‘siqlar: Aholini turizm savodxonligi past: Har bir sohaning sifat uchun past baholanishi:
Imkoniyatlar	Tahdidlar
Madaniy meros ob’ektlarining boyligi, turizmning rivojlanishi: Ekoturizm integratsiyasi: Hunarmandchilikni rivojlanishi uchun muhitni qulayligi: Elektron tijoratni kengayishi: Ta’lim dasturlari: Hunarmandchilik Xalqaro hamkorlik: Davlat tomonidan berilgan imtiyozlar:	Ekologik muammolar: Global raqobat: Iqtisodiy beqarorlik: Haddan tashqari tijoratlashuv: Haddan tashqari konsentratsiya: Iqlim o‘zgarishi:

2-rasm. Qoraqalpog‘iston Respublikasida turizmni rivojlantirish SWOT tahlili

Xulosa

Qoraqalpog‘iston Respublikasining hunarmandchilik orqali turizmni rivojlantirish borasidagi sa’y-harakatlari mahalliy iqtisodiy taraqqiyotni qo‘llab-quvvatlash bilan birga, madaniy merosni asrab-avaylashga qaratilgan tashabbuslar bugungu kun tartibiga kiritilgan. Hunarmandchilik mintaqaning badiiy an’analari va hunarmandchiligining asl timsoli sifatida madaniyatni izlovchilar uchun o‘ziga xos joziba bag‘ishlaydi.

Qoraqalpog‘iston hunarmandlari mintaqaning boy tarixi va etnik xilma-xilligini aks ettiruvchi murakkab kashtachilik, to‘quvchilik, zargarlik va boshqa an’anaviy hunarmandchilik turlari bilan mashhur. Bu hunarmandchilik nafaqat sayyohlar uchun esdalik, balki Qoraqalpog‘iston haqida hikoya qiluvchi madaniyat elchisi vazifasini ham bajaradi.

Hunarmandchilikning turizmga ta'sirini yuqori darajada oshirish uchun bu zarur. Mahalliy urf-odatlar va madaniyatni namoyish qilish uchun hunarmandchilik bozorlari va madaniy festivallarni tashkil etish maqsadga muvofiq fazifalardan biri hisoblanadi.

Qo‘lda ishlangan mahsulotlarni butun dunyo bo‘ylab targ‘ib qilish uchun onlayn platformalar yaratish iqtisodiyotni rivojlantishga olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 28.01.2022 yildagi PF-60-son <https://lex.uz/docs/-5841063>

2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori, 28.09.2022 yildagi 545-son <https://lex.uz/docs/-6212913>

3. Rustamovich, D. B. (2023). Financing Domestic Tourists And Export Of Tourism Services. FAN, TA'LIM, MADANIYAT VA INNOVATSIYA JURNALI| JOURNAL OF SCIENCE, EDUCATION, CULTURE AND INNOVATION, 2(3), 35-37.

4. <https://www.undp.org/uz/uzbekistan/press-releases/qoraqalpogistonning-turizm-salohiyati-yangi-imkoniyatlar-va-muammolar-bmttd-va-yuneskoning-qoshma-dasturi-doirasoda-onlayn>

5. <https://yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz/journal/index.php/GED/issue/view/29>

MEHNAT IQTISODIYOTI VA INSON KAPITALI

ISSN: 3030-3117

<https://laboreconomics.uz/>

O'ZBEKISTON MINTAQAVIY IQTISODIYOTIDA QAYTA TIKLANUVCHI ENERGIYA MANBALARINI RIVOJLANTIRISHDAGI MUAMMOLAR

Raxmatullayev Umarbek Ulug'bekovich

Toshkent Davlat Iqtisodiyot universiteti,

To'rtko'l fakulteti, assistent-o'qituvchi

e-mail: raxmatullayevumarbek@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada O'zbekistonning mintaqaviy iqtisodiyotida qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirish jarayonida yuzaga kelayotgan asosiy muammolar tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida moliyaviy, texnologik, huquqiy va tabiiy omillarga oid cheklovlar ko'rib chiqildi. Shuningdek, mamlakatning energetika infratuzilmasini modernizatsiya qilish, xususiyl investitsiyalarni jalb etish hamda xalqaro hamkorlikni kengaytirish bo'yicha takliflar ilgari surildi.

O'zbekiston geografik jihatdan qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish uchun katta salohiyatga ega bo'lsa-da, ushbu sohani rivojlantirish jarayonida bir qator iqtisodiy va institutsional muammolar kuzatilmoqda. Ayniqsa, quyosh va shamol energetikasiga oid texnologik bazaning yetarlicha rivojlanmaganligi, mahalliy ishlab chiqarishning cheklanganligi, moliyalashtirish va davlat subsidiyalarining yetishmovchiligi, shuningdek, huquqiy tartibga solishning murakkabligi ushbu sohaning rivojlanishiga to'sqinlik qilmoqda. Shu bilan birga, xalqaro investorlarni jalb qilish va zamonaviy innovatsion texnologiyalarni tatbiq etish kabi omillar sohaning rivojlanishi uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot natijalari O'zbekistonda yashil iqtisodiyotni rivojlantirish va barqaror energiya manbalaridan foydalanish bo'yicha muhim strategik qarorlarni qabul qilishga ko'maklashadi. Maqolada qayta tiklanuvchi energiya manbalarining rivojlanishi natijasida mamlakat iqtisodiyotiga kutilayotgan ijobiy ta'sirlar, jumladan, energiya xavfsizligini ta'minlash, ekologik toza energiyadan foydalanish va yangi ish o'rinlarini yaratish imkoniyatlari ham yoritilgan.

Kalit so'zlar: Qayta tiklanuvchi energiya, yashil iqtisodiyot, quyosh energetikasi, shamol energetikasi, gidroenergetika, barqaror rivojlanish, energetika infratuzilmasi, investitsiyalar, huquqiy muammolar, texnologik innovatsiyalar, ekologik xavfsizlik, iqtisodiy samaradorlik, davlat siyosati, xususiyl sektor, xalqaro hamkorlik, energiya saqlash, elektr tarmoqlari modernizatsiyasi, subsidiyalar, iqtisodiy islohotlar, O'zbekiston energetikasi.

ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ВОЗОБНОВЛЯЕМЫХ ИСТОЧНИКОВ ЭНЕРГИИ В РЕГИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКЕ УЗБЕКИСТАНА

Рахматуллаев Умарбек Улугбекович

Ташкентский государственный экономический университет,

Факультет Турткульского университета, ассистент преподавателя

Аннотация. В статье анализируются основные проблемы, возникающие в процессе развития возобновляемых источников энергии в региональной экономике Узбекистана. В исследовании рассматривались ограничения, связанные с финансовыми, технологическими, правовыми и природными факторами. Также были выдвинуты предложения по модернизации

энергетической инфраструктуры страны, привлечению частных инвестиций и расширению международного сотрудничества.

Несмотря на то, что Узбекистан имеет большой географический потенциал для использования возобновляемых источников энергии, в развитии этого сектора наблюдается ряд экономических и институциональных проблем. В частности, неразвитость технологической базы солнечной и ветровой энергетики, ограниченность местного производства, отсутствие финансирования и государственных субсидий, а также сложность правового регулирования сдерживают развитие этого сектора. При этом большое значение для развития отрасли имеют такие факторы, как привлечение международных инвесторов и внедрение современных инновационных технологий.

Результаты исследования помогут принять важные стратегические решения по развитию зеленой экономики и использованию устойчивых источников энергии в Узбекистане. В статье также подчеркивается ожидаемое положительное влияние развития возобновляемых источников энергии на экономику страны, включая обеспечение энергетической безопасности, использование экологически чистой энергии и создание новых рабочих мест.

Ключевые слова: Возобновляемая энергетика, зеленая экономика, солнечная энергия, ветровая энергия, гидроэнергетика, устойчивое развитие, энергетическая инфраструктура, инвестиции, правовые вопросы, технологические инновации, экологическая безопасность, экономическая эффективность, государственная политика, частный сектор, международное сотрудничество, хранение энергии, модернизация электросетей, субсидии, экономические реформы, энергетика Узбекистана.

PROBLEMS IN THE DEVELOPMENT OF RENEWABLE ENERGY SOURCES IN THE REGIONAL ECONOMY OF UZBEKISTAN

Rakhmatullayev Umarbek Ulugbekovich

Tashkent State University of Economics,

Turkcul Faculty, Assistant-teacher

Abstract. This article analyzes the main problems arising in the process of developing renewable energy sources in the regional economy of Uzbekistan. During the study, limitations related to financial, technological, legal and natural factors were considered. Also, proposals were put forward to modernize the country's energy infrastructure, attract private investment and expand international cooperation.

Although Uzbekistan geographically has great potential for the use of renewable energy sources, a number of economic and institutional problems are observed in the process of developing this sector. In particular, the insufficient development of the technological base for solar and wind energy, limited local production, lack of financing and state subsidies, as well as the complexity of legal regulation, hinder the development of this sector. At the same time, factors such as attracting international investors and implementing modern innovative technologies are of great importance for the development of the sector.

The results of the study will help to make important strategic decisions on the development of a green economy and the use of sustainable energy sources in Uzbekistan. The article also highlights the expected positive impacts on the country's economy as a result of the development of renewable energy sources, including ensuring energy security, using environmentally friendly energy, and creating new jobs.

Keywords: Renewable energy, green economy, solar energy, wind energy, hydropower, sustainable development, energy infrastructure, investments, legal issues, technological innovations, environmental safety, economic efficiency, public policy, private sector, international cooperation, energy storage, modernization of power grids, subsidies, economic reforms, energy of Uzbekistan.

Kirish

O‘zbekiston Respublikasi so‘nggi yillarda iqtisodiy rivojlanishning yangi bosqichiga o‘tmoqda va bu jarayonda qayta tiklanuvchi energiya manbalari (QTM) muhim ahamiyat kasb etmoqda. An‘anaviy yoqilg‘i resurslariga bo‘lgan qaramlikni kamaytirish, ekologik barqarorlikni ta‘minlash va energiya mustaqilligiga erishish mamlakatning strategik maqsadlaridan biri hisoblanadi.

Mintaqaviy iqtisodiyot doirasida qayta tiklanuvchi energiya manbalarining rivojlanishi ijtimoiy va iqtisodiy jihatdan keng ko‘lamli natijalarga olib kelishi mumkin. O‘zbekiston o‘zining geografik joylashuvi sababli quyosh va shamol energiyasidan foydalanish uchun katta salohiyatga ega. Mamlakatning ayrim hududlari yil davomida quyosh nurlanishi bo‘yicha yuqori ko‘rsatkichlarga ega bo‘lib, bu quyosh elektr stansiyalarini rivojlantirish uchun katta imkoniyat yaratadi. Shuningdek, Qoraqalpog‘iston Respublikasi, Buxoro, Navoiy va Qashqadaryo viloyatlarida shamol energetikasini rivojlantirish istiqbollari yuqori baholanmoqda.

Shunga qaramay, ushbu sohada qator muammolar mavjud bo‘lib, ular qayta tiklanuvchi energiya loyihalarining samarali amalga oshirilishiga to‘sqinlik qilmoqda. Eng asosiy muammolardan biri moliyalashtirish masalasidir. Qayta tiklanuvchi energiya manbalariga sarmoya kiritish uzoq muddatli iqtisodiy samaradorlikni talab qiladi, biroq mahalliy investorlar va xususiy sektor ushbu sohada yetarlicha faollik ko‘rsatmayapti. Xalqaro investitsiyalarni jalb qilish zarurati dolzarb bo‘lib, bunda huquqiy va tartibga solish masalalarini soddalashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Bundan tashqari, texnologik bazaning rivojlanishi ham sust kechmoqda. Mahalliy ishlab chiqaruvchilarning kamligi, ilg‘or texnologiyalarning yetarli darajada tatbiq etilmagani va energetika infratuzilmasining eskirganligi qayta tiklanuvchi energiya manbalarining rivojlanishiga salbiy ta‘sir ko‘rsatmoqda. Shu sababli, davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash, xorijiy tajribani o‘rganish va zamonaviy texnologiyalarni joriy etish muhim vazifalardan biri hisoblanadi.

Ushbu maqolada O‘zbekistonda qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirishdagi asosiy muammolar va ularni bartaraf etish yo‘llari tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida moliyaviy, texnologik va huquqiy omillarga alohida e‘tibor qaratilib, sohaga oid dolzarb masalalar yuzasidan tahliliy yondashuv taklif etiladi. Qayta tiklanuvchi energiya manbalarining rivojlanishi nafaqat mamlakat iqtisodiyotiga, balki ekologik holat va ijtimoiy barqarorlikka ham katta ta‘sir ko‘rsatishi mumkinligi tahlil qilinadi.

Adabiyotlar tahlili va metodlar

O‘zbekistonda qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirish masalasi bo‘yicha olib borilgan ilmiy tadqiqotlar, xalqaro tashkilotlarning hisobotlari hamda hukumat qarorlariga asoslangan holda adabiyotlar tahlili amalga oshirildi. Dastlab, xalqaro tajribalar tahlil qilinib, rivojlangan va

rivojlanayotgan davlatlarda qayta tiklanuvchi energiya sohasida erishilgan natijalar o'rganildi. Xususan, Xitoy, Germaniya, AQSh va Daniya kabi davlatlarning strategiyalari va ularning muvaffaqiyatli tajribalari O'zbekiston uchun muhim model bo'lishi mumkinligi aniqlandi.

1-jadval

Dunyo mamlakatlarida qayta tiklanuvchi energiya manbalari ulushi (%)

Mamlakat	Quyosh energiyasi	Shamol energiyasi	Gidroenergetika	Umumiy ulush (%)
Xitoy	12.3	20.4	28.5	61.2
AQSh	14.5	25.1	17.3	56.9
Germaniya	24.1	27.8	3.6	55.5
Daniya	23.3	45.0	2.1	70.4
O'zbekiston	2.3	1.5	10.2	14.0

1-jadvaldan ko'rinib turibdiki, O'zbekiston hali ham qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanishda boshqa mamlakatlar bilan solishtirganda ancha orqada qolmoqda. Xususan, shamol va quyosh energetikasi ulushi juda past bo'lib, bu esa sohani rivojlantirish uchun yangi strategiyalarni talab etadi.

Mahalliy tadqiqotlar tahlilida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari, energetika sohasi bo'yicha hukumat qarorlari, shuningdek, Fanlar akademiyasi, oliy ta'lim muassasalari va mustaqil tadqiqotchilar tomonidan tayyorlangan ilmiy maqolalar ko'rib chiqildi. Energetika bozorining tartibga solinishi, huquqiy me'yoriy hujjatlar va davlat tomonidan berilayotgan subsidiyalar ushbu tahlil doirasida alohida ko'rib chiqildi. Shuningdek, xalqaro moliya institutlarining (Jahon banki, Osiyo taraqqiyot banki, Xalqaro energetika agentligi) hisobotlari asosida investitsion imkoniyatlar va muammolar o'rganildi.

Qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirish bo'yicha turli ilmiy maqolalar, xalqaro hisobotlar va mahalliy tadqiqotlar tahlil qilindi. Quyidagi jadvalda mualliflar tomonidan o'rganilgan asosiy yo'nalishlar, muammolar va ularning taklif qilingan yechimlari keltirilgan.

Tadqiqot muallifi va manbasi	Asosiy muammolar	Taklif qilingan yechimlar
Jahon banki (2021)	Investitsiya yetishmovchiligi, yuqori dastlabki xarajatlar	Soliq imtiyozlari va subsidiyalar orqali investitsiyalarni jalb qilish
Osiyo taraqqiyot banki (2022)	QTE'ning elektr tarmoqlariga integratsiyasi zaifligi	“Aqlli tarmoqlar”ni joriy etish va energiya saqlash texnologiyalarini rivojlantirish
Maqsudov va boshqalar (2023)	Mahalliy ishlab chiqarishning sustligi	Quyosh panellari va shamol turbinalari uchun mahalliy ishlab chiqarishni yo'lga qo'yish
Xolmatov (2020)	Huquqiy tartiblarning murakkabligi	QTE bo'yicha qonunchilikni soddalashtirish, litsenziyalash tizimini yengillashtirish
BMT atrof-muhit dasturi (2021)	Aholining xabardorlik darajasi pastligi	QTE bo'yicha ta'lim va targ'ibot ishlarini kuchaytirish

Ushbu adabiyotlarning tahlili shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonda qayta tiklanuvchi energiya sohasini rivojlantirish uchun iqtisodiy, texnologik va huquqiy yo'nalishlarda islohotlar talab qilinadi. Ko'pgina xalqaro tashkilotlar energiya bozorida raqobatni oshirish va davlat-xususiy sheriklik asosida investitsiyalarni jalb qilishni muhim omil sifatida ta'kidlaydi.

Shuningdek, adabiyotlar tahlili davomida qayta tiklanuvchi energiya manbalarining iqtisodiy samaradorligi, ekologik foydalari va texnologik rivojlanish dinamikasi kabi jihatlar ham o'rganildi. Xususan, sohadagi ilmiy izlanishlarning natijalari va tahliliy hisobotlar asosida qayta tiklanuvchi energiya manbalarining barqaror iqtisodiy rivojlanishdagi o'rni va ularning mahalliy iqtisodiyotga ta'siri baholandi. Shu bilan birga, rivojlangan davlatlarning qayta tiklanuvchi energiya bo'yicha qonunchilik tajribalari ham o'rganilib, ularning O'zbekiston uchun qo'llanilishi mumkin bo'lgan jihatlari ko'rib chiqildi.

Tadqiqotda quyidagi metodlar qo'llanildi:

Metod	Tavsif
Statistik tahlil	O'zbekistonning qayta tiklanuvchi energiya sektori bo'yicha rasmiy ma'lumotlar tahlil qilindi.
Adabiyotlar tahlili	Ilg'or xalqaro tajribalar va mahalliy tadqiqotlar asosida muammolar va yechimlar o'rganildi.
Ekspert so'rovlari	Energetika mutaxassisleri va investorlar bilan intervyular o'tkazildi.
Swot-tahlil	QTE rivojlanishining kuchli va zaif tomonlari, imkoniyatlari va tahdidlarini baholash uchun ishlatildi.
Comparative Analysis	O'zbekistonning energetika sektori Janubiy Koreya, Xitoy va Germaniya bilan solishtirildi.

Metodik yondashuvlar natijasida O'zbekistonda qayta tiklanuvchi energiya sohasini rivojlantirishga to'sqinlik qilayotgan asosiy muammolar va ularni bartaraf etish yo'llari aniqlandi. Bu tadqiqot natijalari kelgusida ushbu sohada strategik rejalashtirish uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Tadqiqotda sifat va miqdoriy tahlil usullari qo'llanildi. Sifat jihatdan huquqiy hujjatlar va ilmiy maqolalar tahlil qilinib, mavjud qonunchilik bazasining qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirishga ta'siri baholandi. Shuningdek, O'zbekiston mintaqaviy iqtisodiyotining tahlili asosida qayta tiklanuvchi energiya sohasida amalga oshirilayotgan siyosatlar va dasturlar ko'rib chiqildi.

Miqdoriy tahlilda esa statistik ma'lumotlar, moliyaviy ko'rsatkichlar va xalqaro tashkilotlarning hisobotlari asosida qayta tiklanuvchi energiya manbalarining iqtisodiy samaradorligi baholandi. Investitsiyalar hajmi, energiya ishlab chiqarishning o'sish sur'atlari va iqtisodiy rentabellik kabi ko'rsatkichlar hisoblab chiqildi.

Bundan tashqari, komparativ tahlil usulidan foydalanilib, O'zbekistonning qayta tiklanuvchi energiya siyosati boshqa mamlakatlardagi tajribalar bilan

solishtirildi. Bu orqali samarali strategiyalar va potensial o'zgarishlar bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqildi.

Shuningdek, sohada faoliyat yurituvchi mutaxassislar bilan intervyular o'tkazilib, qayta tiklanuvchi energiya manbalarining rivojlanishiga to'sqinlik qilayotgan muammolar aniqlashga harakat qilindi. Olingan natijalar asosida ilmiy xulosalar va takliflar ishlab chiqildi.

Tadqiqot jarayonida eksperimental va model tahlil usullaridan foydalanilib, qayta tiklanuvchi energiya manbalarining uzoq muddatli iqtisodiy samaradorligi prognoz qilindi. Shu bilan birga, innovatsion texnologiyalarning sohadagi o'rni va istiqbollari ham baholandi. Bu esa O'zbekistonda yashil iqtisodiyotning rivojlanishiga ko'maklashuvchi amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga yordam beradi.

Tahlil va natijalar

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonda qayta tiklanuvchi energiya manbalarining rivojlanishiga qator muammolar to'sqinlik qilmoqda. Xususan, texnologik bazaning yetarli darajada rivojlanmaganligi, kapital qo'yilmalar hajmining yetishmovchiligi va davlat tomonidan imtiyozlarning cheklanganligi asosiy muammolar sifatida ajralib turadi. Shu bilan birga, huquqiy bazaning murakkabligi ham xususiy sektorning sohadagi ishtirokiga to'sqinlik qilmoqda.

O'zbekistonning quyosh va shamol energetikasini rivojlantirish imkoniyatlari katta bo'lishiga qaramay, hozirgi vaqtda qayta tiklanuvchi energiyaning umumiy ishlab chiqarishdagi ulushi past darajada qolmoqda. Bu holat energiya ishlab chiqarish tizimining modernizatsiyaga muhtoj ekanligini ko'rsatadi. So'nggi yillarda O'zbekistonda ushbu sohani rivojlantirish bo'yicha turli loyihalar amalga oshirilgan bo'lsa-da, investitsiyalar yetarlicha darajada emas.

O'zbekiston mintaqaviy iqtisodiyotida qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirishdagi muammolar quyidagilar:

1. Investitsiya va moliyaviy yetishmovchilik – Qayta tiklanuvchi energiya loyihalarini amalga oshirish uchun katta mablag' talab etiladi. Moliya yetishmovchiligi ko'plab loyihalarning amalga oshirilishini sekinlashtiradi.

2. Texnologik rivojlanish darajasining pastligi – Zamonaviy texnologiyalarni joriy etish va ulardan samarali foydalanish uchun yetarli tajriba va infratuzilma yetishmaydi.

3. Yuqori dastlabki xarajatlar – Quyosh va shamol elektr stansiyalarini qurish dastlab katta investitsiyani talab qiladi, bu esa xususiy investorlarni cho'chitadi.

4. Normativ-huquqiy tartibotlarning murakkabligi – Ruhsatnomalar, litsenziyalar va subsidiya tizimlarining murakkabligi yangi loyihalarning ishga tushirilishiga to'sqinlik qiladi.

5. Kadrlar tanqisligi – Mutaxassislar yetishmovchiligi yangi texnologiyalarni joriy etishda qiyinchilik tug'diradi.

6. Tarmoq infratuzilmasining zaifligi – Qayta tiklanuvchi energiya manbalarini umumiy tarmoqqa integratsiya qilish tizimining yetarlicha rivojlanmaganligi elektr ta'minotining barqarorligiga ta'sir qiladi.

7. Aholining xabardorlik darajasi pastligi – Yashil energiyaga o'tishning afzalliklari haqida aholining xabardorligi yetarli emas, bu esa jamoatchilik qo'llab-quvvatlashining sust bo'lishiga olib keladi.

O'zbekiston mintaqaviy iqtisodiyotida qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirishdagi muammolarni yechimlari quyidagilar:

1. Investitsiyalarni jalb qilish – Davlat-xususiy sheriklik asosida loyihalarni qo'llab-quvvatlash, xalqaro moliyaviy institutlar bilan hamkorlikni kengaytirish zarur.

2. Texnologik modernizatsiya – Ilg'or texnologiyalarni joriy etish, xorijiy tajribalarni o'rganish va mahalliy ishlab chiqarishni rivojlantirish lozim.

3. Subsiya va soliq imtiyozlari – Qayta tiklanuvchi energiya sohasiga kiritiladigan investitsiyalar uchun soliq yengilliklari va subsidiyalar ajratish mexanizmlarini takomillashtirish kerak.

4. Huquqiy tartiblarni soddalashtirish – Energetika sohasidagi tartib-qoidalarni soddalashtirish va investitsiyalar uchun qulay sharoit yaratish muhim.

5. Kadrlar tayyorlash – Universitetlarda qayta tiklanuvchi energiya bo'yicha mutaxassislar tayyorlash dasturlarini kuchaytirish va kasb-hunar markazlarini rivojlantirish lozim.

6. Tarmoq infratuzilmasini yaxshilash – Elektr tarmoqlarini modernizatsiya qilish va energiya saqlash texnologiyalarini keng joriy etish zarur.

7. Aholini xabardor qilish va motivatsiya berish – Yashil energiya afzalliklari haqida keng targ'ibot ishlari olib borish, aholiga moliyaviy rag'batlantirish tizimlarini taklif qilish lozim.

Ushbu chora-tadbirlar O'zbekistonda qayta tiklanuvchi energiya manbalarining rivojlanishini jadallashtirishga va iqtisodiy taraqqiyotga ijobiy ta'sir ko'rsatishga yordam beradi.

Shuningdek, tahlillar shuni ko'rsatadiki, davlat tomonidan rag'batlantiruvchi mexanizmlar joriy etilishi lozim. Soliq imtiyozlari, subsidiyalar va grantlar orqali xususiy sektorni jalb qilish ushbu sohaning rivojlanishiga xizmat qilishi mumkin. Xalqaro moliyaviy institutlar va xorijiy investorlardan mablag' jalb qilish ham muhim omillardan biridir. Qayta tiklanuvchi energiya manbalarining rivojlanishi mamlakat iqtisodiyotiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi kutilmoqda. Xususan, energiya ta'minotining diversifikatsiyasi, ekologik tozalik darajasining oshishi va yangi ish o'rinlarining yaratilishi ushbu jarayonning muhim natijalaridan hisoblanadi.

Bundan tashqari, qayta tiklanuvchi energiyadan keng foydalanish energiya importiga bog‘liqlikni kamaytirishga va milliy iqtisodiyotning barqarorligini oshirishga xizmat qiladi. O‘zbekistonda energetika infratuzilmasini modernizatsiya qilish ham muhim yo‘nalishlardan biridir. Hozirgi vaqtda elektr tarmoqlari va energiya saqlash tizimlari eskirgan bo‘lib, ularning yangilanishi qayta tiklanuvchi energiya manbalarining rivojlanishiga sezilarli darajada ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi. Energetika tarmog‘ini optimallashtirish va zamonaviy texnologiyalarni joriy etish orqali energiya samaradorligini oshirish mumkin. Umuman olganda, tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekistonda qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirish istiqbollari mavjud bo‘lib, bu boradagi asosiy to‘siqlar texnologik, moliyaviy va huquqiy omillar bilan bog‘liq. Davlat siyosati, xususiyl sektor ishtiroki va xalqaro hamkorlikning kuchaytirilishi ushbu sohaning jadal rivojlanishini ta‘minlashga xizmat qiladi.

Muhokama

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, O‘zbekistonda qayta tiklanuvchi energiya manbalarining rivojlanishiga qaratilgan sa‘y-harakatlar sezilarli bo‘lsa-da, muammolar hal etilmaganicha qolmoqda. Eng katta to‘siqlardan biri – texnologik yetishmovchilik va moliyalashtirish muammolaridir. Zamonaviy energiya saqlash texnologiyalari va elektr tarmoqlarining modernizatsiya qilinishi talab etiladi. Biroq, bu jarayonning qimmatligi investorlar va davlat resurslariga katta yuk bo‘lmoqda.

Bundan tashqari, huquqiy muhit ham ushbu sohaning jadal rivojlanishiga to‘sqinlik qilmoqda. Qayta tiklanuvchi energiyaga doir qonunchilik tizimi takomillashtirilishi, soliqlar va bojxona imtiyozlari orqali investorlar rag‘batlantirilishi lozim. Xususiyl sektorning ishtirokini oshirish uchun shaffof va barqaror tartib-qoidalar joriy etilishi zarur.

Shuningdek, xalqaro tajriba shuni ko‘rsatmoqdaki, davlat tomonidan subsidiyalar ajratish va texnologik innovatsiyalarni qo‘llab-quvvatlash qayta tiklanuvchi energiya sektorining rivojlanishiga kuchli turtki beradi. O‘zbekiston ham ushbu yo‘nalishda xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlikni kuchaytirishi lozim.

Mamlakat mintaqaviy iqlim sharoitlarini hisobga olgan holda, quyosh va shamol energetikasini rivojlantirishga e‘tibor qaratishi lozim. Quyosh panellari va shamol turbinalarini keng joriy qilish orqali energiya mustaqilligiga erishish mumkin. Shu bilan birga, gidroenergetika imkoniyatlarini ham kengroq o‘rganish va ulardan samarali foydalanish muhim.

Xulosa qilib aytganda, O‘zbekistonda qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirish uchun texnologik modernizatsiya, moliyaviy qo‘llab-quvvatlash va huquqiy muhitni yaxshilash zarur. Shuningdek, davlat, xususiyl sektor va xalqaro hamkorlik o‘rtasida samarali hamkorlik o‘rnatilishi lozim. Ushbu yondashuvlar

orqali O'zbekiston mintaqaviy energiya bozorida raqobatbardoshlikni oshirib, barqaror va yashil iqtisodiyot sari dadil qadam tashlashi mumkin.

Xulosa

Tadqiqot natijalariga ko'ra, O'zbekiston qayta tiklanuvchi energiya sohasida sezilarli salohiyatga ega bo'lsa-da, mavjud muammolar ushbu sohaga sarmoya jalb qilish va barqaror rivojlanishga to'sqinlik qilmoqda. Ushbu muammolarni hal qilish uchun davlat siyosati va xalqaro hamkorlikni kuchaytirish muhim ahamiyatga ega. Agar taklif qilingan strategiyalar amalga oshirilsa, O'zbekiston mintaqaviy iqtisodiyotida yetakchi yashil energetika markaziga aylanishi mumkin.

O'zbekistonda qayta tiklanuvchi energiya manbalarining rivojlanishi iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy jihatdan muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu sohaga qaratilgan sa'y-harakatlar mamlakatning energiya xavfsizligini ta'minlash, barqaror rivojlanish va ekologik muammolarni kamaytirishga yordam beradi.

Mavjud muammolarni bartaraf etish uchun davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash, investorlar uchun qulay shart-sharoitlar yaratish va zamonaviy texnologiyalarni joriy etish talab etiladi. Shuningdek, xalqaro hamkorlikni kengaytirish orqali moliyaviy va texnologik resurslardan samarali foydalanish muhim.

Agar O'zbekiston qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirishga jiddiy e'tibor qaratadigan bo'lsa, kelajakda iqtisodiy mustaqillikni oshirish, ekologik barqarorlikni ta'minlash va yangi ish o'rinlarini yaratish imkoniyatlariga ega bo'ladi. Shu sababli, ushbu sohada izchil va uzoq muddatli strategiyalar ishlab chiqilishi lozim. Bundan tashqari, ilmiy-tadqiqot ishlariga e'tibor qaratish, mahalliy kadrlarni tayyorlash va texnologik yangiliklarni joriy etish orqali sohaga innovatsion yechimlarni olib kirish maqsadga muvofiqdir. Davlat va xususiy sektor o'rtasidagi hamkorlikni kengaytirish esa qayta tiklanuvchi energiya sohasining barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Yashil energetikani rivojlantirish bo'yicha davlat strategiyasi" to'g'risidagi qarori. 2022-yil.
2. O'zbekiston Respublikasi Energetika vazirligi. "O'zbekistonda qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirish dasturi". Toshkent, 2021.
3. O'zbekiston Respublikasi Statistika qo'mitasi. "O'zbekistonda energetika sektori statistik ko'rsatkichlari". 2023-yil hisobot.
4. Mahmudov O. "Energiya tejamkorligi va innovatsiyalar". Toshkent, 2021.
5. Toshmatov X., Yoqubov N. "Quyosh energetikasining O'zbekistondagi istiqbollari". Toshkent, 2020.

6. O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiy taraqqiyot va kambag‘allikni qisqartirish vazirligi. "Yashil iqtisodiyot konsepsiyasi va uning O‘zbekistonda rivojlanish yo‘nalishlari". Toshkent, 2022.
7. O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi. "Respublikada qayta tiklanuvchi energiya texnologiyalarini joriy etish masalalari". Toshkent, 2019.
8. O‘zbekiston Respublikasi Qishloq xo‘jaligi vazirligi. "Qayta tiklanuvchi energiya manbalarining qishloq xo‘jaligidagi o‘rni". Toshkent, 2021.
9. Komilov U. "Gidroenergetikaning O‘zbekiston energetika tizimidagi ahamiyati". Toshkent, 2020.
10. O‘zbekiston Respublikasi Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish davlat qo‘mitasi. "Ekologik barqarorlik va energiya tejamkorligi". Toshkent, 2023.

MEHNAT IQTISODIYOTI VA INSON KAPITALI

ISSN: 3030-3117

<https://laboreconomics.uz/>

SANOAT KORXONALARIDA ENERGIYA INTENSIVLIGI VA UNGA TA’SIR ETUVCHI OMILLAR TAHLILI

Dexkanova Nargiza Sharifovna,

TDIU, “Yashil” iqtisodiyot kafedrası dotsenti v.b,

e-mail: dexkanovashox@mail.ru,

ORCID: 0009-0004-7730-2020

Najmiddinov Yahyo Fazliddin o’g’li,

TDIU, “Yashil” iqtisodiyot kafedrası katta o’qituvchisi,

“Yashil” iqtisodiyot tayanch doktoranti,

e-mail: y.najmiddinov@tsue.uz

yakhyonajmiddinov1996@gmail.com

ORCID: 0009-0004-0221-0121

Annotatsiya. Energiya samaradorligi va energiya intensivligi bugungi kunning iqtisodiy-ijtimoiy ahamiyatining asosini tashkil qilmoqda. Energiya samaradorligi va energiya intensivligi atamaları energiya resurslaridan foydalanishni baholashda ishlatiladi, lekin ularning ma’nolari, metodologiyasi va qo’llanilishi jihatidan farqalanadi. Ushbu maqolada energiya samaradorligi (ES) va energiya intensivligining (EI) sanoat korxonalaridagi ahamiyati hamda ularga ta’sir etuvchi omillar, asosiy kapitalga investitsiyalar (AKI), sanoat korxonalarida maxsulot ishlab chiqarish xajmi (SMX), sanoat korxonalarida energiya istemoli xajmi (EX) hamda qyta tiklanuvchi energiya manbalarining ishlab chiqarish xajmini (QTE) ekonometrik statistik jihatdan tahlil qilinib kelgusi davr uchun energiya intensivligining pargnoz qiymatlari keltirib o’tilgan.

Kalit so’zlar: Energiya intensivligi, Energiya samaradorligi, asosiy kapitalga investitsiya, sanoat korxonalari, energiya istemoli, Holt-winters nonseasonal smoothing model.

АНАЛИЗ ЭНЕРГОЕМКОСТЬ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ И ФАКТОРЫ, ОКАЗЫВАЮЩИЕ НА НЕГО ВЛИЯНИЕ

Дехканова Наргиза Шарифовна

Ташкентский государственный экономический университет,

и.о. доцент кафедры «Зелёный» экономики

Наджмиддинов Яхё Фазлиддин угли

Ташкентский государственный экономический университет

Старший преподаватель кафедры «Зеленой» экономики,

Докторант кафедры «зеленой» экономики

Аннотация. Энергоэффективность и энергоемкость являются краеугольными камнями сегодняшней экономической и социальной значимости. Термины «энергетическая эффективность» и «энергоемкость» используются для оценки использования энергетических ресурсов, но различаются по своему значению, методологии и применению. В данной статье анализируется значимость показателей энергоэффективности (ЭЭ) и энергоемкости (ЭИ) на промышленных предприятиях и факторы, на них влияющие, инвестиции в основной капитал (ОК), объем производства продукции (ОП) на промышленных предприятиях, объем потребления энергии (ОПЭ) на промышленных предприятиях, объем производства возобновляемых источников энергии (ВИЭ) с использованием эконометрической статистики, а также приводятся прогнозные значения энергоемкости на будущий период.

Ключевые слова: энергоемкость, энергоэффективность, инвестиции в основной капитал, промышленные предприятия, потребление энергии, модель несезонного сглаживания Хольта-Винтерса.

ANALYSIS OF ENERGY INTENSITY AND FACTORS AFFECTING IT IN INDUSTRIAL ENTERPRISES

Dekhkanova Nargiza Sharifovna

Tashkent State University of Economics,

Associate Professor of the "Green"Economy Department

Najmiddinov Yakhyo Fazliddin ugli

Tashkent State University of Economics,

Senior lecturer of the "Green"Economy Department,

PhD student of the "Green"Economy Department

Abstract. Energy efficiency and energy intensity are the basis of today's economic and social significance. The terms energy efficiency and energy intensity are used to assess the use of energy resources, but differ in their meanings, methodology and application. This article analyzes the importance of energy efficiency (ES) and energy intensity (EI) in industrial enterprises and the factors affecting them, fixed capital investments (AKI), the volume of product production in industrial enterprises (SMX), the volume of energy consumption in industrial enterprises (EX) and the volume of production of renewable energy sources (QTE) using econometric statistics, and presents forecast values of energy intensity for the future period.

Keywords: Energy intensity, Energy efficiency, fixed capital investment, industrial enterprises, energy consumption, Holt-winters nonseasonal smoothing model.

Kirish

Energiya intensivligi – bu iqtisodiy faoliyatning har bir birligi (masalan yalpi ichki mahsulot, sanoat, ishlab chiqarish, mahsulot va xizmatlar) uchun sarflangan energiya miqdorini ifodalaydi. Bugungi kunda iqtisodiy rivojlanishga e'tibor qaratayotgan har bir mamlakat energiya intensivligiga e'tibor berishi muhim ahamiyat kasb etadi. Energiya intensivligi energiya resurslaridan foydalanishning iqtisodiy samradorligini va davlat yoki jamiyat ma'lum bir

tarmoqning energiyaga qay darajada qaram ekanligini aks ettiradi. Quyida energiya intensivligini hisoblanshning fo‘rmulasi keltirib o‘tilgan.

$$EI = (ES)/IK$$

Bu yerda:

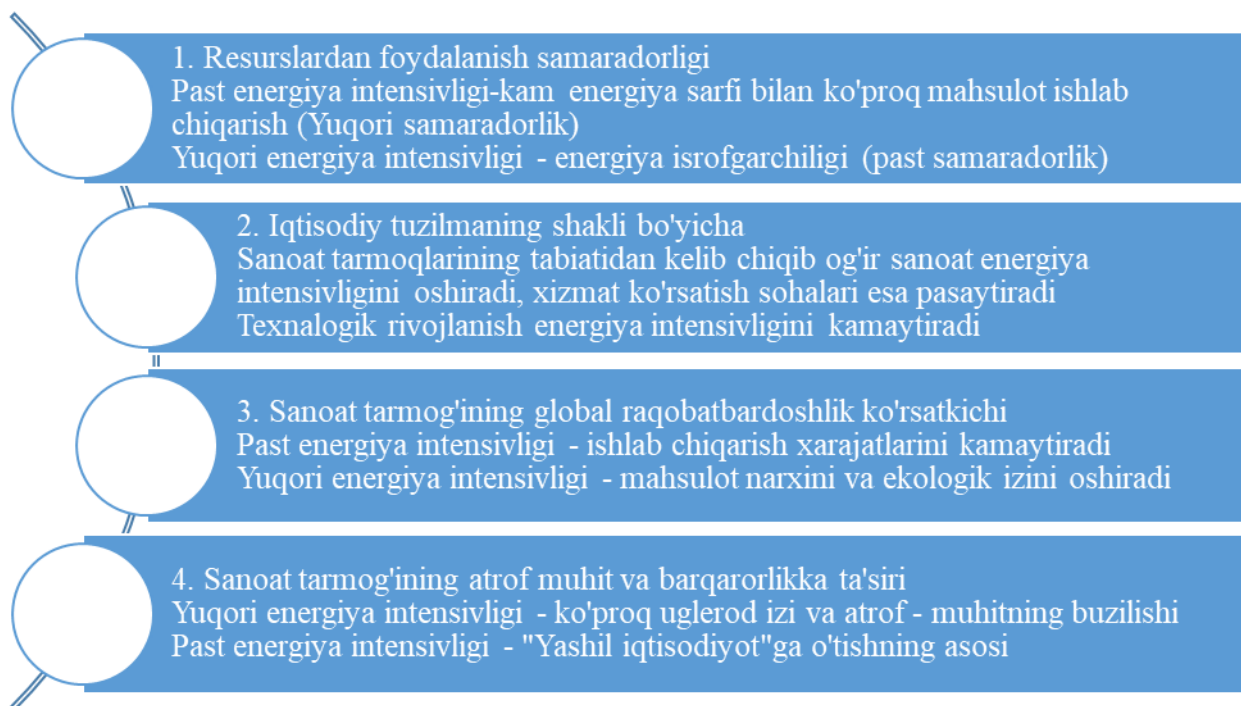
EI = energiya intensivligi ko‘rsatkichi

ES = umumiy energiya sarfi (GJ, kWys yoki tonna neft ekvivalenti)

IK = iqtisodiy ko‘rsatkich (YaIM, sanoat mahsulotlari hajmi, yalpi ishlab chiqarish)

Yuqoridagi formuladan ko‘rinib turibdiki energiya intensivligi nafaqat sanoat iqtisodiy ko‘rsatkichi darajasida, balkim makroiqtisodiy ko‘rsatkichlar bo‘yicha ham muhim ahamiyatga ega.

Sanoat korxonalarida energiya intensivligining ahamiyati quyidagi jihatlar bo‘yicha muhim hisobalanadi. Ushbu jihatlar sanoat korxonalarida ijobiy yoki salbiy energiya intensivligi tushunchalarini ham yoritib beradi.

Manba: Izlanishlar natijasida muallif tomonidan ishlab chiqilgan

1-rasm. Sanoat korxonalarida energiya intensivligining asosiy jihatlarini **[1]**

Yuqoridagilardan kelib chiqib aytish mumkinki energiya intensivligi bilan energiya samaradorligi o‘rtasida o‘zaro teskari bog‘lanish mavjud ekanligini ko‘rishimiz mumkun.

Energiya intensivligi – bu mamlakat yoki tarmoqning energiya resurslaridan foydalanish samaradorligini aniqlash uchun asosiy hisoblash usuli hisobalanadi. Uni tushunish orqali energiya siyosati, investitsiyalar va innovatsiyalarni samarali yo‘naltirish mumkun. O‘zbekiston uchun bu ko‘rsatkichni pasaytirish

energiya xavfsizligi va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda bugungi kunda hal qiluvchi ro'l o'ynaydi.

Dunyoning rivojlangan mamlakatlarini olib qaraydigan bo'lsak, energiya intensivligi ko'rsatkichlari past ekanligini ko'ramiz, bu esa o'z navbatida ushbu davlatda energiyadan maksimal darajada samaralik foydalanilmoqda degan tushunchani beradi. Quyida 2022-2023 yil ma'lumotlari asosida energiya intensivligi eng yuqori va eng past bo'lgan mamlakatlar jadval ko'rinishida keltirib o'tilgan.

1-jadval

Energiya intensivligi eng yuqori bo'lgan 5 ta mamlakat [2]

Mamlakat	Energiya intensivligi ko'rsatkichi (MG/\$, YaIM)	Asosiy sabablar
Ukraina	15,2	Og'ir sanoat, eskirgan infratuzulma, ko'mirga qaramlik
Rossiya	12,5	Neft va gaz qazib olish sanoati, energiya samaradorligi past
Janubiy Afrika	11,8	Ko'mir asosida elektr energiyasini ishlab chiqarish, og'ir sanoat
Qozog'iston	10,9	Neft va metallurgiya sanoati, sovuq iqlim
Saudiya Arabistoni	10,5	Neftga qaram iqtisodiyot, energiya subsidiyalari

1-jadvaldan ko'rinib turibdiki energiya intensivligi yuqoriligining asosiy sabablari yuqoridagi mamlakatlarda infratuzilmaning eskirganligi, og'ir sanoatga bo'lgan qaramlilik, neftga qaramlilik va ko'mir va neft asosiy energiya ishlab chiqarish manbasi hisoblanadi. Ukraina bilan Rossiya energiya intensivligi yuqoriligi bo'yicha eng yuqori o'rinlarda turadi. Buning eng asosiy sababi og'ir sanoatga ixtisoslashganligi hisoblanadi.

Quyida berilgan jadvalda esa energiya intensivligi eng past bo'lgan 5 ta mamlakat ko'rsatib o'tilgan.

2-jadval

Energiya intensivligi eng past bo'lgan 5 ta mamlakat [3]

Mamlakat	Energiya intensivligi ko'rsatkichi (MG/\$, YaIM)	Asosiy sabablar
Shveytsariya	2,3	Yuqori texnologiyalar, xizmat ko'rsatish sohasi, energiya tejoychi siyosat
Daniya	2,5	Qayta tiklanuvchi energiyaga o'tish (40% shamol energiyasi), energiya standartlari
Irlandiya	2,7	IT va farmatsevtika sanoati, energiya samaradorlii dasturlari
Angliya	3,1	Og'ir sanoatning pasayishi, “Yashil energiya” loyihalari
Singapur	3,2	Aqlli shahar infratuzilmasi, energiya boshqaruvi tizimlari

Rivojlangan mamlakatlar (Shveytsariya, Daniya) energiya intensivligini pasaytirish uchun yuqori texnologiyalar va qayta tiklanuvchi energiyaga investitsiyalarni jalb qilish mamlakatning bugungi kundagi ustuvor vazifalaridan hisoblanadi. O'zbekistonda energiya intensivligi og'ir sanoat tuzilmasi, fosil yoqilg'iga qaramlik va texnologik modernizatsiyaning cheklanganligi tufayli yuqori bo'lishi bilan ajralib turadi. O'zbekistonning energiya intensivligi ko'rsatkichi 6,5-8,5 MJ/\$ YalM oralig'ida hisoblanadi. Bu ko'rsatkichni pasaytirish uchun qayta tiklanuvchi energiya loyihalarini, energiya samaradorligi dasturlari va sanoat modernizatsiyasi amalga oshirish bugungi kunda yanada jadallashmoqda.

Yuqoridagilardan kelib chiqqan holatda bugungi kunda mamlakatimizda ham energiya intensivligini pasaytirish hamda energiya samaradorligiga erishish maqsadida bir qator maqsadlik ishlar amalga oshirilmoqda.

Xususan prezidentimiz tashabbuslari bilan ushbu sohada bir qator ishlar amalga oshirilmoqda. Ular orasida aholining turmush farovonligini yaxshilashga, ishlab chiqarish hajmini oshirishga, iqlim o'zgarishlariga qarshi kurashishga hamda iqtisodiy rivojlanishga qaratilgan bir qator maqsadli rejalar va dasturlar mavjud. E'tiborga molik jihati shuki muhtaram Prezidentimiz Sh.M. Mirziyoyev tomonidan 2025-yil “Atrof-muhitni asrash va “yashil” iqtisodiyot yili” deb e'lon qilinishi ham bugungi kunda ushbu sohaning ahamiyatini yanada yoritib bermoqda[4].

Shuningdek O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyevning 2025 yil 30 yanvardagi “O'zbekiston-2030” strategiyasini “Atrof muhitni asrash va “Yashil iqtisodiyot” yilida amalga oshirishga oid davlat dasturi to'g'risida”gi[5] PF-16 sonli farmonida umumiy quvvati 4,5 GVtga teng bo'lgan yirik quyosh va shamol elektr stansiyasini ishga tushirish, quvvati 785 MVtga tegn bo'lgan panellarini o'rnatish, quvvati 225MVtga teng bo'lgan gidroelektr stansiyalarini barpo etish orqali jami qayta tiklanuvchi energiya manbalarining ulushini elektr energiyasi ishlab chiqarish hajmida 26 foizga va jami generatsiya quvvatlarini tarkibidagi ulushini 50 foizga yetkazish vazifasini ustuvor vazifa sifatida aytib o'tilgan. Bu shuni anglatadiki bugungi kunda barcha davlatlar singari mamlakatimizda ham energiya sohasi davlatning ustuvor sohasi sifatida o'z ahamiyatini ortirib bormoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi

Energiya intensivligi – bu sanoat korxonalarida ishlab chiqarilgan mahsulot birligiga sarflangan energiya miqdorini ifodalovchi asosiy ko'rsatkich. U korxonalarning energiya samaradorligi, iqtisodiy barqarorligi va atrof-muhitga ta'sirini baholashda muhim rol o'ynaydi. So'nggi yillarda energiya resurslarining qisqarishi va iqlim o'zgarishi tufayli ushbu mavzu global miqyosda dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Energiya intensivligi nisabatn murakkab tushuncha bo'lganligin uchun bugungi kunga qadar ushbu sohada ilmiy izlanishlar ko'p

emas. Ammo energiya intensivligi bo'yicha Allcot va Greenstone[6] o'z tadqiqotida energiya samaradorligi dasturlarining uy xo'jaligi va korxonalariga iqtisodiy foydasini aniqlab, ularning energiya sarfini 20-30% ga kamaytirish mumkinligini ko'rsatib o'tgan. Shuningdek, Jaffe va Stavins[7] “Energy Efficiency Gap” tushunchaini fanga kiritib, energiya samaradorligi texnologiyalarini joriy qilishdagi to'siqlar (masala, moliyaviy cheklovlar, ma'lumotlar yetishmasligi va hokazolar)ni tahlil qilib ularning energiya intensivligidagi ahamiyatini yoritib berishgan.

Sanoat korxonalarida energiya intensivligini kamaytirishda texnologik yangiliklar asosiy o'rinni egallaydi. Hasanbeigi[8] va boshqalar o'z tadqiqotida energiya samarador texnologiyalarni (EST) joriy qilish orqali energiya sarfini 20–40% ga kamaytirish mumkinligini ko'rsatgan. Masalan, elektr motorlarini yuqori samaradorlikdagi modellarga almashtirish yoki ishlab chiqarish jarayonlarini avtomatlashtirish kabi choralar samarali hisoblanadi.

Energiya boshqaruvi tizimlari (EMS) energiya intensivligini nazorat qilishda muhimdir. Thollander[9] va boshqalar korxonalarda energiya monitori va audit tizimlarini joriy qilish orqali energiya sarfini 15% ga kamaytirish mumkinligini aniqlagan.

O'zbekiston 2020-yilda qabul qilingan “Yashil iqtisodiyot”[10] konsepsiyasida sanoat korxonalarida energiya intensivligini 2030-yilga kelib 25% ga kamaytirishni maqsad qilib qo'ygan. Xalqaro tajribaga ko'ra (masalan, EU Energy Efficiency Directive), subsidiyalar va soliq imtiyozlari korxonalarni energiya tejovchi texnologiyalarni joriy qilishga asosiy investitsiyalar oqimi qaratilgan.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu maqolada energiya samaradorligi (ES) va energiya intensivligining (EI) sanoat korxonalaridagi ahamiyati hamda ularga ta'sir etuvchi omillar, asosiy kapitalga investitsiyalar (AKI), sanoat korxonalarida maxsulot ishlab chiqarish xajmi (SMX), sanoat korxonalarida energiya istemoli xajmi (EX) hamda qayta tiklanuvchi energiya manbalarining ishlab chiqarish xajmini (QTE) ekonometrik statistik jihatdan tahlil qilinib kelgusi davr uchun energiya intensivligining pargnoz qiymatlari keltirib o'tilgan.

Tahlil va natijalar

Sanoat korxonalarida energiya intensivligini baholash bo'yicha shartli ravishda energiya intensivligiga ta'sir qiluvchi omillar sifatida bir necha omillar tanlab olingan. Ushbu omillarning ta'sirini oshirish yoki kamaytirish orqali mamlakatimizda umumiy sanoat tarmoqlari kontekstida energiya intensivligini kamaytirish mumkun, va energiya samaradorligini oshirishimiz mumkun. Biz shartli ravishda tanlab olgan omillar va energiya intensivligi ko'rsatkichlari quyidagi jadvalda keltirib o'tilgan.

Sanoatda energiya intensivligi ko'rsatkichlari va ularga ta'sir ko'rsatuvchi omillar [11]

Y	EI	AKI	EX	SMX	QTE
2010	1,363527	16463,7	51976,3	38119	8000
2011	1,109675	19500	52806,2	47587,1	6000
2012	0,920891	24455,3	52999,6	57552,5	7000
2013	0,773253	30490,1	54618,6	70634,8	7000
2014	0,663789	37646,2	55766	84011,6	6000
2015	0,59077	44810,4	57658,1	97598,2	7000
2016	0,528299	51232	59100,5	111869,4	7000
2017	0,408693	72155,2	60820,1	148816	8000
2018	0,267258	124231,3	62896,6	235340,7	6000
2019	0,196975	195927,3	63531,6	322535,8	6000
2020	0,180346	210195,1	66500,7	368740,2	5000
2021	0,156482	239552,6	71364,6	456056,1	5000
2022	0,134238	266240	74269,3	553265	5000
2023	0,118371	356071,4	78005,4	658991,7	7000

Manba: Izlanishlar natijasida muallif tomonidan ishlab chiqilgan

Yuqoridagi jadvaldan ko'rinib turganidek Sanoatda energiya intensivligi ko'rsatkichlari va ularga ta'sir ko'rsatuvchi omillar yillar kesimida berib o'tilgan. Energiya intensivligi (EI) bu shuni anglatadiki har bitta mahsulotni ishlab chiqarishga ketgan energiya yoki yoqilg'idan qay darajada samarali foydalanganlik ko'rsatkichidir. U qanchalik past bo'lsa energiya samaradorligi shunchalik yuqori bo'ladi. Jadvalda energiya intensivligi ko'rsatkichi yillar davomida doimiy ravishda kamayib bormoqda. Masalan, 2010 yilda 1,363527 bo'lgan EI 2023 yilda 0,118371 gacha kamaygan. Bu sanoatda energiya samaradorligi oshganligini va energiyadan foydalanish samaradorligi yaxshilanganligini ko'rsatadi. So'ngi yillarda mamlakatimida ishlab chiqarish hajmi sezilarli darajada oshganligi bugungi kunda energiya intensivligida o'zining yaqqol ifodasini ko'rsatmoqda. Biz tahlil qilish jarayonida EI ligini Y omil ya'ni natijaviy omil sifatida tanlab olganmiz, X1 omil sifatida esa asosiy kapitalga investitsiyalar (AKI), X2 omil sifatida sanoat koronalarida energiya xajmi (EX), X3 omil sifatida sanoat mahsulotlari xajmi (SMX) hamda X4 omil sifatida qayta tiklanuvchi energiya xajmi (QTE) tanlab olingan.

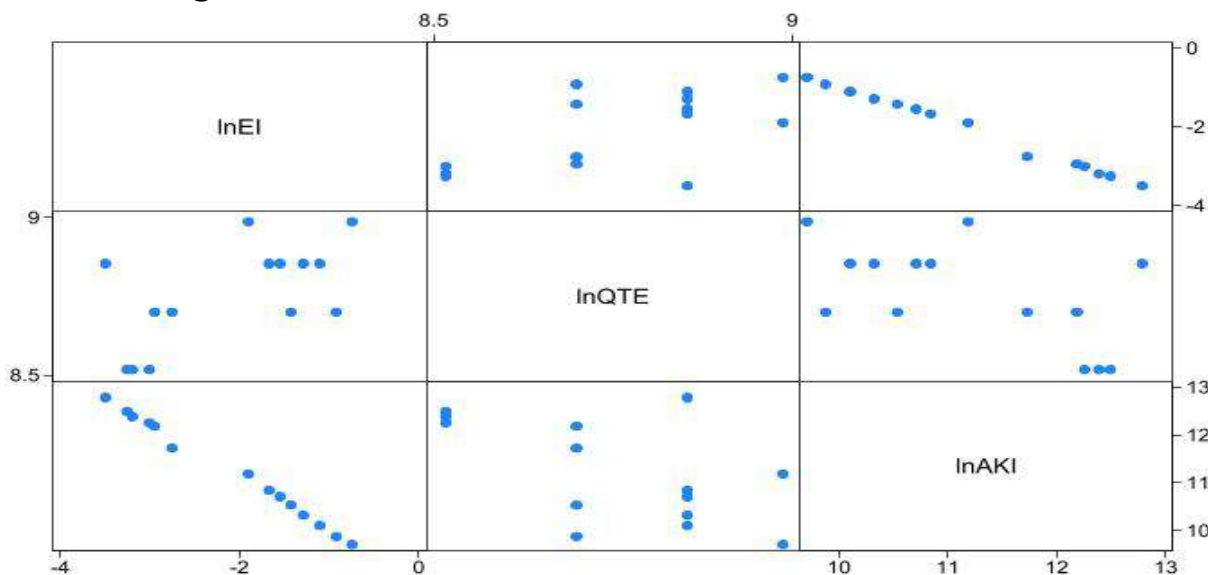
Yuqoridagi jadvaldan ko'rinib turibdiki so'ngi yillarda AKI ko'rsatkichi yillar davomida sezilarli darajada o'sib bormoqda. 2010 yilda 16463,7 bo'lgan AKI 2023 yilda 356071,4 gacha ko'tarilgan. Bu sanoat sohasida asosiy kapitalga investitsiyalarining kuchayganligini va yangi texnologiyalar yoki infratuzilmalar qo'llanilayotganligini ko'rsatadi. O'z navbatida ishlab chiqarish xajmi ortgani sari sanoat mahsulotlarini ishlab chiqarish uchun energiya xajmi ham yillar kesimida o'sish va kamayish ko'rsatkichlariga ega. Sanoat korxonalarida energiya istemoli

xajmi 2010 yilda 51976,3 bo'lgan bo'lsa 2023 yilda 78005,4 gacha oshgan. Bu mamlakatning energiya xajmi salohiyati oshganligini va tashqi bozorlarda raqobatbardoshligini ko'rsatadi. Sanoat mahsuloti xajmi SMX ko'rsatkichi ham doimiy ravishda o'sib bormoqda. 2010 yilda 38119 bo'lgan SMX 2023 yilda 658991,7 gacha ko'tarilgan. Bu sanoat mahsulotlarining ishlab chiqarish hajmi so'ngi yillarda sezilarli darajada oshganligini ko'rsatadi.

Energiya intensivligining pasayishi va boshqa ko'rsatkichlarning o'sishi sanoat sohasida energiya samaradorligi, investitsiyalar va eksport salohiyati yaxshilanganligini ko'rsatadi. Bu tendentsiyalar iqtisodiyotning rivojlanishi va barqarorligini ko'rsatadi.

Izlanishlar natijasida sanoat korxonalarida energiya intensivligini pasayishiga yoki oshishiga ta'sir etuvchi omillar sifatida AKI hamda QTE ni X1 va X2 omillar sifatida tanlab oldik. Statistik jihatdan uning ahamiyatini va ishonchlilik jihatlarini satada dasturlash tilida tahlil qilishga harakat qildik.

Quyida berilgan rasmda energiya intensivligi, asosiy kapitalga investitsiyalar hamda qayta tiklanuvchi energiya manbalarining o'zaro bog'liqligi keltirib o'tilgan.

2-rasm. EI, QTE hamda AKI larning o'zaro bog'liqligi grafikasi

Bu yerda omillar va natijaviy belgilarni logariflashdan asosiy maqsad o'lchov birliklari har hil bo'lganligi uchun bir hil o'lchov birligiga keltirishdan iborat. Yuqoridagi rasmdan ko'rinib turibdiki energiya intensivligi hamda qayta tiklanuvchi energiya o'rtasida to'g'ri bog'lanish ammo energiya intensivligi hamda asosiy kapitalga investitsiyalar o'rtasida teskari bog'lanish mavjudligini ko'rishimiz mumkun.

Birinchi navbatda qayta tiklanuvchi energiya hamda energiya intensivligi o'rtasidagi bog'liqlikni chiziqli regressiya orqali tahlil qilishga harakat qilamiz.

EI hamda QTE o'rtasidagi chiziqli regressiya jadvali [12]

lnEI	Coef.	St.Err.	t-value	p-value	[95% Conf	Interval]	Sig
lnQTE	3.633	1.39	2.61	.023	.605	6.661	**
Constant	-33.904	12.171	-2.79	.016	-60.423	-7.385	**
Mean dependent var		-2.089	SD dependent var		0.973		
R-squared		0.363	Number of obs		14		
F-test		6.835	Prob > F		0.023		
Akaike crit. (AIC)		35.620	Bayesian crit. (BIC)		36.898		

*** $p < .01$, ** $p < .05$, * $p < .1$

Yuqoridagi regressiya tenglamasi jadvalida biz ahamiyat berishimiz lozim bo'lgan eng sosiy jihatlar uning p-qiymati hisobalandi, p qiymat shuni anglatadiki bizning regressiya tenglamamiz qay darajada ahamiyatlik ekanligini ko'rsatadi. Ushbu qiymat 0,05 dan past bo'lsihi lozim, shunda tenglama ta'sir kuchiga hamda ahamiyatiga ega hisoblanadi. Bizda ushbu qiymat 0,023 ga teng va ushbu tenglama hamayitalik.

Shuningdek R kvadrat ham ushbu tenglama natijasi, ya'ni bir barobarga QTE manbalari hajmini umumiy energiya hajmida oshiradigan bo'lsak, EI hajmi 36 barobargacha kamayadi. To'g'ri ushbu qiymat juda ham past, ammo bugungi kunda energiya intensivligi ahamiyatidan kelib chiqadigan bo'lsak bu ham yaxshi ko'rsatkich. Biz yuqoridagilardan klib chiqib QTEga bog'liq bo'lgan EI ko'rsatkichi chiziqli regressiya tenglamasini quyidagicha yozishimiz mumkun.

$$\text{LnEI} = -33.904 + \text{lnQTE} \cdot 3.633$$

Umuman olganda, lnQTE lnEI ustun statistik ahamiyatga ega va model umumiy jihatdan ahamiyatlidir. Biroq, R-squared qiymati nisbatan past bo'lib, boshqa o'zgaruvchilarni modelga qo'shish yaxshiroq tahlil qilishga yordam berishi mumkin. Yuqoridagilardan kelib chiqqan holatda chiziqli regressiya tenglamasini quyidagicha yozishimiz mumkun.

Yana bir ta'sir etuvchi omil sifatida tanlab olgan asosiy kapitalga investitsiyalarni energiya intensivligidagi ahamiyati bo'yicha regression tahlilini amalga oshiramiz.

Ikkinchi ta'sir etuvchi omil sifatida biz asosiy kapitalga investitsiyalarni tanlab olganmiz. Birinchi navbatda p qiymatga e'tibor qaratadigan bo'lsak 0,00 ga teng, bu shundan dalolat beradiki energiya intensivligiga asosiy kapitalga investitsiyalarning statistic jihatdan ahamiyati juda yuqori. R kvadrat ko'rsatkichi ham 0,99 ga teng, bu qanchalik 1 ga yaqinlashsa regressiya modelida

tanlab olingan omillar qanchalik darajada muhim va aniq ekanligini ko'rsatib beradi.

4-jadval

EI hamda AKI o'rtasidagi chiziqli regressiya jadvali [13]

lnEI	Coef.	St.Err.	t-value	p-value	[95% Conf Interval]	Sig
lnAKI	-.912	.022	-40.98	0	-.961 - .864	***
Constant	8.151	.251	32.49	0	7.604 8.698	***
Mean dependent var		-2.089	SD dependent var		0.973	
R-squared		0.993	Number of obs		14	
F-test		1679.351	Prob > F		0.000	
Akaike crit. (AIC)		-27.346	Bayesian crit. (BIC)		-26.068	

*** $p < .01$, ** $p < .05$, * $p < .1$

Ushbu omillar o'rtasidagi ko'rsatkichlar turli hil o'lchov birliklarida bo'lganligi sababli logarifmlash orqali bitta logarmik ko'rsatkichga keltirib olingan.

$$\text{LnEI} = 8.151 - 0.912 \cdot \text{lnAKI}$$

Umumiy xolda, lnAKI lnEI o'rtasida juda yuqori statistik ahamiyatga ega va model umumiy jihatdan juda ahamiyatlidir. R-squared qiymati juda yuqori bo'lib, modelning yaxshi mos kelishini ko'rsatadi. Bu natijalar shuni ko'rsatadiki, lnAKI lnEI ni tahlil qilishda juda muhim rol o'ynaydi. Yuqoridagilardan kelib chiqqan holatda chiziqli regressiya tenglamasini quyidagicha yozishimiz mumkun.

Xulosa va takliflar

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, energiya mamlakatning eng ustuvor vazifasi sifatida qaraydigan bo'lsak, har jabhada rivojlanish uchun avvalo iqtisodiy jihatdan rivojlanish lozim, bunga erishishda energiya intensivligi hamda samaradorligi muhim ahamiyat kasb etadi. Izlanishlar natijasida quyidagi xulosa va takliflarni ta'kidlab o'tishni lozim deb topdik.

Texnologik Innovatsiyalarni Rag'batlantirish.

Sanoat korxonalarida energiya samaradorligini oshiruvchi yangi texnologiyalarni joriy etish. Innovatsion loyihalarni qo'llab-quvvatlash uchun davlat grantlari va subsidiyalarni kengaytirish.

Aktivlardan Samarali Foydalanish.

Korxonalarda resurslarni samarali boshqarish tizimlarini joriy etish. Xodimlarning malakasini oshirish bo'yicha trening va kurslarni tashkil etish.

Energiya Tekshiruvlari va Monitoring.

Korxonalarda muntazam energiya tekshiruvlari o'tkazish. Energiya iste'molini real vaqt rejimida monitoring qilish uchun zamonaviy tizimlarni joriy etish.

Energiya Samaradorligi Dasturlari.

Davlat tomonidan energiya samaradorligini oshirish bo'yicha milliy dasturlar ishlab chiqish. Energiya tejamkorligi bo'yicha kompaniyalar o'tkazish va jamoatchilikni xabardor qilish.

Ma'lumotlar Bazasini Kengaytirish.

Energiya intensivligini tahlil qilish uchun kengroq ma'lumotlar bazasidan foydalanish. Boshqa omillarni (energiya narxlari, iqlim sharoitlari) ham hisobga olgan holda tadqiqotlarni olib borish.

Energiya Intensivligini Kamaytirish.

Energiya intensivligini kamaytirish nafaqat iqtisodiy samaradorlikni oshirish, balki ekologik barqarorlikni ta'minlash uchun ham muhimdir.

Integratsiyalashgan Yondashuv.

Energiya samaradorligini oshirish bo'yicha chora-tadbirlar kompleks va integratsiyalashgan bo'lishi kerak. Bu texnologik, tashkiliy va ma'muriy chora-tadbirlarni o'z ichiga olishi kerak.

Uzoq Muddatli Rejalar.

Energiya samaradorligini oshirish bo'yicha uzoq muddatli rejalar ishlab chiqish va ularni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun davlat, xususiy sektor va ilmiy muassasalar o'rtasida yaqin hamkorlik zarur.

Ushbu taklif va mulohazalar sanoat tarmog'ida energiya resurslaridan samaraliroq foydalanish va energiya intensivligini kamaytirishga yordam beradi, bu esa iqtisodiy va ekologik barqarorlikni ta'minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Xalqaro Energiya Agentligi (IEA) (www.iea.org) kabi tashkilotlar energiya intensivligi va boshqa energiya ko'rsatkichlari bo'yicha global va mintaqaviy ma'lumotlari.
2. Jahon Banki (www.worldbank.org) ham energiya intensivligi bo'yicha ma'lumotlar nashri.
3. Reuters Energy (www.reuters.com/sectors/energy), energiya intensivligi bo'yicha ma'lumotlari.
4. [2025 yil “Atrof-muhitni asrash va “yashil” iqtisodiyot yili” deb e’lon qilindi](#)
5. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori, 08.01.2024 yildagi 13-son qarori, “Qayta tiklanuvchi energiya manbalari asosida energiya ta'minotini tashkil etish sohasini tartibga solish va rivojlantirish to'g'risida”, [13-son 08.01.2024. Qayta tiklanuvchi energiya manbalari asosida energiya ta'minotini tashkil etish sohasini tartibga solish va rivojlantirish to'g'risida](#)

6. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori, 13.03.2024 yildagi 128-son qarori, “O‘zbekiston Respublikasining innovatsion rivojlanish strategiyasini 2024-2025-yillarda amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”, [128-son 13.03.2024. O‘zbekiston Respublikasining innovatsion rivojlanish strategiyasini 2024-2025-yillarda amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida](#)

7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyevning 2025-yil 30-yanvardagi “«O‘zbekiston-2030» strategiyasini «atrof-muhitni asrash va «yashil iqtisodiyot» yilida amalga oshirishga oid davlat dasturi to‘g‘risida”gi farmoni, [“O‘zbekiston – 2030” strategiyasini “Atrof-muhitni asrash va “yashil iqtisodiyot” yilida amalga oshirishga oid davlat dasturi to‘g‘risida](#)

8. Allcott, H., & Greenstone, M. (2012). Is There an Energy Efficiency Gap? Journal of Economic Perspectives, 26(1), 3-28. DOI: 10.1257/jep.26.1.3

9. Jaffe, A. B., & Stavins, R. N. (1994). The Energy-Efficiency Gap: What Does It Mean? Energy Policy, 22(10), 804-810. DOI: 10.1016/0301-4215(94)90138-4

10. Hasanbeigi, A., Price, L., & Lin, E. (2010). Energy Efficiency Improvement and Cost Saving Opportunities for the Glass Industry. Lawrence Berkeley National Laboratory. URL: <https://eta-publications.lbl.gov/sites/default/files/lbnl-3988e.pdf>

11. Thollander, P., Danestig, M., & Rohdin, P. (2007). Energy Management Practices in Swedish Energy-Intensive Industries. Journal of Cleaner Production, 15(13-14), 1316-1323. DOI: 10.1016/j.jclepro.2006.07.029

12. Manba: Izlanishlar natijasida muallif tomonidan ishlab chiqilgan

Mehnat iqtisodiyoti va inson kapitali

+998 71 239 28 13

Tashkent, Uzbekistan

ilmiymaktab@gmail.com

www.laboreconomics.uz